

**JEZI
KU
JE
STARČEVIĆ
KAPOVIĆ
SARIĆ
SVE
JED
NO**

Sandorf

JEZIKU JE SVEJEDNO

Anđel Starčević

Mate Kapović

Daliborka Sarić

JEZIKU JE SVEJEDNO

**ANĐEL STARČEVIĆ
MATE KAPOVIĆ
DALIBORKA SARIĆ**

Copyright © 2019 Anđel Starčević,
Mate Kapović i Daliborka Sarić

UREDNIK
Ivan Sršen

DIZAJN I PRIJELOM
Sandorf

IZDAVAČ
Sandorf

BIBLIOTEKA
Zirone

Knjiga je objavljena uz financijsku potporu
Ministarstva znanosti i obrazovanja Republike Hrvatske
i Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu
Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu
pod brojem 000998896.

ISBN 978-953-351-115-3

SADRŽAJ

Predgovor 7

Uvod 9

1. **PRESKRIPTIVIZAM I IDEOLOGIJA STANDARDNOG JEZIKA 17**

Čime se lingvistika ne bavi i što lingvistika nije	19
Preskripcija i preskriptivizam	23
Jezična politika i jezično planiranje	28
Mjesto standardnog dijalekta u društvu	30
Kakva nam norma treba?	37
Kako se određuje što je pravilno?	40
Kojim se “nepravilnostima” bave preskriptivisti?	43
Arbitrarnost jezičnog znaka – jeziku je svejedno	56
Kritička lingvistika i kritički pristupi jezičnoj politici	58
Kritička analiza diskursa i ideologija	59
Jezični aktivizam	67
Kontrola javnog diskursa i manipulacija	71
Brisanje	73
Mono-ideologije preskriptivizma – jedan oblik, jedno značenje, jedan kôd	75
Ideologija standardnog jezika i ideologija monoglosije	79
Društveno isključivanje	83
Standard i sporazumijevanje kroz vjekove	91
Standard – artificijelnost i učenje, učenje i samo učenje?	99
Poruka nije (samo) u riječima	105
“Neutralnost” standarda	109
Svi govorimo pravilno	115
“Suvremeno lice preskriptivizma”	119
Preskriptivistička priča bez kraja	122
Što, kako i koliko normirati	125
Društvene i jezične norme	128
Jezik i konzervativizam	132

Uzrujani slušatelj	138
Standardni dijalekt u javnoj upotrebi	148
“Jezična kultura” i pristojnost	152
Jezično nasilje, jezična nesigurnost i šizoglosija	155
Francuski preskriptivizam kao uzor	164
Praška škola	173
Gipka stabilnost i konsenzus oko jezične upotrebe	176
Standard kao “najprecizniji” i “najkompleksniji” kôd	178
Načela “jezične kulture”	181
Autonomija, stabilnost i konkretnost standarda	183
Jezična pravila	190
Preskriptivizam stranaca radi?	195
Problem terminologije i stručnog jezika	196
Riječi, simboli, termini i ideologemi	200
Kritika preskriptivizma	206
Preskriptivizam kao strukturna pojava	211
Anatomija preskriptivizma	213

2. ANATOMIJA HRVATSKOG PRESKRIPTIVIZMA 217

Ideologija tradicije i statičnosti	221
Ideologija standardnog jezika i formalnog stila	253
Ideologija doslovnog značenja	266
Ideologija logike i simetričnosti	284
Ideologija antiredundancije	312
Ideologija purizma (monoglosije i monooriginije)	320
Ideologija izvornog jezika	351

Prije zaključka 366

Zaključak: Treba li nam uopće standard ili
– što uopće želimo i što nam je činiti? 368

Izvori 377

Bibliografija 379

Bilješka o autorima 394

PREDGOVOR

Zamisao za pisanje ove knjige javila se na jednom piću troje autora prije sad već više godina te je prvotno zamišljena kao nastavak na djelo *Čiji je jezik* (Kapović 2011a)¹ jednog od autora i ove knjige, koja se među ostalim bavi istom temom na nešto općenitijoj razini, ne uvijek toliko detaljno. Ideja je bila da se ova knjiga napiše kao konkretna kritika i analiza tzv. “jezičnog savjetodavstva” u Hrvatskoj. Cilj je bio analizom korpusa savjetodavnih tekstova ukazati na proizvoljnost tzv. “jezičnih savjeta”, neosnovanost jezičnih zabrana i sveopće mistificiranje problematike jezične upotrebe, a koje je redovito u potpunom sukobu s onime što se u lingvistici tokom zadnjih stotinjak godina znanstveno shvatilo i dokazalo o jezičnim pojavama. Iz te je prve namjere nastao sadašnji drugi glavni dio knjige, pod nazivom *Anatomija hrvatskog preskriptivizma*. Iako je to u konačnici postao drugi dio knjige, ona se može početi čitati i od toga dijela, kako bi se odmah na konkretnim primjerima vidjelo o čemu je riječ, da bi se tek nakon toga vratilo teorijskom pregledu na početku.

Prvotno je zamišljeno da će knjiga, prije samih analiza, imati samo kraći uvodni, teorijski dio, no taj je uvodni dio s vremenom narastao na njezin veći dio i sada čini prvi glavni dio knjige, pod nazivom *Preskriptivizam i ideologija standardnog jezika*. U njemu dajemo pregled temeljnih spoznaja o komunikaciji, jezičnoj varijaciji te o standardnim i nestandardnim varijetetima, a koje se ne mogu zanemariti u argumentiranim raspravama o pitanjima jezične politike i planiranja. Prije tog dijela nalazi se kraći *Uvod*, a na kraju su knjige kraći tekst *Prije zaključka* i *Zaključak*.

U knjigu smo uložili puno vremena i truda te se nadamo se da će pridonijeti pomicanju javnih rasprava o jeziku u Hrvatskoj u pravom smjeru. Iako se u knjizi kritiziraju radovi i stavovi istaknutih preskriptivista i jezikoslovaca, htjeli bismo istaknuti da cilj ovog naslova nije kritika pojedinaca nego kritika *preskriptivizma kao ideologije i društvenog fenomena* uopće. Pojedini pri-

1 Manji je dio građe i analize iz istraživanja iz kojeg je nastala ova knjiga već objavljen u članku Kapović, Starčević & Sarić 2016, a neke ideje i pogledi naznačeni su, obrađeni i objavljeni u Kalogjera & Starčević 2016 i Starčević 2016a, 2016b.

mjeri pojedinih autora uzeti su samo kao ilustracija domaćeg preskriptivizma te su, umjesto navedenih primjera, u knjigu sasvim lako mogli ući i neki drugi, možda manje medijski i tiskarski prisutni, bez veće razlike.

Zahvaljujemo članovima svojih obitelji što su imali razumijevanja za naše izbivanje i rad na ovoj knjizi, kao i brojnim kolegama i prijateljima (posebno Mariji Kraljević Stijepović) koji su s nama razgovarali o tematici kojom se bavimo i bili nam podrška i inspiracija. Svi propusti u radu isključivo su, dakako, naši.

UVOD

Što je pravilno – *ići kod doktora* ili *ići doktoru*? Treba li reći *u vezi toga* ili *u vezi s time*? Jesu li ovo *njegovi kolege* ili *njegove kolege*? *Pričamo* li francuski ili *ga govorimo*? Živi li netko *nedaleko Zagreba* ili *nedaleko od Zagreba*? Ako si postavljate ovakva pitanja, ako mislite da slabo vladate svojim jezikom i zbog toga se bojite pisati i javno govoriti, ako vas ispravljaju ili vi ispravljate druge, ako se sablažnjavate nad time kako drugi govore, ako mislite da je standardni jezik najbolji, najlogičniji i najprecizniji pojavni oblik jezika, bez kojeg bi nastao komunikacijski kaos i bez kojeg nije moguća intelektualna i znanstvena misao, ako mislite da je glavni posao jezikoslovaca da vas omalovažavaju ukazivanjem na navodne velike pogreške u vašem govoru i pismu, ovo je knjiga za vas.

U ovom djelu kritički analiziramo jezične predrasude i dominantne jezične ideologije koje se jezičnim savjetnicima, emisijama u masovnim medijima, ali i stručnim radovima u području jezičnog planiranja promoviraju kao navodno neutralni, objektivni i znanstveni (a potom, dakako, i kao obvezujući) pogledi na jezična pitanja. Glavni razlog koji nas je potakao na pisanje knjige potpuno je zagušenje javnog prostora pseudolingvističkom produkcijom u obliku jezičnih savjeta, koji redovito ignoriraju temeljne spoznaje lingvistike kao znanosti o jeziku, a pritom kod prosječnih govornika stvaraju jezičnu nesigurnost i jezičnu samomržnju te promoviraju isključivost i netoleranciju prema govornicima koji se ne uklapaju u rigidno, čak frankenštajnovski, zamišljen standard – prema, dakle, *svim* govornicima.

Budući da se lingvistika redovito definira kao opisno, a ne propisno bavljenje jezikom, mnogi lingvisti često zaziru od otvorenog preskriptivizma (što je stručni naziv za tzv. jezično savjetodavstvo), a ponekad i od bavljenja preskriptivističkim stavovima kao predmetom proučavanja. Naime, zbog činjenice da su preskriptivistički stavovi neznanstveni i da je preskriptivizam bio sastavnim dijelom gramatičarskog bavljenja jezikom u prošlosti, prije etabliranja lingvistike kao znanstvenog područja, neki lingvisti na neznanstvene stavove gledaju kao pojavu na koju ne bi trebalo trošiti vrijeme jer se radi o “tlapnjama neupućenih”, “dosadnim i napornim predrasudama” i sl. S tim se stavom teško

složiti. Analiza neznanstvenih stavova iznimno je bitna za zao-
 kružen prikaz opisa jezičnih fenomena. Samo popisati domene u
 kojima pojedini govornici koriste koji jezik/dijalekt, a ne istražiti
 uzroke takve upotrebe, stavove govornika prema tim jezicima/
 dijalektima te simbolička značenja koja oni za njih imaju tek je
 napola obavljen posao, mehanički popis domenâ bez cjelovitog
 razumijevanja situacije na terenu. Ne proučimo li govorničke i
 institucionalne ideologije i racionalizacije, odnosno neznan-
 stvene načine na kojima se tumači što je pravilno, logično, pri-
 kladno i lijepo u jeziku, zanemarujemo dio objašnjenja o jezič-
 nom ponašanju. Proučavanje govorničkih ideologija iznimno je
 važno radi osvještavanja mehanizama kroz koje razmišljamo o
 jeziku kao fenomenu, kojim se predodžbama služimo da bismo
 si ga objasnili, a zatim možemo osvijestiti da li neke predodžbe
 i ideologije grade “zdravorazumske” slike koje nisu utemeljene
 u znanstvenim, jezikoslovnim spoznajama, koje zanemaruju dio
 jezične i izvanjezične zbilje i koje se (pogotovo iz pozicijâ moći)
 mogu iskoristiti radi stigmatizacije pojedinih društvenih skupina
 i promoviranja nekih drugih pojedinaca i skupina. Problematika
 jezičnih ideologija predstavlja prvorazredno društveno pitanje
 koje itekako zaslužuje znanstvenu pažnju – jezik i jezične ideolo-
 gije jedan su od mehanizama društvene kontrole te promovira-
 nja i održavanja odnosâ društvene nejednakosti. Ako povučemo
 paralelu s drugim društvenim pitanjima, moglo bi se reći da onda
 ne bi bilo smisla znanstveno proučavati rasističke ili fašističke
 ideologije jer nisu znanstvene, jer se radi o zabludama i slično,
 unatoč tome što znamo da njihova moć i utjecaj na društvo mogu
 biti golemi i pogubni. Negativne društvene učinke imaju i neke
 jezične ideologije pa je ova knjiga prilog nastojanju da se oni ne
 samo objasne, nego barem u nekoj mjeri i umanje.

U knjizi prvenstveno kritiziramo proširene stavove pre-
 ma kojima su nestandardni jezični varijeteti iskvareni i manje
 vrijedni jezični kodovi, a tu našu kritiku ne treba poistovjeći-
 vati s napadom na standardni varijetet². Naprotiv, i standardni

2 U knjizi sustavno i planski izbjegavamo koristiti termin *standardni jezik* (koji se tradi-
 cionalno razlikuje od *dijalekata*, shvaćenih kao *nestandardnih idioma/varijeteta*) zbog
 toga što pogoduje štetnom vrijednosnom sudu prema kojem je samo kod standarda
 riječ o *jeziku*, čak o sinonimu za ukupni jezik (a radi se zapravo o *dijalektu* koji je oda-

dijalekt potrebno je obraniti od nerazumnih i za veliku većinu govornika neracionalnih zahtjeva njegovih samozvanih čuvara, preskriptivista.

Poznato je da je standardni varijetet oblik jezika koji se temelji na nekom od postojećih organskih jezičnih varijeteta ili više njih, a koji je politički odabran za sredstvo sporazumijevanja u službenim kontekstima (u administraciji, školovanju, nacionalnim medijima i sl.), pogotovo u pisanoj komunikaciji, te funkcionira kao sredstvo nadregionalne komunikacije (na razini jedne države, dijela države ili u više država). Tom funkcijom dobiva i simboličku ulogu, npr. simbola nacionalnog identiteta, iako nikako ne bi trebao biti ono u što ga pojedinci žele pretvoriti – pozornica za neznanstvene poglede na jezična pitanja plasirane iz pozicije moći kao navodno neutralne i objektivne, sredstvo izazivanja jezične (a time i nejezične) osobne i kolektivne nesigurnosti ili metoda nacionalističke manipulacije. Jednako tako ne bi trebao biti sredstvo kojim će se omalovažavati govornike nestandardnih dijalekata, a sve pod krinkom “brige za jezik”. Čovjek se s pravom može zapitati kakav je to model *jezične kulture* koji se promiče *izvanjezičnom nekulturom*: omalovažavanjem dijalekata i mjesnih govora, stigmatiziranjem prirodne jezične varijantnosti (pa tako i varijantnosti u standardu, redovito formalno trivijalne i komunikacijski bezopasne), izravnim promicanjem netolerancije i pseudologike, urbanim šovinizmom, ksenofobijom, snobizmom te posve subjektivnim preferencijama koje se prikazuju kao objektivni i znanstveni pogledi. Sve su to uobičajeni “kriteriji” u preskriptivističkoj praksi koje ćemo susretati i u ovoj knjizi.

bran za standardni), dok bi nestandardni kodovi tobože bili podređene i nepotpune pojave, inferiorni polusustavi koji “ne zaslužuju” oznaku *jezik*. Zato umjesto toga termina upotrebljavamo nazive *standard*, *standardni varijetet* te *standardni dijalekt*, čija upotreba (uobičajena u sociolingvističkim radovima engleskog govornog područja, npr. Bloomfield 1944: 45 ili Trudgill 1999: 123) jasnije upućuje na to da se radi samo o jednom od mnogih dijalekata nekoga društveno zamišljenog jezika (termin *dijalekt* pritom ima specifično značenje, tj. ne označava skupinu organskih idioma širega ranga, kao kada se termin upotrebljava strogo dijalektološki). S druge strane, ipak govorimo o *ideologiji standardnog jezika* jer je njezin sastavni dio stav da je upravo i samo standard jedini legitimni oblik nekog jezika (dok se nestandard smatra iskrivljenim, manje vrijednim jezikom ili čak ne-jezikom).

Ne treba zaboraviti da osnovicu standardnog dijalekta uvijek čini realan jezik, a da se standard (navodno) kodificira za stvarne govornike i za realne komunikacijske potrebe. No čini se da je standardni dijalekt sličan vatri: dobar je sluga, ali loš gospodar. S obzirom da bi jezik trebao služiti govornicima, a ne govornici jeziku (ili, preciznije, štetnim jezičnim ideologijama), suvremeni standardni dijalekt nema smisla graditi na izmišljajući gramatičkih pravila koja nemaju podloge u realnoj jezičnoj upotrebi, na zabranjivanju proširenih struktura i zaustavljanju jezičnih promjena, na propisivanju apsolutno svakog detalja jezične upotrebe, na katastrofičarenju oko minimalnih i posve razumljivih jezičnih varijacija, na površnim gramatičkim analizama ili na blokiranju temeljnih kognitivnih mehanizama koji se odražavaju u jezičnim pojavama. Nažalost, sve se navedeno vrlo često javlja u savjetodavnoj praksi.

Najpogubnija posljedica izdavanja jezičnih savjetnika nije to što će oni svojim neutemeljenim zabranama zaista izmijeniti stvarnu upotrebu – prosječan govornik neće ipak toliko vremena posvetiti proučavanju tih naslova i jezično savjetodavstvo na razini pojedinih primjera u većini slučajeva osuđeno je na neuspjeh, na što se žale i sami autori takvih naslova. Puno je štetniji njihov kumulativni šizoglosični efekt, a to je da u općoj populaciji potpuno neopravdano i tendenciozno stvaraju i održavaju kolektivnu neurozu na platformi “svi krivo govore, nitko ne zna svoj jezik”. Iz te tamnice naroda nema spasa jer prema preskriptivističkom shvaćanju jezika “i najbolji i najobrazovaniji govornici griješe”. U preskriptivizmu je takav pogled nužan jer mu je glavna metoda samoodržanja upravo podjarmljivanje što šire populacije, koja će vjerovati da je samim svojim postojanjem jezično *kriva* (što se može smatrati svojevrsnim *jezičnim istočnim grijehom*) i da nikada ne može ovladati svojim vlastitim jezikom te će se zato uvijek okretati *jezičnim prorocima* radi pravorijekâ o tome što je “ispravno”.

Naravno, ne treba, s druge strane, biti u zabludi da preskriptivistička jezična politika nema nikakvog utjecaja na praksu. Iako je teško govoriti o statistikama (no usp. Czerwiński 2012), nema sumnje da je u zadnjih 30 godina dosta toga iz preskriptivističkih planova postalo stvarnost. To obično nije išlo tako

da opća populacija čita jezične savjetnike (iako je, pogotovo u 1990-ima, u novinama bilo jako puno članaka i rasprava o tome), nego posredno – putem lektorâ koji savjete usvajaju i guraju ih u upotrebu. Tako je, recimo, kroz upotrebu na javnoj televiziji, stari sufiks *-ka* u izrazu *humoristička serija* (kako se pisalo i govorilo do 1990) zamijenjen “hrvatskijim” *-na* (*humoristična serija*).

Kao autori kritički intonirane knjige o jezičnim ideologijama mislimo da trebamo objasniti i vlastite ideološke postavke. Naime, priklanjamo se stavu prema kojem ne postoji neutralna pozicija u pogledima na jezičnu politiku i planiranje, kao što je nemoguć i neideološki pogled na, recimo, ekonomiju ili politiku u širem smislu. Svaki je stav o tome što bi s jezikom trebalo učiniti ili ne učiniti ideološki obojen – pravo je pitanje kakvu ideologiju zagovaramo. Postoje, dakle, samo različite pozicije iz kojih pojedinci ili skupine pokušavaju promovirati različite stavove i s njima povezane *vrijednosti* – više ili manje uspješno, argumentacijom koja je više ili manje smisljena ili se prikazuje kao racionalna.

Ovaj rad temeljimo i na konceptu *lingvističkog aktivizma*. Smatramo naime da bi lingvisti trebali reagirati u skladu sa spoznajama svoje struke kada u društvu uoče zablude i predrasude vezane za predmet svojeg proučavanja. Lingvisti, dakle, osim što se bave jezičnim opisom i analizom, imaju zadaću i reagirati na društvene pojave vezane uz jezik koje smatraju negativnima, a koje se često legitimiraju pozivanjem na “znanstvene činjenice” – na primjer, kada se nekoga ponižava zbog jezičnog varijeteta kojim govori ili kada se nekome brani da govori svojim jezikom/dijalektom. U takvim slučajevima neutralnosti nema i ne može je biti. Lingvist će u takvim situacijama ili reagirati i tako pokušati pomoći govornicima ili neće reagirati i time će zapravo prešutno dati legitimitet i potporu takvoj praksi. Iako je reakcija u takvim slučajevima svakako ideološki pristrana, ideološki obojena je i ne-reakcija – ne reagiramo li, znači da smo spremni tolerirati stvari kakve jesu (npr. činjenicu da se nekoj zajednici brani govoriti svojim jezikom iz određenih političkih razloga ili da se pojedini slojevi ljudi isključuju iz javne komunikacije zato što nisu formalno obrazovani i slično – a sve to navodno s “podrškom znanosti”).

Razlikujemo također jezičnu *standardnost* od *legitimnosti* – iako su *samo neke* riječi i strukture dijelom standardnog dijalekta, *svi* su oblici jezične varijabilnosti legitimne društvene pojave i ne postoji znanstvena osnova kojom bi se moglo opravdati da ikoji pojedinac ili institucija zabranjuje pojavljivanje nestandardnih elemenata u bilo kojem obliku diskursa, uključujući i javni i službeni. Iz pozicije *ideologije jezične demokratičnosti* (Labov 1982: 186) smatramo da pristup javnom diskursu treba biti omogućen što većem broju govornikâ, a ne što manjem, te se pogotovo protivimo tome da se pristup javnom diskursu brani idejama poput *on/ona ne vlada savršenom verzijom standardnog jezika, baš onakvom kakvu smo mi zamislili, dakle ne smije govoriti u javnosti*, a koje su znanstveno posve neutemeljene i promašene premda se redovito plasiraju upravo kao stavovi proizašli iz lingvističkog bavljenja jezikom.

Razlike između našeg pristupa jezičnom planiranju i pristupa nosilaca tradicionalnog, konzervativnog preskriptivizma koje kritiziramo su sljedeće:

- 1) u analizama ne zanemarujemo relevantne spoznaje iz različitih lingvističkih grana i disciplina,
- 2) trudimo se racionalno pristupiti jezičnim pitanjima, razlikujući *stavove* od *činjenicâ* (što ne znači da ikome zabranjujemo neracionalne ili subjektivne *stavove* o jeziku, pa niti sebi, nego smatramo da se oni ne bi trebali prikazivati ili čak nametati kao tobože znanstvene i neutralne *činjenice* o jeziku),
- 3) pokušavamo osvijestiti svoju ideološku poziciju, što znači da ne pretendiramo na fikciju neutralnosti nego otvoreno zagovaramo *ideologiju pluralizma* (Wardhaugh i Fuller 2015: 90), stav prema kojem je jezična raznolikost pozitivna pojava i korelat izvanjezične raznolikosti te kojoj je nemoguće zaniijekati legitimnost bilo kakvim racionalnim kriterijima.

Jednako tako zagovaramo i *ideologiju utemeljenosti jezične politike u znanstvenim spoznajama o jeziku* – smatramo da se jezična politika ne može temeljiti na stavovima koji zanemaruju ili su čak suprotstavljeni znanstvenoj analizi jezika (npr. ne može se legitimno progoniti metaforičko proširenje značenja jer se radi o temeljnom spoznajnom mehanizmu). Konačno, zagovaramo viziju društva u kojem konzervativne i znanstveno neutemeljene

jezične ideologije neće biti jedno od sredstava očuvanja i legitimizacije hijerarhijsko-klasnog *statusa quo*.

Analizu jezičnih pojava provodimo na dvije glavne razine. Na prvoj razini preskriptivističku građu iz jezičnih savjetnika analiziramo s obzirom na rezultate istraživanja u raznim područjima lingvistike kao opisne znanosti (od povijesne lingvistike i sociolingvistike do kognitivne lingvistike), koja je u zadnjih stotinu godina objasnila mnoge jezične pojave koje se prosječnom govorniku ponekad čine nerazumljivima ili čak problematičnima, nelogičnima i komunikacijski opasnim. Na drugoj se razini bavimo analizom raznovrsnih jezičnih ideologija koje se javljaju u stavovima oko pojedinih jezičnih pitanja i pokazujemo da su te ideologije upravo to – ideologije i stavovi s kojima se možemo ili ne moramo slagati, koje možemo ili ne moramo prihvatiti, a ne znanstveno nepobitne i neutralne činjenice koje bi zbog njihove “znanstvenosti/objektivnosti” svi govornici trebali prihvatiti.

Svjesni smo mogućnosti da se čak i opisna pozicija – htjeli mi to ili ne – može percipirati kao normativna. Naime, sama činjenica da lingvistički objašnjavamo i opravdavamo neke tradicionalno napadane jezične strukture i prakse jezične proizvodnje kao legitimne, odnosno da im dajemo znanstveno zeleno svjetlo, može performativno djelovati na govornike, izmijeniti njihove stavove i jezičnu proizvodnju. Na primjer, opisna tvrdnja da jezično posuđivanje ili prebacivanje kodova (izmjenjivanje jezika/dijalekata/stilova...) u govornoj situaciji *sami po sebi* nisu negativne pojave (budući da vrijednosni sud o tim praksama ovisi o konkretnim govornicima) može, sasvim očekivano, biti shvaćena kao propisno *zagovaranje* i *poticanje* upravo tih jezičnih praksi, što dakako više ne predstavlja deskriptivizam nego preskriptivizam (doduše, suprotnog predznaka od klasičnog, konzervativnog). Iako nam ne smeta mogućnost takvog ideološkog učinka, normativnost tog tipa nije nam glavni cilj jer smatramo da svatko ima pravo na svoje jezične odabire (od purističkih do izrazito višejezičnih, od strogo standardnih do vrlo nestandardnih) i ciljeve koje njima želi postići. Drugim riječima, ne protivimo se tome da netko svoju osobnu jezičnu proizvodnju prilagođava jezičnim savjetima. Protivimo se tome da se jezični savjeti prikazuju kao znanstveni i lingvistički utemeljeni te da se

na temelju njih provodi društvena stigmatizacija i normalizira agresija prema drugim govornicima.

Općoj će publici ova knjiga pružiti osnovne uvide u problematiku preskriptivizma i ideologije standardnog jezika, a može poslužiti i kao svojevrsan uvod u lingvistiku. Nadamo se da će knjiga biti od pomoći i nastavnicima hrvatskog i stranih jezika u preispitivanju načina podučavanja jezične građe i usklađivanja razine jezične poduke s lingvističkim spoznajama umjesto s nepropitanim zabludama koje se i dalje javljaju u pogledima na jezik. S obzirom na velik naglasak na podučavanju hrvatskoga i stranih jezika na svim razinama današnjeg obrazovanja, upravo na nastavnicima leži velika odgovornost u prenošenju znanstveno utemeljenih spoznaja o jeziku, a ne dogmi nastalih na temelju neznanja, šovinizma i predrasuda.

Ovaj je rad namijenjen žrtvama bilo kojeg oblika jezičnog nasilja i svima onima koji misle da ne vladaju dovoljno dobro vlastitim jezikom. Posvećujemo je svima koji su žrtve, pristojnijeg ili manje pristojnog, “ispravljanja” samo zato što su rekli nešto “krivo” – bilo da se radi o dijalektalnom ili razgovornom obliku, naglasku ili riječi, o riječi “pogrešne nacionalnosti”, o “nelogičnom obliku” ili o riječi/obliku/značenju koju je neki preskriptivist iz nekog razloga negdje osudio. Posvećujemo je svima koji se boje nešto reći i napisati iz straha da će to reći ili napisati “krivo”. Svi bi se govornici svojim jezikom trebali moći služiti slobodno i bez straha, svjesni toga da su upravo oni najveći autoritet za živu upotrebu svoga jezika.

Preskriptivizam i ideologija standardnog jezika

I jednostavni i složeni tipovi jezika, s neodređenim brojem varijacija, mogu se govoriti na svakom mogućem stupnju kulturnoga razvoja. Što se tiče jezične forme, Platon hoda zajedno s makedonskim svinjarom, Konfucije s lovcem na ljudske glave iz Asama.
(Sapir 1921/2013: 167)

Čime se lingvistika ne bavi i što lingvistika nije

Lingvistika se, kao znanost o jeziku, bavi jezikom u svim njegovim aspektima i ostvarajima. Kao i u drugim znanostima, cilj je lingvistike opisati i analizirati, tj. objasniti različite aspekte jezika, kao što je primjerice cilj fizike opisati i objasniti funkcioniranje fizičkog svijeta i njegovih zakona ili biologije opis i analiza života svijeta i procesâ koji se u njemu zbivaju. Dakle, smisao fizike nije propisivati kako bi fizički zakoni, poput gravitacije, trebali djelovati, nego kako doista djeluju. Isto tako, smisao lingvistike nije propisivati kako bi jezik “trebao” izgledati, nego opis i analiza jezika kakav jest. André Martinet, jedan od utemeljitelja moderne lingvistike, jasno suprotstavlja znanstveni od preskriptivističkog pristupa jeziku (Martinet 1982: 1):

Lingvistika je **znanstveno proučavanje** ljudskog jezika. Za neko proučavanje kažemo da je znanstveno onda kada se temelji na promatranju činjenica a suzdržava se od toga da predlaže izbor između ovih činjenica u ime stanovitih estetskih ili moralnih načela. “Znanstveno” stoji dakle u opreci prema “preskriptivnomu”. Posebno je važno inzistirati na znanstvenom a ne preskriptivnom proučavanju kada je riječ o lingvistici. Kako je predmet te znanosti ljudska djelatnost, u velikoj smo napasti da napustimo područje nepristrana promatranja pa da preporučujemo stanovito ponašanje, da više ne bilježimo ono što se stvarno govori, nego propisujemo kako treba reći. (...) [Pred primjerima nestandardnog jezika, op. autori] suvremeni će lingvist podjednaako odbaciti i krepšno zgražanje purista i radost ikonoklasta. U ovim primjerima on vidi samo činjenice koje treba zabilježiti i objasniti u okviru upotreba u kojima one dolaze.

Posao lingvistâ, dakle, nije propisivati nego opisivati i analizirati jezik. Netko bi mogao reći da se znanstveno opisuju i određene patologije i negativnosti, kao što su klimatske promjene ili bolesti ljudskog organizma, i da se za njih, također u okviru znanstvenih istraživanja, pokušava naći rješenje odnosno lijek. Međutim, osim u slučajevima bolesti organizma, u jezičnim strukturama ne postoji ništa što bi se moglo okarakterizirati kao patologija jer svaki jezik, takav kakav jest, dobro funkcionira i umjetne ga intervencije u tuđu proizvodnju ne mogu poboljšati – često ga upravo osiromašuju s obzirom na to da zadiru u područje jezične kreativnosti³ i normalnih, svakodnevnih spoznajnih mehanizama koji se odražavaju u jezičnim strukturama. Jezik ne može biti ni bolestan kao neki organizam, ni zagađen kao okoliš, ni pokvaren kao neki instrument – svaki jezik je tako dizajniran da prirodno posjeduje vlastite mehanizme koji ga održavaju uvijek funkcionalnim (dokle god ima živih govornika koji međusobno mogu na njemu komunicirati i koji ga spontano prenose na sljedeće generacije).

Mistifikatori naravi jezika, čije se djelovanje temelji na uvjeravanju čitavih jezičnih zajednica da zapravo ne znaju jezik kojim govore, polaze od ne uvijek izrečene i osviještene, ali zato uvijek vrlo maglovite premise, znanstveno potpuno neodržive, da su neke riječi, oblici, značenja i strukture u jeziku inherentno bolje i “pravije” od drugih. U tom skoro pa religioznom pogledu na jezik, jezik je nešto što postoji samo po sebi izvan društvene zajednice koja ga govori, i to u čistom i neiskvarenom idealnom obliku (u rangu religiozne “istine” i “objave”, najčešće u obliku standardnog varijeteta), a što se onda u praksi, u ustima “nesavršenih” govornika, “kviri” i “srozava”. Međutim, jezik postoji upravo i samo unutar društvene zajednice (osim u zapisanim

3 Termin *jezična kreativnost* odnosi se na sposobnost koju nalazimo kod svakog govornika, “koji, na temelju ograničenog i slučajnog iskustva s jezikom, može proizvesti ili razumjeti neograničen broj novih rečenica” ili iskaza, jedinica koje nikada ranije nije čuo (Chomsky [1957]2002: 15, [1964]1970: 7–8, 22–23, 1965: 15–16). Takva jezična produktivnost omogućuje, konstantno i u svakodnevnoj upotrebi jezika, stvaranje novih kombinacija postojećih jedinica (drugim riječima, izražavanje novih misli), modifikaciju oblika ili sadržaja postojećih jedinica, stvaranje potpuno novih jedinica i sl. (*ibid.*) Taj aspekt ljudskog jezika isticao je još Descartes, kasnije Humboldt i u novije vrijeme Chomsky.

tekstovima koji mogu nadživjeti i nestanak jezika u govornoj praksi) te ga je nemoguće “kvariti”. Lingvistički gledano, svi su glasovi, oblici, konstrukcije i značenja koji se redovito javljaju u jezičnoj praksi neke jezične zajednice – pravilni. Ako se neki element u jeziku upotrebljava, automatski je i *pravilan* u smislu da odražava neko jezično pravilo, neki obrazac upotrebe, te ga govornici znaju interpretirati. Kako je pak jezik u samoj svojoj naravi simboličan i arbitraran (određeno se značenje većinom izriče proizvoljno odabranim slijedom glasova), ništa u jeziku ne može biti *bolje* ili *ispravnije* u apsolutnom smislu.

Unatoč svemu rečenom, lingvistika se nalazi u specifičnom položaju jer se jezik ne samo opisuje i znanstveno analizira, nego ga se i, iz praktično-političkih razloga, propisuje. U uređenim modernijim društvima postoji, veća ili manja, stvarna ili percipirana, potreba za postojanjem standardnog (u starijoj terminologiji: književnog) varijeteta kao službenog, općeg, nadregionalnog idioma u određenoj zemlji/zemljama – varijeteta kojim će se pisati zakoni, pisati i govoriti u nacionalnim medijima, koji će se podučavati u školama, upotrebljavati u službenim situacijama i sl.⁴ Kada se kritizira iracionalnost preskriptivizma, tj. mistifikacije standardnog dijalekta, često se stvari postavljaju binarno – ili ćemo (“što bi svaki razuman čovjek trebao”) priznati da je standard “potreban”, ili ćemo biti “nerazumni” i biti “protiv standarda” (samo zato što kritiziramo nerazumnost i proizvoljnost preskriptivizma). Jezična upotreba nije crno-bijela i ne može se racionalno uopće govoriti u isključivim terminima poput “posve potrebno/posve nepotrebno”. Standardni varijetet, kao pomoćno sredstvo komunikacije, jednostavno u modernim društvima postoji. S druge strane, postojanje službenog varijeteta nekog jezika ne znači da treba prenaplaćavati njegovu ulogu, mistificirati je ili zahtijevati njegovu upotrebu kada

4 Kad se govori o standardu, ponajprije se misli na njegov pisani oblik. Što se tiče govornoga oblika standardnog dijalekta, u njemu u pravilu uvijek postoji veća varijabilnost (usp. npr. i Milroy & Milroy 2012: 18–20). Naravno, to ne znači da preskriptivisti ne pokušavaju utjecati i na govor, no uspjeh je pritom nužno puno slabiji nego u pisanju. Primjerice, mnogi će naučiti pisati *č/ć* po standardnom pravopisu, ali onaj tko tu opreku nema u svom organskom govoru najčešće neće te glasove razlikovati u govoru, čak ni u najformalnijim situacijama. Slično tome, mnogi će u pisanim tekstovima dosljedno koristiti *bih/bismo/biste*, dok će u govoru često upotrebljavati samo *bi*.

za tim nema realne potrebe⁵. Smatramo da odabir varijeteta u pojedinim situacijama – i privatnim i javnim – u konačnici treba prepustiti govornicima. Nije sporno sâmō postojanje službenog jezičnog varijeteta – òno je politička činjenica i proizvod različitih društveno-političkih-povijesnih okolnosti. Sporno je ònō što se javlja kao nuspojava postojanja standardnog varijeteta, često s institucionalnom podrškom – a to su neznanstvene predodžbe o tome da su standardni dijalekt i oblici koji se u njemu upotrebljavaju pravilniji i bolji od nestandardnih (npr. govornog jezika i regionalnih dijalekata) i oblikâ koji se u njima javljaju. Prečesto se zaboravlja da je standardni varijetet tek jedan od brojnih varijeteta koji zajedno sačinjavaju jedan jezik.

S ciljem rušenja mitova i predrasuda o engleskom standardnom dijalektu (a koji jednako vrijede i za hrvatski), Trudgill (1999) precizno sažima njegove glavne karakteristike – radi se o varijetetu koji nije jednak ukupnom jeziku nego je samo jedan od varijeteta ukupnog jezika (: 118) i koji nije poseban stil nego je skup raznih stilova (: 120). Usprkos uvriježenom mišljenju da se o stručnim i znanstvenim pitanjima može razgovarati i pisati samo standardnim dijalektom, Trudgill (: 122–123) naglašava da se o njima može raspravljati i često se raspravlja na nestandardnim dijalektima. Iako se stručna terminologija obično stvara u skladu s pravilima standardnog dijalekta, ne znači da govornik mora održavati proizvodnju na standardu dok se njome služi (: 122–123)⁶. Standardni dijalekt nije jednak niti (uvijek ograničenom) skupu preskriptivnih pravila (: 125) – da su sva njegova pravila unaprijed eksplicirana i zadana, lingvisti ga ne bi imali zašto i dalje proučavati. Trudgill (: 123) zaključuje da je standardni engleski jednostavno dijalekt, jedan od dijalekata engleskoga jezika (usp. i Bloomfield 1944: 45, Greenbaum 1986: 192, Lodge 1993: 16, Ghomeshi 2010: 15 te za francuski Yaguello 1988: 34–35), čime se i mi vodimo u primjeni te ideje na hrvatski jezik pa umjesto termina *standardni jezik* koristimo termin *standardni dijalekt* (ili npr. *standardni varijetet/varijanta*, *standardni idiom*).

5 Vidi Kapović (2011a: 55–74), Edwards (2012: 19).

6 Npr. sasvim je realno da profesor na fakultetskoj nastavi lingvistike umjesto strogo književnoga *Može li tko rekonstruirati ovaj morfem?* kaže *Jel može neko rekonstruirati ovaj morfem?*

Budući da su termini *jezik*, *dijalekt* i *naglasak* u općem jeziku (nekad i u stručnom) nerijetko vrijednosno obojeni (*jezik* se često odnosi na standardni varijetet, a *dijalekt* i, kolokvijalno, *naglasak* na regionalni/nestandardni, “iskvaren” govor ili eventualno na simpatične i neobične pojave na rubovima društva), u sociolinguistici se kao vrijednosno neutralniji uvriježio termin *jezični varijetet* (u Hrvatskoj i *jezična varijanta* ili *idiom*) za bilo kakav komunikacijski kôd koji se prepoznaje kao koherentan skup jezičnih elemenata u međuodnosu, tj. “sustavan obrazac jezične upotrebe” (Llamas, Mullany & Stockwell 2007: 233). Termin *varijetet/varijanta* može se odnositi npr. podjednako i na hrvatski standard, i na čakavsko narječje, i na međimurski dijalekt, i na splitski govor, i na pravnički žargon, i na sleng mladih iz zagrebačke Dubrave, i na govor starijih stanovnika Oroslavja, dubrovački naglasak itd.

Preskripcija i preskriptivizam

Svaka standardizacija sa sobom donosi preskripciju, tj. propis i određen odabir normi. Tako je npr. opravdano službeno propisivanje metričkog sustava, no to ne znači da su zato mjere poput metra i kilometra jedine “ispravne”, a da su mjere poput palca, stope, lige ili milje na neki način intrinzično i inherentno “neispravne” ili “pogrešne” – one jednostavno u nekim zemljama u nekom povijesnom trenutku nisu službene mjerne jedinice. Isto tako, oblici koji nisu standardni (kao npr. naše *oću*, *neam*, gen. mn. *vratiju* ili *iću/budem ić/bum išel*) nisu nepravilni, neispravni ili pogrešni, nego jednostavno zbog izvanjezičnih razloga formalno nisu dio standarda⁷ (za razliku od *hoću*, *nemam*, gen. mn. *vrata* i *ići ću/budem išao*).⁸

7 Premda se različiti formalno nestandardni oblici mogu sresti i u pisanim, a pogotovo govorenim, standardnim tekstovima. Tako će se npr. gen. mn. *vratiju*, iako se formalno za standard propisuje samo gen. mn. *vratâ*, također bez problema susretati i u tekstovima pisanim na standardu ili čuti u usmenoj upotrebi standarda. Isto tako, iako se službeno i piše i izgovara samo *nemam*, nije nimalo neobično u usmenoj formalnoj komunikaciji čuti i oblike poput *neam*.

8 Usporedba s metričkim sustavom ipak ima i svoja ograničenja: jezik, za razliku od npr. fizičkih udaljenosti, nikada nije moguće do kraja standardizirati, odnosno upariti svaku pojedinu formu s točno određenim značenjem. Jedan od glavnih razloga za nemoguć-

Jezičnom standardizacijom bave se lingvisti, tj. stručnjaci za jezik. To, međutim, ne znači da je jezična standardizacija znanstven ili znanstveno utemeljen posao. Standardolozi možda jesu uvijek lingvisti, ali standardiziranje jezika društveni je i ideološki/politički angažman. Lingvistika se standardologijom može baviti znanstveno tako da npr. proučava standardizaciju različitih jezika, zašto se nešto normiralo kako se normiralo, kako se to i iz kojih razloga odvijalo različito u različitim zemljama itd. No sve to ne znači da je sama standardologija, a pogotovo ne onaj njen najprizemniji dio, koji se bavi dijeljenjem riječi i oblika na “pravilne” i “nepravilne”, znanstvena djelatnost.

U pogledu na normiranje korisno je razlikovati *preskripciju* i *preskriptivizam* (Kapović 2013: 393–394). Preskripcija je tehnički (iako nikada društveno neutralan) postupak normiranja određenoga idioma i njegovih oblika i struktura te se u svom suvremenom obliku javlja kao uvjet i posljedica formiranja nacionalne države (usp. Kapović 2013: 393^F–394^F). On se sastoji od, iz lingvističke perspektive proizvoljnog, ali društveno i politički uvjetovanog odabira određenog idioma ili pojedinih jezičnih elemenata za nadregionalni jezik koji će služiti za komunikaciju na širem području ili u službenim okvirima. Budući da je riječ o izabiranju određenoga idioma i jezičnih elemenata iz političkih razloga, jasno je da se pritom ne može govoriti o znanstvenosti tog postupka nego o izvanjezičnim faktorima poput proširenosti nekog dijalekta, njegovom društvenom prestižu, težnjama za ujedinjenjem ili odvajanjem od neke druge društvene skupine i sl.⁹ Dakle, preskripcija je uvijek lingvistički

nost potpune standardizacije jest činjenica da nije moguće standardizirati odnosno unaprijed odrediti *ljudsku misao*, zbog čega se stalno stvaraju novi jezični oblici koji iskazuju nove ideje, a stari oblici postepeno dobivaju nova značenja jer, primjerice, ranije konotacije postaju temeljna značenja itd. Jezik nije samo refleksija fizičkog svijeta koji nas okružuje i ne služi samo imenovanju fizičkih predmeta nego služi i *stvaranju zbilje* putem diskurzivnog konstruiranja mentalnih i kulturoloških modela u umovima govornika, zbog čega je iluzorno u jeziku očekivati potpuni ekvivalent standardizacije proizvodnih procesa, fizičkih predmeta i sl., a realnije je ono što se redovito i bez iznimke ostvaruje – jezična varijantnost (supostojanje više oblika sa sličnim značenjem i nekoliko značenja jednog oblika, kao i različiti načini služenja jezikom u različitim dijelovima društva te različiti ostvaraji jednog pojedinca u različitim situacijama).

9 U slučaju standardnog hrvatskog (tj. preciznije, književne štokavštine općenito) u 19. stoljeću se, u doba standardizacije, nije išlo za prestižem određene društvene skupine

proizvoljna, a politički nikad nije neutralna¹⁰. Preskriptivizam pak nastaje kao posljedica postojanja preskripcije i fiksiranja službene/standardne varijante jezika. Preskriptivizam je mistificiranje arbitrarnog procesa preskripcije kao navodno znanstvenog vaganja i odabiranja “najboljeg” što jezik može ponuditi, fetišiziranje propisanih oblika, proglašavanje standardnih elemenata jednim ispravnima i inherentno, u apsolutnom smislu, boljima od onih kojih nisu propisani. Posljedica takvog pristupa jeziku je tendencija za hipernormiranjem standardnog dijalekta, u kojem se neprestano pokušavaju gomilati novi artificijelni propisi i proskribirati *Drugi* (tj. riječi, oblici, značenja i strukture proizvoljno proglašeni nepoželjnim, a time i govornici koji se tim elementima služe). Preskripcija postaje preskriptivizam kada propisivanje načinom i sadržajem prelazi razumne granice te se, umjesto da se govornicima ponude razne jezične opcije za nadregionalno sporazumijevanje, standardni dialekt prikazuje kao jedini legitiman varijetet, nameću teško ili nikako ostvarive norme i pretjerano zadire u svaki vid varijantnosti. Čini se da sâmō postojanje preskripcije u praksi uvijek sa sobom nosi i dodatni balast preskriptivizma, pogotovo kada pojedinci koji se percipiraju kao znanstveni autoriteti tome aktivno pridonose štetnim konceptualizacijama jezičnih fenomena.

(jer je viša klasa tada uglavnom govorila latinski, njemački ili talijanski a ne hrvatski), nego za prestižem stare (štokavske) dubrovačke književnosti (koju je dopunjavala proširenost štokavske usmene epike), kao i za prestižem Vukova (štokavskog) jezika (kao ideala “čistog narodnog jezika”), a sve u skladu s (geo)političkim interesima Habsburške monarhije. Osim toga, standardizacija se štokavskoga odvijala ne samo na nacionalnim (hrvatskim) nego i nadnacionalnim (jugoslavenskim/južnoslavenskim/“ilirskim”) temeljima te se nije mogla temeljiti na govoru prijestolnice (koje su bile van južnoslavenskih prostora), pri čemu je npr. Zagreb u 19. stoljeću bio još razmjerno malen, a njegov kajkavski idiom nije bio ni jezično ni politički prikladan kao osnova književnoga jezika ni za hrvatske krajeve a kamoli na širim prostorima (samo je manjina nastajuće hrvatske nacije bila kajkavska, dok su Srbi, Bosanci i Crnogorci svi bili štokavci).

- 10 Premda se može činiti da su neki aspekti preskripcije neutralni(ji), npr. propisi o pisanju interpunkcije i sl., čak i naizgled posve bezazlene pravopisne konvencije mogu postati jako ideologizirane – usp. npr. pisanje *neću* i *ne ću* u Hrvatskoj (gdje se drugi način pisanja vrlo izravno povezuje s političkom desnicom) ili pisanje riječi *bog* velikim početnim slovom u svakoj upotrebi, što je najčešće indikator religioznih stavova pisca (ili pounutrene, normalizirane hegemonije religije u društvu općenito), npr. u izrazima poput *Bog zna gdje ti je ta kutija* (gdje se očito ne govori o Jahveu).

Riječima Larryja Traska (1999: 190–191):

Preskriptivizam je vjerovanje da nemamo pravo govoriti svoj jezik onako kako nam se čini prirodno, nego da bismo umjesto toga trebali namjerno izmijeniti svoj jezik kako bi se on uskladio s pravilima koja je stvorila skupina samozvanih stručnjaka – bez obzira na to koliko nam se ta pravila činila neupućenima ili ludima (...) preskriptivizmu činjenice nisu pretjerano bitne – on se temelji na osobnim preferencijama i predrasudama te lekcijama svisoka.

Proizvoljno odabiranje čest je preskriptivistički postupak, ne samo kod naših preskriptivista. Navodimo kritiku takvih postupaka iz Cambridgeove deskriptivne gramatike engleskoga (Huddleston & Pullum 2002: 7):

Neka preskriptivistička djela navode pravila koja se ne temelje na opisu stvarne jezične upotrebe većine izvornih govornika. Čak se niti ne pokušava tvrditi da se temelje na takvome opisu – kao da je vlastiti ukus autorâ takvih djela mjerodavniji od ukusa bilo kojeg drugog govornika. Ti autori očekuju da će se svi govornici složiti s njihovim presudbama, bez obzira na to što pokazuju podaci o jezičnoj upotrebi. (...) Preskriptivistička djela (...) jednostavno kažu da gramatika nameće pravila, a pritom ne podupiru takve stavove nikakvim dokazima. Čini se da se ponuđene preporuke temelje na autorovom ukusu (...). Radi se o poopćavanju ukusa jedne osobe, zahtjevu da ga svatko prihvati i da mu se prilagodi.

Deskriptivistički pogled je sljedeći: ako većina govornika koristi oblik koji gramatika navodi kao pogrešan, razumno je bar pretpostaviti da je u krivu gramatika a ne govornici. (...) iz deskriptivne perspektive, gramatika nije pitanje ni ukusa ni estetike.

Preskriptivizam u lingvistici ima svoje mjesto samo kao predmet kritičkog proučavanja u sociolingvistici i pitanjima jezične politike, jednako kao što npr. rasizam nije znanstveno utemeljen, ali ga možemo znanstveno kritički proučavati. Dapače, budući da u zapadnim društvima nelingvisti lingvistima redovito postavljaju pitanja o tome koji je od dva ili više oblika “pravilan”, tâ se činjenica ne smije zanemarivati i lingvisti moraju

analizirati i preskriptivni pogled na jezik kako bi razumjeli izvanjezične, društvene i psihološke faktore koji ga stvaraju. Kako, kritički prema lingvistima, kaže Cook (2003: 16–17):

Sasvim je u redu reći da, lingvistički gledano, pravilnost nije validan pojam, ali mnogim je ljudima odlučivanje o tome što je pravilno *apsolutno* najvažnije pitanje u vezi s njihovim jezikom pa se odbijanje lingvistike, discipline koja tvrdi da proučava jezik, da sudjeluje u toj raspravi doživljava kao u najboljem slučaju neshvatljivo, a u najgorem slučaju kao subverzivno i perverzno. Lingvisti se mogu držati nadmoćno i inzistirati da se oni bave objektivnim opisom, ali zauzimajući taj stav nužno se udaljavaju od svakodnevnog govorničkog doživljavanja jezika.

Milroy & Milroy (2012: 4) također ističu da se mnogim lingvistima čini pomalo nedostojnim baviti se preskriptivizmom, no znanstveno proučavanje neznanstvenih stavova nipošto ne znači i nekritičko pristajanje na njih (Edwards 2012: 17–18, 28^F). Iako će mnogim lingvistima biti pomalo neugodno kritizirati preskriptivizam (jer se često radi o objašnjavanju osnova lingvistike), njegov utjecaj na društvo i jezik je tolik da se to ipak ne može i ne smije izbjegavati. Kao što će se poneki evolucionarni biolog morati katkad upustiti u raspravu i s kreacionistima, tako i lingvistima ne gine kritika preskriptivizma. Martinet (1969: 5, 7) naglašava:

(...) ozbiljni lingvisti, oni koji ne pokušavaju laskati predrasudama ili hirovima određene publike, dolaze u sukob s pristranošću koju prema svojem jeziku pokazuje većina ljudskih bića. (...) ne može se ništa točno spoznati ako se u istraživanju nije znalo potpuno apstrahirati od svojih osjećaja i subjektivnih preferencija. (...) lingvist će morati promatrati jezike u njihovom stvarnom funkcioniranju, naravno, u čitavoj njihovoj kompleksnosti, apstrahirajući od svih laskavih prosudbi koje se ponavljaju iz generacije u generaciju, a da se nikada nije pokušalo provjeriti njihovu utemeljenost.

Svatko ima pravo na svoje subjektivne stavove o svemu, pa tako i o jeziku, uključujući i osobne preferencije prema određenim riječima, oblicima i značenjima. Npr. netko više voli ta-

lijanski od francuskog, netko riječ *bina* a netko *pozornica*, netko će svjesno izbjegavati vulgarizme u govoru, a drugome oni neće smetati, netko voli slengovske izraze poput *sve pet!*, netko ne voli itd. Isto tako, nema nužno nešto loše u tome da netko izbjegava (iz stilističkih ili političkih razloga) koristiti anglizme poput *stejdž*, *bed*, *dejt* ili *sori*, dok ih netko drugi potencira. No svaki se takav odabir temelji na osobnom (svjesnom ili nesvjesnom) ukusu i stavovima, a ne na znanstvenim kriterijima.

Jezična politika i jezično planiranje

Uz pojmove *preskripcija* i *preskriptivizam* treba spomenuti i termine *jezična politika* i *jezično planiranje*, koji se često koriste kao sinonimi, iako je moguće precizirati i razliku između njih, kao npr. kod Czerwińskog (2009: 14–15): *jezična politika* odnosi se na donošenje državnih zakona i odredaba o pojedinim varijetetima (kod Klossa 1969: 81 ta se razina naziva *planiranjem statusa jezika*), a *jezično planiranje* odvija se na praktičnoj razini intervencijâ i promoviranjâ određenih jezičnih oblika putem jezičnih institucija, priručnika i upotrebom u javnom diskursu¹¹ (kod Klossa *ibid.* ta se razina naziva *planiranjem jezičnog korpusa*). Klasičnu podjelu etapa jezičnog planiranja nalazimo kod Haugena (1966a: 933, 1966b: 18): 1) *odabir norme*, 2) *kodifikacija oblika*, 3) *razrada funkcije* i 4) *prihvaćanje od strane zajednice*. Lo Bianco (2004: 742–743) se nadovezuje na Klossovu (1969: 81) podjelu jezičnog planiranja na 1) *planiranje statusa* i 2) *planiranje korpusa* te navodi još tri komponente koje se u praksi preklapaju: 3) *planiranje usvajanja* (usp. ranije tu kategoriju u Cooper 1989: 33, 157–163) 4) *planiranje upotrebe* i 5) *planiranje prestiža*. Posebno pak naglašava još jednu razinu koju bi trebalo kritički proučavati, a to je razina *planiranja diskursa* (*ibid.* 743), koju definira kao

(...) utjecaj i učinak na tuđa mentalna stanja, ponašanje i sustave vjerovanja putem jezično posredovanog ideološkog djelovanja institucija,

11 Budući da se pritom ne radi o deskriptivno-analitičkom bavljenju jezikom, nijedna od te dvije djelatnosti ne može se smatrati lingvistikom u strogo znanstvenom smislu (usp. Yaguello 1988: 16).

disciplina, i različitih društvenih tvorbi. (...) planiranje diskursa odnosi se na nastojanja institucija i različitih interesa da oblikuju, usmjere i utječu na diskurzivne prakse i obrasce. Planiranje diskursa često nastoji prikazati prirodnima načine razmišljanja koji su društveno konstruirani i stoga osporivi, nastali zbog nečijeg interesa i s nekim ciljem, tako da ljude predisponira za određene načine razmišljanja. (...) Neke su vrste planiranja diskursa refleksivne, cilj im je utjecati na tuđe razmišljanje, ponašanje i vrednovanje samog jezika. U tom je smislu planiranje diskursa ideološki dodatak drugim vrstama praksi jezične politike i planiranja, kao što su npr. uvjerljivi diskursi javnih autoriteta uključenih u planiranje statusa.

Kritički pristup diskursu akterâ jezičnog planiranja u Hrvatskoj glavna je tema ove knjige.

Joseph (1987: 3–7) korisno naglašava kako se procjenjivanje kvalitete tuđe jezične produkcije čini univerzalnom karakteristikom svih društava, čak i onih u kojima ne postoje standardni varijeteti evropskoga tipa: naime, u svim jezičnim zajednicama postoje “jezični standardi”, uzusi određenih podskupina, a samo u zapadnjačkim društvima postoje standardni jezici nastali svjesnom kodifikacijom. “Pučki” stavovi o jeziku dakle sasvim sigurno postoje dijakronijski i sinkronijski i izvan domene standardnog varijeteta i domene razmišljanja o jeziku nastale pod utjecajem postojanja standardnog varijeteta. Npr. i govornici će jezika koji nema standardne inačice imati mišljenje o tome kako govore njihovi susjedi, kako govore mlađi govornici i sl., jednako kao što imaju mišljenje i o tome kako se njihovi susjedi ili mlađi rođaci oblače, ponašaju i sl. Dovoljno je otići u bilo koje mjesto u Hrvatskoj i pitati tamošnje stanovnike kako govore u susjednom selu – skoro pa univerzalan odgovor bit će da u susjednom mjestu “rastežu”, što, naravno, ne znači ništa drugo doli da govore drugačije od njihovog mjesta. Često se različiti pogledi na društvene odnose preslikavaju i u jezik pa svakako i u tome treba tražiti jedan od izvorâ “pučkoga preskriptivizma” (usp. i Cameron 2012: vii). Iako bi ovaj problem trebalo puno detaljnije istražiti, čini se da postojanje standardne varijante jezika i preskriptivizma koji proizlazi iz mistifikacije normiranja potrebnog za uspostavu standarda ipak uvelike oblikuju po-

gled na jezik i poprilično mijenjaju “spontani preskriptivizam” (u smislu organskih pučkih predodžaba o jeziku), koji se može javljati i neovisno o jezičnoj standardizaciji. Pitanje koje bismo si trebali postaviti je koliko su pojedini stavovi štetni i tko ih promovira – neke naizgled bezazlene i beznačajne ideje pojedinaca o (tuđem) jeziku (npr. “oni rastežu dok pričaju”, “ne volim kaj-kavizme” i sl.) mogu postati vrlo štetne kada se počnu plasirati iz pozicije moći i potom krenu marginalizirati pojedine skupine ili stvarati nesigurnost kod gotovo svih govornika, što je slučaj s klasičnim preskriptivizmom.

Mjesto standardnog dijalekta u društvu

Pitanje o samoj potrebi postojanja standardnog dijalekta praktički se nikad ne postavlja i postojanje standardnog varijeteta obično se uzima zdravo za gotovo. To i ne čudi s obzirom da u većini današnjih država postoje standardni varijeteti i da su oni danas pravilo a ne iznimka. Pa ipak, treba imati na umu da se ljudski jezici pišu već više od 5000 godina, a da su standardni dijalekti vrlo recentna pojava. Standardni se varijeteti javljaju tek s pojavom moderne nacionalne države u zadnjih nekoliko stotina godina. I prije toga su postojali jezici koji su se pisali i koji su bili (*de facto* ili *de iure*) službeni jezici pojedinih država, ali to nisu bili standardni varijeteti u današnjem smislu te riječi.

Danas svakako postoji percepcija da je standardni oblik jezika nužno potreban – npr. u nacionalnim medijima, u obrazovanju, u administraciji, u nadregionalnoj komunikaciji, u književnosti¹²

- 12 Kod jezika književnosti treba dati neke napomene. Iako standardolozi i preskriptivisti često maštaju o tome da je nekakav “jezik književnosti” (često nesmotreno zvan “književni jezik” iako je to realno samo stariji naziv za *standardni jezik*) nešto posebno, neograničeno i slobodno, gdje “sve može”, to nije realno tako. Ta tobožnja sloboda “jezik književnosti” (koji realno ne postoji kao poseban, strogo određen, varijetet) služi tome da se implicitno ustvrdi da standardni jezik nije slobodan. Naravno da je jezik kojim se piše neko književno djelo u praksi slobodniji od jezika kojim se piše formular u banci, to je naprosto posljedica njihove posve različite naravi i funkcije. Dakako da se u književnosti mogu upotrebljavati različiti arhaizmi (koji su na taj način dio šireg standardnog korpusa), regionalizmi, ubacivati rečenice iz stranih jezika i sl., a u konačnici postoji i dijalekatska poezija, u romanima dijalozi mogu biti na dijalektu ili govornom jeziku itd. Međutim, sve to ne znači da se većina književnosti u praksi ne

itd. Pa ipak, jezici su funkcionirali u svim tim sferama (dakako, mediji nisu uvijek bili isti, pogotovo ne masovni i digitalni) i prije pojave eksplicitnog normiranja. Npr. latinski se upotrebljavao u knjigama pisanima i u Rimu i u Galiji i u Britaniji, djeca su se školovala na latinskom širom Rimskog Carstva, na latinskom su se pisali službeni dokumenti, a latinski je služio i kao *lingua franca* u velikim dijelovima Evrope. I sve to bez modernog tipa normiranja. Često se poteže argument da je standardni dijalekt (kao sredstvo nadlokalne komunikacije) nužno potreban jer će npr. većina ljudi u Hrvatskoj imati problem s razumijevanjem govornika iz Bednje ako govori svojim lokalnim govorom¹³. Iako se taj argument čini potpuno zdravorazumskim, situacija je ipak složenija. Kao prvo, nisu svi lokalni govori tako teško razumljivi kao bednjanski (bednjanski je ekstreman primjer jer su govori tog područja prošli vrlo opsežne i inovativne promjene u vokalizmu). Kao drugo i bitnije, nije točno da bi Bednjanci izvan svog lokalnog područja govorili svojim lokalnim govorom da ne postoji standard. To jednostavno nije realna situacija i to u praksi naprosto tako ne funkcionira u svim prilikama. Čak i kada eksplicitan i službeni standard ne postoji, komunikacija se, ako govornici imaju za tim volje, uvijek ostvaruje – kao i voda, uvijek će naći svoj put, bilo da je riječ o interdijalekatskom koineu (varijetetu u kojem se miješaju elementi raznih idioma), bilo da je riječ o govoru obližnjega većeg grada, bilo da je riječ o nekom dijalektu ili jeziku koji je široko razumljiv. I to nije nikakvo nagađanje i špekulacija. Naime, pogledamo li realnije što se događa na terenu, shvatit ćemo da Bednjanac, i kada razgovara s nekim

piše na – standardnom dijalektu. Kod tog standardnog dijalekta može biti nešto više odstupanja nego kod standardnog dijalekta koji se upotrebljava u pisanju zakona, jer je riječ o različitim funkcionalnim stilovima, ali to je i dalje uglavnom standard. To je, naravno, zato što književnost nije samo neka apstraktna umjetnost, nego je i ona specifičan vid nadregionalne komunikacije – cilj književnih djela je uglavnom da budu čitana i da budu što šire recipirana. A to za sobom, logično, povlači pisanje na standardu. Naravno da je moguće napisati književno djelo na bilo kojem od dijalekata, no to za sobom povlači posljedicu ograničenije recepcije, često su takva djela tematski usmjerena na lokalne teme i sl. U svakom slučaju, uza sve specifičnosti, nema nikakve dvojbe da standardna varijanta jezika u praksi u velikom broju slučajeva služi i za to da se na njoj pišu književna djela.

13 Usp. npr. bednjansko (u prilagođenoj transkripciji) *Tiie, koj vum boum zdaj pevedol, živo ja istinjo i pripajtile sa prie padesat i pat liet* (Jedvaj 1956: 325), što znači 'To, što ću vam sada pripovijedati, živa je istina i dogodilo se prije pedeset i pet godina'.

tko nije iz njegovog kraja, u velikoj većini slučajeva neće koristiti strogi standard (kako to u svojim knjigama zamišljaju preskriptivisti). Recimo, razgovara li s drugim nebednjanskim kajkavcem, upotrebljavat će varijantu općekajkavske koine, koja će i dalje biti kajkavska, ali neće imati obilježanih lokalnih posebitosti u fonologiji, prozodiji i morfologiji. Tako će npr. Bednjanka¹⁴ koja razgovara sa svojom sumještankom upotrebljavati riječi kao *ròco*, *neděljò*, *prāvoč*, *lōuknjo*, koje će u razgovoru s kajkavcem koji nije iz Bednje pretvoriti u općekajkavske *raca*, *nedelja* (s naglaskom i dalje na drugom slogu), *preveč*, *luknja*, dok će tek u razgovoru s nekajkavcima reći *patka*, *nedjelja* (s naglaskom na prvom slogu), *previše*, *rupa*¹⁵. Kajkavsku koine, “kojom se kajkavci služe, kad se nađu izvan svoga kruga i govoreći s drugima, čuvajući se, koliko god mogu, osobito onih osobina, zbog kojih im se drugi rugaju”, spominje već Ivšić (1936: 62^F)¹⁶. To da se konkretno stanovnici Bednje u razgovoru s nebednjancima, “da bi ih lakše razumjeli”, služe i “općim kajkavskim govorom” spominje i Jedvaj (1956: 282). Dakle, postojao eksplicitan standardni dijalekt ili ne na nekom području, govornici će se uvijek snaći. Ideja da bi govornici bez normiranog standarda bili osuđeni na nemogućnost komunikacije i izoliranost u svojim lokalnim govorima jednostavno je netočna¹⁷ i jedan je od klasičnih mitova o jeziku.

Do razvoja modernih, eksplicitnih nacionalnih/standardnih varijeteta, kako smo spomenuli, dolazi s razvojem modernih nacionalnih država te radi potrebâ državne birokracije, obrazovanja itd. S druge strane, moglo bi se ustvrditi i da postojanje jednog nacionalnog standardnog varijeteta zapravo služi izgradnji nacije i nacionalne države (postojanje zajedničkog jezika daje legitimitet i zajedničkoj državi i nacionalnosti). U

- 14 Za primjere se zahvaljujemo Ani-Mariji Starek, izvornoj govornici iz Bednje.
- 15 Zanimljivo je da se općekajkavska koine može čak više razlikovati od standarda nego bednjanski. Tako se, recimo, bednjansko *směh* u općekajkavskom pretvara u *smeh*, iako je u standardu *smijeh* (izgovorno [smjeh]), što je realno sličnije bednjanskom nego općekajkavskom.
- 16 Usp. tu i Brozović (2004: 9). Nadlokalne varijante, bez eksplicitna normiranja, postoje i na užim područjima – tako, recimo, o međimurskom interdijalektu govori Blažeka (2007).
- 17 Naravno, tu treba voditi računa o tome da je u prošlosti mobilnost siromašnih slojeva, i realna i jezična, bila puno ograničenija nego u slučaju viših društvenih klasa.

tom se smislu radi o obostranom utjecaju – nacionalni službeni jezik izgrađuje naciju, a nacija izgrađuje i nacionalni jezik. Ipak, takav novostvoreni standardni dijalekt sa svojom eksplicitnom normom (propisanom kroz pravopise, gramatike i rječnike) u pravilu nije ništa drugo doli formaliziranje već postojećih naddijalekatskih koineza, prestižnih lokalnih govora i/ili jezika književnika. U svakom slučaju, koliko god i proces izgradnje standarda mogao ponekad biti kompleksan (kao što je recimo bio na našim prostorima), standardni se varijetet nikad ne gradi od nule, nego je uvijek tek nadgradnja i samo djelomična eksplicitna formalizacija već postojećih živih idioma.

S obzirom da se standardni dijalekt, osim svoje uloge u formiranju identiteta nacionalne države, upotrebljava iz praktičnih razloga (npr. radi efikasnog funkcioniranja birokracije, ujednačenog jezika u obrazovanju i medijima i sl.), jasno je da do stvaranja takve službene varijante jezika ponekad ne može doći potpuno spontano, iako su mnogi standardni dijalekti počeli, kao što smo već natuknuli, kao jednostavna službena i pismena verifikacija npr. govora više klase glavnog grada koji je već funkcionirao kao svojevrsna *lingua franca* (jezik opće komunikacije na određenom višejezičnom/višedijalektalnom području). Naravno, i u takvim je slučajevima bar u kasnijoj fazi dolazilo do svjesnog normiranja i kodifikacije. Ipak, ni tada *lingua franca* (npr. govor Pariza u Francuskoj ili govor Istanbula u Turskoj) kao spontani standardni dijalekt nije nastajao nekakvim “neutralnim izborom”, nego iz političkih okolnosti – kao nadregionalna se varijanta nameće dijalekt politički/ekonomski najjačeg središta. Iz lingvističke je perspektive i takav izbor proizvoljan jer govor velikog moćnog grada nije ništa vrjedniji ili bolji od govora nekog seoceta.

Bilo kako bilo, preskripcija, tj. postupak svjesnog i eksplicitnog normiranja jezika, je realnost. Ona se, pojednostavljeno, kako smo već govorili, sastoji od izbora jednog od dijalekata i izbora pojedinih oblika među različitim varijantama tog dijalekata (iako se u praksi varijantnost nikada ne može ukloniti). Naravno, do tog izbora dolazi kroz različite političko-povijesno-kulturne okolnosti. Nekad je riječ o dijalektu glavnog grada (npr. Pariza, St. Peterburga pa Moskve, Tokija, Pekinga) ili nekog kraja (npr. obalnog područja u Tanzaniji i Keniji), nekad o dijalektu kojim je

pisana cijenjena književnost (npr. Danteov jezik, Lutherov prijevod Biblije, jezik stare dubrovačke književnosti, jezik Vukovih narodnih umotvorina), a nekad o drugim složenim okolnostima (recimo, u slučaju indonezijskog).

Važno je imati na umu da standardni dijalekt nikad ne nastaje iz zraka i, koliko god on ne bio potpuno istovjetan nekom organskom govoru (što je činjenica na koju se standardolozi i preskriptivisti uvijek rado pozivaju), uvijek jest povezan s organskim govorima. I dok sama preskripcija, kada se vrši iz praktičnih razloga, nije nužno sama po sebi loša (u smislu izbora pojedinog idioma ili pojedinih oblika za službenu/formalnu komunikaciju), izbor koji se vrši lingvistički je uvijek proizvoljan i elementi koji su postali standardnima nisu inherentno ništa bolji od onih koji nisu u tome “uspjeli”. Preskripcija je u današnjem društvu realnost i u sadašnjem trenutku nema pretjerano smisla rogorobiti oko toga što je u određenom povijesnom trenutku normiranje izvršeno, kako je izvršeno ili zagovarati prekid podučavanja standardnog dijalekta u ime potpune deskriptivnosti i znanstvenosti prikazivanja jezika. S druge strane, formalna poduka standardnog dijalekta, koja je jasna posljedica preskripcije, ne bi trebala biti preskriptivistička. Recimo, ako se napomene da je oblik *sa mnom* standardan (tj. onaj koji se upotrebljava u službenim dokumentima, na javnoj televiziji u informativnim emisijama i sl.), a da oblici *z menom/sa menon* to nisu, to nije nužno preskriptivizam. To je jednostavno opis činjeničnog stanja – trenutno se u priručnicima standardnog varijeteta¹⁸ propisuje samo *sa mnom*, dok se ostale varijante smatraju dijalektalnim, čega su govornici u pravilu i svjesni. No ako se to poučavanje radi na neznanstven i mistifikatorski način, npr. tako da se oblik *sa menon* proglašava inherentno nepravilnim, krivim, nelogičnim, seljačkim, ružnim, nehrvatskim i sl., to onda jest preskriptivizam. Prosudba da neki nestandardni oblik nije *pravi* samo je nominalno jezična prosudba, a zapravo je društvena i ovisi o *stavu*

koji procjenitelj ima prema izvanjezičnim razlikama u društvu (Milroy & Milroy 2012: 161).

Iako je korisno razlikovati preskripciju (kao tehnički postupak normiranja jezika) od preskriptivizma (kao mistificiranja koje proizlazi iz tog tehničkog postupka normiranja jezika), jasno je da je granica između njih fluidna i ne uvijek jasna. Kada se neki dijalekt odabire kao osnovica standarda, taj izbor nikada nije neutralan – bilo da je riječ o odabiru govora jednog a ne drugog grada, bilo da se bira govor viših a ne nižih slojeva društva, ili bilo da neki pojedinac, koji se, neposredno ili posredno, bavi normiranjem (npr. Vuk Karadžić ili Enver Hoxha), izabire varijetet koji mu je bliži jer ga on sâm upotrebljava. Treba uvijek imati na umu da dijalekt odabran za standardni nije bio jezično najbolji nego izvanjezično najpodobniji.

Za preskriptivizam je tipično da se *jezikom* smatra *pisani jezik* dok je *govorni jezik* nešto *Drugo*, sporedno i izvedeno – iako u lingvistici pojam *jezik* obuhvaća i govornu i pisanu proizvodnju. Tako u predgovoru savjetnika *Jezikomjer* (Nikić-Ivanišević, Opačić & Zlatar 2004: 2–3) autori, u ridikulizaciji klasične desosirovske opreke, razlikuju *jezični* i *govorni standard/normu* umjesto *pisani* i *govorni*. Budući da suprotstavljaju *jezični standard* *govornom*, autori pospješuju percepciju *jezika* kao prvenstveno *pisane* produkcije jer se ona, kako vidimo, jednostavno naziva *jezikom*. Dok se u lingvistici često naglašava primat upravo *govora* i u kolektivnom povijesnom i pojedinčevom jezičnom razvoju, u preskriptivističkim očima *govor* pak postaje drugorazredan, sporedni fenomen:

Uz pogreške koje su desetljećima u hrvatskom standardnom jeziku (na što je upozoravao i *prof. dr. Ljudevit Jonke* još prije 40 godina) svakodnevno se rađaju nove, pa upornim ponavljanjem pogrešnoga jezičnog oblika napuštamo govorni bonton, stvaramo buku u komunikaciji i nadasve lošu sliku o sebi samima. (...) Zato je ovaj vrlo praktičan priručnik za učenje živoga hrvatskoga standardnoga govora dobrodošao učenicima, studentima (...) ukratko, svima koji nastupaju u javnosti ili pak drže do **kultiviranoga govorenja i pisanja hrvatskim jezikom**. Poznavanje standarda (jezičnog i govornog) pretpostavka je nesmetane govorne i pisane komunikacije, ali i prestiža što ga govorniku pruža vladanje jezičnom i govornom normom.

Dodatno je u ovom predgovoru zanimljivo da autori priznaju da se neke “pogreške” (a zašto ne varijante ili inovacije?) javljaju najmanje 40 godina i da stoga nisu više ni tolika novost nego posve uobičajene i proširene strukture. Čemu onda borba protiv tih elemenata? Na to pitanje odgovor nemaju vjerojatno niti autori pa nekritički pribjegavaju moralističko-katastrofičarskim¹⁹ i lingvistički promašenim parolama prije nego što u glavnom dijelu “savjetnika” počnu progoniti trivijalnu i bezopasnu varijaciju. Prema navedenim autorima, onaj tko se u javnosti služi nestandardnim dijalektima ili se pak ne služi standardnim dijalektom isključivo u obliku koji oni zagovaraju, taj nije pristojan (“napuštamo govorni bonton”), nije kulturan/kultiviran (“svima koji (...) drže do kultiviranoga govorenja i pisanja”), pridonosi vječno zazivanom i tobožnjem jezičnom kaosu (“stvaramo buku u komunikaciji”) i bolje mu je da se pobrine za svoj ugled (“stvaramo (...) nadasve lošu sliku o sebi samima”) kako ne bi postao *Drugi* te bio odbačen od strane “finih” i “kultiviranih”. Konačno, prestiž o kojem govore autorice nije znanstveno utemeljen jer pojedine skupine govornika imaju različite predodžbe o prestižu pojedinih varijeteta i jezičnih oblika – dok će neki rado prihvatiti napise u *Jezikomjeru* misleći da se time izdvajaju iz mase, drugi će ih odbaciti kao ukočene i umjetne jer prestižnijim oblicima smatraju upravo one koji se zaista/češće koriste, a ne one koje propagiraju autorice savjetnika.

Ideja da će bez preskriptivističke kontrole i konstantne intervencije u vidu odabira “najboljih” oblika u jeziku nastati kaos još je jedan klasičan mit. Treba znati da kaos ne postoji kao lingvistički termin jer nikada ni u jednom jeziku nije zabilježena takva pojava. Svaki je jezik, iako fleksibilan, dovoljno čvrst sustav koji svojim samoregulirajućim mehanizmima ne dopušta kaos. To je evidentno i po tome što je ljudski jezik nastao bez ikakve službene preskripcije, i što se već tisućama godina na svijetu govore jezici bez standardnih oblika, bez pisma i bez profesionalnih jezičnih dušebrižnika.

19 Alain Rey (2007: 13) zbog katastrofičarskih stavova (“jezik će bez nas propasti!” i sl.) preskriptiviste naziva *Kasandrama* (iako je usporedba neprikladna utoliko što je, za razliku od preskriptivista, Kasandra bila u pravu).

Kakva nam norma treba?

U hrvatskim raspravama o jezičnom planiranju često se postavlja pitanje *kakva nam norma treba?* Pritom se često izriče stav da bi propisana norma trebala biti jednoznačna i obvezujuća za sve govornike u javnoj upotrebi, pogotovo onima koji se obraćaju cijeloj zemlji. Već samo to pitanje preopćenito je postavljeno i trebalo bi ga preoblikovati u npr. *za koga nam norma treba?*, kako bi se fokus s jezičnog koda prebacio na realne korisnike, govornike nestandarda i standarda. Naime, diskusija o normi/standardnom dijalektu u Hrvatskoj nerijetko se vodi kao da bi bez nje govornici bili potpuno izgubljeni i nesposobni komunicirati u javnoj sferi, kao da se ta norma treba osmisliti za govornike koji u odrasloj dobi uče jezik od nule, a ne za govornike više ili manje sličnih hrvatskih dijalekata koji standard odmalena, i prije formalnog školovanja, usvajaju u svojoj okolini, iz masovnih medija, crtanih filmova, slikovnicâ, od drugih govornika itd. Ako se radi o stranim govornicima koji hrvatski uče kao potpuno strani jezik, udžbenici i priručnici namijenjeni njima nužno će simplificirati i reducirati broj mogućih izražajnih mogućnosti jer je zamorno i nemoguće odjednom podučavati realnoj varijantnosti govornike koji u produkciji ionako moraju žonglirati vrlo velik broj informacija (iako će dobar profesor uvijek učenicima napomenuti kako se nešto kaže u razgovornom jeziku, kako se nešto kaže u nekom velikom gradu te u drugim slučajevima u kojima postoji redovit raskorak između propisane i uzusne norme). Ako se pak radi o govornicima koji odrastaju u području u kojem se hrvatski standard susreće na svakom koraku, nije jasno čemu služi izrazito rigidna norma, koja kao veliki lingvistički problem predstavlja minimalna odstupanja od standarda, a koja su rezultat utjecaja drugih govornikovih varijeteta. Često se zaboravlja da se iz racionalne perspektive ne treba – ali i *ne može* – kodificirati (tj. opisati i propisati te zabilježiti vokabular i gramatička pravila) apsolutno sve jezične elemente koji se potencijalno mogu upotrijebiti. Normiranje *standarda* ne može nikada značiti potpuno normiranje *komunikacije*, a to znači da je nerazumno očekivati robotski identične oblike jezične proizvodnje. Također, budući da je govornička kreativnost temelj jezične upotrebe, uvijek će se stvarati i novi jezični oblici – bilo da se novi

iskazi tvore korištenjem postojećih pravila, bilo da se mijenjaju dosadašnja jezična pravila (Chomsky [1964]1970: 22, [1966]2002: 68–69). U realnoj produkciji (pogotovo u govoru) svaki pojedinac na jedinstven način ostvaruje svaki varijetet u svojem repertoaru, a tako i standardni, pa se može govoriti o *personaliziranom standardu* svakog govornika, a koji je rezultat 1) jedinstvenog redoslijeda i načina usvajanja pojedinih jezika, dijalekata, stilova i varijeteta, 2) kontakta tih kodova u umu pojedinca, i 3) govornikove individualne metapragmatičke sposobnosti i želje da kontrolira ili ne kontrolira preklapanje ili razdvajanje kodova u pojedinim situacijama upotrebe.

Prezentiranje odabira jezičnih oblika kao glavnog problema jezičnog planiranja skreće pažnju s puno važnije činjenice, a to je da je *jezična politika* (i s njom povezano *jezično planiranje*) prvenstveno *politika*. Konkretni jezični oblici sporedno su pitanje, oni su samo izraz normiranja, a ono se pak obavlja prvenstveno u skladu s *izvanjezičnim* faktorima, *vrijednostima* i *ideologijama* koje promoviraju pojedinci i skupine u pozicijama moći. Konkretnije, pojedinci koji postavljaju pitanje *kakva nam norma treba?* prečesto očekuju da je moguće neutralno i objektivno dogovoriti se o jezičnoj formi/normi (“zašto se lingvisti već jednom ne dogovore?!”), a zanemaruje se činjenica da je svaki odabir ideološki obojen i da jezično planiranje uključuje i “neke nelagodne/sramotne odluke” (Haugen 1966a: 932, eng. *some embarrassing decisions*). Zašto neugodne i sramotne? Zato što se od svih jednako legitimnih jezičnih varijeteta za standardni dijalekt odabire u načelu samo jedan, čiji govornici automatski postaju privilegirani i olakšan im je društveni uspon (*ibid.*), a neodabrani varijeteti počnu se smatrati nelegitimnim i nepogodnim za javnu upotrebu, ponekad čak i za privatnu.

Povezano, a primjerenije pitanje bilo bi *što je legitiman jezik u javnoj sferi?* Budući da se ne može racionalno ustvrditi da su neki varijeteti (ne)legitimniji od drugih, iz znanstvene se perspektive ne može nikome zabraniti da javno govori kodom, kodovima ili kombinacijama kodova kojima želi. Odraslim govornicima koji su prošli osnovno školovanje (iako se standard zapravo usvaja još i ranije spontano iz javne upotrebe) i koji se mogu izražavati tako da ih razumiju drugi govornici na cijelom području na ko-

jem se govori određeni jezik ne treba nikakva detaljističko-savjetnička norma koja će se baviti svakim, pa čak i minimalnim odstupanjima od standarda²⁰. Gdje je taj mitski govornik koji “ne zna” svoj jezik, jednako nerealan kao i govornik koji “savršeno” vlada “savršenim” standardnim dijalektom? Nesigurnosti pri standardiziranom pisanju *ije/je* ili *č/ć* i sličnih velikim dijelom proizvoljnih pravopisnih pravila²¹ nisu dovoljan argument da bi se utemeljeno govorilo o nečijem “neznanju jezika”.

Također treba istaknuti da se u javnim, čak i akademskim debatama, neznanjem jezika proglašavaju i neznatna formalna varijacija i nekoherentnost pisanih tekstova, pri čemu se te dvije pojave često uopće ne razlikuju. I neki doktori znanosti žale se da na recenzije dobivaju nemušte tekstove drugih znanstvenika, a za primjer daju tobožnje “velike greške” poput futura prvog u zavisnoj pogodbenoj rečenici ili nedekliniranih brojeva u kosim padežima, što su trivijalna (u smislu neznatna i za međusobno razumijevanje bezopasna) odstupanja od rigidno zamišljenog standardnog dijalekta – u prvom se slučaju radi o utjecaju lokalnog (kajkavskog) govora, a u drugom o upotrebi koja čak nije ni nestandardna (npr. u *dva slučaja* umjesto u *dvama slučajevima*), nego se samo smatra manje formalnom (manje “biranom”). Umjesto da se spozna da učenici i studenti trebaju poduku iz sastavljanja smislenih i usustavljenih tekstova različitih vrsta, debata se redovito fokusira na to da je potrebno još detaljnije podučavanje lingvistički potpuno neopravdanih i za sastavljanje koherentnih tekstova nekorisnih savjeta jezičnih savjetnika.

Naime, problem jezičnog planiranja u poststandardizacijskom dobu nije to što ljudi “ne znaju svoj jezik”, kako se redovito i netočno čuje od preskriptivistâ, nego sasvim suprotno – što ga i *predobro* znaju, uključujući i standardni dijalekt. Većina je odstupanjâ od standardnog dijalekta, pogotovo u pisanom jeziku, komunikacijski zanemariva (pisanje *ije/je*, *č/ć*, negacija spojena

20 Čini se da za velik broj govornikâ čiji je prvi dijalekt više ili manje blizak standardu formalno školovanje i nastava hrvatskoga jezika ne služe tome da ih poduče što jest standard, nego što standard nije. Standard oni ne uče od nule nego ga većinom izvode uklanjanjem onih dijelova jezične proizvodnje koji u školovanju bivaju implicitno ili eksplicitno klasificirani kao nestandardni odnosno nelegitimni.

21 Treba napomenuti da problemi s pravopisom nisu tipični samo za naše podneblje, nego postoje u svim jezicima – vidi Kapović 2007.

s glagolom i sl.), a glavni, stvarni problem sastavljanja tekstova je strukturiranje koherentnih ideja u veće cjeline, što je vještina koja je posve neovisna o kódu u kojem se ostvaruje. Na internetu se tako mogu naći i teško razumljivi, neprohodni tekstovi pisani standardom ili varijetetom bliskim standardu, ali i vrlo dobro strukturirani tekstovi, čiji autori mogu nestandardno pisati *č/ć* ili *ije/je* ili pak koriste strukture koje progone jezični savjetnici – naprosto zato što kohezija teksta ne stoji u korelaciji s pojedinim varijetetima. Pisanje je vještina različita od govorenja (što se može vidjeti i po tome što govori, koje se doslovno zapiše, napisano djeluju nezgrapno iako izgovoreni zvuče sasvim dobro) i ne ovisi o tome koristi li netko standardne ili nestandardne jezične oblike. Kao što u školi neki bolje, a neki slabije nauče igrati nogomet ili košarku, tako su neki bolji pisci, a neki slabiji – iako nam ne bi palo na pamet da poboljšamo treninge nogometa ili košarke tako da mijenjamo boju ili uzorke na dresovima, analogno razmišljanje o poboljšanju vještina pisanja kroz stigmatizaciju bezopasne formalne varijacije posve je prošireno i normalizirano kao tipičan pogled, čak i u jezikoslovnoj struci, među stručnjacima koji su inače u svojem radu posve deskriptivno orijentirani.

Nažalost, jezični savjetnici svojim progonima varijabilnih oblika ne mogu nikako pomoći nekome da sastavi koherentniji tekst. Dapače, budući da kroz školovanje velika većina stanovništva usvoji formu standardnog dijalekta na visokoj razini (pogotovo zanemare li se pravopisne začkoljice kao *č/ć* i *ije/je*, koje je mnogima teško naučiti jer to moraju činiti potpuno napamet), preskriptivisti, u kroničnom nedostatku realnog materijala i realnih potreba za podukom odraslog matičnog stanovništva, moraju stalno izmišljati nove pseudoprobleme i nove jezične “pogreške” koje bi navodno trebalo ispraviti jer su “velika prijetnja” komunikaciji i društvenom poretku.

Kako se određuje što je pravilno?

Pranjeković (2010: 9–16) pokušava tradicionalnoj preskriptivističkoj praksi pristupiti nešto realnije, razumnije i sustavnije. U skladu s tim navodi tzv. “temeljna načela jezične pravilnosti”

koja se pojavljuju u praksi jezičnog planiranja: 1) *načelo stabilnosti* (pravilnije je “ono što je stabilno, postojano” u jeziku), 2) *načelo proširenosti* (pravilnije je ono što je proširenije), 3) *logičko načelo* (pravilnije je ono što je u skladu s logičkim mišljenjem), 4) *estetsko načelo* (pravilnije je “ono što je ljepše”), 5) *pragmatično načelo* (pravilnost se ne može znanstveno utemeljiti), 6) *takozvano pravno načelo* (jezično normiranje slično je pravnom), 7) *takozvano znanstveno načelo* (pravilnije je ono što je usklađeno s jezičnim sustavom), 8) *zemljopisno načelo* (pravilnije je ono što je sličnije izvornom varijetetu na kojem se temelji standard), 9) *aristokratsko načelo* (pravilnije je ono što je sličnije govoru elite), 10) *demokratsko načelo* (svačija je produkcija jednako pravilna), 11) *načelo autoritetnosti* (pravilnije je ono što je u skladu s jezikom književnih uzora), 12) *načelo svrhovitosti* (pravilnije je ono što odgovara određenom funkcionalnom stilu), a na kraju spominje i 13) *tradicijsko načelo*, 14) *načelo jednostavnije realizacije*, 15) *načelo autohtonosti* (pravilnije je domaće, a ne strano) te 16) *načelo produktivnosti* (pravilniji je oblik onaj koji dopušta veći broj izvedenica).

Većinu tih temeljnih načela Pranjković uspješno kritički relativizira odnosno pokazuje da se ne mogu smatrati neupitnima. S druge strane, autorova kritika preskriptivizma staje prerano: naime, Pranjković pragmatično načelo (pravilnost se ne može znanstveno utemeljiti) smatra “krajnje radikalnim i pretjeranim” dok ga autori ove knjige ističu kao osnove lingvistike i, uz demokratsko načelo, kao temelj svojeg pristupa (s tim da vrsta demokracije o kojoj je ovdje riječ ne proizlazi iz političkog stava nego iz lingvističke analize jezičnih varijeteta). Čini se da autor i načelo svrhovitosti smatra opravdanim, ali ono u preskriptivizmu redovito vodi monoglosičkom razdvajanju pojedinih stilova i strogog propisivanja oblika koji nisu poželjni u pojedinim stilovima, što se ne može znanstveno opravdati (usp. Starčević 2016a: 73, 98, 99). Teško se složiti s autorom i kada u zaključku razmatranja načela jezičnog planiranja ustvrđuje da

sva spomenuta načela (...) treba pri donošenju normativnih odluka uzimati u obzir, ali tako da se nijedno od njih ne apsolutizira. Samo će

se na taj način u normativističkim zahvatima postupati razložno, utemeljeno i neprotuslovno. (Pranjko-
vić 2010: 16)

Pozitivno je što Pranjko-
vić naglašava da se načela ne tre-
baju apsolutizirati, ali ako je jasno da su načela koja Pranjko-
vić razmatra zapravo ideologije koje se ne mogu znanstveno
poduprijeti, onda niti njihova umjerena primjena neće rezul-
tirati znanstvenim pristupom, “razložnim, utemeljenim i ne-
protuslovnim odlukama” nego ideološkim, neznanstvenim,
subjektivnim programom koji će odražavati određen skup
izvanjezičnih vrijednosti i pogleda na organizaciju društva, a
ne nekakvu neutralnu i objektivnu perspektivu. Slično tome,
ne postoje “racionalni i znanstveno provjereni standardološki
postupci”, kako tvrdi autor (: 76), nego se uvijek radi o ideološ-
ko-političkim odabirima (usp. kategorizaciju preskriptivnih
ideologija i u Pullum 2006).

Uz demokratsko načelo treba naglasiti sljedeće: znanstvena
analiza jasno pokazuje da je zaista sve što govornici upotreblja-
vaju nužno pravilno, tj. vodi se inherentnim jezičnim pravilima
i realizacija je smislenih obrazaca – jezik uvijek jest struktura,
bez standardoloških i sličnih intervencija. Npr. svaka će se riječ
sastojati od fonema i morfema koji postoje u određenom jeziku/
varijetetu, dok će se rečenice formirati po pravilima toga jezi-
ka/varijeteta – recimo, u hrvatskom se neće stvarati fonološki
i fonotaktički nemoguće riječi poput *lbaz* (koje bi bile moguće
u nekim drugim jezicima), niti će ijedan govornik izreći rečeni-
cu poput *je kuća mi to* umjesto *to mi je kuća* (dok je npr. *kuća mi
je to* moguća varijanta). Tâ je pravilnost uvijek prisutna te ju je
zapravo i bespredmetno spominjati. Želimo li o jeziku govoriti
znanstveno, tj. na osnovi znanstvenih spoznaja, priče o “pravil-
nom” i “nepravilnom” postaju sasvim izlišne (što nikako ne znači
da postaju izlišna proučavanja društvene evaluacije pojedinih
varijeteta i asimetričnih odnosa moći koji se putem tih stavova
propagiraju, nameću i održavaju).

Pa ipak i tu postoji ideološki izbor – doduše, vrlo specifi-
čan i u ovom ga radu uzimamo kao nultu polazišnu točku istra-
živanja. Naime, i to što u svojem životu odabiremo (ako odabi-
remo) primat dati znanstvenim faktima o jeziku (ili o biologiji

ili fizici ili bilo čemu drugome) nauštrb neznanstvenih ideja – i to je također zapravo ideološki izbor i od toga ne treba bježati. Jednako kao što je ideološki izbor i vjerovati u fiziku a ne u horoskop. Međutim, premda je sve to također ideološki izbor, ne znači da je riječ o ravnopravnom izboru. Kao što moderne znanstvene spoznaje o porijeklu i naravi svemira ne mogu biti na istoj ravni kao mitološke predodžbe o slonu koji nosi svijet na leđima, tako na istoj razini ne mogu nikako biti ni znanstvena analiza jezika i neutemeljene fantazije o “pravilnom jeziku”. Davanje primata znanstvenim spoznajama (i ponekad doista *vjeri* u znanost – npr. nismo svi stručnjaci za fiziku, ali na temelju nekih racionalnih kriterija vjerujemo onima koji jesu) jest ideološki izbor, no priznavanje ideologičnosti svakog izbora ne može značiti i potpunu relativizaciju, koja bi vodila jednakovrijednosti svakog takvog izbora. Naravno da svaki *homo sapiens*, ako to baš hoće, ima pravo vjerovati da je slon, no to ga ne čini ništa manje čovjekom, niti fantazije jednoga čovjeka (ili brdo njih) čini uvjerljivim. Ovdje ipak postoji još jedan problem: dok, primjerice, astrolozi ili homeopati nastupaju kao netko tko otvoreno “ne vjeruje” u znanost ili negira dio znanstvenih spoznaja, preskriptivisti većinu svojih ideja obrađuju iz pozicijâ institucionalno priznatih autoriteta i svoj rad prezentiraju kao navodno objektivnu i suvislu znanost o jeziku, što dijalog s tom “strujom” čini još težim – dok astrolog ne tvrdi za sebe da je astrofizičar, preskriptivist si utvara da je lingvist (što i može biti kada se bavi drugim stvarima), osoba koja se bavi znanošću o jeziku, i kao takav je percipiran u javnosti.

Kojim se “nepravilnostima” bave preskriptivisti?

Kada govorimo o odstupanjima od standarda iz perspektive preskriptivizma (o “greškama” i “nepravilnostima”), odnosno kada se govori o kritici preskriptivizma iz perspektive lingvistike, često se brka više razinâ nestandardnosti koje nisu dovoljno dobro razlučene. Ovdje ćemo jezičnu nestandardnost podijeliti na razinu A, razinu B i razinu C:

tip odstupanja	A	B	C
upotreba	nadregionalna	nadregionalna	regionalna
usmeno/ pismeno	oboje	češće usmeno	češće usmeno
svijest govornika o nestandardnosti	uglavnom ne	da	da
uočljivost u javnoj upotrebi	ne	ne	da
preskriptivistički napadi	redoviti	rijetki	vrlo rijetki
primjeri	<i>obećajem, vratiju, idem kod njega, sa njim, pasoš, pričati njemački</i>	<i>šta, trea, četri, radit, reko</i>	<i>ča/kaj, vidija/videl, lipo/lepo, osan, hiža</i>

Na razini A radi se o spontanom, nadregionalnom standardu (općem jeziku komunikacije) koji bi, da nema preskriptivizma, mogao funkcionirati i kao službeni standardni jezik, a zasad se o toj razini govori kao o uporabnoj normi. Radi se o vokabularu (npr. *don* umjesto *potplat*; *pasoš* umjesto *putovnica*²²), oblicima (npr. *obećajem* umjesto *obećavam*; *vratiju* umjesto *vratâ*; *odmarati* umjesto *odmaram se*), konstrukcijama (npr. *idem kod njega*

- 22 Zbog službenog preferiranja "hrvatskih riječi" poput *zrakoplov*, *zračna luka* ili *glazba* na televiziji i sl. te njihove službene upotrebe (npr. u službenim nazivima poput *Zračna luka Split*) neke uobičajene riječi kao *avion*, *aerodrom* i *muzika* pomalo dobivaju prizvuk nestandardnosti iako to formalno nisu (tj. u rječniku uz njih u pravilu neće pisati da su regionalne/razgovorne) te će ih lektori redovno "ispravljati". Neke su riječi tako i potpuno istisnute – npr. *kasarna*, *pasoš* i *selektor* riječima *vojarna*, *putovnica* i *izbornik*, čemu opet bitno pridonosi službena terminologija (na putnoj ispravi piše *putovnica* a ne više *pasoš*, službena funkcija u Hrvatskom nogometnom savezu je *izbornik* a ne *selektor* i sl.). Ukratko, očito je da ovdje postoji dosta fluidnosti i da kategorija (ne) standardno nije ni otprilike nepromjenjiva.

umjesto *idem k njemu*; *kad negdje odemo* umjesto *kad nekamo odemo*²³; *ako daš nekome* umjesto *ako daš kome*; *koristiti nešto* umjesto *koristiti se čime*) i značenjima (npr. *značaj* kao ‘važnost’ umjesto ‘karakter’, *pričati njemački* u smislu ‘govoriti’ a ne ‘pripovijedati’) koja govornici (ili dio njih, ali uglavnom bez regionalnog ograničenja) spontano upotrebljavaju uglavnom ni ne znajući (ili znajući ali zanemarujući) da je riječ o pojavama koje preskriptivisti osuđuju kao “nepravilne” i “loše”. Neki obrazovaniji govornici ili izrazite žrtve ideologije standardnog jezika mogu biti svjesni toga da preskriptivisti osuđuju izraze poput *idem kod njega* ili *sa tim*, ali najveći broj govornikâ toga nije svjestan, ne uočava to kao nešto neobično u javnoj upotrebi (npr. na TV-u), a ne izbjegava to ni u pisanoj proizvodnji.

Takve “greške” najčešći su predmet napadâ preskriptivistâ i lektorskih intervencija, na njih se svodi velika većina njihove produkcije. Naravno, to ne znači da nisu u upotrebi i nominalno jedini standardni oblici (zbog utjecaja preskriptivistâ ili i čisto spontano). U tipu A potencijalno može završiti svašta – tu se nalaze neke klasične mete preskriptivističkih napada (poput *u vezi toga*), ali i sve pojedinačne preskriptivističke “inovacije” i idiosinkrazije koje nisu toliko proširene (poput progona *preko*

23 Preskriptivisti inzistiraju na strogo razlikovanju *gdje* (mjesto/bez promjene lokacije), *kuda* (put, trasa) i *kamo* (odredište/uz promjenu lokacije), usp. npr.:

Međutim, velik je raskorak između razgovornoga jezika i pravilne književno-jezične upotrebe kada je riječ o navedenim priložima *gdje*, *kamo* – razgovorni jezik ne pravi između njih nikakvih značenjskih razlika pa ih zbog toga upotrebljava kao istoznačnice, odnosno, *gdje* se upotrebljava i u značenju *kamo*. Primjerice: **Gdje ideš?* – naše je često razgovorno pitanje koje postavljamo kada želimo doznati mjesto na koje naš sugovornik ide. *Kamo ideš?* – pitanje je koje se rijetko može čuti, a ono je jedino pravilno. (Ham, Mlikota, Baraban & Orlić 2014: 48)

Usp. tu još i Nikić-Ivanišević, Opačić & Zlatar (2004: 35, 104). Ipak, u svakodnevnom jeziku stanje je kompleksnije pa se npr. i *gdje* (tj. *di* u nestandardnom obliku) i *kud(a)* mogu upotrebljavati i za odredište (*gdje/di ideš?* i *kud ideš?* u značenju ‘na koje mjesto ideš’), s tim da praksa varira regionalno. Slično tome, *tamo* (izvorno samo za odredište) se danas normalno upotrebljava i za odredište i za mjesto, dok je *ondje* (izvorno za mjesto) u standardu vrlo formalno (iako se upotrebljava i u nekim dijalektima, npr. *unde* u Dalmatinskoj zagori). Konkretna značenja redovito su jasna iz konteksta i glagolâ koji se koriste u iskazu, a željeno značenje moguće je precizirati i višerječnim izrazom poput *kojim putem*, *na koje mjesto*, *na kojem mjestu* itd. Umjesto nametanja stroge (i realno nepotrebne te teško provedive i ostvarive) normativizacije neutemeljene u stvarnoj jezičnoj praksi, bilo bi korisnije da se realna upotreba ovih priloga detaljno prouči i analizira.

100 kg u korist *više od 100 kg*)²⁴. Od tipa A razmjerno su sigurne obične riječi poput *voda* i sl., ali tradicionalno sumnjivi (npr. strani ili “strani”) elementi su svi u opasnosti da prije ili kasnije završe u tipu A, bar u pojedinim preskriptivističkim rukavcima.

Iz perspektive lingvistike, sve “greške” tipa A zapravo su dio implicitnog, realno ostvarenog standarda (tj. općeg nadregionalnog govora) i sve takve riječi, oblici, strukture i značenja u najmanju ruku trebale bi supostojati kao standardne i uz sada eksplicitno propisane. S obzirom na rečeno, jasno je da se u ovoj knjizi većinom bavimo, kada je riječ o konkretnim preskriptivističkim zahvatima koje kritiziramo, “nepravilnostima” tipa A – dakle, nadregionalnim, proširenim jezičnim elementima za koje manji broj prosječnih govornika (u odnosu na razine B i C) zna da su “pogrešni”. Tu treba još dodati da je zapravo manje bitno hoće li u službenim rječnicima i gramatikama uz “pravilan” oblik *obećavam* u budućnosti stajati i trenutno “nepravilan” oblik *obećajem* – poanta antipreskriptivističkog djelovanja nije u tome da se nešto ubacuje u službene normativne priručnike, nego da se iz javnog života, što je više moguće, izbace kvaziznanstveni argumenti kojima se nepotrebno maltretiraju govornici. Dakle, manje je bitno piše li oblik *obećajem* u rječniku ili ne – važnije je kako se o takvim oblicima govori, bili oni formalno standardni ili ne²⁵.

Na razini B radi se o nadregionalnim (uglavnom fonetskim/fonološkim ili morfonološkim/morfološkim) pojavama koje su ili u općoj ili u vrlo čestoj, proširenoj upotrebi – npr. nerazlikovanje *č* i *ć* (ne kod svih govornika ali vrlo često po mnogim dijelovima zemlje); upotreba oblika *šta* umjesto *što*; stezanja vokala u primjerima kao *ko* uz *kao*, *poso* uz *posao*, *imo* uz *imao* (stezanje u *ka*, *posa*, *ima* je izrazito regionalno); ispadanje vokala u *četri* prema standardnom *četiri* (kao i govorni oblici većih brojeva – poput *dvajstri*, *četreščetri* itd.); upotreba “krnjih” infinitiva poput *imat*

24 Jednostavno, postoji razlika u “popularnosti” preskriptivističkog denunciranja pojedinih pojava (pa onda i svijesti govornika o tome) – recimo, preskriptivistička tradicija osuđivanja strukture tipa *idem kod njega* vrlo je duga i proširena, dok je osuđivanje struktura tipa *kroz tri sata* praktički potpuno marginalno (pa je onda rijetko tko od govornika svjestan tog “jezičnog problema”).

25 Treba također biti svjestan toga da je pitanje standardnosti zapravo dosta banalno – dovoljno je da se jedan jezikoslovac “odvaži” u kakvom rječniku ili gramatici zapisati oblik kao *obećajem* ili *vratiju* i ti oblici praktički samim time postaju standardni.

umjesto *imati*; *di* umjesto *gdje*; provođenje govornih glasovnih zakona poput ispadanja intervokalnih suglasnika (*trea* uz *treba*, *neam* uz *nemam*, *seam* uz *sedam* itd.²⁶); nestandardno mjesto naglasaka (i različita naglasna odstupanja od propisanog naglasaka)²⁷ itd.

Takve su pojave uglavnom karakteristične za govoreni jezik, ali ne samo u “neslužbenim prilikama”, nego i u onim najslužbenijima – npr. na televiziji, u javnim govorima itd. Rečenice se poput *šta trea napraviti* u spontanom govoru ili pozdravi kao *drai gleatelji* javljaju npr. sasvim uobičajeno i u TV-emisijama (gdje bi se nominalno očekivala upotreba strogog standarda) jer takve jezične pojave jednostavno prolaze “ispod radara” čak i najobrazovanijih govornika ako se govori brzo i spontano. Neki će se govornici donekle truditi u javnom govoru upotrebljavati npr. *što* i pune infinitive (na *-ti/-ći* a ne na *-t/-ć*)²⁸, no većina će razmjerno

26 Kapović 2006: 63–64, 2011a: 23–24, 2011b: 48 (primjerima treba dodati i rijetko ispadanje intervokalnoga -s- u Zagrebu, npr. *kla(s)ična*).

27 Opće je poznato da standardni naglasak u hrvatskom funkcionira više kao “ideal”, nešto što se službeno propisuje u standardnojezičnim priručnicima i što usvajaju profesionalni govornici poput spikerâ, nekih glumaca ili stručnjakâ za jezik, dok se obični govornici standardnog naglašavanja ili uopće ne drže (pogotovo ako je riječ o organskoj osnovici koja nema jako neobičan naglasak na široj razini poput *nogã, pečemõ* s naglaskom na zadnjem slogu i sl. – iako i takvi naglasci mogu proći u nadregionalnoj komunikaciji bez nekih problema premda su vrlo rijetki u takvim situacijama) ili se standardnoj akcentuaciji tek djelomično i nedosljedno približavaju samo na razini mijenjanja mjesta naglasaka (usp. i Kapović 2007: 70–73, Kapović 2015a: 36, Kapović 2018b). Tu možemo naći zanimljive sociolingvističke pojave. Tako npr. jedna govornica iz Zagreba (rođena 1944), prilikom terenskog sociolingvističkog istraživanja, u slobodnom govoru ima dosljedno zagrebačko mjesto naglasaka (što se i očekuje) – u 100% slučajeva (usporedi njezino *Kak ne govoriš? Ne govoriš. Ne kažeš, evo pogledaj na sat*, dok je u službenom standardu i novoštokavskom *govoriš, nè kažeš i pògledāj*). No, čitajući pripremljeni tekst (što je očito formalnija situacija koja aktivira više standardnih oblika), postotak standardnog (novoštokavskog) mjesta naglasaka se s nule povećava na čak 23%. Na tome se jasno vidi kako se u formalnoj situaciji naglasak približava standardu, ali samo po mjestu naglasaka (jer je govornicima zagrebačkog govora koji ima dinamički naglasak većinom nemoguće usvojiti novoštokavski tonski naglasak) i nedosljedno (pa će dotična govornica u pročitanoj *Podižu se javne zgrade i organizira se javni prijevoz* upotrijebiti na početku aproksimaciju standardnoga *pòdižũ* umjesto uobičajenog zagrebačkoga *podižu*, dok će kasnije u rečenici upotrijebiti uobičajeni zagrebački naglasak *organizira* – usp. novoštokavsko/standardno *organizirã*).

28 Neki će govornici standardne varijante koristiti i zbog utjecaja svog organskog dijalekta – npr. najveći broj kajkavskih govora ima infinitive na *-ti* pa će ih onda najčešće zadržavati i kada govore standardom (isto vrijedi i za, recimo, zadarski štokavski ili npr. za dvosložne glagole tipa *doći, tresti* u šibenskom štokavskom). Isto tako, štokavci koji inače u svojim organskim dijalektima govore isključivo (ili skoro isključivo) *što* (Zadar, Dubrovnik) će u tom pogledu onda biti “standardniji” i kada pokušavaju govoriti općim jezikom.

često upotrebljavati i nestandardne, svakodnevne oblike, a to ni kod koga neće izazvati sablazan (jer se nestandardnost dotičnih oblika uopće u praksi ne percipira²⁹) iako je formalno riječ o odstupanjima od službeno propisanih oblika. Naravno, upotreba takvih nestandardnih oblika nije apsolutna – oni se najčešće (kada je riječ o varijablama tipa *šta*, *imat*, *trea* i sl.) upotrebljavaju usporedno sa starijim/standardnim oblicima³⁰. U pismu se takvi oblici javljaju uglavnom samo svjesno (kada se namjerno piše nestandardno ili kada nema potrebe truditi se pisati standardno) – npr. u pisanju na internetu, društvenim mrežama, u porukama na mobitelu i sl. (gdje se često radi o djelomičnom zapisivanju razgovornog jezika), s tim da se i tu, recimo, oblici s intervokalnim ispadanjem suglasnikâ (npr. *seam*) rijetko tako pišu (tâ je glasovna promjena još duboko ispod razine svijesti govornikâ). Ipak, kod č i ć situacija je nešto drugačija – većina govornikâ u većini situacijâ uopće ne primjećuje razlikuje li ih netko u govoru ili ne (a govornici koji ih ne razlikuju spontano u svom organskom govoru u pravilu ih neće razlikovati ni u najslužbenijim prigodama³¹).

Iako su oblici tipa B očito nestandardni (čega su svjesni više-manje svi govornici u najvećem broju slučajeva³², makar se

- 29 Dodatno, ispadnje intervokalnih suglasnika (tipa *proesor*, *treamo*, *iamo*) praktički uopće nije osviješteno kao pojava (tj. kao glasovna, i to nimalo nebitna, promjena) ni u jezičnoj ni znanstvenoj zajednici. Govornici, čak i ako komentiraju takav izgovor (što se događa vrlo rijetko), to smatraju pukim “gutanjem glasova” i ničim značajnim.
- 30 Treba naglasiti da nije svaki odnos standardnih i nestandardnih oblika isti. Npr. za mnoge će govornike izgovor oblika *nitko* s *-tk-* biti isključivo rezultat vrlo formalnog standardnog izgovora, dok će u spontanom jeziku koristiti samo *niko*. S druge strane, oblik *nemam* nije samo standardan, nego je i govorni oblik – jedina je razlika u tome što on u govornom jeziku koegzistira s nestandardnim oblikom *neam*. Dakle, neki standardni oblici su samo standardni i uopće se ne javljaju, osim pod utjecajem standarda, u organskom govoru, dok su drugi i spontano prisutni u organskom govoru, ali uz druge oblike koji nisu prihvaćeni u standardu.
- 31 Dapače, upravo obrnuto – neki govornici koji razlikuju č/ć u svom organskom govoru mogu to čak napustiti kada govore standardom zato što takva razlika ne postoji u govoru velikoga gradskog središta kojemu gravitiraju (Kapović 2004: 98, 2011a: 71). Općenito, za govornike je koji č/ć ne razlikuju u svom organskom govoru to samo pravopisna razlika, koju u govoru (uz iznimke nekih profesionalnih govornika kao što su spikeri i sl.) u načelu imaju samo oni govornici koji tu opreku imaju i u svom organskom govoru (ako kod njih ne dolazi do tendencije spomenute na početku ove fusnote).
- 32 U specifičnim slučajevima, kao što su č/ć i naglasak, svijest treba shvatiti uvjetno. Svi će govornici tako biti svjesni da se u standardnom dijalektu (tj. u praksi u standardnom

to ne ogleda u njihovoj govornoj praksi, čak i kad bi se nominalno trebalo govoriti strogim standardnim dijalektom) i iako su jako frekventni, ni preskriptivisti se najčešće uopće ne osvrću na ovakve pojave (iako se npr. povremeno, kako rekosmo, napadne *šta* npr. kao “srbizam” ili je to bar u podlozi bez eksplicitnog verbaliziranja³³ i sl.). To je, među ostalim, i zato što su dotične pojave ograničene na govornu izvedbu onoga što bi nominalno trebao biti standard, dok se u pismu na ovoj razini, kada se želi pisati standardom, od službeno normiranih oblika (npr. *rekao*, *reći*, *što*) rijetko odstupa. Govornici neke česte standardne oblike nauče kao vokabular npr. *što*, (*ne*)*tko*, *četiri*, *treba*, *nema* (prema razgovornom *šta*, (*ne*)*ko*, *četri*, *trea*, *nea*), a neke oblike izvode putem gramatičkih pravila, npr. za glagolski pridjev radni trebao zapamtiti da završno nestandardno -o nakon suglasnika u stan-

pisanju) razlikuje *č/ć*, no to nipošto ne znači da će svi govornici znati točno kada se koje piše (dapače, to će biti razmjerno rijetko zbog same naravi pojave). Svijest o tome da standard ima *č/ć* nije istovjetna s potpunim vladanjem svim standardnim pravilima i znanjem o tome kako se pišu svi oblici. Slično je i s naglaskom – većina će govornika (ili bar veći dio njih) biti svjesna kako otprilike zvuči standardni naglasak. Tako će novoštokavci znati da se on uglavnom poklapa s onim kako oni govore, dok će većina Zagrepčana biti svjesna da će standardni/novoštokavski naglasak biti relativno često različit od onoga kako oni normalno govore (tj. da u riječima poput *kolač* ili *uvozim* standard ima naglasak na prvom a ne na drugom slogu). Naravno, to ne znači da će novoštokavci znati u kojim se detaljima standardno propisani naglasak razlikuje od njihovog (npr. štokavac koji govori *slanina* u svom organskom govoru neće biti nužno svjestan da se u standardu kaže *slànina*) jer to ovisi o dosta uvjetâ (o kakvoj se razlici radi, o kojem se govorniku radi, gdje živi, čime se bavi itd.). Isto tako, to što Zagrepčani znaju da se u standardu naglasak “pomiče unazad” ne znači da će oni savršeno znati da se to “pomicanje” događa recimo u *izvaditi* ali ne i u *iznòsiti* pa će tu onda (npr. kod televizijskih novinara koji se trude govoriti standardno, ali u tome ne uspijevaju u potpunosti) dolaziti do hiperkorekcije i naglasaka poput *iznositi* (što ne odgovara standardnom mjestu naglasaka). S druge strane, neki se govornici neće pretjerano naglasno prilagođavati standardu (pogotovo ako se rijetko nalaze u formalnim situacijama gdje bi se to uopće i moglo očekivati), nego će uvijek više-manje dosljedno upotrebljavati npr. zagrebačko mjesto naglasaka (za sve vidi Kapović 2018b).

- 33 Usp. npr. kritiziranje “nepravilnog” *šta* u Alerić & Gazdić-Alerić (2013: 210). S obzirom da se nakon 1990-ih, bar među nešto “uglađenijim” preskriptivistima (kao i nacionalistima), počelo gledati na eksplicitne napade na srbizme (a time ujedno i na Srbe i Srbiju) kao na nešto politički nekorektno, nacionalistički se ispadi (pa i oni u jeziku) često skrivaju pa se tako srbizmi (i “srbizmi”), kao što je u slučaju zamjenice *šta*) napadaju iz nekih drugih tobožnjih razloga ili se oklijeva u izravnom obilježavanju istih kao srbizama i sl. No, unatoč tome, *šta* je nadregionalni oblik koji se javlja u govornoj aproksimaciji standarda i koji u običnoj svakodnevnoj komunikaciji, čak i u najslužbenijim okolnostima (npr. u govoru na televiziji u “ozbiljnom programu”), ne izaziva praktički nikakvu negativnu pozornost.

dardu redovito odgovara nastavku *-ao* (*došo, organiziro > došao, organizirao*), a za standardni infinitiv treba dodati završno *-i* (*doć, organizirat > doći, organizirati*). Zbog toga je moguće da svi znaju kako se oni standardno pišu, da ih se ipak vrlo često tako ne izgovara čak ni u formalnim situacijama, a da pritom nitko ne prigovara što je tome tako.

Govornici su svjesni toga da u standardnom dijalektu postoje *č/ć* i *ije/je* (usvajanje njihove točne pravopisne distribucije je, naravno, daleko teže i za velik broj ljudi i preteško), da se u standardu upotrebljava samo zamjenice *što* (a ne i *šta*), da infinitivi završavaju na *-ti* (a ne na *-t*), da je u glagolskom pridjevu radnom u standardu *-ao* (a ne stegnuto *-o*), da su formalni samo oblici kao *ali, ili, nego, kako* (a ne *al, il, neg, kak* i sl.) itd. Govornici to mogu usvojiti čak i nakon samo pasivne izloženosti medijima, javnim natpisima, dokumentima na standardu i sl. Implicitni se standard u glavnim crtama zapravo većinom i usvaja preko medijâ, javne upotrebe jezika i sl. a ne u formalnom školovanju i učenjem pojedinačnih pravila – sve, dakako, u tijesnoj vezi s organskom jezičnom podlogom, čak i kada se radi o organskim govorima koji su razmjerno daleko od organske osnovice standarda. Pritom su iznimka samo teško naučivi i problematični detalji poput točne distribucije *č/ć* za govornike koji ih organski ne razlikuju³⁴ i sl. Zbog toga su besmislene preskriptivističke maštarije o tome da bi svi govornici morali danomice proučavati pravopise i gramatike i tako planski učiti sve začkoljice standardnojezičnih priručnika. Slično kao što se organski idiomi ne uče kroz eksplicitno roditeljsko poučavanje djece nego spontanim usvajanjem, tako se i standardni dijalekt u velikoj mjeri, onoliko koliko on realno u praksi funkcionira, spontano usvaja izloženosti od ranog djetinjstva. Kao što većina mladih govornika hrvatskog engleski usvoji uglavnom preko filmova, serijâ i muzike, a eksplicitnom podukom u školi dobiva potvrdu za neformalno usvojenu građu, jednako tako djeca osnove nacionalnog standarda usvajaju još prije druge godine – tako što slušaju televiziju gledajući crtiće, tako što slušaju roditelje kako im čita-

ju slikovnice itd. U školi se tako neformalno usvojen standard samo i formalno utvrdi, eksplicitno se nauči razlikovati koje su varijante standardne a koje ne i sl.

Naravno, nije sve pojave lako svrstati u precizne pretince. Recimo, često upotreba varijante *sumljati* umjesto *sumnjati* spadala bi negdje između tipa A i tipa B. Tu je riječ o banalnoj fonološkoj disimilaciji (glasovnom razjednačavanju) *mnj* > *mlj*, što je vrlo uobičajen i čest fonološki proces (usp. Kapović 2011: 44–47 za detaljno objašnjenje), no pri čemu je samo oblik *sumnjati* i službeno “dopušten”. Oblik *sumlja* upotrebljava se nadregionalno, a može ga se sresti i u pisanom jeziku, ne samo u usmenom, no po drugim je kriterijima taj oblik između tipa A i B. Naime, mnogi govornici nisu uopće svjesni da taj oblik nije standardan, a još više oblike s *lj* uopće ne uočavaju kao nešto sporno u javnoj upotrebi. Istovremeno su pak ti oblici vrlo frekventno izloženi žestokim preskriptivističkim napadima, ne samo od profesionalnih preskriptivista nego i od dijela prosječnih govornikâ, uz često zgražanje zbog “neznanja”, “nepismenosti” i sl. iako je tu, kako rekosmo, riječ o najbanalnijoj vrsti fonološke disimilacije kakvih u jeziku, pa i u standardu, ima vrlo mnogo (i asimilacijâ i disimilacijâ – što su obrnuti procesi³⁵). Kao jedan primjer takve asimilacije koja je i “službeno odobrena” u standardnom dijalektu možemo navesti historizam *Mleci*, gdje vidimo dvostruku promjenu. Izvorni je oblik bio *Bne(t)ci* (što je slavenska prilagodba prema latinskom/romanskom *Venetia*³⁶, usp. još i danas slovenski naziv *Bnetke*), koji je potom pretrpio prvo asimilaciju *bn* > *mn* pa su nastali *Mne(t)ci*, da bi nakon toga disimilacijom *mn* > *ml* (koja je potpuno paralelna disimilaciji *mnj* > *mlj* u *sumnja/sumlja*) nastao današnji oblik *Mleci* (oblici *Bneci* i *Mneci* potvrđeni su u našim starijim tekstovima – usp. ARj). Kao što vidimo po tom primjeru, oblici nastali disimilacijama (ili asimilacijama) postoje i u standardnom dijalektu, i u njima nema ništa

35 Kao primjer asimilacije možemo navesti npr. glagol *žeći* (prezent *žeže*), koji bi etimološki morao glasiti ***deći* (tu se dogodila asimilacija **degti* > **gegti* > *žeći*).

36 Tu je latinsko/romansko **e* zamijenjeno slavenskim reduciranim **ъ* (što je relativno čest proces, usp. i slavenski **cъsarъ* uz **cěsarъ* ‘car’ < latinski *Caesar* ‘Cezar’), a latinsko/romansko **v* (kojeg tada u slavenskom nije bilo jer je slavenski tada imao samo dvousneno **w*) je zamijenjeno slavenskim **b*, uz dodatak slavenskog sufiksa.

“neznalačko” ili “skandalozno”. To što općeproširena varijanta *sumlja* (*ti*) nije službeno dopuštena u standardnom dijalektu ne govori ništa o “nevaljanosti” samog oblika, nego je jednostavno riječ o potpuno proizvoljnoj slučajnosti.

Kao treći tip odstupanja – razinu C – nalazimo regionalno ograničene elemente poput *ča* ili *kaj*, forme poput *videl* ili *vidija*, *niđe* ‘nigdje’, *pet let* ‘pet godina’, (i*ći*) *na noge* ‘pješke’, lokalizme poput *bičve* ‘čarape’, *škovace* ‘smeće’, *pesek* ‘psić’, *hiža* ‘kuća’ i sl. Takvi oblici i strukture mogu biti i šire prepoznatljivi – npr. i svi Dubrovčani će znati što znači *kaj* iako to nikad ne upotrebljavaju, i neki ne-Dalmatinci će znati što znače *bičve*, a (mor)fo(no)loške razlike poput *reka/rekel* ili *odnit/odnesti* neće nikome pričinjavati probleme u razumijevanju. Isto tako, pojava da se uz Jadran završno -*m#* pretvara u -*n#* (npr. *iman*, *sedan*, *onin*) je poznata svim govornicima u Hrvatskoj³⁷ i neće nikome stvarati probleme u komunikaciji (neki govornici taj adrijatizam zadržavaju čak i govoreći standardom). Pa ipak, takvi će izrazi biti jasno lokalno obojeni i ograničeni. Oni se mahom upotrebljavaju usmeno, a pismeno samo svjesno – npr. na internetu, društvenim mrežama, u namjernom pisanju lokalnim idiomima ili pri svjesnom upotrebljavanju lokalnih riječi u novinama³⁸ ili književnosti i sl. Svi govornici su pritom svjesni nestandardnosti tih pojava (što im ne smeta da istodobno budu i prestižne – kao što je npr. *kaj* u Zagrebu ili ikavica u Splitu), u javnosti se one prepoznaju kao nestandardne i regionalne³⁹, ali su vrlo često i nadregionalno razumljive. Npr. i *bilo mliko* i *belo mleko* je sasvim razumljivo posvuda u Hrvatskoj i šire kako god tko osobno govorio. Isto

- 37 Iako će se krivo klišeizirati kao “dalmatinska” govorna karakteristika unatoč tome što se ista javlja i u Dubrovniku, i u Hercegovini, i u okolici Rijeke, i u Istri itd. pa i južnije od Hrvatske u Crnoj Gori (znanstveno se takva promjena naziva adrijatizmom).
- 38 Npr. u Slobodnoj će se Dalmaciji često upotrebljavati, bilo da je to iz jezične prakse ili lokalnog kolorita/identiteta, splitske i dalmatinske riječi (kao *štekat* ‘terasa kafića’ ili *patike*), u Novom listu će se upotrebljavati riječki izrazi i sl.
- 39 Neke su lokalno ograničene pojave samom svojom prirodom obično ispod razine javnog primjećivanja – npr. obezvučavanje završnih suglasnika (*zup* umjesto *zub*) koje se javlja tipično u sjeverozapadnoj Hrvatskoj (kajkavska podloga) i još ponegdje (npr. u štokavskim govorima oko Sinja). Obezvučavanje se javlja i u suvremenom zagrebačkom, ali dosta varira (od potpunog obezvučenja preko djelomičnog pa do potpunog izostanka – *zup*, *zuḡ* i *zub*) i ovisi o dobi (obezvučenje se najčešće javlja kod starijih i sredovječnih govornika, a manje kod mladih) i drugim faktorima.

tako, većina će u Hrvatskoj, odakle god bili, znati što je *pomidor* (*pomadora*, *poma* i sl.) i *paradajz* bez potrebe da se to prevodi u standardno *rajčica*. Preskriptivisti pak ovakve pojave, koje se jasno prepoznaju kao regionalizmi i dijalektalizmi (premda mogu biti jako frekventne i prepoznatljive), uglavnom ne napadaju jer od njih ne osjećaju nikakvu prijetnju za standard – što ne znači da se na njih povremeno neće prezrivo otpuhnuti kao na “jezik ulice” ili dijalekt.

Pa ipak, ponekad se preskriptivističko istjerivanje nasumičnih nepoželjnih jezičnih elemenata razine A (npr. nadregionalnih izraza tipa *kroz pet dana*) pokušava braniti time što bi njihovo “dopuštanje” tobože za sobom povuklo i “odobravanje” elemenata razine C (npr. regionalnih izraza tipa *kaj delaš* ili *hiža*), tj. otvorilo bi vrata kaosa jer “onda sve može”. No ovdje je riječ o nerazumijevanju potpuno različitih jezičnih razina i odnosâ te brkanju proširenih, nadregionalnih struktura za koje nije jasno zašto ne bi mogle biti standardne (i koje *de facto* i jesu standardne što se tiče uobičajene upotrebe izvan zatvorenih svjetova preskriptivističkih pamfleta) s regionalnim izrazima za koje svi znaju da nisu standardne (jer su jednostavno lokalno ograničene). Ne treba zanemariti niti očitu činjenicu da preskriptivističko poistovjećivanje razine A i razine C često postaje *namjerna* strategija širenja neosnovane panike među prosječnim govornicima, čak i od strane onih preskriptivista kojima je sasvim jasno da se npr. govornici bednjanskog neće početi služiti svojim organskim govorom u Saboru.

Kada se govori o nepotrebnom preskriptivističkom zabranjivanju riječi, oblikâ, strukturâ i značenjâ, mislimo dakle na slučajeve razine A, tj. na jezične pojave koje su raširene na široj, nadregionalnoj razini u implicitnom standardu. Sve to, jasno, ne znači da se ne bi mogao zamisliti ili da ne bi mogao funkcionirati i standard koji bi obuhvaćao i elemente tipa B, poput *šta* (uostalom, standardna štokavština u susjednim zemljama prihvata taj oblik, tako da ne treba biti jako maštovit) ili usporedne oblike poput *rekao* i stegnuto *rekō* (kao što u službenom standardu imamo i *svojega* i stegnuto *svōga* ili i *pojas* i stegnuto *pās*) ili *nositi* i skraćeno *nosit* (u češkom se danas piše *nosit*, dok je *nositi* zastarjelo), no to bi zahtijevalo šire promjene u standardnom

dijalektu u kojima bi trebala sudjelovati šira jezična zajednica (a ne samo šačica lingvistâ). U konačnici, mogao bi se bez problemâ zamisliti i standard koji bi dopuštao i *što* i *ča* i *kaj* (sjetimo se npr. ozaljskoga književnog kruga), i *videl* i *vidiđa*, i *lipo* i *lepo* (u konačnici, varijante *lijepo/lepo* i postoje u različitim varijantama književne štokavštine), no to bi predstavljalo još veći zahvat u standard, koji bi nesumnjivo morao biti i politički u užem smislu tog pojma (npr. takvo što se može zamisliti, recimo, uz jačanje pojedinih regionalnih identiteta).

Ukratko, problematika nestandardnosti na razinama A, B i C može se ovako tablično pojednostavljeno sažeti:

tip A	tip B	tip C
svi govore, ali uglavnom se ne zna da je “krivo”	svi govore, ali znaju da je “krivo”	neki govore i svi znaju da je “krivo”
npr. <i>obećajem</i>	npr. <i>šta</i> ⁴⁰	npr. <i>kaj</i>

Jedan od problemâ preskriptivizma u odnosu na preskripciju (shvaćenu kao tehnički postupak normiranja određene jezične varijante) je i problem hiperregulacije. Naime, ako prihvatimo preskripciju i postojanje službene varijante jezika kao realnost, jasno je da će tada samo neki od ponuđenih elemenata biti standardni. Tako je npr. standardan samo prijedlog *u* (a ne i njegova varijanta *v* ili *va*, kako je u nekim kajkavskim/čakavskim dijalekti-

40 Oblik *šta* se isprva javlja kao mladi genitiv jednine prema *što* (umjesto i uz stariji genitiv *čega*, koji je pak zamijenio još starije *česa*, što još postoji u nekim govorima). To se vidi npr. po dijalektalnim oblicima kao *ô(d) šta* ‘od čega’ ili u starijem jeziku – usp. npr. u *Noveli od Stanca Marina Držića* (16. stoljeće) nominativ u *Što je to?*, akuzativ u *Ter što će hasasi* (‘kapetani’)?, a genitiv u *od šta* i *od ništa* (u Dubrovniku je kasnije inovativni oblik *šta* nestao, dok se u većini štokavskih dijalekata raširio i na druge padeže). U drugim se štokavskim govorima *šta* može javljati i kao množina od *što*. Taj se inovativni oblik *šta* kasnije počeo upotrebljavati i za naglašeni nominativ/akuzativ jednine pa se u štokavskim standardima u Srbiji, BiH i Crnoj Gori (a u govornom jeziku općenito i u Hrvatskoj) upotrebljava umjesto *što* kada je oblik naglašen (uglavnom u upitnoj funkciji) te u nekim složenicama kao *ništa*, *svašta* (i u hrvatskom standardu). Vidi i fusnotu 77.

ma⁴¹), standardan je samo lokativ *vezi* (a ne i lokativ *veze*, kao što je u nekim kajkavskim/čakavskim dijalektima) i samo oblik *toga* (a ne i *tega*, kao što je npr. u Dubrovniku). Naravno, i tu može postojati fleksibilnost – npr. standardno je ne samo *toga*, nego i *tog*, kao što je standardno i *tom*, *tome* i *tomu*. S druge strane, preskriptivisti će tipično, kako već spomenusmo, preskripciju pokušati gurati s osnovnih razina (npr. odabira štokavskog *u* za standard a ne kajk. *v/f* ili čak. *va*) u sve sfere jezika. Pa će tako, recimo, potpuno bezrazložno frazu *u vezi toga* (koja pripada u tip A “odstupanja” od standarda) proglašavati “nepravilnom” i pokušavati je zamijeniti frazom *u vezi s tim*. Iako su određena normativna rješenja davno prihvaćena pa o njima više nitko ni ne razmišlja (npr. *u* ili *tog(a)*) – takav je izbor više-manje napravljen već samim time što je za standardni dijalekt uzet novoštokavski), u ovom je drugom slučaju riječ o hiperregulaciji i pretjerivanju, gdje se određeni izrazi i fraze koji se upotrebljavaju nadregionalno u općem implicitnom standardu bez ikakvog razloga proglašavaju “nepravilnima”. Takvom se nepotrebnom hiperregulacijom postiže samo to da govornici postaju nesigurni, dok se jezik kljaštri i ograničava. Postojanje određenog minimuma norme (npr. izbor štokavskog kao osnove za izgradnju standardne norme i neuvrštavanje u nju “odstupanja” tipa B kao što su *reko* ili *radit*) nikako ne daje preskriptivistima neograničeno pravo da do u nedogled, a na štetu govornikâ, pokušavaju propisati svaku sitnicu u jeziku na osnovi svojih subjektivnih refleksija.

Naravno da bismo mogli bez mnogih stvari u jeziku – npr. mogli bismo imati i jezik bez morfološki označenih padeža (kao što ih mnogi jezici nemaju), kao što bismo mogli imati i jezik s konjunktivom (koji mi nemamo, ali ga mnogi drugi jezici imaju), ali nije uopće jasno zašto bismo se rješavali nekih elemenata samo zato što imamo druge u istom ili sličnom značenju. Zašto u jeziku ne bi postojali i *porijeklo* i *podrijetlo*, i *glazba* i *muzika* (da ne

41

Ovdje valja napomenuti da su štokavština, čakavština i kajkavština u svojoj organskoj osnovici prilično raznorodni sistemi (iako velike razlike postoje i unutar njih samih te pojmovi štokavski/čakavski/kajkavski nisu nužno puno precizniji i osnovaniji od uobičajenih političkih imena jezika), na osnovi kojih bi u drugim društveno-političkim okolnostima teoretski moglo biti izgrađeno i više strukturno prilično različitih standardnih dijalekata. Međutim, oni se danas govore unutar granica iste zemlje i egzistiraju uz isti standardni varijetet (načinjen na osnovi štokavskog).

spominjemo *ziku* i *mjuzu*), i *pozornica* i *bina* i *stejdž*, i *dud* i *murva*, i *tuča* i *grād*, i *zelenom* i *zelenomu* i *zelenome*, i *ići kod nekoga* i *ići k nekome*? Ako sve te riječi i oblici u jeziku postoje, očito za njima postoji određena “potreba” među govornicima, strogo referencijalna ili pak simbolička, ekspresivna, stilistička, pitanje jezične mode ili nešto drugo što se preskriptivistima ne sviđa. Nadalje, riječi istog denotativnog značenja mogu imati različite konotacije i upotrebljavati se u različitim registrima, npr. u kazalištu ćemo u pravilu prije govoriti o *pozornici*, a na rock-koncertu možda, bar neki, o *stejdžu*. Isto tako, obično se govori o *ozbiljnoj glazbi*, ali u frazemu je samo *kol’ko para – tol’ko muzike*. Nije stoga slučajno da se u semantici često napominje da pravi sinonimi zapravo ni ne postoje, što znači da ne postoje “nepotrebne” riječi pa preskriptivistički ideološki progon riječi i oblika istog ili sličnog značenja nužno osiromašuje jezik.

Arbitrarnost jezičnog znaka – jeziku je svejedno

*Ono što zovemo ružom
pod bilo kojom riječi
jednako bi slatko mirisalo.*

(William Shakespeare, *Romeo i Julija*)⁴²

Jedna je od osnovnih postavki lingvistike, odnosno jedna od ključnih karakteristika jezika, arbitrarnost jezičnog znaka (de Saussure 1916/2000: 124–125), što znači da se svako značenje potencijalno može izraziti bilo kojim slijedom glasova. Razni jezici ista značenja vezuju za različite sljedove glasova. Tako se npr. značenje ‘pas’ u standardnom hrvatskom izražava slijedom *pas*, na engleskom *dog*, na španjolskom *perro*, na arapskom *kalb*, na japanskom *inu* itd. Jednako se tako ista značenja mogu izričati na različite načine – različitim riječima i strukturama – i u okviru jednoga jezika. Danas se kaže *pas*, prije 1200 godina ta je riječ u općeslavenskom glasila *pъsъ*, a prije 6000 godina u pra-

indoevropskom upotrebljavala se riječ *k'wō(n). Lingvistički gledano, svaka je od tih formi bila jednako prikladna za izražavanje značenja 'pas'. Kao što se to značenje izražavalo na različite načine kroz povijest, tako se i danas izražava na različite načine u različitim dijalektima – uz standardno *pas* imamo još i *pes* ili *cucek/cucak* u Zagrebu, *ker* u istočnoj Slavoniji, *ćuko* u Posavini i Dalmatinskoj zagori, *kućak* u Dubrovniku, *brek* u Istri itd. Nijedna od tih riječi nije bolja ili lošija za izricanje toga značenja. Činjenica da je danas riječ *pas* standardna nije posljedica inherentne prikladnosti toga oblika nego rezultat izvanjezičnih, povijesnih okolnosti⁴³. Jednako tako, *sumnjam* nije ni po čemu prikladnije od progonjenog *sumljam*, jer glas *nj* nije bolji od *lj*, niti sâm niti unutar riječi, a supostojanje tih dvaju oblika nije smetnja komunikaciji. U svjetlu principa arbitrarnosti jezičnog znaka, svaki pokušaj "argumentacije" u prilog ili protiv upotrebe određenih jezičnih struktura automatski pada u vodu.

Kada se govori o pojmu *arbitrarnosti*, treba spomenuti i fenomen *motiviranosti jezičnog znaka*. Na primjer, u riječi *kišobran* jasno je da su dva pojma smisleno povezana, tj. da je riječ konceptualno motivirana, ali i dalje je svaki od njih arbitrarno vezan za svoju formu, tj. svoj niz fonemâ – glasovni slijed /k-i-š-a/ (dakle, riječ koja se sastoji od glasova *k*, *i*, *š*, *a*) nema imanentne veze s pojmom 'kiša' (mogao bi se označavati i drugom riječju – kao što se u starijem jeziku govorilo i *dažd* i kao što se u drugim jezicima kaže drugačije), kao što ni /b-r-a-n-i-t-i/ nema izravne, "spontane" i "prirodne" veze s pojmom 'braniti'⁴⁴. Osim toga, takva konceptualna povezanost i transparentnost nije nužna, jer i *kabanica* ('kišni ogrtač') ima veze s pojmom 'kiša' pa ta riječ nije tvorbena motivirana osnovnom riječju *kiša*.

43 U lingvistici se djelomično nearbitrarnim formama smatraju onomatopeje (iako se temelje na oponašanju zvukova iz okoline, znatno se razlikuju u jezicima), a prema nekim preliminarnim podacima (Dixon 2013: 68–70) u nekim jezicima postoje i druge riječi koje nose određeni glasovni simbolizam. Kao primjer za to Dixon navodi riječi poput 'malen' i 'velik', ili 'oštar' i 'tup', u kojima neki glasovi svojim perceptivnim svojstvima kao da upućuju na same pojmove. Neovisno o rezultatima budućih istraživanja potencijalnog glasovnog simbolizma u jeziku, arbitrarnost je i dalje neupitna činjenica već po tome što se ti potencijalno simbolički glasovi ne javljaju u svim jezicima za iste pojmove.

44 Što se tiče tvorbe i motivacije usp. još i Kapović (2011a: 46–47).

Dakle, lingvistika se bavi i motiviranošću znakova, ali to što ona u nekim aspektima postoji (npr. u tvorbi) ne govori niti kako protiv osnovnog de Saussureova uvida da niti jedan jezični znak *ne mora* biti – niti na razini forme niti na konceptualnoj razini – takav kakav slučajno jest u pojedinom jeziku/varijetetu. Drugim riječima, u lingvistici arbitrarnost i motiviranost nisu suprotstavljeni pojmovi, niti jedan drugog isključuju.

Kritička lingvistika i kritički pristupi jezičnoj politici

Konačno, gramatička ispravnost ima snažnu simboličku vrijednost: pravilna jezična produkcija implicira da se govornik može povinovati pravilima i poštovati autoritet.

(Swan 2013: 562)

U ovoj knjizi oslanjamo se na saznanja iz opće lingvistike, sociolingvistike, povijesne i kognitivne lingvistike, a služimo se i postavkama *kritičke (socio)lingvistike* (usp. Wardhaugh i Fuller 2015: 16) – preciznije rečeno, vodimo se spoznajama proizašlim iz *kritičkog pristupa jezičnoj politici* (skraćeno KPJP, eng. *critical language-policy*, CLP, Tollefson 2006: 42) i *lingvističkog aktivizma* (Labov 1982, Wolfram 1997, Charity Hudley 2008: 2013). Sva tri pojma odnose se na aktivno i kritičko uključivanje lingvistâ u javne debate o raznovrsnim jezičnim pitanjima, a posebno u rasprave o jezičnoj standardizaciji, o jezičnom kontaktu, o jezičnim stavovima te o samoj prirodi jezika, shvaćenog prvenstveno kao fenomena povezanog uz njegov vlastiti širi ili užu društveni kontekst.

Kako navodi Tollefson (2006: 42–43), pridjev *kritički* u terminu KPJP odnosi se na propitivanje i kritiku tradicionalnih, pozitivistički usmjerenih i navodno objektivnih, neutralnih i apolitičnih pristupa ranijih stručnjaka (vidi i Wee 2013: 12, 14) te na istraživačko nastavljanje na ideje sociološke *kritičke teorije* i njezine spoznaje o odnosima moći i društvenim nejednakostima, a sve to s otvoreno proklamiranim ciljem promoviranja jezičnih politika i praksi usmjerenih na smanjivanje tih nejednakosti (vidi i Wee

ibid. 15). Wee (*ibid.* 13) također sažima ranije nepropitivane teze tradicionalnih pristupa, a koje se danas promatraju s kritičkim odmakom i rezervom: 1) jedna nacionalna država treba samo jedan nacionalni jezik, 2) višejezičnost je “potencijalno problematična” pojava i 3) rješenja stvorena za jednu društvenu zajednicu mogu se automatski primijeniti na drugu, kao da izvanjezični faktori nisu bitni odnosno ključni u pitanjima donošenja i prihvatanja jezičnoplanskih odluka (vidi i Milroy i Milroy 2012: 7 o važnosti društvenog konteksta u proučavanju mnogih jezičnih pojava).

Kritička analiza diskursa i ideologija

U KPJP ključnu ulogu ima *kritička analiza diskursa* (KAD, eng. *critical discourse analysis*, CDA) (Tollefson 2006: 42). Taj se termin odnosi na interdisciplinarne pristupe i raznolike metode kojima se služe različiti istraživači kako bi analizirali na koji se način jezik koristi kao instrument moći u konkretnim situacijama te, još važnije, kao sredstvo postizanja i održanja dominacije pojedinih društvenih skupina u širem društvu, i na taj način osvijestili te emancipirali prosječne govornike kojima takvi mehanizmi nisu na prvi pogled vidljivi (vidi i Blommaert 2005: 1–2, Verschueren 2012: 1–2, 9). Time KAD postaje i otvoreno normativna (Fairclough 2015: 3, 12) odnosno preskriptivna, ali s lijeve pozicije na političkom spektru, suprotstavljena klasičnom, tradicionalnom, politički desnom preskriptivizmu, i uz uzimanje u obzir (a ne zanemarivanje) rezultata lingvističkih istraživanja. Cilj KAD nije, dakle, samo *analiza* i *kritika* diskursa (to je početna faza), nego i kasnija *promjena* postojećih društvenih percepcija jezičnih i izvanjezičnih fenomena, a time i postizanje društvenih promjena. Nije dakle dovoljno ustanoviti da se u određenom diskursu radi npr. o manipulaciji i iznošenju neistinâ, nego treba pronaći uzroke i razloge tim postupcima, odnosno postaviti temeljno pitanje: “zašto je diskurs takav?”. (Fairclough 2015: 5–7) Verschueren (2012: 2–3) je otvoreno skeptičan prema snazi znanstveno-kritičkog utjecaja na postojeće strukture i prakse, ali naglašava da takva skepsa ne bi trebala značiti i odustajanje od znanstveničkog angažmana u društvu.

Glavna zadaća analize diskursa eksplikacija je *ideologijâ* koje se njime promiču (Blommaert i Verschueren 1998: 191), a taj se pojam može definirati kao

(...) bilo koji skup temeljnih ili zdravorazumskih, te često normativnih, vjerovanja i ideja povezanih s nekim vidom(/ovima) (društvene/ih) “stvarnosti”. Zdravorazumska priroda tih vjerovanja i ideja manifestira se u činjenici da ih se rijetko propituje, unutar određene skupine ljudi u nekom društvu ili zajednici, u diskursu povezanom sa njihovom “stvarnošću”, često u nizu različitih diskursnih žanrova. To što ih se ne propituje znači da se ta vjerovanja i ideje često (iako ne uvijek i ne isključivo) prenose implicitno umjesto da se formuliraju eksplicitno. (Verschueren 1999: 238)

KAD inzistira na neodvojivosti jezika od društvenog konteksta te u analizi stavlja fokus na jezičnu *upotrebu* u izvanjezičnom kontekstu (Verschueren 2012: 17, dakle jezik kao *aktivnost*, ne samo *predmet*, usp. Humboldtovu dihotomiju pojmova *ergon* i *energeia*) odnosno *diskurs*, koji se definira kao “jezik u odnosu s drugim elementima u društvenom procesu”, “jezik kao oblik društvene prakse” (Fairclough 2015: 8, 53, 55), “smisleno simboličko ponašanje” to jest “svi oblici smislene semiotičke ljudske aktivnosti promatrani u vezi s društvenim, kulturnim i povijesnim obrascima i razvojem upotrebe” (Blommaert 2005: 2–3), nikada “neutralno” sredstvo sporazumijevanja (Blommaert 2005: 33). Treba dakle imati na umu da je diskurs širi pojam od *jezika* ili *teksta* jer uključuje i sve što se u društvenoj upotrebi javlja uz jezik/tekst, a prepoznaje se kao neizostavni dio pojedinih analiza – npr. slike, simboli, boje⁴⁵, fontovi uz novinski tekst

45 U knjizi *Hrvatski jezični savjeti* (Ham, Mlikota, Baraban & Orlić 2014) manja se vrijednost nestandardnih elemenata sugerira i neverbalno, sličicama i simbolički kodiranim bojama – zelenom sličicom šake s palcem usmjerenim prema gore koju autori objašnjavaju kao “dobro je, preporučuje se; riječ iza toga znaka valjana je”, a crvenom sličicom šake s palcem usmjerenim prema dolje koju autori koriste u značenju “nije dobro, ne preporučuje se, riječ iza toga znaka nije valjana” (: 11). Poruka koja se pritom šalje čitatelju negativan je i jak vrijednosni sud, stav da nešto nije u redu s nestandardnim elementima, i to u apsolutnom smislu, a taj je stav u skladu i s izrazima koji se koriste u tekstu savjeta, na primjer “ne valja reći”, “često se čuje baš tako, pogriješno” (: 21), “griješimo” (: 65), “loš jezik na televiziji” (: 72), “izraza ružnih, netočnih i nepotrebnih” (: 73) i sl.

ili, u usmenoj komunikaciji, izrazi lica, položaj i pokreti tijela te geste (npr. kritička analiza diskursa uključit će i nečije okretanje očima/uzdisanje/hvatanje za glavu zbog tuđe nestandardne produkcije uz verbalne iskaze, a i čak i onda kada *verbalno* ništa nije iskazano). Diskurs uključuje tekst kao *proizvod*, ali i *proces* proizvodnje tekstova i *proces* interpretacije tekstova, pri čemu su sve navedene kategorije određene i uvjetovane izvanjezično, društvenim odnosima. (Fairclough 2015: 8, 55–57, 59–60, Blommaert 2005: 3) Diskurs shvaćen kao jezična upotreba glavni je način diseminacije “složenih značenjskih obrazaca” (Verschueren 2012: 18), a Blommaert (2005: 35) posebno naglašava da fokusiranje samo na eksplicirane tekstove/jezični sloj nije dovoljno nego treba provesti i analizu izvanjezičnosti koja okružuje te tekstove.

Uspješnost širenja ideologijâ ovisi o “*ideološkoj moći*” odnosno “moći promoviranja vlastitih praksi kao univerzalnih i ‘zdravorazumskih’”, a koje zapravo odgovaraju praksama i interesima dominantnih društvenih skupina. Dominantne klase svoju društvenu prevlast nad drugim klasama održavaju “*prislom*” (eng. *coercion*) i/ili “*pristankom*” (eng. *consent*), pri čemu je kontrola sigurnija i jeftinija ako se uspostavlja i održava pristankom. Središnju ulogu u promoviranju ideologijâ mehanizmom pristanka⁴⁶ ima upravo *diskurs* odnosno *kontrola diskursa* od strane dominantnih klasa. Diskurs je posebno važan zbog dvosmjernog odnosa u kojem se nalazi prema društvenim strukturama – diskurs s jedne strane *odražava* postojeće društvene strukture, a s druge se strane koristi upravo kako bi se društvene strukture *stvorile* i *održale* (vidi i Blommaert 2005: 4 o diskursu kao ljudskom načinu tumačenja svijeta koji nas okružuje te Verschueren 2012: 11 o ideologiji kao *konstitutivnom* faktoru društvene realnosti). (Fairclough 2015: 64–65, 67–69, vidi i Verschueren 2012: 12, 17–18)

Važno svojstvo diskursa je njegova “*neprozirnost*” (eng. *opacity*). Drugim riječima, govornici ponekad ne prepoznaju ideolo-

gije odnosno odnose moći koje legitimiraju ili delegitimiraju svojim diskursom. (Fairclough 2015: 70, vidi i Verschueren 2012: 17)

Analizirajući situaciju u Velikoj Britaniji, Fairclough (2015: 84–85) navodi da su omalovažavanje i stigmatizacija nestandardnih sociolekata, pogotovo govora radničke klase, bili “temeljni dio uspostave dominacije” kapitalističke nad radničkom klasom, a u tu je svrhu poslužila i jezična kodifikacija odnosno preskripcija “standardnojezičnih oblika kao jedinih ‘pravilnih’” u brojnim priručnicima namijenjenim pripadnicima dominantnih slojeva (druga polovica 18. stoljeća bila je najplodnije kodifikacijsko razdoblje, a jaka stigmatizacija govora radničke klase traje do danas, usp. Milroy i Milroy 2012: 83). Nije čudno da Fairclough stoga ističe *šizofrenost* činjenice da se u britanskoj javnosti standardni engleski često plasira kao *nacionalni jezik*, u smislu da pripada svim klasama, cijelom društvu, ali ustvari se radi o “klasnom dijalektu” dominantnih društvenih slojeva. Govornici drugih dijalekata svjesni su tog raskoraka: “ljudi znaju da je to tudi jezik, a ne njihov”, da je to kôd privilegiranog dijela društva, ali, tvrdi autor, najčešće ne shvaćaju da taj dio društva ujedno i uspostavlja i kontrolira hijerarhiju pojedinih kodova u društvu. (Fairclough 2015: 85–86) Fairclough također spominje “*mit o slobodi govora*”, proširenu iluziju o tome da *svatko može reći i napisati što želi* usprkos velikim razlikama i zaprekama na koje različite društvene klase nailaze u pristupu društvenim institucijama i njihovim praksama te u pristupu i ovladavanju različitim vrstama diskursa/jezičnim repertoarom, posebice u pristupu diskursima moći (i ovladavanju visokom razinom pismenosti), koji se mogu smatrati “*kulturnim dobrima*”, u društvu asimetrično raspodijeljenima kao što su to i *materijalna dobra* (usp. navode u Milroy i Milroy 2012: 92 o najmoćnijim društvenim skupinama u zapadnim urbanim centrima i redovitim procjenama njihovih varijeteta kao “najlogičnijih, najljepših i najrazumljivijih”). S obzirom na sve navedeno, treba imati na umu da se govornici razlikuju u (*ne*)slobodi koju imaju u svojoj jezičnoj produkciji. (Fairclough 2015: 89–91, Blommaert 2005: 12–13, 15)

Iako društvena situacija u Hrvatskoj nije identična onoj u Velikoj Britaniji (zbog ranijeg nastanka kapitalizma i buržoaske

ideologije u Britaniji te zbog realsocijalističkog “ekscesa” na našim prostorima od 1945. do 1990, u kojem je narušena kapitalistička “normalnost”), mogu se povući paralele s Faircloughovim i Blommaertovim navodima. U Hrvatskoj se od preskriptivistâ, ali i lingvistâ često čuju teze o navodnoj *demokratičnosti* standardnog dijalekta, varijeteta koji je tobože “dostupan svima”. Iako govornici posjeduju *komunikacijsku kompetenciju*, sposobnost ne samo za *tvorbu* gramatičnih struktura nego i za prikladnu i uspješnu raznovrsnu *upotrebu* struktura, varijeteta, stilova, dijalekata i jezika (kao i njihovih alternacija i miješanja) u pojedinim situacijama, a čiji su neizostavni dio i jezične ideologije, stavovi i vrijednosti koje govornik vezuje uz pojedine varijetete (Hymes 1972: 277–278, Llamas, Mullany & Stockwell 2007: 209, Milroy & Milroy 2012: 76), ta kompetencija nije kod svih govornika *jednaka* – svaki govornik ima svoj individualni *komunikacijski repertoar* (Rymes 2010: 528), skup verbalnih i neverbalnih strategija kojima se služi kako bi prikladno komunicirao u različitim situacijama. Primjerice, nisu svi govornici hrvatskoga imali jednake prilike za školovanje i jednako kvalitetnu formalnu poduku o i na standardnom dijalektu (iako su socijalne razlike kod nas u tom pogledu, zbog spomenutog realsocijalističkog razdoblja, daleko manje nego, primjerice, u klasno daleko nejednakijoj Velikoj Britaniji, s tamošnjom tradicijom privatnih škola itd.), pogotovo u svim njegovim stilovima i ostvarajima – npr. ne može se reći da jednake uvjete za potpuno ovladavanje standardom ima dijete iz siromašne obitelji u maloj seoskoj školi u Hrvatskom zagorju (gdje se, primjerice, govori govorom značajno različitim od standardnog dijalekta) i dijete roditelja novoštokavaca iz imućnije srednjoklasne obitelji u centru Zagreba. Neosnovanim se tezama o “demokratičnosti” standardnog dijalekta (svjesno ili nesvjesno) izravno legitimiraju stavovi o tome da su govornici koji ga nisu usvojili (sa svim pripadajućim preskriptivističkim začkoljicama i zamislima, dakako) sami tome krivi – ako je standard nešto “dostupno i ponuđeno svima”, onda je *osobni* propust i mana pojedinca (ili skupine takvih pojedinaca) što se “nije potrudio” naučiti dijalekt koji mu je navodno bio serviran. Sljedeća stanica na putu takvog (ne)promišljanja ili manipuliranja je zaključak da oni koji se “nisu potrudili” ne zaslužuju nikakva prava, počevši

od prava da javno govore pa do prava na resurse. Za usporedbu, jednako tako bismo smatrali potpuno neprihvatljivom praksu zabranjivanja pristupa javnom diskursu i uskraćivanja resursa u inozemstvu npr. izvornim govornicima hrvatskog u čijoj se produkciji na engleskom primjećuje utjecaj hrvatske sintakse i/ili neizvorni naglasak ili npr. zabranu Kurdima u Turskoj da javno govore svojim jezikom.

Uspješnost ideologije izravno ovisi o njezinoj “nevidljivosti” i stupnju transformacije u “zdrav razum” za što veći broj pripadnikâ društva. Ako govornicima postane previše vidljiva pa je oni osvijeste kao negativnu i štetnu, njezin utjecaj može se u potpunosti raspliniti. Ideologiju stoga najuspješnije promoviraju tekstovi sastavljeni tako da ideologiju ne ekspliciraju (ideološka eksplikacija jest rijetka) nego je prebacuju u drugi plan kao skupinu “pozadinskih pretpostavki” koje će – u “idealnom” slučaju – čitalac/slušalac u potpunosti prihvatiti i time reproducirati, upravo zato što im ne posvećuje svjesnu pažnju. (Fairclough 2015: 108, 110) Zbog toga je upravo ono što se implicitno sugerira nekim diskursom od ključne važnosti za KAD, koja nastoji dekonstruirati i eksplicirati ideološke postavke pojedinih oblika diskursa, pogotovo kada su *diskursno implicitno* i *eksplicitno* u raskoraku i čak u proturječju. Istraživati ideologije znači interpretirati građu, događaje i fenomene na način koji je drugačiji od normaliziranog i navodno zdravorazumskog. (Verschuieren 2012: 15–16, vidi i Wololard & Schieffelin 1994: 56, Lodge 1993: 165, van Dijk 2001: 358, Tollefson 2006: 47) Eagleton (1991: 19) naglašava da se ideologija često prezentira kao da opisuje zbilju, a zapravo je propisuje, što također treba imati na umu kod analize diskursa.

Ako se određeni tip diskursa (npr. pojedini dijalekt ili određeni pogled na neke fenomene) nametne kao dominantan u nekoj instituciji (npr. društvu), s vremenom se u društvu prestaje percipirati kao *proizvoljno* dominantan, tj. kao samo jedan od više mogućih kandidata, te se taj tip “naturalizira” kao jedini legitiman, navodno “prirodan” (slično kao što se npr. postojeći ekonomski sistem često promatra kao prirodan i jedini moguć). Upravo o stupnju do kojeg se pojedini *tip diskursa* naturalizira ovisit će stupanj naturalizacije *ideologija* koje taj tip diskursa promovira, odnosno stupanj do kojeg su se te ideologije preinačile u

“zdrav razum”, što pak korelira s društvenom moći skupinâ koje ih promiču. (Fairclough 2015: 113–114, Verschueren 2012: 12–13)

Ideološki pogled koji u nekom kontekstu funkcionira kao *zdrav razum* u pogledima na realnost (odnosno “*ideološki zdrav razum*”, “zdrav razum u službi održavanja nejednakih odnosa moći”, Fairclough 2015: 107) prepoznamo po tome što ga govornici ne propituju, misle da ga “ne bi trebalo propitivati” te da drugi ljudi imaju jednak stav o određenom pitanju (Verschueren 2012: 11–12, usp. i Milroy & Milroy 2012: 135 i zazivanje “zdravog razuma” kao jedan od najpouzdanijih indikatora prisutnosti ideologije u nekom pogledu⁴⁷). Bitna je spoznaja ranijih istraživanja da naturalizacija određenog tipa diskursa *prividno* pretvara taj tip u “neutralan”, “ne-ideološki” tip, koji se potom doživljava kao da pripada cijeloj instituciji (npr. školi ili u širem društvu), a ne da, realnije, odgovara samo jednoj skupini ljudi u tom kontekstu. Suprotno proklamiranoj iluziji, baš takvo “prividno praznjenje ideološkog sadržaja” postiže najbolji cilj: “ideologija djeluje tako da sakriva svoju prirodu, praveći se da je ono što nije”. (Fairclough 2015: 113–114, vidi vrlo slično kod Woolard & Schieffelin 1994: 58, a Lakoff 2016 o ne-neutralnosti jezika i konceptualnih okvira koji se aktiviraju jezikom te Milroy & Milroy 2012: 45–46 o autoritarnim odredbama promoviranim kao “zdravorazumskima”) Tako npr. preskriptivistima odgovara da se standardni dijalekt “zdravorazumski” smatra jedinim legitimnim oblikom jezika i da se taj navodno neideološki pogled ne propituje jer upravo o normalizaciji te ideje ovisi njihov status u društvu i materijalna korist.

Kada se određena ideologija jednom normalizira kao jedini, “zdravorazumski” pogled na određena pitanja, vrlo lako počinje služiti kao legitimacija diskriminacijskih pogleda i politika te nasilnih oblika djelovanja, a zbog normalizacije se teško i mijenja *usprkos* iskustvu, spoznajama i činjenicama koje se s njom kose (Verschueren 2012: 2, 14–15). Različite društvene ideologije proizlaze iz različitih “pozicija, iskustva i interesa” različitih, međusobno suprotstavljenih društvenih skupina, a njihova “ideološka borba” vodi se i “jezikom” i “za jezik” – borba *za jezik* u

smislu zadobivanja moći za određivanje legitimnog, “pravilnog” i “prikladnog” jezika i jezičnih praksi (vidi i Verschueren 2012: 10). Na primjer, točno određena fiksirana značenja i zabranjena druga značenja riječi su “učinak moći” određenih aktera, njihove uspješnosti da nametnu službena/legitimna i navodno “prirodna” značenja, a ne “zdrav razum” s kojim gotovo svi govornici pristupaju tiskanim rječnicima i jezičnim priručnicima kao neutralnim izvorima informacija. (Fairclough 2015: 110, 114–115)

U novije vrijeme KPJP u obzir uzima i spoznaje *lingvističke antropologije*, pogotovo njezina saznanja o ideologijama, koje se više ne smatraju “lažnim vjerovanjima”⁴⁸ nego “specifičnim društvenim pozicijama koje svi pojedinci/zajednice/institucije neizbježno zauzimaju” (Wee 2013: 16). I Blommaert (2005: 6–13, 23) kao logičnu navodi povezanost (novije) KAD s (ranijom) lingvističkom antropologijom i sociolingvistikom te dodaje da su se u potonjim područjima odavno pojavile kritike postojećih društvenih nejednakosti i negativnih praksi, ali se nisu uvijek eksplicitno nazivale “kritičkim” pristupom.

Važno je dakle imati na umu da proučavanje ideologije uključuje ne samo analizu pojedinih “*idejâ, vjerovanjâ i mišljenjâ*” nego i analizu 1) *načina* na koji se oni oblikuju u diskursu i 2) njihove “*retoričke svrhe*” (Verschueren 2012: 7). Slično kao i drugi istraživači, Verschueren (2012: 10) ideološkim smatra

bilo koji temeljni značenjski obrazac ili interpretacijski okvir koji utječe na ili je povezan s nekim vido(vi)m(a) društvene ‘stvarnosti’ (posebice u području društvenih odnosa u javnoj sferi), koji se doživljava kao zdravorazumski te često funkcionira na normativan način.

Proučavanje ideologijâ nužno je interdisciplinarno (Blommaert 2005: 19), a takvo je i proučavanje *jezičnih ideologija*, “društveno, kulturološki i povijesno uvjetovanih ideja, predodžbi i percepcijâ o jeziku i komunikaciji” (Blommaert 2005: 253), odnosno “kulturoloških predodžaba o prirodi, obliku i svrsi jezika, te o komunikacijskom ponašanju kao realizaciji kolektivnog porетка” (Gal & Woolard 2001: 1), jer one jezik povezuju s društve-

nim kategorijama kao što su npr. individualni i kolektivni identitet, estetika ili moral, konceptima kao što su *osoba*, *društvena skupina* ili *društvo* (Woolard & Schieffelin 1994: 55–56, Woolard 1998: 3). Sažeto, jezične ideologije uvijek se odnose i na predočavanje izvanjezičnog svijeta (Woolard 1998: 3, Gal 2005: 24), što pogotovo treba imati na umu pri analizi navodno strogo jezičnih teza koje prikrivaju često štetne izvanjezične ideologije (usp. Lodge 1993: 162).

Jezični aktivizam

Redovito se smatra da bi jedna od pozitivnih značajki znanstvenog rada svakako trebala biti objektivnost i nepristranost prema predmetu proučavanja. Iako se na prvi pogled čini da takva, uvriježena i “zdravorazumska” perspektiva nije sporna, ona ipak pred istraživače postavlja etičke dvojbe i probleme. Naime, je li s moralno-etičke strane opravdano da znanstvenik ne reagira u slučajevima kada vidi moguću ili stvarnu štetu za pojedince i skupine? Bi li liječnici trebali samo opisivati bolest i simptome i posljedice kod bolesnikâ ili je poželjna njihova intervencija? Ako se liječenjem bolesnikâ “neobjektivno” upliću u “prirodni” tok bolesti, je li njihovo postupanje ideološki obojeno? Ono to zaista i jest, premda se u svakodnevnom životu takvo tumačenje pojma *ideologija* ne susreće često. Sagledamo li situaciju iz perspektive koja nam se na prvi pogled može učiniti neobičnom, od medicinarâ ne očekujemo samo znanstveni opis bioloških procesa i “objektivnost” u odnosu na predmet svoga proučavanja, npr. pacijenata i bolesti, nego i ideološki angažman u korist ljudske vrste (a protiv npr. virusâ i bakterijâ), ali to je toliko normalizirana perspektiva da o tako shvaćenoj ideologiji rijetko tko razmišlja.

Jednako tako, bi li povjesničar trebao šutjeti ako vidi da se populacijom očito manipulira (npr. da se plasiraju lažne informacije o nekim povijesnim događajima u svrhu izazivanja konflikata i mogućeg rata), a sve kako bi mogao zadržati “objektivan i nepristran” pristup? Naravno, “neutralnost” je nemoguća – kako je rekao američki povjesničar Howard Zinn: “ne može se biti ne-

utralan u vlaku koji vozi”. Odabir da se u javnosti ne intervenira je također ideološki izbor koji je sve samo ne neutralan – on također ima svoje posljedice. Odabir nemiješanja i očuvanja *statusa quo* je također ideološki odabir. Autori ove knjige smatraju da je ljudski život vredniji od moguće koristi i dometa “neutralnog” povjesničarskog rada na ratnoj tematici. I taj stav je dakako ideološki, ali to je ideologija koju otvoreno podržavamo i nakon što smo je osvijestili u svojem promišljanju i djelovanju.

Kada se te dvojbe prenesu u lingvistiku, treba imati na umu da neutralan pogled na jezična pitanja ne postoji (Gal & Irvine 1995: 995, Irvine & Gal 2000: 36, Gal 2006: 164, Milroy & Milroy 2012: 163) pa je stoga nemoguće ne zauzeti jednu od stranâ u ideološkim debatama (Blommaert 1999: 436). Pitanje je samo koja je to strana i kakva argumentacija i stavovi stoje iza koje strane. Smatramo da je obaveza lingvista da kritički reagiraju ako opaze da pojedinci u poziciji moći u ime lingvističke struke namjerno manipuliraju i obmanjuju ili pak nenamjerno pogrešno informiraju prosječne govornike o jezičnim, posebice jezičnopolitičkim pitanjima te tako potiču kolektivnu jezičnu nesigurnost i stvaranje/održavanje društvene nejednakosti. S ciljem postizanja veće društvene pravednosti, lingvisti u okviru kritičkih pristupa jezičnoj politici nastoje utjecati na situacije u kojima su neki pojedinci ili skupine dominantni, a drugi potlačeni (Tollefson 2006: 46). U takvom javnom, kritičkom djelovanju lingvisti posebnu pažnju trebaju posvetiti analizi one vrste

(...) nejednakosti koja je većim dijelom nevidljiva zbog ideoloških procesa koji prikazuju nejednakost kao prirodno stanje ljudskih društvenih sustava. Kritička teorija naglašava koncept moći, posebice u institucijama, kao na primjer u školama, koje su dio procesa održavanja nejednakosti. (Tollefson 2006: 43)

Razumije se, objektivnost i nepristranost prema osnovnim lingvističkim podacima i spoznajama (u smislu toga da treba baratati provjerenim faktima, ne iskrivljavati jezičnu građu, pružati relevantne analize, a ne one koje nam politički više odgovaraju i sl.), koliko su one moguće, i dalje su apsolutni imperativ, no ne treba se zavaravati glede informiranja javnosti – “objektivno i

nepristrano” promatranje prepoznate manipulacije nije više neutralna pozicija nego podržavanje manipulativnog djelovanja.

Ideološki angažman ne smatramo dakle *a priori* negativnim. Lingvisti trebaju ne biti “neutralni” i angažirati se u trenucima kada njihova znanstvena ekspertiza može pomoći govornicima. Ako se lingvist ne umiješa kada vidi preskriptivističko ugnjetavanje govornikâ nametanjem proizvoljnih pravila, uvratanjem da ne znaju govoriti svoj jezik, usađivanjem osjećaja manje vrijednosti zbog jezičnog “neznanja”, i kada vidi da su takve neznanstvene zablude o jeziku institucionalizirane kroz školske programe, onda on više nije neutralan nego neizravno legitimizira takve neznanstvene i štetne postupke. Isto tako, dužnost je lingvista upozoriti i reagirati na društvene nepravde povezane s jezikom, npr. kada se određenoj zajednici priječi upotreba vlastitog jezika, kada se dijelove društva diskriminira zbog načina na koji govore i sl. Tu neutralnosti u pravom smislu te riječi ne može biti te je *lingvistički aktivizam* (Kalogjera 1997, Kapović 2011a: 93–102, Edwards 2012: 17–18) potreban i dobrodošao. Kako kaže O’Connor (2003: 224–225):

Aktivistička lingvistika, kako je ja vidim, ne znači da istraživač(ica) iskrivljuje svoje rezultate kako bi podupro/la određenu grupu ili ideologiju. Ne znači niti to da poznati/a lingvist(ica) koristi svoju slavu radi podupiranja određenih kampanja. Aktivistička lingvistika traži od istraživača/ica da ostanu povezani/e sa zajednicama u kojima rade istraživanja i da u njima primijene znanje koje su stvorili na dobrobit zajednice i kako bi se istraživanje produbilo povećanjem opsega ili pak fokusiranjem.

Nedvojbeno je, kako rekosmo, da je odluka lingvista da se uključi u javnu raspravu i intervenira protiv preskriptivizma ideološka odluka. No i gluma “neutralnosti” i ostajanje po strani je jednako tako ideološka odluka, samo sa suprotnim predznakom. Loše se stvari u jeziku događaju kad dobri lingvisti šute. A nedvojbeno je da lingvisti koji znaju osnove lingvistike i svjesni su kako jezik funkcionira trebaju intervenirati kada se jezičnu zajednicu uvjerava u suprotno, što dovodi do jezične nesigurnosti, ponižavanja određenih društvenih klasa, stvaranja preprekâ za društveno

napredovanje određenim slojevima i demokratsko sudjelovanje u javnim aktivnostima (kojeg nema ako netko ne može u javnosti ni govoriti jer “ne zna” svoj jezik).

Općenito se može razlikovati, prema izvoru iz kojeg dolazi, akademski (institucionalni, “učeni”) i laički (pučki, narodni) preskriptivizam. Akademskim preskriptivizmom nazivamo preskriptivizam koji zastupaju neki lingvisti, a laičkim preskriptivizmom zovemo preskriptivizam prosječnih govornika. U potonjem je slučaju to posljedica dugotrajne indoktrinacije kroz proces školovanja⁴⁹ i medije⁵⁰, ali i posljedica samog postojanja standardnog dijalekta i posljedičnog društvenog statusa koji mu se pridaje, tj. postojanja ideologije standardnog jezika⁵¹. Što se tiče “kvalitete” dotične dvije vrste preskriptivizma, između njih nema posebne razlike – i jedan i drugi su neznanstvene i proizvoljne naravi, no akademski je preskriptivizam ipak nešto opasniji jer nastupa pod krinkom autoriteta, iz pozicije moći.

William Labov, utemeljitelj moderne sociolingvistike, i sâm jezični aktivist te pozvani ekspert u sudskim slučajevima jezične diskriminacije u SAD-u, među načelima etičnog znanstveničkog društvenog angažmana navodi 1) *načelo ispravljanja pogrešaka*, 2) *načelo jezične demokratičnosti* i 3) *načelo jezične autonomije*:

- 1) Znanstvenik koji postane svjestan proširene ideje ili društvene prakse s važnim posljedicama koju njegovi podaci opovrgavaju obavezan je ukazati na tu grešku najširoj mogućoj publici. (1982: 172)

49 “Naš neprikladan pristup pitanjima standardnog i nestandardnog jezika (‘pravilnog engleskog’) u najvećoj mjeri i dalje promiču naše škole. Njihov pristup je autoritaran; obrazovne institucije i nastavnici koji nemaju nikakvog pojma o čemu se zapravo radi recitiraju izmišljene dogme o tome što je ‘ispravan engleski’ – dogme poput pravila za upotrebu glagola *shall* i *will* ili navodne ‘nepravilnosti’ ustaljenih izraza (*I’ve got it*) ili konstrukcija (*the house he lived in*). Istodobno, umjesto da se razlike između standardnih i proširenih nestandardnih oblika (poput *I saw it* – *I seen it*) poduče na razuman način, one postaju meta prodika o ‘neznanju’, ‘nemaru’ i ‘nelogičnom razmišljanju’. A sve se to odvija u okviru pseudogramatičke doktrine (...)” (Bloomfield 1933: 500)

50 Vidi npr. Starčević (2016a) o medijskoj (radijskoj) promociji ideologije standardnog jezika.

51 “Preskriptivna pravila održavaju se inercijom. Ljudi koji su u mladosti uložili puno truda da ih nauče ne žele priznati da su neutemeljena ili nebitna jer bi time obezvrijedili uloženo vrijeme i energiju (i znanje koje im osigurava status).” (Swan 2005: 68)

2) Lingvisti podržavaju upotrebu standardnog dijalekta u mjeri u kojoj je on sredstvo šire komunikacije za opću populaciju, ali protive se njegovoj upotrebi kao prepreke društvenoj pokretljivosti. (: 186)

3) Odabir jezika ili dijalekta za upotrebu u pojedinoj domeni neke jezične zajednice trebaju napraviti članovi te zajednice. (: 186)

Tim se načelima, koje možemo smatrati i osviještenim ideologijama, vodimo u ovoj knjizi, uz proširenje trećeg načela i na pravo svakog pojedinca da, kada god je to moguće, odabere varijetete ili kombinaciju varijeteta svoje jezične produkcije (usp. Charity Hudley 2013: 813).

Kontrola javnog diskursa i manipulacija

Ideološka borba jezikom, o jeziku i o izvanjeziku vodi se većinom u javnom diskursu. Politički je to jedan od najvažnijih oblika diskursa jer se upravo kroz njega ostvaruju ili osporavaju prava neke društvene skupine, legitimiraju određene društvene vrijednosti, ideološke pozicije prikazuju kao navodno neutralno “opće znanje”, a društvene nejednakosti prikazuju se kao “prirodne”, kako u raznim društvenim pitanjima, tako i u jezičnim. Zbog toga su *pristup* javnom diskursu i *kontrola* javnog diskursa (van Dijk 2001: 355) ključni za *normalizaciju* ideologije, pri čemu se *normalizacija* shvaća kao “hegemonijski obrazac u kojem se ideološke tvrdnje percipiraju kao ‘normalan’ način razmišljanja i djelovanja” (Blommaert 1999: 10). Diskurs kontroliraju razne vrste autoriteta: političari, dužnosnici, javni analitičari, mediji, nastavnici, šefovi, direktori, administratori, policija i sl., a od prosječnih se ljudi očekuje da prihvate ideološke poglede koje oni zastupaju (bilo da oni iskreno tako misle, bilo da ih zastupaju zato što moraju) kao jedine legitimne (van Dijk 2001: 356). Svrha kontrole javnog diskursa je *kontrola uma* onih kojima je diskurs namijenjen, a prema van Dijk (2001: 357), taj mehanizam počiva na nekoliko povezanih činjenica: 1) ljudi obično vjerodostojnima smatraju poglede znanstvenika, stručnjaka i uglednih medija (npr. poglede koje preskriptivisti iznose na televiziji, na radiju, u novinskim kolumnama i intervjui-

ma, na internetu, u savjetnicima itd.), 2) u pojedinim slučajevima, npr. u školi i na radnom mjestu, prosječna osoba mora prihvatiti izloženost i internalizaciju određenog diskursa⁵² (npr. purizam i idolatriju standardnog dijalekta kao neupitne poglede), 3) često ne postoji izvor informacijâ koji bi mogao poslužiti da se propitaju određeni pogledi (npr. u medijima i u školskim udžbenicima jedan se pogled redovito predstavlja kao normalan i jedini moguć, a ne kao samo jedan od nekoliko mogućih stavova), a zbog toga 4) često ne dolazi do propitivanja dominantnog diskursa – zbog manjka informacijâ govornici mu se ne mogu suprotstaviti (a tada najčešće i sami postaju promotori dominantnog pogleda na jezik, ispravljaju i zgražaju se nad tuđom jezičnom proizvodnjom, uzdižu standard kao jedini prihvatljiv jezični oblik i sl.). Kontrola uma može se dakle vršiti kontrolom *situacijâ* u kojima se nalaze pojedini sudionici te kontrolom *diskursa* (govora i/ili teksta, zajedno s neverbalnim znakovima i radnjama) koji se sudionicima upućuje. (van Dijk 2001: 356–358) Stvar nije, naravno, samo u pukim informacijama, nego i u tome ima li pojedinac uopće analitički aparat kojim može pojmiti određene situacije te, pristupimo li problemu materijalistički, ima li pojedinac uopće vremena kritički nešto promišljati i nečim se baviti – primjerice, prisiljava li svakodnevn život nekoga da svaki dan osam sati radi, sat vremena putuje na posao i s posla, napravi ručak, obavi kućanske poslove i pobrine se za djecu te navečer umoran legne u krevet, nije da će imati vremena i resursâ proučavati teorijsku literaturu i baviti se onime što mu nije primarna potreba.

Navedeni postupci kontrole diskursa često dovode do *manipulacije*, “komunikacijske i interakcijske prakse u kojoj manipulator kontrolira druge ljude, obično protiv njihove volje ili protiv njihovih interesa” (van Dijk 2006: 360). U ovoj knjizi pokazat ćemo da mnogi pogledi preskriptivističkih jezičnih planera u Hrvatskoj nisu u skladu sa znanstvenim pogledima na jezične

52 Neki pojedinci dominantne vrijednosti doista internaliziraju, a često bez takve internalizacije stavova ne bi ni mogli dospjeti na utjecajne pozicije (za medije usp. Herman & Chomsky 1988: 304, Kapović 2015b: 170^f–171^f). S druge strane, neki formalno na poslu prihvaćaju i zastupaju dominantnu ideologiju, dok privatno misle drugačije. Npr. neki nastavnik u školi može privatno misliti jedno (npr. o pitanju vjeronauka u školi ili o nekom povijesnom pitanju), no u školi je ograničen i mora uglavnom zastupati “službeni stav”.

pojave te se mogu analizirati kao primjeri manipulacije zbog toga što ne idu u korist prosječnog govornika nego u korist samih preskriptivista kao “jedinih jezičnih autoriteta”.

Brisanje

Za analizu negativnih učinaka koje jezične ideologije mogu imati na društvo i na pojedine društvene skupine važan je semiotički proces *brisanja* (eng. *erasure*, Gal & Irvine 1995, Irvine & Gal 2000, Gal 2005, ili *deletion*, Machin 2013: 352). *Brisanje* je “proces u kojem ideologija, pojednostavljujući polje jezičnih praksi, čini neke osobe ili aktivnosti ili sociolingvističke pojave nevidljivima” (Gal & Irvine 1995: 974, Irvine & Gal 2000: 38), odnosno “oblici zaboravljanja, negiranja, ignoriranja ili nasilne eliminacije onih distinkcija ili društvenih činjenica koje se ne uklapaju u sliku svijeta koju prezentira neka ideologija” (Gal 2005: 27). Primjerice, jezici i društvene skupine prikazuju se kao homogeni, a varijantnost se prešućuje. Taj se postupak koristi radi diferencijacije, konstruiranja opozicije prema *Drugome*, koji se često zamišlja na stereotipizirani način i čija se jezična praksa prikazuje pojednostavljeno, što olakšava formiranje predrasuda. (Gal & Irvine 1995: 974–975, Irvine & Gal 2000: 38–39). Faktor koji može pridonositi nevidljivosti pojedinih varijeteta je npr. bliskost sa standardom – Swan (2013: 563) navodi da se dijalekti koji su formalno udaljeniji od standarda u Velikoj Britaniji lakše prihvaćaju kao dijalekti, a ne odbacuju kao “greške”. S druge strane, varijeteti bliski standardu lakše će se percipirati kao “loše naučen standard” nego kao legitimni varijeteti (ibid.) – u Hrvatskoj takav odnos npr. postoji prema nekim (štokaviziranim ili štokavskim) urbanim govorima, kojima se katkad neće priznavati da su “pravi dijalekti” (jer se “pravima” smatraju samo ruralni govori).

Radikalan primjer brisanja jezične građe nalazimo u sljedećem kontradiktornom savjetu (Baraban u Ham, Mlikota, Baraban & Orlić 2014: 86):

Otkako sam dobio sina, ne prođe dan, a da ne čujem kako Borna *liči* ocu ili majci. Nitko ne kaže *sličiti*, a isto tako ni *nalikovati*. Glagol je *ličiti* sta-

ra riječ (...) Imao je nekada mnogo više značenja nego što ih ima danas. Osnovna su mu dva značenja bila *biti sličan komu* i *mazati bojom što, bojiti*. Stariji hrvatski pisci upotrebljavali su oblike u oba značenja. Danas se u hrvatskom jeziku upotrebljava samo to drugo značenje. Primjerice, možemo *ličiti sobu, kuću*. (...) Drugo značenje glagola *ličiti* – *biti sličan komu* odavno se izgubilo u hrvatskom jeziku.

U savjetu se za značenje ‘biti sličan komu’ zagovaraju glagoli *sličiti* i *nalikovati*, a zabranjuje glagol *ličiti*. Navodi se da se svakodnevno u tom značenju upotrebljava isključivo glagol *ličiti*, ali potom se za takvu upotrebu sasvim glatko ustvrđuje da je tipična za starije pisce i da se odavno izgubila iz jezika (!)⁵³. Takav paradoksalni izvod može se razumjeti jedino ako se “podrazumijeva” da se pod terminom *hrvatski jezik* misli na *hrvatski standardni dijalekt* (dok su ostalo tek puke “greške”), što lingvistički nije jednako i predstavlja još jedan primjer normaliziranog brisanja, ovog puta nestandardnih dijalekata iz pojma *hrvatski jezik*, a u skladu s ideologijom standardnog jezika. Ako autor dakle koristi pojam *hrvatski jezik* kao sinonim za standard, nije jasno zašto bi se drugi govornici djetetovom ocu trebali obraćati na standardu budući da se vjerojatno radi o neformalnim, privatnim situacijama. Nadalje, iako se zbog svega navedenog čini da je besmisleno pisati jezični “savjet” koji progoni još jedan slučaj trivijalne formalne varijacije, a pritom se upada i u jasno proturječje, treba istaknuti da se glagol *ličiti* u značenju ‘biti sličan komu’ u preskriptivističkoj literaturi smatra srbizmom (vidi npr. Brodnjak 1992: 266) pa razlog ovakvom savjetu nije samo prezir prema ne-standardu nego i u purizmu, odnosno nacionalizmu. To se ne iskazuje otvoreno (jer ni prezir prema govornom jeziku ni otvoreni nacionalizam ne bi zvučali ni pristojno ni “objektivno”), nego se pravi razlog zabrane i brisanja maskira *strategijom prividne deskriptivnosti* (što znači da se jezična građa *propisuje* navodnim *opisivanjem*, opisom koji simplificira i briše jezičnu građu, usp. Eagleton 1991: 19 i Starčević 2016a: 76) te plasiranjem teze o navodnom nestanku iznimno proširenog jezičnog obrasca.

53 Ovdje treba napomenuti dvije stvari. Prvo, *ličiti* ‘bójati, farbati’ je danas knjiški glagol, koji se u govornom jeziku ne upotrebljava. Drugo, naglasak je u štokavskom u tom glagolu *ličiti*, dok kolokvijalno *ličiti* ‘sličiti’ ima drugačiji naglasak (iako ga npr. u ARj bilježe s istim naglaskom kao i u ‘bójati’).

Još jedan primjer brisanja strategijom prividne deskriptivnosti nalazimo npr. u *Lektorskoj bilježnici* (LB 2011: 36), u kojem se tvrdi da se često rabi glagol koji istodobno – ne postoji:

Često se umjesto glagola *počešati* rabi glagol koji ne postoji u hrvatsko-me jeziku – *posvrbjeti*.

Mono-ideologije preskriptivizma - jedan oblik, jedno značenje, jedan kod

*Promoviranje standarda iznad i umjesto svega
ostalog jednako je tvrdnji da bi svi ljudi trebali nositi
uniforme ili da bi sva manja mjesta trebala imati iste
dućane: Walmart, McDonald's i Starbucks. Ne treba
nam takva razina standardizacije.*

(Ghomeshi 2010: 86–87)

Jezik – kakav doista postoji – rijetko je jednostavan, binaran, crno-bijel, bez iznimaka, formalno dosljedan i simetričan. Jezik je, kao društvena činjenica, upravo onakav kakvi su i govornici – kompleksan, šaren, raznolik i pun neobičnih oblika, značenja, izraza i praksi. Jezik takav jednostavno jest i drugačiji ne može biti, bez obzira na preskriptivistička nastojanja i ideologije koje teže razinama uniformnosti i simetričnosti koje je u jeziku nemoguće i nepotrebno postići. Nekoliko glavnih ideologija tradicionalnog preskriptivizma, koje ćemo prikazati na grafi prikupljenoj za ovu knjigu, nazivamo *mono-ideologijama*, zbog njihove fiksacije na legitimaciju samo jednog entiteta ili izbora od nekoliko mogućih/postojećih:

1) ideologija *monokodije* – pogled prema kojemu je za uspješnu komunikaciju potreban samo jedan kôd, a to je standardni dijalekt, radi se o temeljnoj komponenti ideologije standardnog jezika

2) ideologija *monoglosije* – puristički pogled prema kojemu u komunikaciji ne treba miješati jezike, dijalekte, stilove ili bilo kako zamišljene varijetete, na bilo kojoj jezičnoj razini (Wardhaugh i Fuller 2015: 89–90, 411)

3) ideologija *monooriginije* – puristički pogled prema kojemu bi jezični elementi (npr. morfemi, riječi, oblici i značenja) trebali potjecati iz jednog, “domaćeg”, izvora/jezika, može se smatrati otporom klasičnom jezičnom posuđivanju riječi (ili eventualno višerječnih izraza) i podvrstom ideologije monoglosije

4) ideologija *monosemonimije* – pogled prema kojemu jedan izraz treba odgovarati samo jednom *sadržaju/značenju* i obrnuto (provodi se pokušajem progona polisemije, sinonimije i formalne varijacije)⁵⁴

5) ideologija *monoverbije* – pogled prema kojemu je jedna riječ optimalna, bolja i praktičnija od višerječnog izraza (npr. *raskružje* umjesto *kružni tok*)

Ideologija monokodije provlači se kroz materijal koji analiziramo u čitavoj knjizi budući da autori preskriptivističkih savjeta redovito smatraju da je za uspješnu komunikaciju potreban samo jedan, *pomno njegovan kôd*, plod “jezične kulture” kojim se može izreći *sve što je potrebno*. S njom je blisko povezana i ideologija monoglosije, puristički pogled prema kojem je moguće i potrebno strogo razgraničavati različite idiome kojima se ljudi služe u različitim situacijama iako oni u praksi čine kontinuum bez sasvim jasnih granica, govornici ih mogu miješati i prebacivati se s jednoga na drugi (npr. s dijalekta na standard, s jednog jezika na drugi i sl.). Ideologija monooriginije također je puristički pogled, a prema kojem bi svi jezični elementi (i izraza i sadržaja) trebali biti iz jednog izvora, iz domaćeg jezika, što je u praksi uvijek neodrživo, a to znači da nije održivo niti u lingvističkoj teoriji.

Kao i većina konzervativnih ideologija, ideologija monosemonimije ostvaruje se uklanjanjem jezične građe odnosno

Termin *monosemonimija* stvorili smo stapanjem terminâ *monosemija* i *mononimija*, koji se u terminološkoj literaturi (npr. Felber 1984: 183) definiraju kao “pridruživanje termina i koncepta u kojem se samo jedan koncept pridružuje jednom terminu” (*monosemija*), odnosno “samo jedan termin jednom konceptu” (*mononimija*), ali odmah uz bitnu ogradu da je takvo uparivanje nemoguće zbog ograničenog broja korijena i afikasa, za razliku od potencijalno neograničenog broja koncepata (*ibid.*). U ranijem radu (Starčević 2016a) koristi se termin *ideologija monosemije*, ali smatramo da termin *monosemonimija* preciznije i sveobuhvatnije naznačuje dvosmjernost ideološkog zahtjeva (i *jedno značenje ~ jedna riječ* i *jedna riječ ~ jedno značenje*).

brisanjem. Brisanje u svrhu postizanja monosemonimije može biti monosemičko ili mononimičko.

Monosemičko brisanje progon je *polisemije*, tj. poželjnim se smatra samo jedan sadržaj (= značenje/koncept) nekog izraza, a ostali se sadržaji proglašavaju suvišnima i nelegitimnima – npr. *pričati* smije značiti samo ‘pričati priču’, ne i ‘govoriti’, a *zahvaliti se* smije značiti samo ‘odbiti’, ne i ‘iskazati hvalu’. Mononimičko brisanje borba je protiv *sinonimije* i *formalne varijacije*, tj. poželjnim se smatra samo jedan izraz nekog sadržaja (= značenja/koncepta), a ostali se izrazi osuđuju kao suvišni i nelegitimni – npr. smije se reći i napisati samo genitiv množine *vratâ* dok je oblik *vratiju* nepoželjan, samo *shizofrenija* dolazi u obzir, *šizofrenija* ne, a *ručnik* je jedini legitiman način da se naznači sadržaj *šugamana* ili *peškira*. Obje vrste brisanja mogu se provoditi na različitom materijalu – zabranjivanjem izraza i sadržaja koji se percipiraju kao strani, regionalni, neformalni, supkulturni, “nelogični” i “nepoćudni” iz najraznolikijih razloga. U nekim od tih slučajeva ideologija monosemonimije ne aktivira se radi postizanja navodno “precizne” komunikacije u kojoj su svi izrazi upareni sa svim značenjima u maniri *jedan-na-jedan*, nego radi toga da posluži kao jedna od *strategija* u svrhu promocije drugih, izvanjezičnih ideologija (npr. radi delegitimacije pripadnika drugih etničkih/nacionalnih skupina, regionalnih identiteta, manje formalno obrazovanih klasa ljudi, raznih društvenih manjina i sl.).

Konačno, primjer za ideologiju monoverbije⁵⁵ nalazimo kod Ham (u Ham, Mlikota, Baraban & Orlić 2014: 15–17):

Budući da imaju ulogu policajca, te se izbočine obično nazivaju *ležeći policajac*. Taj je naziv stvoren po uzoru na žargon tuđih jezika – eng. *sleeping policeman*, njem. *liegender Polizist*, tal. *poliziotto sdraiato*. Hrvatski jezik ima svoju riječ za *ležećega policajca*, a to je *uspornik*. *Uspornik* je bolji od *ležećega policajca* jer bolje odgovara pojmu koji označuje – svrha je *uspornika* usporevati. Uz to, jedna je riječ u nazivu uvijek bolja nego dvije – jednostavnije je i lakše reći *uspornik* nego *ležeći policajac*. (...)

Tuđicu ne valja upotrijebiti ako se može upotrijebiti hrvatska riječ pa bi riječ *rotor* trebalo izbjegavati. Međutim, hrvatski su nazivi

55 Usp. i natječaj časopisa *Jezik* za “najbolju novu riječ” (a ne višerječni izraz/sintagmu).

pomalo nespretni jer se sastoje od dviju ili triju riječi, a takve izraze govornici uvijek teže zamijeniti jednom riječju. Zbog toga je smišljena nova hrvatska riječ za pojam prometnoga kruga u kojem se susreću ceste – *raskružje*. (...)

Uvijek je bolje za imenovanje jednoga pojma upotrijebiti jednu riječ, a ne dvije ili više – narav je jezika takva da je jezik *štedljiv* i da ne voli trošiti mnogo govornikove snage i vremena ako ne mora. Jedna riječ uvijek troši manje nego dvije. Kućice na autocestama kraj kojih moramo zastati da bismo platili cestarinu, nazivamo *naplatnim kućicama*. Postoji i nova hrvatska riječ za taj pojam – *naplatnica* – jedna riječ pa zato bolja od dviju postojećih jer jezik ovdje štedi – manje snage i vremena trošimo izgovarajući jednu riječ, nego dvije. (...)

Ako želite reći da se muškarac bori, reći ćete da je *borac*. A kako biste rekli za ženu koja se bori? Žena-borac? Ženski borac? Ne, najbolje je upotrijebiti jednu riječ, a to je *borkinja*.

Iako prezentirane kao racionalne i strogo stručne, autoričine teze to ipak nisu. Kognitivna motivacija izraza jednako je dobra i kod *ležećeg policajca* i kod *uspornika* – ne može se reći da je *uspornik* “bolji” način izražavanja željenog pojma (usp. arbitarnost jezičnoga znaka, a i sama autorica jasno objašnjava motivaciju izraza *ležeći policajac*). Premda je monoverbijsko brisanje, tj. preferiranje jedne riječi umjesto višečlanog izraza, ideološko (i odraz laičkog pogleda na jezik kao na *skup riječi*, pri čemu se zaboravlja na niže i više razine jezične strukture), autorica taj pogled predstavlja kao navodno objektivan i racionalan stav kojim se postiže ušteda govorničke energije. To međutim ne stoji – jednom kad se govornik navikne na neki jezični element, može se reći da je tada upravo on za njega ekonomičan, bio jednočlan ili višečlan. Autorica uopće ne spominje energiju i trud koji bi govornik trebao uložiti da nadzire svoju jezičnu proizvodnju kako bi svaki višečlani izraz zamijenio jednočlanim, i to onim koji promovira autorica – a taj dodatni trud nije ušteda energije nego njezina povećana potrošnja. Pojmovi se imenuju i jednočlanim i višečlanim izrazima, a ta lingvistička činjenica ne stvara nikakve komunikacijske probleme koje sami govornici ne bi mogli riješiti. Glavni cilj ideologije monoverbije nije dakle da štedi bilo čiju energiju nego da, od slučaja do slučaja, postane

strategija kojom će se olakšati 1) monoglosično brisanje stranih elemenata (jer je *ležeci policajac* sintagma prisutna u drugim jezicima pa je stoga nepoželjna, kao i npr. jednočlani *hupser* iz njemačkog) te 2) prikazivanje jezičnog planiranja kao navodno racionalne, znanstvene i neutralne djelatnosti koja stvara “savršeniji”, “precizniji” i “ekonomičniji” jezični varijetet dok se zapravo radi o ideološkom progonu jezičnih elemenata.

Proklamirani ili zdravorazumski cilj ovih jezičnih ideologija je tobože “uvesti red”, tj. spriječiti “komunikacijske probleme” uzrokovane postojanjem više značenja, oblika itd., no njihovo zagovaranje jednostavno rezultira nasumičnim i proizvoljnim, te najčešće neuspješnim, izbacivanjem pojedinačnih elemenata iz jezika te stigmatizacijom i traumatiziranjem govornika, koje se uvjerava da loše govore. Ove ideologije, koje ćemo susretati po cijeloj knjizi, ne mogu nikako biti dosljedno provedene. Osim što te ideologije kod preskriptivista nisu uvijek do kraja osviještene, njihova je zadaća zapravo nemoguća – jednostavno je neostvarivo iz jezika izbaciti sva dvostruka značenja, sve elemente stranog porijekla, sve višечlane izraze itd. Takve često neosviještene ideologije proizlaze, među ostalim, iz nerazumijevanja jezika i njegovog funkcioniranja – ne postoji i ne bi mogao postojati ljudski jezik u kojem nema varijantnih oblika nekih riječi, samo jedno značenje, gdje bi svi uvijek govorili jednako, gdje ne bi bilo nikakvog miješanja različitih kodova i registara itd.

Ideologija standardnog jezika i ideologija monoglosije

U zapadnim je državama u različitoj mjeri dominantna ideologija prema kojoj su homogenost i uniformnost najpoželjnije karakteristike jezika, a svaka nacija trebala bi imati svoj vlastiti jezik. Velika fokusiranost školske nastave na pisani jezik i pisano izražavanje kod prosječnog govornika stvara dojam da je standardni dijalekt jedini legitimni jezični oblik (i to u apsolutnom smislu – ne samo za službenu upotrebu nego općenito), “inherentno vredniji”, “bolji”, “jasniji”, “precizniji”, “logičniji”, “elegantniji” od nestandardnih dijalekata te da je pisani jezik

(pogotovo jezik književnosti) “temeljniji” od govornog (ili čak *temelj* govornom) pa norme pisanog jezika često postaju relevantne za govorni (pokušava se prenijeti struktura pisanih rečenica na govor, izbjegava se ponavljanje i naglašavanje, izbjegavaju se diskursni markeri govornog jezika, poštapalice itd.). Jezične promjene smatraju se nepoželjnim, a negativno se gleda i na nestandardne dijalekte – kao na “iskrivljen”, “nepravilan”, “loš” jezik, kao da uopće ne pripadaju dotičnom društveno konstruiranom jeziku ili pak kao da se radi o ne-jeziku. Jednojezičnost se percipira kao normalno stanje jezične zajednice, a dvojezičnost i višejezičnost, odnosno uvijek prisutna varijantnost, zanemaruju se ili smatraju odstupanjem od “normalnog” stanja. Redovito se misli da je jedino standardni dijalekt jamstvo međusobnog sporazumijevanja govornika iz različitih krajeva, a bez njega bi navodno nastao komunikacijski kaos, tj. ignorira se mogućnost spontanog nadregionalnog jezičnog varijeteta bez normativistički usmjerenih gramatika, pravopisa i jezičnih savjetnika. Jezični savjetnici postaju zakoni, redovito se prigovara trivijalnim jezičnim varijacijama, koje se preuveličavaju kao navodno realni jezični problem, a nepoštivanje njihovih odredaba doživljava se kao kršenje zakona i povreda morala. Neznanstveni (iako često prezentirani kao znanstveni) i samo naizgled “zdravorazumski”, svi navedeni pogledi i stavovi sačinjavaju *ideologiju standardnog jezika*, a društva u kojima je ona dominantna nazivaju se “*standardnojezičnim kulturama*”. (Bloomfield 1944: 45, Haugen 1966a: 924–925; Gal 2006: 164; Greenbaum 1986: 192, Lodge 1993: 2–4, 156–157, 178, 181, Milroy 2001: 530, 534, 547, 2007: 133, Milroy & Milroy 2012: 55–56, 77, 166–168, 172, Davies 2012: 48, 60–61).

Što je proširenija i normaliziranija ideologija standardnog jezika, to će se lingviste češće optuživati da su prepopustljivi i da dopuštaju kaos u jeziku, čak i da su anarhisti (Lippi-Green 2012: 335, usp. i Bloomfield 1944: 49). Ta se pojava može povezati s tezom A. Reya (2007: 14), koji naglašava da je odnos govornika s materinjim jezikom dvojak – to je odnos govornika i sa samim sobom i sa zajednicom u kojoj je jezik usvajan, zbog čega je razumljivo da će govornici na jezična pitanja gledati više emocionalno nego racionalno. Na neutemeljene optužbe pre-

ma lingvistima dobro odgovara Ghomeshi (2010: 85–86), kada kaže da kritika preskriptivizma nije kritika standarda kao zajedničkog varijeteta nego kritika stava da je jedan varijetet bolji od drugih: zagovarati zajednički varijetet ne znači da taj varijetet (i njegove govornike) treba dizati na moralni pijedestal. Ghomeshi (: 86) kao “možda najtragičniju posljedicu” preskriptivizma ističe nemogućnost da se bilo koji varijetet osim standardnoga doživi kao legitiman: “[k]ada začujemo nestandardne dijalekte, ne čujemo različitost ili raznolikost nego samo iskrivljen oblik standardnog govora.”

Na sljedećem primjeru iz novinske kolumne Jelene Veljače ideologija standardnog jezika ogleda se u “zdravorazumskoj” povezanosti ljubavi prema domovini i poznavanja službenog pravopisa standardnog dijalekta (kao da nestandardni načini zapisivanja nisu hrvatski), kao i u inzistiranju da se drugi govornici njime služe čak i u neformalnim prigodama kao što je komuniciranje na društvenim mrežama:

Ne pitajte me volim li svoju domovinu, jer da je ne volim, ne bih bila ovdje, ne bih pisala na hrvatskom, ne bih se borila za svaki ije/je na Facebooku i ne bih izlazila na glasovanja koja imaju malo smisla. (*Jutarnji list*, internet 25. 1. 2015)

Iako se zbog normalizirane ideologije standardnog i pisanog jezika kod većine govornika službeni pravopis smatra posebno važnim u očuvanju i brizi za jezik (Walter 1994: 81, 181 tvrdi da za prosječnog govornika francuskog upravo pravopis predstavlja francuski jezik, usp. slično i kod Maingueneau 2009: 48)⁵⁶, u lingvistici je jasno da se u pitanjima pravopisa radi o konvenciji koja se može i mijenjati i koja ne garantira održanje jezika ako to ne dopuštaju izvanjezične prilike. S druge strane, odstupanja od službenog pravopisa mogu poslužiti kao strategija izražavanja, stvaranja i održanja supkulturnog identiteta, opozicije dominantnoj kulturi (Androutsopoulos 2000, Sebba 2007, Le Page & Tabouret-Keller 1985) te npr. izazivanja humorističnog i stilskog efekta, realnijeg odražavanja stvarnog izgovora ili signaliziranja

opuštenosti i neformalnosti. Nema nikakvog razloga zašto govornici ne bi mogli, ako to žele, odstupati od propisanog pravopisa (pa npr. pisati bez velikih slova, jednako zapisivati *ije/je*, *č/ć*), niti bi to uopće trebalo posebno opravdavati. Da to, uostalom, jest tako, vidimo po tome kako se često piše u (ne samo) internet-skoj i elektroničkoj komunikaciji – mnogi govornici zanemaruju veliko i malo slovo, koriste neformalne skraćenice (npr. *pozz* za ‘pozdrav’), kombiniraju se konvencije pravopisa nekoliko jezika (npr. zagrebačko kulturno okupljalište *Booksa*) i sl.

Velik broj prosječnih govornika misli da je jezik bio u zenitu, u najboljem obliku jednu ili dvije generacije prije njihove te da se sada “naglo urušava” zbog “nepažljive” i “nepismene” upotrebe (Millar & Trask 2015: 8–9, usp. i Milroy & Milroy 2012: 4), što je iluzija, ali i stalna implicitna ili eksplicitna preskriptivistička mantra kojom se kod govornikâ inducira neutemeljen osjećaj straha od jezičnog kaosa i nemogućnosti izricanja misli. S tim je povezana i činjenica da prosječni govornik često smatra i da se gramatika, dakle pravila i uređen sustav (= ne-kaos), nalaze samo u standardnom dijalektu (vidi i Kalogjera 2014: 11–12), odnosno da pravila i sustavi u nestandardnim dijalektima ne postoje, kao da njihovi jezični obrasci i strukture *nisu* obrasci i strukture, što je suprotno svim lingvističkim spoznajama o jeziku. Lingvistički neobrazovan govornik naime često misli da neki autoritet jeziku nameće gramatiku “*izvana*”, kao da ona u jeziku već ne postoji nego se navodno stvara tek intervencijom kvalificiranih pojedinaca i uči u školi, što je pogrešno, ali vrlo prošireno vjerovanje (Milroy & Milroy 2012: 60). Milroy & Milroy (2012: 73) naglašavaju ono što se često zaboravlja, a to je da nestandardni dijalekti nisu “simplificirane i nepravilne verzije” standardnog dijalekta nego kodovi s “vlastitom poviješću, vlastitim pravilima i vlastitim strukturama”.

Već spomenuta *ideologija monoglosije* (García & Torres-Guevara 2010: 182, Wardhaugh i Fuller 2015: 89–90, 411, vidi i Wee 2013: 19 za naziv *ideologija monolingvizma*), ideja da se pojedini jezici, dijalekti, stilovi, varijeteti ili bilo kako zamišljeni kodovi ne bi smjeli miješati u jezičnoj proizvodnji, česta je pratilja (pa i komponenta) ideologije standardnog jezika u standardnojezičnim kulturama.

Društveno isključivanje

Woolard (1998: 19) i Milroy & Milroy (2012: 2–3, 83–84) ističu da, iako se u današnjem zapadnom društvu rasna, etnička, vjerska, klasna i spolna diskriminacija smatra barem načelno neprihvatljivom, jezična diskriminacija i dalje je normalizirana, svakodnevna praksa. Dapače, diskriminacijom na temelju “nepravilnog”, “lošeg” jezika može se provoditi izvanjezična diskriminacija po svim navedenim osnovama i mogu se iskazivati društvene predrasude o pojedinim skupinama, a da se pravi razlozi nikada ne spomenu (*ibid.*). Ideologija standardnog jezika i ideologija monoglosije, kojima se eksplicitno ili implicitno omalovažavaju nestandardni jednojezični varijeteti ili varijeteti nastali miješanjem tradicionalno zamišljenih jezika (npr. dvojezični dijalekti, Haugen 1953: 72, pidžini ili pak kreolski jezici) i koje takve varijetete ne smatraju *jezikom* mogu imati ozbiljne negativne političke posljedice za pojedince i skupine koji se njima služe, primjerice u kontaktima imigranata s državnim službenicima zapadnih zemalja, o čijoj prosudbi i klasifikaciji ovisi sudbina brojnih govornika u čijim su zemljama takvi kodovi pravilo, a ne iznimka (Wee 2013: 19–20, usp. i Ghomeshi 2010: 19, Milroy & Milroy 2012: 91), ali i za tradicionalno zapadno bi- ili multidijalektalno stanovništvo koje zbog institucionalnog očekivanja standardizirane monodijalektalne produkcije nailazi na zapreke u društvenoj mobilnosti i pristupu resursima (Lodge 1993: 12, Woolard & Schieffelin 1994: 63, Milroy & Milroy 2012: 2, 33).

U zapadnim je društvima teza da je jezična sposobnost jedna od glavnih karakteristika kojom se ljudska vrsta razlikuje od ostalih živih bića ideološko opće mjesto (vidi npr. Blommaert 2005: 4, Leerssen 2018: 59). Kada se ta temeljna predodžba o tome kako se biva čovjekom spoji s općeproširenom ideologijom standardnog jezika, prema kojoj je samo standardni dialekt jedini legitimni pojavni oblik jezika pod nekim društveno konstruiranim nazivom (*hrvatski, engleski* itd.), ispada da svi oni koji ne vladaju *standardnim dijalektom* ne vladaju *jezikom* (klasične su preskriptivističke izjave poput *pa on/a ne zna ni svoj jezik*, u značenju koje bi se preciznije naznačilo kao ‘on/a ne govori stan-

dardom’), što se među laicima vrlo lako shvaća kao neovladanost jezikom u smislu *ljudske sposobnosti za komunikaciju sustavom znakova* (ili kognitivne nesposobnosti za logičku i jasnu misa-onost, kako navodi Lodge 1993: 186–187, a sve zbog percepcije standarda kao najlogičnijeg i najjasnijeg jezičnog varijeteta). Iz toga slijedi da onaj tko ne vlada jezikom nije legitiman čovjek i pripadnik društva, tj. da postaje gotovo ne-čovjekom. Ako je pak netko ne-čovjek, onda je u zapadnim društvima legitiman stav i “logično” da ne može ostvarivati ljudska prava. Tim izvodom stigmatizacije govornicima koji ne vladaju rigidno zamišljenim standardom legitimira se i normalizira diskriminacija i isključivanje, uskraćivanje prava na javni govor i pravo na pristup resursima – ukratko, pravo na jednakost ljudskih bića.

U tekstu novinara *Jutarnjeg lista* Tomislava Čadeža nailazimo na primjer implicitnog simboličkog nijekanja statusa ljudskog bića voditelju koji je u javnoj prigodi upotrijebio nestandardni jezični oblik – imenicu *veče(r)* u srednjem rodu:

Juričić, koji je tresao šalabahter u rukama kao bijesni kuharski pomoćnik krpu, uspio je pogriješiti već prvom riječju izgovorenom: “Dobro večer!”, zarežao je. Njemu i svima, zapamtite: “Dobra večer!”. Posrijedi je večer, imenica ženskog roda, uz koju ide istorodni pridjev. (internet 27. 11. 2015)

U ovom primjeru trivijalne jezične varijacije shvaćene na netrivialan način tobože zdravorazumski pogled promovira se strategijom prividne deskriptivnosti – imenica *večer* jednostavno je ženskog roda, nikakve diskusije tu nema niti bi trebalo biti. Autora se činjenica da se u jeziku imenice *večer* i *veče* pojavljuju u tri roda ne tiče, tâ je informacija izbrisana iz diskursa. Standardni se dijalekt niti ne spominje pa se iznesena tvrdnja očito odnosi na hrvatski jezik kao takav (pri čemu ne treba nipošto zanemariti to da se oblik *veče*, srednjega roda, promatra kao “srbizam”), čime se promovira i dodatno normalizira ideologija istovjetnosti standardnog dijalekta s jezikom uopće. Također, vjerojatno nije slučajno da se “pogrešna” jezična produkcija bez ustezanja kategorizira kao “režanje”, što je oblik agresivnog glasanja obično rezerviran za životinje, na zapadnoj kulturološkoj ljestvici svakako niže smještene od ljudske vrste. Snaga ideologije standar-

dnog jezika u društvu očituje se u jasnoj implikaciji ovoga pasusa – govoriti nestandardnim dijalektom zapravo znači biti/postati neracionalno biće sposobno samo za niže oblike ponašanja i bi-
vanja, znači biti/postati životinja ili ne-čovjek.

Nažalost, otvoreno zagovaranje blokiranja pristupa resur-
sima za one koji iz nekog razloga ne vladaju standardom ili ga ne
koriste onako kako pojedini autori to zamišljaju normalna je prak-
sa i u tekstovima lingvističkih autoriteta, npr. kod Katičića (1963):

U društvu gdje se svatko onemogućuje ako se ne drži strogo i dosljedno
norma književnoga jezika u govoru u pismu [sic] te će se norme ostva-
rivati mnogo tačnije i brižljivije nego u društvu gdje se tih norma drže
samo pedanti ili ljudi iz zaostalih i neurbaniziranih krajeva kojih je di-
jalekat izabran da bude podloga književnom jeziku. (: 5)

Kad bi dobro vladanje književnim jezikom bilo uvjet za napre-
dovanje u zvanju i stjecanju uglednijih položaja, stanje bi odmah bilo
sasvim drugačije. (: 6)

Iako je živi jezik nemoguće potpuno standardizirati jer se
samo mrtvi jezici ne mijenjaju i ne variraju (Milroy & Milroy
2012: 19, Lodge 1993: 163, Leeman-Bouix 1994: 38), zamisao o
konkretnom i posve standardiziranom dijalektu osnovna je pre-
skriptivistička referentna točka, uz redovito prisutan vrijedno-
sni sud, a nepridržavanje pravilâ standardnog dijalekta redovito
se smatra znakom propadanja društvenog morala i praksom
koja vodi u kriminalno ponašanje (Milroy & Milroy 2012: 41).
Bex & Watts (1999: 7) precizno razlažu ideološku amalgamaciju
različitih jezičnih i izvanjezičnih domena koja se ostvaruje u
konzervativnom preskriptivističkom diskursu i predstavlja kao
zdravorazumska i jedina moguća:

Preskriptivisti obično kreću od premise da postoje određeni oblici koji
su pravilni jer najbolje izražavaju ciljane značenja. Ti oblici predstav-
ljaju najbolji engleski i zbog toga ih treba promovirati. Preskriptivisti
u pravilu zamagljuju razliku između sintakse, značenja i društvenog
identiteta. Dakle, sintaktičko (tj. formalno) odstupanje od “pravilne”
upotrebe dovodi do nepreciznosti značenja, koja pak dovodi do druš-
tvenog kaosa. Preskriptivisti stoga predstavljaju ideološku silu koja

izjednačava jezičnu upotrebu s društvenim ponašanjem, a pravilnu upotrebu s dobrim građanstvom.

Domaći primjer takvog ideološkog uparivanja nalazimo i kod Brozovića (2005: 220–221)⁵⁷, kada nestandardnu jezičnu produkciju kritički uspoređuje s izvanjezičnim ponašanjem poput nepoštivanja bontona za stolom ili pljuvanjem po podu (!):

Uvijek je naime bilo, više ili manje, bar u nekim krugovima, stanovitoga otpora prema naporu da se savlada jezična norma (pravopisna, izgovorna, gramatička, rječnička). To nije samo naša pojava, ima je svagdje u svijetu, čak i u onim zemljama gdje je jezična kultura na visokoj razini – primjerice u Francuskoj, gdje bi se i na običan tekst nepismeno napisan (kakav radni nalog, liječnički nalaz, i slično) gledalo kao na nepristojnost kakva je, recimo, unos hrane nožem u usta ili pljuvanje po podu (u nas, naravno, nije tako – jezična se nekultura tolerira, zapravo i ne primjećuje). Nije to ni samo novija pojava, uvijek je bilo takva otpora, samo ipak osjetno manje nego danas.

Slično je i u Alerićevom diskursu u radijskoj emisiji *Hrvatski naš svagdašnji* (Radio Sljeme). Potpuno u skladu s gornjim navodima Bexa i Wattsa (1999), Alerić bez argumenata gradi distopijsku sliku odstupanja od standarda koje rezultira nerazumijevanjem i negativnim efektima “na sva područja života”:

Alerić: Lektor nam je potreban kao jezični trener, lektor je onaj koji nam omogućuje da i nakon što smo završili osnovnu i srednju školu, a nismo se dalje bavili jezikom, ostanemo... na neki način... dakle barem minimalno da treniramo jezik, da se jezikom bavimo i da neke svoje pogreške ispravimo. Nije riječ o *Hrvatskoj radioteleviziji*, ovdje hvala bogu postoji lektorska i spikerska i fonetičarska služba, ali odlučiti da vam lektori više ne trebaju pokazuje nažalost kako neke televizijske kuće i radijske kuće ne vode uopće računa o jeziku, i mislim da smo na neki način, ja bih rekao, malo i pretolerantni prema tima koji upotrebljavaju potpuno nepravilne naglaske, upotrebljavaju nepravilne riječi, ne vode računa o jeziku kojim... izgovaraju neke vijesti u kojima nas žele obrazo-

57 Usp. i Brozović 2006: 144.

vati, a sami nemaju dovoljno jezičnog znanja. Dakle, uopće stav prema tome da nam jezik ne treba vrlo je poguban, pogrešan i imat će zaista vrlo loše posljedice, ne samo zbog toga što ćemo svi možda izgubiti osjećaj za ono što je pravilno, nego će to bitno otežati komunikaciju i... doći ćemo vrlo često u situaciju da, zbog toga što komunikaciju nismo organizirali tako da bude pravilna, razumljiva i jasna, da ne razumijemo o čemu se radi, a to će onda imati posljedice na sva, zaista sva područja života, odnosno djelovanja.

Voditeljica: Pa ako im je mjerilo slušanost i gledanost, onda valja da tu su sad na redu slušatelji i gledatelji, da takve stvari komentiraju i, pod navodnicima, “sankcioniraju”.

Alerić: Pa tu smo svi na neki način odgovorni i ja ne mogu zaista zvati sve televizijske i radijske kuće, ali molim sve naše slušatelje koji su dio naše emisije, koji razmišljaju o hrvatskom jeziku kao o vrijednosti koju treba sačuvati, koji su osjetljivi na jezik, da na neki način djeluju, da šalju pisma, da prosvjeduju, da traže objašnjenja i slično. (*Hrvatski naš svagdašnji*, 16. 5. 2016)

Bez obzira na potpunu razumljivost i nepostojanje komunikacijskih problema pri korištenju proširenih nestandardnih i trivijalno varijantnih elemenata u javnom diskursu (u našoj analizi razine nestandardnosti A i B), tradicionalni preskriptivisti u Hrvatskoj (kao i u svijetu) standardom redovito smatraju samo “visoki” odnosno formalni stil/varijetet, na što upozorava Kalogjera (2009: 557), te dodaje da za to nema racionalnog opravdanja, kao niti za uniformne lektorske adaptacije raznovrsnih tekstova u “visoki” varijetet.

Govornici koji se usude ne mariti za “dobronamjerne savjete” jezičnih čistunaca nerijetko između redaka ili otvoreno bivaju optuženi za nehrvatstvo, odnarođenje i manjak rodoljublja. Velika pak posvećenost izbjegavanju i progonu nestandardnih (pogotovo stranih) elemenata smatra se uzornom jezičnom praksom i ponašanjem, kao da se time izravno puni državna blagajna ili dovodi infrastruktura u zabačena sela. Oni koji se svojom produkcijom ne uklapaju o predodžbe o rigidnom standardu nužno mu postaju “nedorasli”, ljudi bez “jezične svijesti i samosvijesti”, čak i ako to znači gotovo sve pripadnike nekog društva, a jezična kultura trajno je pred “konačnim” slomom:

To je izraz nesigurnosti oko standardnoga jezika, o kojoj je ovdje već bilo govora. Takvi misle da je za njihovu nesigurnost krivo to što pravoga hrvatskog jezičnog standarda zapravo i nema. Tako onda to što su u standardnom jeziku nesigurni nije njihova nedoraslost tom jeziku, nego slabost i nedostatak, upravo manjkava razvijenost, samoga toga jezika. (Katičić 2004: 6–7)

(...) jezičnu kulturu treba uvijek razvijati, a pogotovu tamo gdje je jako zapuštena kao što je, već desetljećima, u Hrvatskoj. U posljednje vrijeme čini se čak da joj prijete slom. (Katičić 2004: 21)

(...) koliko god imamo valjano izgrađen i dobro razvijen jezični standard, odnos hrvatske jezične zajednice prema njemu duboko [je] poremećen. Nedostaje joj uravnotežene jezične svijesti i samosvijesti. (Katičić 2012: 164)

Po ovim riječima ispada da bi jedino rješenje bilo da preskriptivisti, da parafraziramo Bertolta Brechta, raspuste sve govornike hrvatskoga i nađu neke druge, kojima ne bi nedostajalo “jezične svijesti i samosvijesti”. Ponekad su to, kako tvrdi Katičić (2004: 15), “frustrirani dijalektalni govornici, a ima među njima i drugih protivnika stege i čvrstoga reda”, što jasno upućuje da autor idolopoklonstvo rigidnom standardu smatra izvanjezičnim, moralnim pitanjem i neupitnom obavezom, a odstupanje od standarda povezuje s nedisciplinom, neredom i nemoralom (pozivajući se na uobičajene konzervativne političke trope), koje se može uočiti kod tobože problematičnih dijalektalnih govornika. Iako sam Katičić (1963: 2) prije pola stoljeća vrlo precizno sažima neke komponente onoga što se danas naziva ideologijom standardnog jezika u pogledu prosječnih govornika,

Za njih [većinu ljudi, op. autori] je lingvist stručnjak koji zna što je u jeziku ispravno, a što nije. Oni su uvjereni da postoje objektivni i naučno utvrđljivi kriteriji ispravnosti i da stručnjaci za jezik suvereno barataju tim kriterijama. S tim je u vezi i uvjerenje da svaki jezik ima jedan pravi i nepokvareni oblik, a drugi dijalekti da su iskvareni govori obrazovanih ljudi.⁵⁸

58 U zadnjoj rečenici možda bi trebalo stajati *neobrazovanih* umjesto *obrazovanih*, op. autori.

Dakle, jasna mu je konvencionalna priroda standardnih dijalekata i neznanstvenost zagovaranja jednih oblika uz proganjanje drugih, no nije jasno zašto onda usprkos tome redovito inzistira na rigidnom pridržavanju konvencija standardnog dijalekta u javnom diskursu, osim zbog toga što je takav pogled u skladu s njegovim osobnim tradicionalizmom i konzervativizmom, u skladu s političkom prirodom odabira pojedinih jezičnih rješenja, čega je autor duboko svjestan:

Norme koje sankcioniraju jedne oblike jezika, a odbacuju druge, samovoljne su i nemaju naučnoga opravdanja. (1963: 3)

Sa stanovišta lingvistike književna je norma uvijek proizvoljna. (1963: 7)

Stvaranje književnoga jezika *uvijek je politički čin*. A o političkim rješenjima treba razgovarati kao o takvima, a ne prikazivati ih kao da su lingvistička pitanja. (1969/1970: 102)

U skladu s konzervativnim pogledom koji zagovara, Katičić (1963: 1) žali za starim vremenima u kojima su određeni pojedinci određivali norme standardnog dijalekta i nadgledali tuđu jezičnu proizvodnju:

Nekada je bilo samo po sebi razumljivo da stručnjaci za jezik postavljaju norme književnog jezika i da bdiju nad tim da li se svi koji pišu i govore za javnost njih pridržavaju. U novije vrijeme nastavnici materinjeg jezika sve češće nailaze u toj svojoj djelatnosti na otpor. (...) I izvan školske nastave, u javnosti, često se osjeća otpor normiranju književnoga jezika.

I tri desetljeća kasnije zagovara strogo pridržavanje normâ standardnog dijalekta (1992: 67), ovoga puta pripisujući jezičnu “neumoljivost” samom kôdu iako je samom jeziku svejedno – *ljudi* su ti koji drugima nameću ili ne nameću jezične odabire:

Standardni jezik mora biti neumoljiv u svojim zahtjevima, mora se javljati kao društvena norma od koje se ne dopušta odstupanje.

Katičić (1963: 5) navodi i korelaciju između zrelosti neke zajednice i stupnja rigidnosti normiranja standarda, ali to je neo-

snovana ideološka želja, a ne sociolingvistička činjenica. Dapače, moglo bi se tvrditi da su zrelija društva ona u kojima trivijalna jezična varijacija nije činjenica nad kojom će se pojedinci iz jezikoslovne struke zgražati u medijima i stručnim publikacijama, kao što je slučaj (i) u Hrvatskoj:

Osnovni problem normiranja književnoga jezika nije dakle lingvističke nego društvene prirode. Najviše, naime, zavisi od društvenog prestiža književnoga jezika i njegovih norma i o tome da li je neka društvena zajednica zrela da dobije strogo ujednačen i standardiziran književni jezik.

Pozivanje na lingvističke argumente i borba protiv predrasuda o standardnom dijalektu, ideologije jezične kulture i sl. za Katičića (1963) je “izraz nezrelosti i zaostalosti” i “temeljito neznanje”, a temeljni zadatak lingvistike (deskriptivne znanosti) je normiranje (preskripcije) tuđe jezične upotrebe:

I ako postoji književni jezik s dobro razrađenim i prikladnim normama, bit će olakšano i ubrzano konačno dozrijevanje društva za jezičnu kulturu, kad jednom do toga dođe. Mi smo kao sredina još dosta daleko od toga i još će se neko vrijeme udarati po normama s “praktičnih”, “naučnih” i “protupedantskih” pozicija. Sve je to izraz nezrelosti i zaostalosti koju, kao i na drugim područjima, možemo prevladati jedino upornim radom i stalnim zalaganjem. (: 6)

Svi pak oni koji se iz raznih, većinom društveno determiniranih pobuda dižu protiv normâ i normiranja književnoga jezika pokazuju temeljito neznanje kada se u obrazloženju svojih stavova pozivaju na lingvističku znanost. Ako je u lingvistici nekada i bilo nazora koje oni mogu iskoristiti kao argumente za svoje gledište, suvremeni je razvoj te nazore opovrgao, što ispravio i dopunio i danas je normiranje književnoga jezika postalo jedan od važnih teoretskih problema nauke o jeziku. (: 9)

Katičić (1963: 7–8) pokazuje i veliku vjeru u pozitivistički razvoj lingvističke znanosti koji će omogućiti preciznije opise i potom propise i odluke za standardni dijalekt. Tako se na primjer nada velikim uspjesima u području obavijesne teorije koja “omogućuje da se dvije varijante u organizaciji jezičnih jedinica usporede po količini obavijesti što je sadrže” (: 8), ali tâ ideja

pada u vodu ako se prisjetimo da količina poslana i primljene obavijesti ovise direktno o izvanjezičnim znanjima pošiljatelja i primatelja te o njihovoj sposobnosti zaključivanja o svemu onome što se *nije* iskazalo. Ne može se unaprijed normirati što i kako treba gdje i kada reći/napisati do takvih rigidnih granica kakve je u šezdesetima zamišljao Katičić (a što je već tada zapravo bilo napušteno u ozbiljnoj lingvistici), niti bi to bilo potrebno. Iako se može činiti da se radi o zastarjelim pogledima zastupanim prije više desetljeća, takvi stavovi i danas se prenose kao relevantne spoznaje i neutralan pristup jezičnom planiranju.

Zanimljivo je primijetiti da preskriptivisti pod krinkom “preciznije i bolje komunikacije” ili “veće simetrije i uređenosti sustava” redovito zagovaraju samo one distinkcije koje su dio standarda, a nikada oblike koji nisu standardni iako su možda formalno simetričniji ili precizniji (Milroy & Milroy 2012: 12–13). Tako se na primjer inzistira na obliku *nedaleko od čega* umjesto *nedaleko čega* jer je prvi obrazac simetričan izrazu *daleko od čega* (što komunikaciju ne čini nimalo preciznijom), ali nijedan hrvatski preskriptivist neće zagovarati na primjer simetričniji (ali nestandardni) oblik pokazne zamjenice *otaj* (usp. *onaj* ili *ovaj*) umjesto *taj* ili kajkavsko preciznije razlikovanje infinitiva od supina (npr. *volim spati*, ali *idem spat*). Radi se o tome da preskriptivističke zabrane za pravi cilj nemaju *uređenost sustava* ili *preciznije izražavanje*, nego se pomoću njih jezična pitanja uvijek planiraju tako da odgovaraju ideologiji trajno fiksiranog, nepromjenjivog koda i postojećem standardu kao jedinom legitimnom – ako je neka opozicija formalno preciznije izražena u nestandardu, onda se takva opreka proglašava “nepotrebnom distinkcijom”, a ako je standard u nekom slučaju formalno precizniji, onda se takva opozicija proglašava “iznimno bitnom” za “očuvanje” jezika i sprečavanje “kaosa”.

Standard i sporazumijevanje kroz vjekove

U obranu ideologije standardnog jezika Katičić (1965/66: 21, 1969/1970: 98) navodi da normu standardnog dijalekta treba čuvati i radi razumijevanja starijih tekstova. Iako se taj pogled u

prvi mah čini objektivnim i racionalnim, treba imati na umu da situacija nije tako jednostavna. Kao prvo, mnogi stariji tekstovi nisu pisani na trenutno postojećoj i važećoj normi⁵⁹ pa ih rigidno pridržavanje norme neće učiniti razumljivijima, a neće ih približiti niti neće proganjanje nestandardnog jezika, koje se često uzima kao nužna posljedica podučavanja standarda. Kao drugo, aktivno i pasivno vladanje jezičnim strukturama nisu jednake pojave – govornici redovito razumiju puno više strukturâ nego što sâmi koriste. To što govornik ne koristi neku preskriptivistima dragu strukturu ne znači da govornik tu strukturu ne razumije ili da je neće iskoristiti u nekom kasnijem trenutku. Nema dakle smisla inzistirati da govornici koriste točno određene strukture u svrhu dokazivanja da ih poznaju (a sve to ne bi li navodno lakše razumjeli starije tekstove pisane standardom). Kao treće, u starijim će tekstovima po logici stvari redovito biti elementa koji modernom čitatelju neće biti sasvim razumljivi jer ih čita s vremenskim odmakom i u drugačijem društvenom kontekstu, a to se rješava komentarom, adaptacijom, a ako je potrebno i prijevodom takvih tekstova. Podučavanjem norme ne može se podučiti sve jezično i nejezično znanje koje je nekom potrebno da razumije starije tekstove. Kao četvrto, jezični savjetnici redovito se bave progonom trivijalne varijacije, varijantnosti koja ne ometa komunikaciju i razumijevanje poruka, ponekad i progonom starijih jezičnih oblika, oblika koji se redovito nalaze u starijim tekstovima, pa se njihove zamisli o jeziku nikako ne mogu braniti u svrhu veće razumljivosti starijih tekstova. Općenito uzevši, stariji tekstovi razumiju se tako da se što više čitaju (iako je to aktivnost kojom se, pogotovo nakon završetka formalnog obrazovanja, realno bavi zanemarljiv broj govornikâ) i tako da se govornik što više izlaže raznolikim oblicima jezične upotrebe, a ne tako da se navodno zbog starijih tekstova podučava rigidna norma, vrlo upitne veze sa starijim tekstovima, i/ili inzistira da se samo takva norma smije koristiti u javnom diskursu. Leeman-Bouix (1994: 38–39) navodi vrlo važan uvid glede čuvanja kontakta sa starijim, društveno bitnim tekstovi-

59 Moderni književni/standardni jezik u Hrvatskoj se u pravom smislu formira tek u 19. stoljeću (na osnovici ijekavske štokavštine). No stariji tekstovi su bili i na kajkavštini i na čakavštini i na neijekavskoj štokavštini.

ma, a to je da se u Francuskoj djela književnih klasikâ u novijim izdanjima često usklađuju s modernom sintaksom i pravopisom (a slična praksa postoji i kod nas kad je riječ o djelima iz 19. stoljeća, npr. kod Augusta Šenoe i sl.), o čemu ne postoji dovoljno svijesti među govornicima te se tako pospješuje iluzija jezične statičnosti i tradicije. Tražiti da se jezik okameni kako bismo lakše čitali starije tekstove ekvivalent je zahtjevu da se odjeća i moda prestanu mijenjati kako nam ljudi na starim slikama ne bi izgledali čudno. Radi se o neodrživim idejama koje se ipak često koriste kako bi se opravdalo preskriptivističko šizoglosično djelovanje u javnom prostoru.

Iako je posve jasno i empirijski potvrđeno da će u suvremenim društvima nastati, iz pragmatičnih razloga (npr. zbog obrazovanja, medijâ i sl.), službeni nadregionalni oblik jezika i da će se on u pravilu institucionalno oblikovati i normativnim priručnicima (gramatikama, pravopisima, rječnicima i sl.), to ne znači da bi, pretpostavimo li da se iz nekog razloga u nekom društvu to ne dogodi, došlo do kolapsa komunikacije. Možemo, recimo, zamisliti da u nekom (za preskriptivizam distopičnom) scenariju u Hrvatskoj na vlast dođe politička opcija koja bi iz nekog razloga zabranila eksplicitno normiranje jezika. Što bi se u takvom slučaju dogodilo? Ne puno. Eventualno bi u javnom jeziku bilo nešto više prostora za varijacije, pa bi možda gdjetko više pisao *paradajz* ili *pomidor* umjesto *rajčica*, ili bi se manje pazilo na pravopis u nekim prilikama, ali generalno je teško zamisliti da bi se dogodile neke velike promjene ili da se ljudi odjednom više ne bi razumjeli. Svakako do nerazumijevanja ne bi došlo zato što neki pojedinci više ne bi na radiju smjeli objašnjavati da se obavezno mora govoriti *dogoditi* a ne *desiti*.

Kao što se u ovoj knjizi na više mjesta spominje, jedna je od osnovnih spoznaja lingvistike da se svi jezici oduvijek mijenjaju. Jezične se promjene, unatoč nastojanjima konzervativaca, ne mogu zaustaviti i to nije uspjelo ni u modernim uvjetima, unatoč standardnim dijalektima, masovnim medijima i općem obrazovanju na standardnom dijalektu. Suvremena su sociolingvistička istraživanja, recimo, pokazala da se npr. u američkim gradovima i dalje događaju jezične promjene. Npr. u sjevernim američkim gradovima poput Chicaga događa se promjena koja

se zove *Northern cities vowel shift* ('vokalski pomak u sjevernim gradovima')⁶⁰, a u kojoj se mijenja izgovor čitavog niza vokala⁶¹. Standard dakle neće zaustaviti promjene, ali promjene koje se događaju uvijek se događaju vrlo postupno i sporo, i potrebna bi bila stoljeća izolacije pojedinih grupacija stanovnikâ kako bi došlo do nerazumijevanja među govornicima koji se sada razumiju. Npr. da bi se jezik u Zagrebu i Splitu ili npr. u Gajnicama i Sesvetama (dijelovima Zagreba) toliko promijenio da se ljudi više međusobno ne bi razumjeli, potrebno bi bilo da protekne bar nekoliko stoljeća vrlo intenzivnih jezičnih promjena, a da pritom govornici tih krajeva imaju malo ili nimalo međusobnog kontakta. Teško je zamisliti da se tako nešto dogodi, čak i kad bi se, recimo, Dalmacija odcijepila od ostatka Hrvatske – empirijski to vidimo po tome što se, unatoč granicama, govornici iz Hrvatske i dalje vrlo dobro razumiju s govornicima iz ostalih postjugoslavenskih zemalja. Dapače, mnogi će govornici razmjerno dobro razumjeti čak i makedonski (pogotovo ako su mu izloženi intenzivnije koji dan) iako je tu nedvojbeno riječ o vrlo različitu jeziku. Ukratko, plašenje neakvim nerazumijevanjem koje bi se možda moglo desiti za 500 godina u slučaju kataklizmičkih političkih promjena teško da može biti opravdavanje za to da preskriptivisti danas tlače opću populaciju svojim zamislima, a koje ionako ne mogu spriječiti nikakve jezične promjene.

Kao što je već rečeno, da bi došlo do međusobnog nerazumijevanja između govornikâ koji se sada služe istim (standardnim) varijetetom, trebalo bi proteći puno stoljećâ, a između njih bi se trebale postaviti i prepreke u komunikaciji koje je u suvremenom svijetu teško zamisliti jer čak ni državne granice ne znače prekid komunikacije, kao što ni posve odvojeni identitetski projekti ne mogu ostvariti instantno razlikovanje od drugih društvenih skupina. Pogledamo li pak jezične promjene

60 Vidi npr. Labov, Ash & Boberg (2006: 187–215).

61 U gradovima poput Chicaga, Detroita ili Clevelanda (samo kod bijelaca) se tako *bet* 'kladiti se' izgovara slično onome kako se u standardnom američkom izgovara *but* 'ali', *but* se pak izgovara kao *bought* 'kupljeno' (onako kako se izgovara u dijalektima u kojima se izgovara različito nego *bot* 'bot (npr. kompjuterski)'), *bought* se počinje izgovarati kao drugdje *bot*, *bot* kao drugdje *bat* 'šišmiš', dok vokal iz riječi kao *bat* nalikuje slogu u riječi *yeah* (uzvik). Zanimljivo je da pritom većina govornikâ uopće ne percipira svoj izgovor kao drugačiji.

koje se trenutno događaju u jeziku, one se često dešavaju i na širim jezičnim područjima i tako ni teoretski ne utječu na stvaranje međusobnog nerazumijevanja. Npr. fonološko gubljenje čitavog niza suglasnikâ u intervokalnom položaju⁶², npr. u *neam* ‘nemam’, *goīna* ‘godina’, *niako* ‘nikako’, *trea* ‘treba’, *noa* ‘nova’ i sl. fenomen je tipičan za šire jezično područje, a ne samo za jedan dijalekt. Slično tome, širenje nastavka *-i* u genitivu množine u oblicima poput *baki*, *sezoni* (umjesto standardnoga/starijega i još uvijek puno frekventnijeg *bakâ*, *sezonâ*)⁶³ događaju se ne samo u Hrvatskoj, nego u svim štokavskim zemljama – dakle, i u BiH, i u Srbiji, i u Crnoj Gori. Dakle, očito je da jezične promjene ne samo da se i danas događaju unatoč postojanju standarda, nego se odvijaju i preko svih državnih granica i simboličko-identitet-skih razlika koje s njima idu.

Osim toga, kada govorimo o jezičnim promjenama, valja uvijek imati na umu da u zemlji poput Hrvatske standard ne stoji kao nadregionalna normirana varijanta jezika samo u odnosu prema urbanim govorima Zagreba, Splita, Rijeke, Osijeka, Pule, Šibenika, Zadra i sl., koji su u velikoj mjeri razmjerno bliski standardu na većini jezičnih razina⁶⁴, u obliku kako danas izgledaju ti gradski govori za većinu njihovih govornika⁶⁵. Standard pokriva i mjesne govore koji mogu od njega poprilično odudarati (i koji bi strukturalno u određenim okolnostima mogli biti i osnovica za zasebne standarde) – npr. mjesne govore u Bednji, Žminju ili na Braču – i, kao što je potpuno jasno, to nimalo ne ometa govornike tih jezika da usvoje standard, jednako kao što standardni hrvatski mogu bez problemâ usvojiti i istarski Talijani ili baranjski Mađari koji kao materinji imaju posve drugačiji jezik. Treba ipak reći da u današnje vrijeme najveći broj govornikâ u Hrvatskoj ipak govori organskim govorom relativno bliskim standardu – premda je teško govoriti u apsolutnim brojkama, nema nikakve sumnje da, zbrojimo li samo sve stanovništvo

62 Kapović 2006: 63–64, Kapović 2011a: 20–23, Kapović 2011b: 48.

63 Kapović 2018a.

64 One karakteristike kojima se ti govori razlikuju od nominalno propisanog standarda, npr. u izgovoru *č/c* ili u naglasku, nikako ne utječu na razumljivost tih govora.

65 Naravno, stari zagrebački kajkavski, stari splitski ili riječki čakavski su bili puno različitiji od standarda, ali su u međuvremenu dosta promijenjeni pod utjecajem standarda i novoštokavskih doseljenika.

većih gradova (gdje je dijalekt uglavnom razmjerno blizak standardu, premda to varira generacijski i individualno⁶⁶) i ruralne novoštokavce (čiji je idiom također relativno blizak standardu⁶⁷), dolazimo do većine govornikâ. To treba uzeti u obzir kada se govori o standardu.

U današnje vrijeme tekstovi koje na standardnom dijalektu sastavljaju prosječni govornici jezično variraju samo na trivijalnoj razini, što se dobro vidi i u materijalu kojim se bave jezični savjetnici – oni ne rješavaju realne komunikacijske probleme jer oni ne postoje ili postoje u zanemarivom broju slučajeva. Govornici nadziru svoju proizvodnju i sami iz svojih tekstova uklanjaju elemente za koje pretpostavljaju da ih netko iz druge regije ili društvene skupine neće razumjeti. Također, velik dio varijacije koju nalazimo u govoru vrlo rijetko bude zabilježen u pisanoj proizvodnji. To pak znači da će praktički svi govornici hrvatskoga razumjeti praktički sve moderne tekstove (u pogledu kôda koji se koristi, ne nužno i u pogledu sadržaja), a iz toga slijedi i da će sâm kôd razumjeti i kasnije generacije, koje će jezik usvajati od sadašnjih generacija i za koje je teško zamisliti da će govoriti nešto potpuno drugačije od jezika kojim danas govorimo, osim u slučaju kataklizmičkih društveno-političkih promjena i potresa. Štoviše, budućim će generacijama današnji tekstovi sigurno biti razumljiviji pišemo li ih svakodnevnijim jezikom, ne umjetno arhaiziranim.

Kad bismo odbijali da u standard uđu i najmanje i najpostupnije spontane jezične promjene, to ne samo da ne bi dovelo do lakšeg sporazumijevanja nego upravo suprotno – do poteškoćâ

- 66 Npr. govor starih Splićana ili Zagrepčana je puno različitiji od standarda nego kada je riječ o mladim generacijama. Dok će, recimo, najstariji rođeni Zagrepčani reći *bil sam kod šnajdera*, mlade će generacije redovno govoriti i *bio sam kod krojača* (iako mogu koristiti i starije oblike i riječi, ovisno o govorniku i situaciji). Osim toga, zbog takve dijalektalne varijacije (npr. u Zagrebu *rekel/rekao/reko*) i oni su govornici koji govore i varijetetima daljima od standarda svedeno i unutar svog lokalnog govora izloženi oblicima jednakima ili bliskima standardu – npr. iako će neki stari Zagrepčanin možda sâm govoriti isključivo *videl bum to*, opet će mu književno *vidjet ću to* biti jako blisko jer će tako (možda isključivo, a možda samo varijantno) govoriti, recimo, njegova unučad.
- 67 Novoštokavski govori nisu potpuno istovjetni standardu, naravno – recimo, često im nedostaje *h* (npr. *kuvala* umjesto *kuhala*; s tim da se danas *h* sve više uvodi u dijalektalni štokavski pod utjecajem standarda), mogu imati npr. ikavski odraz *jata* (*lipo* umjesto *lijepo*), vokabular različit od standarda itd. – no generalno su mu puno bliži od npr. staroštokavskih, čakavskih ili kajkavskih ruralnih govora.

u komunikaciji. Može se dati primjer iz Grčke, gdje se, prilikom konstrukcije modernog standarda u 19. stoljeću, jezik namjerno arhaiziralo (zbog velikog ugleda starogrčkoga), što je dovelo do diglosije – pojave da se suvremeni narodni jezik (*ḗmotikī*) počeo jako razlikovati od umjetno arhaizirana književnog jezika (*kaθarevuse*). Diglosija je pojava u kojoj u društvu postoje dva poprilično različita jezična varijeteta, pri kojoj se jedan obično povezuje sa službenom i formalnom upotrebom, a drugi sa svakodnevnom komunikacijom. Kada bismo standard nasilu pokušavali zadržati istim, upravo bi to bila konačna posljedica – ljudi bi u svakodnevnim situacijama, jer se jezična promjena nikako ne može zaustaviti, govorili jednim jezikom, a u formalnim bi se okolnostima inzistiralo na arhaičnoj varijanti jezika. To bi dovelo do komunikacijskih problema kojih sada nemamo – jezična poduka u školama bi bila daleko teža, javni prostor bio bi puno manje dostupan širim masama, koje bi vjerojatno slabo vladale “učenim standardom” itd. U konačnici, takva je situacija neodrživa na duge staze i samo je pitanje vremena kad bi umjetno arhaizirani standard morao popustiti pred novom jezičnom stvarnosti – slično kao što su pisanje na latinskom i crkvenoslavenskom, što su također jezici velikog ugleda, na kraju bili zamijenjeni pisanjem na narodnim romanskim i slavenskim jezicima. Inzistiranje na “tradicionalnim jezičnim vrijednostima” može manje dramatično završiti tako da jezici dobiju pravopis poput engleskoga – pravopis koji u mnogočemu više odgovara zapisu onoga kako se jezik izgovarao prije mnogo stoljeća nego kako se izgovara danas⁶⁸, što pak onda otežava učenje toga pravopisa za djecu i govornicima stvara probleme u svakodnevnoj upotrebi.

68 Tako se npr. u engleskom u riječi *daughter* slovima <gh> bilježi glas koji se više ne izgovara, dok pisanje <oo> u riječi *foot* upućuje na to da se tu prije izgovaralo dugo [ō] (iako se danas izgovara kratko [ʊ]). Scenarij takvog pravopisa i kod nas u budućnosti nije nezamisliv – ako se za nekoliko stoljeća u potpunosti izgube suglasnici između samoglasnika u riječima kao *se(d)am*, *ne(m)am* ili *no(v)a*, lako je zamisliti situaciju u kojoj će svi govoriti isključivo [seam], [neam] i [noa], ali će morati napamet učiti da se piše <sedam>, <nemam> i <nova>, svaki oblik s drugim suglasnikom izgubljenim između vokala. Naravno, ovakav scenarij nije i jedini moguć. Moguće je i da suglasnici između vokala prestanu ispadati, moguće je da izgovor intervokalnih suglasnika ostane varijantan (i da se ti suglasnici mogu i ne moraju izgovoriti), moguće je da se izgovor intervokalnih suglasnika očuva samo u vrlo formalnom jeziku, moguće je da ti suglasnici u potpunosti nestanu iz govora i iz pravopisa itd.

Osim toga, kao što se može vidjeti po brojnim primjerima u ovoj knjizi, preskriptivistički zahvati u jezik samo djelomično nastaju iz težnje da se očuva jezik kakav je nekoć bio. Preskriptivisti najčešće znaju jako malo o povijesti jezika, a njihove ideje o jeziku oblikovane ne poznavanjem starijeg jezičnog stanja, nego vrlo mutnim i neznanstvenim predodžbama o “logičnosti”, “ispravnosti”, “dosljednosti” i sl. Recimo, glagol *desiti se*, koji će preskriptivistima smetati jer je “srpski”, praslavenskoga je i praindoevropskoga porijekla (iako je s vremenom dobivao nova značenja i upotrebe) i njegovo uklanjanje iz jezika nikako se ne može opravdati čuvanjem jezika kakav je bio. Dapače, uklanjanje toga glagola iz jezika realni jezik kakvim govorimo zapravo mijenja. Jednako kao što preskriptivističko inzistiranje da se iz jezika uklone uobičajene konstrukcije koje svi upotrebljavamo nikako ne pridonose našem boljem međusobnom razumijevanju – upravo suprotno, takva nastojanja unose među govornike strah i razumijevanje otežavaju. Ako se govornici boje da će reći nešto “nepravilno”, kako to točno pomaže našem razumijevanju?

No čak i kada preskriptivisti stvarno pokušavaju očuvati starije jezično stanje, takva nastojanja teško da imaju smisla. Dajmo sljedeći primjer – nekoć su se u jeziku razlikovali dativni zamjeničko-pridjevski nastavak *-mu* i lokativni nastavak *-m*, no danas su nastavci *-mu*, *-m* i *-me* (posljednji je najmlađi i inovativan iako ga preskriptivisti, zanimljivo, često preferiraju za lokativ) samo varijante i za dativ i za lokativ, tako da je upotreba oblika *dobromu*, *dobrom* ili *dobrome* stilsko-pragmatičko pitanje. I što se onda u ovom slučaju postiže time da umjetno čuvamo formalnu razliku između dativa *dobromu* i lokativa *dobrom(e)*, kao što bi neki preskriptivisti htjeli? Naravno, ako se nekom(u/e) takva upotreba sviđa, sasvim je legitimno da tako piše i govori, no ima li smisla zbog takvih razlika poručivati široj populaciji da ne zna svoj jezik? Hoćemo li slabije razumjeti Držića ne razlikujemo li više tim nastavcima dativne i lokativne oblike (čak i ako pretpostavimo da nam je razumijevanje Držića najvažniji argument kada govorimo o standardu, što teško da stoji)? I kako će točno govornik hrvatskoga iz 23. stoljeća bolje razumjeti hrvatski iz 21. stoljeća potrudimo li se sada razlikovati *dobromu* i *dobrom*?

Standard – artificijelnost i učenje, učenje i samo učenje?

Preskriptivisti rado ističu da je standardni dijalekt umjetan, što je samo donekle točno, i da ga svi moraju neprestano učiti⁶⁹, što je neznanstveno pretjerivanje čiji je komercijalni cilj stvaranje nesigurnih govornika koji će se osjećati primoranim nabaviti jezične savjetnike tih autora te im osigurati održavanje njihovog javnog i “stručnog” statusa. Preskriptivisti jedino uz pomoć apsurdna mogu nastaviti u javnosti promicati neutemeljene i štetne ideje o jeziku. Kada bi se otvoreno reklo da realnih komunikacijskih problema koje oni navodno rješavaju nema, postalo bi jasno da za njihovim angažmanom nema potrebe. Nakon što su standardni dijalekt prikazali kao nužno i čak poželjno umjetan varijetet, smatraju da im njegova *artificijelnost* daje legitimitet da za njega propisuju bilo kakve znanstveno neutemeljene i subjektivne ideje kojima je cilj smanjiti broj legitimnih govornika – naime, govornici koji su sigurni u sebe i svoju proizvodnju neće kupovati jezične savjetnike. Pritom se takve ideje promoviraju kao znanstvene i neutralne iako legitimitet za takve prakse u znanosti ne postoji i ne može postojati. Ti autori smatraju da svaku kritiku njihove neznanstvenosti i ideologiziranosti mogu otkloniti jednostavnim pozivanjem na umjetnu prirodu standarda, što je pokušaj manipulacije i pokušuje da od neznanstvenih ideja treba obraniti ne samo nestandardne dijalekte nego i sâm standard.

Zôran primjer apsurdne neosnovane glorifikacije artificijelnosti, neobičnog i čudnog jezika nalazimo u radijskoj emisiji *Hrvatski naš svagdašnji* (Radio Sljeme). Kao odgovor na pitanje slušatelja o “pravilnom” naglasku u riječima *Italija* i *talijanski*, stalni stručni suradnik Alerić ustvrđuje da je standardni dijalekt kôd koji svim govornicima treba “biti čudan”, koji nitko ne osjeća kao svoj jezik i, koji je kao takav “ideal koji treba postići”:

69 Anić (1998: 37, 2000 [http://postjugo.flg.uj.edu.pl/baza/texts_display.php?id=37] vidi i Kalogjera 1989: 166, Kalogjera & Starčević 2016: 123–125) upozorava na izvrtanje i apsurdizaciju ideje da se književni/standardni jezik uvijek mora učiti (tu klasičnu preskriptivističku tezu vidi npr. u Katičić 1969/1970: 100, 1992: 66, 2004: 8, 26, Samardžija 1999: 7).

Alerić: Kada nam nešto zvuči čudno, ja uvijek to kažem, onda nemojte misliti da to zvuči čudno samo vama. Zvuči i meni puno toga čudno i ne mislim da je potpuno prirodno govoriti *gòvorim*, a ne *govòrim*, ili *prèpričam*, a ne *prepričam*⁷⁰. Dakle, i meni je to čudno, i meni je to drugačije od onoga što upotrebljavam u situacijama koje nisu službene, kada razgovaram sa svojim prijateljima i sa svojim sugrađanima, međutim mora postojati jedan oblik jezika koji će svima biti zajednički, koji će svima biti čudan, jer je on drugi jezik, drugačiji jezik. On ima svoj cilj ili svoju svrhu, a to je baš biti svima na neki način čudan, tako da se nitko s njim ne može poistovjetiti, identificirati, odnosno da ne možemo reći *to je moj govor i ja sad imam privilegiju jer sam se rodio i ovladao kao svojim prvim jezikom upravo tim govorom, a taj govor je standardni, i vi svi ostali nemate takvu privilegiju kao što imam ja*.

Voditeljica: Jer to nitko nije...

Alerić: Da, to nitko nije. I mi kažemo, u teoriji standardnog jezika se kaže, standardni jezik nema svoje, svoj teritorij, on ima samo svoje govornike. To znači da Vi možete biti dobar govornik hrvatskog standardnog jezika i iz mjesta Bednja u Hrvatskom zagorju, i iz Rijeke i iz Pule i iz Splita i iz Dubrovnika i iz Osijeka. Dakle, bitno je samo da njime ovladate, a to što je on na neki način drugačiji i malo čudan, to nije ništa čudno, to tako i mora biti.

Voditeljica: Sviđa mi se – jezik koji je svima čudan, i sasvim je normalno da je svima čudan.

Alerić: To bi mogla biti definicija standardnog jezika, dakle, to je onaj, onaj oblik hrvatskoga jezika koji je svima čudan. I ako jest svima malo čudan, barem u nekim svojim dijelovima, onda on jest pravilan.

Voditeljica: ali je nužan...

Alerić: nužan je, da, da, odnosno pravilan je, to sam htio reći, u smislu ne same svoje pravilnosti, naravno da je on uvijek pravilan, nego

70 Službeni su standardni oblici *gòvorim* i *prèpričam* i oni se jednako izgovaraju u novoštokavskim govorima koji čuvaju sve zanaglasne dužine (npr. Lika, Dalmatinska zagora, Dubrovnik). U takvom izgovoru nema ništa “neprirodno” – to je sasvim normalan i prirodan novoštokavski izgovor. On može biti neprirodan neizvornim govornicima novoštokavskoga, ali to je zato što je govornicima svaki izgovor koji nije njihov čudan – to nema nikakve veze sa standardnošću toga izgovora. Ono što je ovdje zanimljivo jest da Alerić, iako sâm zagovara vrlo ekstremnu i neostvarivu upotrebu standarda sâm zapravo očito ne zna izgovoriti, čak ni u izdvojenim riječima, strogo standardne oblike ovih glagola, nego samo, na tipičan način zagrebačkih govornika (usp. Kapović 2018b), aproksimira književni naglasak mijenjajući mjesto naglaska u *govòrim* i *prèpričam*.

i u smislu da je to ideal koji treba postići. Dakle, to jest idiom odnosno jezik koji je svima malo drugačiji. Svima je drugi, nikome on nije prvi. (emitirano 14. 11. 2016)

Na štetne ideje o jeziku ukazuje i Kalogjera (1965: 27–28) još prije pola stoljeća – pišući o tadašnjoj nastavi materinjeg jezika te o neznanstvenim i štetnim predrasudama nekih nastavnika, kritizira neutemeljeno idolopoklonstvo prema standardnom dijalektu: “standardni jezik se toliko nekritički hvali, a premalo objašnjava, da u očima đaka dobija neku metafizičku vrijednost” iako je lingvistički jasno da “u svojoj biti ni jedan dijalekat nije lošiji ili bolji od drugoga”. Kalogjera (1996: 64, vidi i 1997: 222) kao optimalnu strategiju za obradu odnosa standardnog i nestandardnog jezika u nastavi sugerira promicanje “svjesnog bi-dijalektizma” (1965: 30) odnosno “dvodijalektnosti” u učenikovom jezičnom repertoaru, pristupa koji ne omalovažava i ne nastoji uništiti nestandardni dio repertoara nego ga podučava kako se razni dijalekti koriste u raznolikim društvenim situacijama (usp. Ghomeshi 2010: 87). Upozorava i da se ideja rigidne norme (koja se promovira u Hrvatskoj) u praksi ne ostvaruje (1988: 85–86) te postavlja pitanje potrebe i realnosti normiranja naglasne norme (1985: 106, 1998: 247). I u novijem radu ponovno ukazuje na potrebu da se, usprkos “autoritetima”, u planiranju i u podučavanju standardnog dijalekta jeziku (i standardnom i nestandardnom) pristupi kao dinamičkom i varijantnom procesu, a ne kao statičkom i strogo uniformiranom predmetu (2012: 20). I Pranjković (1987: 5) upozorava da u pitanjima jezičnog planiranja treba uzeti u obzir brojne izvanjezične faktore i domene upotrebe, a ne samo proganjati strukture:

Normativistički zahvati na sintaktičkoj razini moraju se provoditi maksimalno oprezno jer je to razina na kojoj je jezik “u akciji”, na kojoj se njime *stvarno* komunicira. Sintaktičke su strukture (verbalni iskazi) u korelaciji s konkretnim konsituacijama koje mogu biti praktično beskrajno raznolike i koje uključuju, posebno u razgovornom stilu, veliki broj neverbalnih (izvanjezičnih) faktora. Kako ti faktori nerijetko utječu i na samu narav struktura, treba puno “hrabrosti” (koja je često ravna

ograničenosti) da se ustvrdi kako neka struktura nije primjerena baš nijednoj od vrlo velikog broja književnojezičnih upotreba.

Standard je naddijalektalna varijanta koja, u određenim okolnostima, služi sporazumijevanju svih pripadnika neke govorne zajednice. Učimo, dakle, one elemente standardnog dijalekta koji su različiti od našeg organskog govora. Međutim, standardni dijalekt ne može biti dobro sredstvo ikakve komunikacije ako je baš sve u njemu “umjetno”, odnosno drugačije od jezične prakse većine govornikâ. Za razmjerno velik broj govornikâ u Hrvatskoj⁷¹ standardni jezik, uza sve nerazumne detalje koji se za nj pokušavaju propisati, ipak nije toliko jako različit od običnoga jezika koji inače upotrebljavaju. Čak i kada se lokalni govor značajno razlikuje od standarda⁷², nitko standardni varijetet (tj. njegovu realnu govorenu varijantu) ne “uči” doslovno pravilo po pravilo iz udžbenika, nego ga uglavnom spontano usvaja preko medijâ, komunikacije u školi i sl. To što im to nije nužno i prvi dijalekt ili što se čak i dosta razlikuje od njihovog organskog govora ne znači ga doslovno moraju učiti čitav život. Ali, kako smo već rekli, upravo je to onô što i “teorijski” i “praktični” preskriptivisti redovito tvrde: “svatko mora učiti standardni jezik, nikome nije prirodan, po definiciji je umjetan” (Opačić 2007: 286). To u jednu ruku jest točno (u smislu da načelno nitko nije govornik standardnog dijalekta), no pritom treba voditi računa da izvorni govornici standard nikada ne uče od nule nego da je to više površinska nadgradnja jezičnog znanja koje su spontano usvojili kao djeca od roditeljâ i u odrastanju od okoline. Preskriptivisti pak redovito trivijalnu jezičnu varijaciju i razlike između propisanog i uporabnog standarda prikazuju kao velik jezični problem, a sve radi vlastite društvene promocije.

71 Npr. za gotovo sve štokavce, kao i za stanovnike većih gradova (kao što su Zagreb, Rijeka ili Pula) koji se inače nalaze na neštokavskom govornom području.

72 Kada su razlike velike, to je prije svega posljedica toga što je organska podloga kajkavskih i čakavskih govora razmjerno ili dosta drugačija od štokavske organske podloge (koja se nalazi u osnovici standardnog varijeteta), a ne toga što bi strogi standard bio nekako bitno drugačiji od govornog substandardnog jezika ili prosječnog štokavskog govora. Naravno, razlike postoje i između organskih štokavskih govora i književne štokavštine, no to je neizbježno jer standardni dijalekat nikako ne može obuhvaćati odjednom sve lokalne govore.

Pokazuje se tako da činjenicu da standard, gledano u strogom smislu, nikome nije materinji jezik preskriptivisti često shvaćaju kao nekakav manifest, pa nastoje kreirati jezik koji će biti doslovno umjetan, neprirodan, pod svaku cijenu drugačiji od onoga kako se u stvarnosti govori. I kao da je realna jezična praksa pritom sinonim za psovanje ili pljuvanje po ulici, koju treba “popravlјati”, pa makar i potpunim izmišljotinama.

Vodeći se takvom logikom, Babić korigira značenje veznika *pošto*:

Na pitanje je li *pošto* uzročni ili vremenski veznik, odgovorio sam da je s obzirom na hrvatsku jezičnu praksu i jedno i drugo, ali da u normativnome smislu treba biti samo vremenski. (Babić 1995: 179)

Iako je autor svjestan logične povezanosti vremenskog i uzročnog značenja – “jer ono što prethodi jednoj radnji, često može biti i njezin uzrok” (1995: 180) – svoje monosemičko protivljenje argumentira na sljedeći način:

Međutim, kako je dvoznačnost protivna naravi književnog jezika, norma ne smije dopustiti takvo pravilo za koje se unaprijed zna da može proizvoditi i dvoznačne rečenice. Tada se ne bi znalo što je autor zapravo želio reći. (Babić 1995: 180)

Za početak predlažemo čitaocu da otvori bilo koji iscrpniji rječnik bilo kojeg jezika i pogleda koliko riječi ima samo jednu definiciju značenja. Malo je takvih riječi. Ljudski jezik je satkan od višeznačnosti (polisemije), a upravo bi jednoznačnost bila protivna naravi bilo kojeg, standardiziranog ili nestandardiziranog, idioma. Kada u jeziku ne bi bilo polisemije, jezik bi se morao sastojati od daleko većeg broja jedinica. Polisemija je rezultat osnovnih kognitivnih procesa kao što su metonimija i metafora, mehanizama spoznaje koji omogućuju povezivanje sličnih koncepata i vode do proširenja i promjene značenja. Čak i kad bismo htjeli takav jezik, on ne može postojati⁷³ pa nema nikakvog smisla

73 “Onaj tko stvara jedan takav [umjetan jezik, op. autori] drži ga čvrsto u ruci sve dok taj jezik ne uđe u optjecaj; ali onog časa kad počne ispunjavati svoj zadatak i postane nešto što pripada svima, nadzor izmiče iz ruku. (...) prenositi će se prema zakonima

korigirati višeznačnost u nasumično odabranim riječima (npr. i riječ *zemlja* je višeznačna – hoćemo li iz jezika onda izbacivati značenja koja ta riječ može imati poput *tlo*, *kopno*, *država*, *planet* i dopustiti, recimo, samo značenje materije odnosno zemlje za sadnju?). Višeznačnost se često napada kao moguć izvor nesporazuma, no ona je sveprisutna i većinom bezopasna pojava jer je svaki govornik sposoban u kontekstu pravilno interpretirati pojedine iskaze. Kada nekoga u uredu zamolimo *Daj mi jedan list*, nitko neće pomisliti da ga pitamo za list sa stabla, ribu ili dio noge. Višeznačnost postoji i u gramatici, npr. na sintaktičkoj razini: svi će lako prepoznati mogućnost različitih interpretacija rečenica poput *Kupio sam crvene lopte i šalice* (jesu li crvene samo lopte ili su crvene i lopte i šalice?). Kako se nitko nije sjetio zabraniti mogućnost različitog hijerarhijskog poretka konstituentata? Ukratko, višeznačnost je rijetko uzrokom buke u kanalu jer se komunikacija obično ne odvija u kontekstualnom vakuumu.

Na stranu rečeno, što se tiče veznika *pošto* i njegovih značenja (vremensko ‘nakon što’ i uzročno ‘zato što’), iz povijesne perspektive možemo iznijeti još neke argumente koji teško da opravdavaju suvremenu preskriptivističku praksu u kojoj se “dopušta” samo prvo značenje, a drugo progoni. Naime, poznato je da preskriptivisti često prigovaraju jezičnim promjenama, novim značenjima i sl. i zagovaraju upotrebu samo starijih oblika. Međutim, preskriptivisti se vrlo često protive i onome što nikako i ni po čemu nije novije – primjer *pošto* je upravo takav. Pogledamo li Akademijin rječnik (ARj), vidjet ćemo da se veznik *pošto* u oba značenja javlja od 19. stoljeća te da se, dapače, ranije (u Stullijevu rječniku) javlja u uzročnom značenju, dok se u vremenskom značenju od rječnikâ javlja tek nešto kasnije (u Vukovu rječniku). Iako je to sve, dakako, irelevantno za suvremenu upotrebu, primjer lijepo pokazuje da protivljenje obama značenjima nema nikakvog smisla jer oba postoje od samog početka.

koji nemaju ništa zajedničko sa zakonima promišljenog stvaranja i – više neće moći natrag. Čovjek koji bi umislio sastaviti nepromjenjiv jezik, koji bi idući naraštaji morali primiti takav kakav jest, nalikovao bi na kokoš koja je snijela pačje jaje: jezik što ga je stvorio bio bi, htio on to ili ne htio, ponesen strujom koja nosi sve jezike.” (de Saussure 1916/2000: 134)

Poruka nije (samo) u riječima

*Jasnoću može procijeniti jedino onaj
kome je poruka upućena:
ona se ne nalazi u samoj poruci.*

(Ghameshi 2010: 83)

Jedan od glavnih općeprihvaćenih i naoko zdravorazumskih pogleda na ljudsku komunikaciju koji nalazimo i kod preskriptivista i kod prosječnih govornika model je koji Roy Harris (2003: 25–28) naziva terminom *telementacija*, a odnosi se na zamisao da je komunikacija mehaničko “prenošenje misli iz uma jedne osobe u um druge osobe”, i to jezicima koji su *fiksirani kodovi*. Naime, jezik kojim se različiti govornici služe u takvom pogledu smatra se *jednakim* kod svakog govornika (Lyons 1981/1995: 24 taj pogled naziva *fikcijom homogenosti*), pojedinim jezičnim oblicima pridružena su uvijek ista značenja, a time se onda navodno omogućuje neometano prebacivanje ideja iz jednog uma u drugi (Harris: 28–29).⁷⁴ I Weinreich, Labov & Herzog (1968: 100–101) kritiziraju fikciju homogenosti kao nerealan prikaz jezičnih fenomena u dotadašnjoj lingvistici i ističu kako je pogrešno *strukturiranost* shvatiti kao sinonim za *homogenost* (i obrnuto) jer se jezik i dijakronijski i sinkronijski odlikuje upravo “*uređenom heterogenošću*”, odnosno strukturiranom varijantnosti. Ne govore, dakle, svi pojedinci na jednak način, ali jezična varijantnost nije kaotična i nasumična jer u njoj redovito nalazimo obrasce koji se ponavljaju, prepoznatljive strukture. Autori naglašavaju da “u jeziku koji služi kompleksnoj (tj. stvarnoj) zajednici, upravo odsutnost strukturirane heterogenosti bila bi disfunkcionalna” (*ibid.*).

Ono što se potpuno zaboravlja u zaslijepljenosti telementacijskim modelom komunikacije fiksiiranim kodom je činjenica

Premda se Harris bavi nedorečenostima u deskriptivnim pristupima zapadne lingvistike, smatramo da se njegova kritika može izravno primijeniti i u našoj analizi. Naime, iako se telementacijski model može naći i u nekim deskriptivno zamišljenim pristupima, iz brojnih primjera u ovoj knjizi jasno je da je (neosviješteni) telementacijski model komunikacije fiksiiranim kodom temeljna ideologija *svakog* pojavnog oblika tradicionalnog preskriptivizma.

da se moguća značenja poruke ne iščitavaju samo *iz riječi* nego i *iz konteksta*, izvanjezične situacije u kojoj se pojedini iskazi koriste, kao i iz pošiljateljevog načina kodiranja poruke – iz intonacije, tona glasa, neverbalnih znakova i sl. Primateljevo “korištenje dodatnog znanja kako bi shvatio ono što u nekom iskazu nije eksplicirano” naziva se *inferencijom* (Yule 1996: 17, 131). Inferencijske sposobnosti ima *svaki* govornik nekog jezika, a iluzija je da se one mogu poboljšati preskriptivističkim progonom trivijalne varijacije (vidi i Verschueren 2012: 19 o važnosti *primateljeve* uloge u stvaranju značenja, ne samo pošiljateljeve).

Harris (2003: 45, 50, 55–56) inzistira na tome da činjenica da je u lingvističkoj analizi moguće izdvojiti samo verbalni dio poruke (što je iz praktičnih razloga čest slučaj i u deskriptivno orijentiranim radovima⁷⁵) ne znači da je poruka bez neverbalnog dijela i informacije o kontekstu potpuna, kao i na tome da takvo izdvajanje ne znači da se u komunikacijskoj praksi (kao pojavi u izvanjezičnom svijetu) radi o dva razdvojena fenomena. Da takva razdvojenost razina nije svojstvena ljudskoj komunikaciji vidimo i na praktičnoj razini iskustva s pisanim jezikom u digitalnim tehnologijama, npr. u slanju tekstualnih poruka mobitelom ili u internetskom čavrljanju, u kojima govornici izostanak neverbalnih dijelova poruke djelomice nadoknađuju umetanjem emotikonâ, raznih sličica i sl.

Ne treba zaboraviti niti to da se moguća značenja nekog iskaza iščitavaju i iz diskursa koji je u istoj situaciji prethodio pojedinom iskazu (tj. iz onoga što je prije rečeno, napisano i učinjeno u istoj situaciji), a vrlo često i iz diskursa koji je proizveden u drugim, ranijim situacijama. Recimo, pri lingvističkoj analizi interpretacije izraza poput *zna se, djevojka sa sela* ili *smrt fašizmu – sloboda narodu* u pojedinim situacijama potpuno je promašeno zaustaviti se na analizi konkretnih sastavnica i njihovih međusobnih odnosa i ignorirati moguće pošiljateljeve aluzije na raniji diskurs i/ili primateljeva iščitavanja/učitavanja značenja, također s obzirom na raniji diskurs (usp. i Rymes 2016: 7).

Iako lingvistički neutemeljena, telementacija fiksiranim kodom posve je proširena i normalizirana kao navodna koncepcija komunikacije i među preskriptivistima, a (dijelom zahvaljujući i njima) i među prosječnim govornicima. Taj model odražava se u brojnim primjerima u kojima pojedini autori govore o komunikacijskom, a potom i društvenom kaosu koji će navodno nastupiti ako se ne fiksiraju i oblici i značenja svih jezičnih elemenata, idealno dakako u monosemonimičkoj maniri. Navodno se ne smije tolerirati nikakvo odstupanje od rigidno zamišljenog koda koji bi svi trebali naučiti kako bi napokon mogli razumjeti što im drugi govore – bez obzira na to što telementacijska perspektiva nema nikakvo uporište u zbilji.

Preskriptivisti nastupaju kao da je potrebno samo da svi govornici isprave “pogreške” u izražavanju (što znači da napuste nestandardne oblike i upotrebe te sve drugo što su preskriptivisti nasumično ili ciljano označili kao “loše”), a nakon toga svi ćemo se dobro razumjeti i komunikacija će biti puno uspješnija. Ta je misao nažalost posve nerealna i promašena. Naime, i iskazi koji su posve i strogo usklađeni s normama standardnog dijalekta i zahtjevima jezičnih savjetnika mogu se shvatiti na više načina, pri čemu su neke interpretacije već iskorištene u prethodnim slučajevima komunikacije na tom jeziku, a neke su posve nove – primatelj poruke poruku ne mora shvatiti na način na koji ju je primatelj zamislio (Cameron 2012: 71). Zbog toga su i pokušaji da se fiksiraju upareni sklopovi oblika i značenja unaprijed osuđeni na propast, a stoga i, racionalno gledano, nepotrebni. Pogledajmo najobičniji, svakodnevni primjer razgovora dvoje ljudi:

Ivan: *Idemo van!* ~ Ana: *Joj, baš sam gladna.*

Premda je struktura ovih izraza normativno posve neproblematična, ne možemo to isto ustvrditi i za njihovu interpretaciju – ako se oslonimo samo na verbalni dio Aninog iskaza, svaki najbanalniji, svakodnevni razgovor pretvara se u semantičku noćnu moru: što Ana zapravo želi reći? Moguće su razne interpretacije Aninog osjećaja gladi i želje za izlaskom, a navest ćemo samo neke: 1) Ana želi ići van jer je gladna i nada se nešto pojesti u restoranu, 2) Ana ne želi ići van jer je gladna i želi nešto pojesti

kod kuće, 3) Ana nastupa ironično i poručuje da nije uopće gladna pa zbog toga ne želi ići u restoran, što je inače tipičan scenarij izlaska s Ivanom. Problem interpretacije nije stvaran jer će se sami sugovornici sasvim vjerojatno dobro razumjeti budući da su doživjeli i verbalni i neverbalni dio poruke, Ivan je čuo Aninu intonaciju i vidio joj izraz lica, a znaju i kako i kamo inače izlaze, kako komuniciraju itd.

Značenje se, dakle, ne nalazi samo u riječima, a posve je jasno da normativno fiksiranje značenja bilo koje riječi ili sintagme iz navedenog primjera ne bi moglo spriječiti raznolikost interpretacija. Harrisovim riječima, “jezici su funkcije komunikacijskih procesa, a ne obrnuto” (2003: 50): jezik nije *predmet* koji ulazi u komunikacijski proces, nego fenomen koji *nastaje* komunikacijskim procesom.

U hrvatskom jezikoslovlju predodžbu komunikacije kao telementacije fiksnim kodom, mitskog sporazumijevanja u kojem svi na jednak način shvaćaju sve poruke, uz povezanu prijetnju navodnim komunikacijskim kaosom i anarhijom te navodnim brzim jezičnim promjenama ako izostane rigidno pridržavanje standardnih normi nalazimo primjerice kod Katičića (1963: 4–5), koji mentalne predodžbe o “ispravnim” i “neispravnim” oblicima smatra nužnim za postojanje standardnog dijalekta i time potiče stigmatizaciju nestandarda:

Književni se jezik može prilagoditi svojem specijaliziranom zadatku samo ako se svjesno i strogo normira. Samo tako on može služiti izjednačenom i jednoznačnom sporazumijevanju bez prostorne, a po mogućnosti i vremenske raznolikosti u pismu i kontinuiranom usmenom govoru. Ni jedno od tih potrebnih svojstava ne može se postići bez normiranja. Bez njega bi se na većem području što pod utjecajem lokalnih dijalekata, što samostalnim divergentnim razvojem ubrzo stvorila takva prostorna raznolikost koja bi smetala preciznom sporazumijevanju. Bez normiranja bi razvoj tekao tako brzo da se jezična obavijest pohranjena u pismu nakon razmjerno kratkog vremena više ne bi mogla vaditi i upotrebljavati bez posebnoga napora. (...) Čim se počne stvarati književni jezik, počinju se razni oblici jezika dijeliti na ispravne i neispravne. Bez toga vlada jezična anarhija i nema jedinstvene i konsolidirane pismenosti i književnosti.

Jezično normiranje/preskripcija može biti korisno, ali nekoristan je i štetan preskriptivizam koji iz nje najčešće proizlazi – slijepa i apsolutna vjera u propisane norme, kao i progon svake, pa i trivijalne varijacije, sastavnog dijela ljudskog jezika. Posebno je loše kada preskriptivisti, navodno iz pozicije objektivne lingvistike, promoviraju stavljanje znaka jednakosti između *ispravnog* i *standardnog* te između *neispravnog* i *nestandardnog*, i tako poručuju da s nestandardnim varijetetima nešto ne valja, iz čega slijedi da nešto nije u redu niti s govornicima koji te varijetete koriste.

“Neutralnost” standarda

I sljedeći Katičićevi zamišljaji standarda problematični su iz više razloga:

Jer osnovna je funkcija književnoga jezika da omogući takvo dotjerano i neutralno saobraćanje preko granica užih pokrajinskih zajednica ili društvenih skupina. Prema njima književni jezik mora zato biti neutralan i osposobljen za ujednačeno i svrhovito sporazumijevanje, sporazumijevanje koje se ne oslanja na govornu situaciju i lokalni kolorit. To je jezik kojim se mora sve moći kazati, a da se pri tom ne govori rukama i ne pomaže izrazom lica. Mora to biti jezik jednako prikladan za govor i za pisanje, nezavisan od svih pomagala što ih pruža govorna situacija, slobodan od potpore koju pružaju vrijednosti govorenoga jezika. (1969/1970: 97)

Zahtjev što se postavlja obrazovanom govorniku da poznaje standardni jezik svodi se dakle na to da se zna što je neutralno i da se umije neutralno govoriti i pisati. To je osnovni uvjet jezičnoj kulturi, ali nije ona sva. Tko poznaje gore navedene obilježene oblike i njihovu stilističku hijerarhiju jezično je kulturniji od drugoga koji ne zna za njih. (1992: 70)

Jezični je standard doista neumoljivo strog, kako god to komu bilo milo ili nemilo, ali je neumoljivo strog samo u jednom, u tome što je u jezičnoj porabi neutralno, temeljno i obično, što nije posebno obojeno, pa se bez oklijevanja i razmišljanja rabi kad nema razloga ni potrebe da se uzme nešto drugo. To i jest temeljna funkcija standardnog jezika.

Jer samo ako je to čvrsto određeno, moguća je glatka komunikacija bez suvišnih šumova, samo se tako omogućuje da se sluša samo što tko govori, a ne i to kako govori, što onda neminovno odvlači pozornost od bitnoga, od onoga o čem se upravo radi. (2004: 15–16)

Naime, komunikacija na standardu nije nužno neutralna i u svakom se trenutku, ovisno o sudionicima i situaciji, može shvatiti kao ne-neutralna, izraz govornikove društvene nadmoći, distance, veće formalnosti situacije, želje za promjenom formalnosti situacije i sl. Kako je moguće shvatiti standardni dijalekt kao sredstvo neutralne komunikacije ako se većinom koristi u formalnim situacijama, a govornici pritom moraju uložiti poseban napor kako bi koristili baš neke, a ne neke druge jezične elemente? U temeljnom radu o posljedicama jezične standardizacije Milroy (2001: 553^F) poentira da je standard neutralan (autor koristi eng. pridjev *unexceptional*) ako se promatra iz pozicije privilegiranih i visokoobrazovanih govornika, a iz perspektive govornika regionalnih dijalekata (tj. velike većine stanovništva) nije: za njih je standard ne-neutralan, kôd obilježene produkcije. Drugim riječima, standard se može smatrati neutralnim samo ako se društveno povlaštene i visokoobrazovane govornike i/ili formalni komunikacijski kontekst smatra tobože normalnim i osnovnim, a sve druge govornike i/ili komunikacijske kontekste tobožnjim odstupanjem od “normalnog”, što nikako nije znanstven postupak nego normalizacija asimetričnih odnosa moći u društvu putem privilegiranja onih ljudi koji imaju pristup formalnom obrazovanju i pozicijama moći. Statistički gledano, regionalni govornici svakako su više pravilo nego iznimka, ali predodžba o neutralnoj prirodi standarda ipak se kroz školovanje i preskriptivističko iznošenje te teze u javnom diskursu prenosi iz generacije u generaciju. Drugi je problem Katičićevo nijekanje važnosti konteksta govorne situacije, vrijednosti govorenoga jezika i neizbježnosti lokalnog kolorita kod gotovo svih govornika. Komunikacija je i verbalna i neverbalna pa nikome osim preskriptivistâ ne koriste telefontacijske ideje o prenošenju poruka koje svjesno ignoriraju sve neverbalno u poruci (a i verbalno prikazuju na promašen način). Čak i da zanemarimo autorovo neutemeljeno ignorira-

nje neverbalne komponente komunikacije, ideja o “jeziku kojim se mora sve moći kazati” neodrživa je i zato što ne postoji unaprijed zadan odnos forme i značenja u konstruiranju, a ni u dekodiranju poruke (i u standardu i u nestandardu). Također, ideja jezika koji bi bio “jednako prikladan za govor i za pisanje” sugerira neostvarivu i nefunkcionalnu homogenost/nevarijantnost – riječ je jednostavno o drugačijim modalitetima od kojih svaki ima svoje zakonitosti, govori se drugačije nego što se piše i obrnuto. I autorovi vrijednosni sudovi o “jezično kulturnijim” pojedincima šalju jasnu poruku o onim Drugima – *jezično nekulturnijima* – čime se govornici koji zbog manjka pristupa detaljnom formalnom obrazovanju i/ili iz drugih razloga ne poznaju standardne jezične oblike (ili pak neke tobožnje finese jezičnih savjetnika) izravno ponižavaju i delegitimiraju kao manje vrijedni pripadnici društva. “Neumoljiva strogoća” koju zagovara autor neutemeljeno se pripisuje personificiranom standardnom dijalektu kako bi se autorov osobni ideološki zahtjev za strogom normom lakše prikazao kao objektivan i nužan, a ne može se podržati niti pogled prema kojem je moguće zanemariti *kako* netko govori ili piše – jezični (ujedno stilski) odabiri temeljni su dio poruke. Dapače, potpuno je nemoguće razdvojiti nečiji stil, jezične odabire i neverbalni sloj od nekakve “čiste poruke”, za koju nam navodno treba “neutralni standard”, jednako realan kao okrugli kvadrat. U lingvističkoj analizi možemo *pokušati* analizirati pojedine segmente, ali na terenu, u realnoj komunikaciji, svi slojevi komunikacije pojavljuju se odjednom – i ono što govornik nominalno tematizira i način na koji istodobno prezentira i situaciju i sebe. *Komunikacijska* i *simbolička* razina paralelno se ostvaruju (o te dvije temeljne jezične funkcije vidi npr. Edwards 2009: 55). Pjesnik Yeats pita se kako razlučiti plesača od plesa, a isto vrijedi i za jezik: kako bešavno razlučiti govornika od njegove jezične proizvodnje?

I Opačić u predgovoru svojeg savjetnika iznosi ideju prema kojoj postoji navodno čista i neutralna jezikoslovna razina u domeni jezičnog planiranja, na kojoj ne bi bilo nikakve politike nego samo strogo jezične, apolitične analize. Međutim, radi se o realno posve promašenom, a politički duboko manipulativnom stavu – jedna od najčešćih strategija da se nekome servira

ideološki pogled na bilo koje jezično ili izvanjezično pitanje je da mu se kaže da je navedeni stav “neutralan” i da autora tog pogleda ne zanima ideologija. Kako se vidi iz brojnih primjera u njezinom savjetniku, Opačić itekako zastupa određene vrijednosti, a ovakvi navodi iz predgovora služe tome da autoričine vrijednosti i stavove normaliziraju kao znanstvene i zdravorazumske:

Još donedavno, do pojave najprizemnijega konzumerizma i u javnom medijskom prostoru, dakle do smjene tisućljeća, na upotrebu hrvatskoga standardnog jezika u javnosti gledalo se kao na pitanje pristojnosti, a hrvatski standardni jezik (onomad se govorilo književni jezik) trebao je poslužiti kao poveznica prihvatljiva svim govornicima hrvatskoga jezika na inače vrlo raznolikom terenu kojom će se poslužiti kad govore ili pišu “službeno”, “neutralno”, informativno – ukratko, javno. (Opačić 2009a: 7)

Jer pitanja što ih potiče hrvatski jezik na jezikoslovnoj razini (očišćenoj od politikantskih primjesa) ima još mnogo. Stoga, primimo se posla! (Opačić 2009a: 8)

U predgovoru drugom izdanju istog jezičnog savjetnika Opačić (2015: 9–10) reagira na dotadašnje i moguće buduće kritike upućene njezinom propisivanju i daje informaciju o predmetu njezinoga djelovanja – to je *samo* “hrvatski standardni jezik u neutralnoj javnoj upotrebi”:

(...) svaki moj jezični savjet više je moja utemeljena preporuka nego diktat, jer uvijek nastojim ljudima objasniti ne samo što je u hrvatskom jeziku bolje (ili jedino pravilno) nego i potkrijepiti zašto je tako bolje. Konačno, svatko tko želi saznati što je bolje u hrvatskom jeziku – pa još i ako dobije i stručne argumente utemeljene na kroatističkoj znanošti – obično prihvati rješenja koja nudim, ne smatrajući ih diktatorski nametnutima. Sve natuknice odnose se na hrvatski *standardni jezik* u *neutralnoj javnoj* upotrebi, dakle ne zadirem u druge funkcionalne stilove hrvatskoga jezika.

Autorica navodi da se u njezinom savjetniku ne radi o *diktatu* nego o *preporukama* te tu terminološku opreku pretvara u

marketinški potez kojim se želi prikazati kao tolerantna i otvorena stručnjakinja koja pritom nikome ništa *ne nameće*. Budući da je u društvu koje bar nominalno inklinira demokraciji teško zagovarati otvorenu diktaturu bilo koje vrste, autoričina motivacija je jasna – “savjeti” ne bi imali dobru prošću klasificirani kao *diktat*. Ipak, neovisno o stupnju nasilnosti nametanja nekih rješenja i stigmatizacije drugih, neznanstvenost takve prakse ostaje ista bez obzira na to kako se sama praksa predstavlja. Bez obzira nazivali ih *preporukama*, *zakonima*, *savjetima*, *diktatima*, *sugestijama* ili nečim desetim, savjeti izneseni u savjetniku ne mogu se argumentirati iz lingvističke perspektive, a ne može se obraniti niti upotreba vrijednosno obojenih prosudbi kao što su “bolje u hrvatskom jeziku” ili “jedino pravilno”, makar se u tekstu izrijekom poziva na *stručnost* i *znanstvenost*.

Nadalje, iako autorica očito smatra da se zaštitila od kritike jer nominalno govornicima ostavlja slobodu u njihovoj *privatnoj* komunikaciji, ostaje posve nejasno odakle joj legitimitet za propisivanje njihove *javne* komunikacije, politički najznačajnije. Otkud autorici pravo da propisuje (ili, kako ona kaže, *preporučuje* i *nudi*) koje će tko kodove koristiti u javnoj sferi? Lingvistika, kao opisna znanost, to joj pravo nikako nije mogla dati. Iz lingvističke perspektive problematično je nekoliko točaka: 1) “zdravorazumsko” uparivanje standardnog dijalekta s tobožnjom neutralnošću, kao i ranije kod Katičića, 2) “zdravorazumsko” uparivanje standardnog dijalekta s javnom upotrebom (u obje točke radi se o ideologiji standardnog jezika koja se pokušava sakriti pozivanjem na neutralnost, što bi čitatelju trebalo poručiti da je pozicija standardnojezične ideologije zapravo jedina *neideološka*, tobože prirodna) te 3) kasniji savjeti o tome kako bi trebao izgledati standardni dialekt (što se svodi na niz natuknica u kojima se progona trivijalna varijacija).

Moglo bi se razumjeti da netko govori o nekakvoj većoj “neutralnosti” standardnog dijalekta kod situacijâ kada bi se za standard svjesno birale najproširenije riječi i oblici i strukture, no to najčešće nije slučaj – preskriptivisti vrlo često progone upravo ono što je najproširenije (npr. “svi griješe, a zapravo je...”). No, iako *demokratskije*, niti zagovaranje većinske produkcije ne bi bilo *neutralno* u apsolutnom smislu, dokle god postoje govornici čija

je produkcija drugačija. Lingvistički gledano, čak i u tom slučaju neka riječ, oblik ili značenje, samo zato što je najproširenije, nije bolje od onih koja se koriste samo u jednom seocetu. Prošireni elementi mogu biti korisniji za standardizaciju u praktičnom smislu – jer su široko razumljivi – ali to nam ništa ne govori o njihovoj inherentnoj vrijednosti. Tim više što proširenost određenog dijalekta ovisi o potpuno izvanlingvističkim elementima – npr. to što se latinski jezik proširio prvo po čitavoj Italiji, a onda i po čitavom Sredozemlju i što je kasnije još dugo ostao učeni jezik nema nikakve veze s nekakvim inherentnim jezičnim karakteristikama latinskog. Latinski nije imao najbolje deklinacije, najjednostavniju fonologiju ili najjasniju sintaksu pa da se zato proširio – latinski se proširio jer je iza njega stajala moć rimske vojske i ekonomije. Slično kao što se danas engleski i anglizmi ne šire jer je engleski najpodesni jezik za ulogu svjetske *lingua franke*, nego zato što iza njega stoji američka političko-ekonomska a onda posljedično i kulturna hegemonija (od Wall Streeta, nuklearnih bomba i vojnih baza pa do Hollywooda).

Gledajući povijest standardnoga/književnoga dijalekta, može se objašnjavati zašto je standardni dijalekt baš takav kakav jest (npr. zašto je u 19. stoljeću prevladala štokavska osnovica književnog jezika) i zašto su u njemu baš ti oblici koji jesu – npr. analizom starih gramatika, jezika pojedinih gramatičara, pisaca, regijâ, kao i razmatranjem političkih i društvenih okolnosti u kojima se književni jezik formirao. Tako npr. možemo objasniti da su oblici poput *dat/lok/instr. mn. ženama* danas u standardnom dijalektu zato što je u 19. stoljeću (iz mnogostrukih razloga) prevladala vukovska jezična škola, zato što su to bili prošireni novoštokavski oblici i sl. No to ne znači da su zato stariji (i dijalektalni) oblici poput *ženam/ženah/ženami* (kakve je u 19. stoljeću i za književni jezik zastupala zagrebačka jezična škola) sami po sebi “nepravilni”, kao što “neispravni” nisu ni drugi današnji nestandardni oblici poput *ženan, ženaman* i sl. Dapače, u drugačijim povijesnim okolnostima se lako može zamisliti i da je proces završio na drukčiji način pa bismo danas imali drugačije standardne oblike.

Da uzmemo konkretan primjer, nema nikakvog bitnog i neizbježnog razloga zašto bi se moralo normirati samo oblik

obećavam, dok je oblik *obećajem* navodno nestandardan (s tim da većina govornikâ ne zna da gramatike i rječnici bilježe isključivo oblik *obećavam*). Problem nije samo u tome što se neznatno tumači da je oblik *obećavam* nekako inherentno bolji od oblika *obećajem*, nego i u tome što se oblik *obećajem*, iako općepoširen i frekventan, bez ikakvog razloga pokušava zadržati izvan standarda. Oblik *obećajem* je danas u običnom jeziku vjerojatno čak i češći od oblika *obećavam* (a sâm se oblik *obećajem* u jeziku javlja već odavno – vidi ARj⁷⁶), dapače mnogi govornici misle da je samo *obećajem* “pravilno”, pa je jasno da je rigidno propisivanje isključivo oblika *obećavam* u gramatikama i rječnicima nerealistično i neopravdano iz praktične perspektive.

Svi govorimo pravilno

Često se čuje tvrdnja da u govornom jeziku “nema pravilâ”, da u jeziku “s ulice” vlada kaos, da se riječi i oblici praktički nasumično nabacuju i sl. To je, dakako, potpuno netočna tvrdnja. Svaki jezik ima svoja inherentna gramatička pravila na svim razinama (od fonologije i morfologije do tvorbe i sintakse), bio on pisan ili ne. Inače ne bi bilo moguće da se npr. napiše gramatika govornih varijanata nekog jezika (npr. arapskih govornih varijeteta), kao što ne bi bilo moguće napisati ni gramatiku bilo kojeg nepisanog jezika. Ne samo da svaki jezik, i *svaki idiom nekog jezika*, ima svoja inherentna pravila, nego govorni varijeteti često mogu imati i razmjerno kompleksna pravila kojih u standardnim varijantama nema. Recimo, u hrvatskom standardu postoji samo zamjenica *što*, koja se uvijek upotrebljava (osim u složenicama tipa *išta*, *ništa*, *svašta* itd.). S druge strane, u govornom jeziku mnogih štokavaca se upotrebljava i *što* i *šta* (ne svugdje – npr. u suvremenom

76 ARj je, kao povijesni rječnik, ipak djelomično pošten pa uz glavno *obećavam* (što je i jedini oblik koji se za prezent navodi u Vukovu rječniku, a za kojim se ARj obično povodi), što stoji odmah na početku nakon infinitiva, na kraju prvog dijela leme dodaje “*Pored prez. obećavam nalazi se često i obećajem (vidi među primjerima).*”, pri čemu je posebno zanimljivo to što to implicira da upravo sami primjeri (od najranijih vremena!) negiraju to da je samo *obećavam* “pravilan” oblik. Iako staroslavenski prezent *obeštavaję* upućuje na to da je oblik *obećavam* stariji, dosta je neobično da je jedno *obećajem* kod nas “nepravilno” još od Držićevih vremena.

Splitu se u spontanom dijalektu javlja samo *šta*), čija upotreba nije nasumična (jer govorni jezik tobože “nema pravilâ”), nego može ovisiti o tome je li riječ naglašena (kad se upotrebljava *šta*) ili nenaglašena (kada se upotrebljava *što*), npr. *štà.si rěkō?*, *ako se štà dōgodī* (naglašeno) ali *ònō što.si rěkō*, *tō što se dōgodī* (nenaglašeno)⁷⁷. Tu je riječ o razmjerno sofisticiranom spontanom jezičnom pravilu (koje obični govornici svjesno ne mogu analizirati, nego govore “po sluhu”), koje u standardu jednostavno ne postoji jer se u standardu (kao npr. u govornom jeziku Zadra ili Dubrovnika) javlja samo oblik *što*. Taj nam primjer lijepo pokazuje da govorni jezik ima svoja pravila, često kompleksna, koja nemaju nikakve veze s normativnim gramatikama, niti im je preskriptivizam potreban da bi mogla postojati.

Lingvistički gledano nema sumnje – svi su idiomi (jezici, dijalekti, sociolekti, lokalni govori...) jednako vrijedni⁷⁸. Konkretna struktura određenog jezika nisu ni u kakvoj vrijednosno-kvalitativnoj korelaciji s razvijenošću kulture i civilizacije određenog društva, npr. jezici “primitivnih plemena” mogu imati neke jezične strukture puno kompleksnije od onih u jezicima modernih civilizacija⁷⁹ – iako jezične strukture dijelom mogu korelirati s

77 Naglašenost se javlja kod upitnih (*štà.si rěkō?*) i neodređenih zamjenica (*ako se štà dēsī*, što se može zamijeniti i s *ako se něšto dēsī*), dok su određene zamjenice (*ònō što.si rěkō*) u pravilu nenaglašene. Takva je situacija standardizirana u drugim štokavskim standardnim dijalektima – usp. npr. Jahić, Halilović & Palić 2004: 246 za bosanski standard (iako se tamo ne spominje nenaglašenost, što pokazuje da neka jezična pravila mogu izmaći i profesionalnim stručnjacima za jezik). Ovakva distribucija nije uvijek nužno stopostotna u svim govorima (npr. uz *ònō što.si rěkō* se može javljati npr. i *ònō šta.si rěkō*). Također treba napomenuti i da se naglašeno *što* u nekim govorima može javljati u značenju ‘zašto’ (*štō.si dōšō?* u značenju ‘zašto si došao?’), da se nenaglašeno *šta* u nekim suvremenim urbanim govorima (Zagreb, Rijeka, Pula) može koristiti kao upitna riječ na početku rečenice (*šta.si bio tamo?* u značenju ‘zar si bio tamo?’) te da se *šta* može u nekim govorima (a to mu je i izvorna funkcija) upotrebljavati u genitivnoj funkciji, npr. dijalektalno *od šta* ‘od čega’ (usp. i Maretić 1963: 197). U svakom slučaju, ne radi se ni o kakvoj nasumičnosti ili neredu, nego o upotrebi koja može biti i standardna (u BiH, Crnoj Gori i Srbiji su i *što* i *šta* standardni oblici), a u svakom slučaju se može lingvistički analizirati. Dapače, riječ je o vrlo interesantnim upotrebama (koje treba i dodatno deskriptivno analizirati), koje se nipošto ne mogu tek tako normativistički otpisati kao “sve osim *što* je nepravilno” bez obzira na trenutno slučajno stanje u nekom od standardnih dijalekata. Vidi i fusnotu 40.

78 Za nepostojanje “primitivnih jezika” i jednakost jezika svijeta usp. npr. Dixon 2011: 35–37.

79 Tako se npr. govornici “primitivnog” jezika tarijana u Amazoniji žale da je portugalski “nedovoljno precizan” jer nema kategorije evidencijalnosti kao tarijana, tj. u glagolima

okolišem u kojem se jezik govori⁸⁰. Nijedan jezik nije i ne može biti bolji od drugoga, nijedan dijalekt nije bolji od drugog dijalekta, pa tako ni standardni oblici nisu bolji od nestandardnih. Dapače, ako bismo baš išli gledati što je “vrjednije”, koliko god to besmisleno bilo, onda bi se moglo tvrditi da je govorni jezik, kao spontani i primarni jezik iz kojega se sve izvodi (svi jezici imaju svoju govornu varijantu, ali ne pišu se svi jezici⁸¹ i samo manjina jezika ima i standardnu varijantu), “vrjedniji” od uvijek više artifičijalnog književnog/standardnog varijeteta⁸². Tome u prilog govori i činjenica da je organski, govorni idiom, nemoguće u potpunosti (na razini izvornoga govornika) usvojiti nakon osjetljivog razdoblja djetinjstva. Standardni se dijalekt u prošlosti često usvajao tek naknadno, kroz školovanje, dok se danas često počinje usvajati praktički odmah kroz medije (npr. crtiće na TV-u), no i dalje on za mnoge govornike predstavlja samo nadgradnju organskog govora.

Znanstveno gledano, doista nijedan standardni oblik ne može biti inherentno/imanentno bolji od nestandardnoga. No u društvenoj se praksi to, naravno, ne doživljava uvijek tako – tj. činjenica je da se o standardu, zbog rečene ideologije standardnog jezika, vrlo često, bar implicitno, razmišlja kao o boljoj, pravil-

se ne razlikuje kako je netko došao do informacije koju prenosi – je li nešto vidio svojim očima ili samo nagađa i sl. (Dixon 2013: 18).

80 Npr. australski jezik *dirbal*, koji se govori u kraju s puno planina i rijeka, razlikuje lokacijske sufikse kao *-bayji* ‘blizu nizbrdo’, *-bayja* ‘srednje blizu nizbrdo’, *-dayu* ‘daleko uzbrdo’, *-balbu* ‘daleko niz rijeku’, *-dawa* ‘srednje blizu uz rijeku’ itd. (Dixon 2013: 15–16).

81 S obzirom da je među laicima vrlo raširena predrasuda o tome kako pisane forme predstavljaju pravo i uzorito jezično izražavanje (iz čega su izuzete reprodukcije govornog jezika u novim tehnologijama – SMS, *chat*, dopisivanje na *Facebook*-u i sl.), temeljni lingvistički priručnici često na početku razjašnjavaju upravo tu zabluđu: “Pismo nije jezik nego samo način bilježenja jezika s pomoću vidljivih znakova. (...) Kako bismo proučavali pismo, moramo znati nešto o jeziku, ali obrnuto ne vrijedi.” (Bloomfield 1933: 21) “Jezik i pismo dva su različita sustava znakova; jedini razlog postojanja ovog drugoga je predstavljanje prvoga; predmet lingvistike nije određen kombinacijom pisane i govorene riječi; samo ova potonja tvori taj predmet. No, pisana se riječ toliko miješa s govorenom, čija je ona slika, da na kraju uspijeva prigrabiti glavnu ulogu; dolazimo do toga da dajemo toliko, pa čak i više važnosti predstavi glasovnog znaka nego samom znaku. To je isto kao kad bismo vjerovali da je, kad nekoga hoćemo upoznati, bolje gledati njegovu fotografiju nego njegovo lice. (...) Jezik ima dakle usmenu tradiciju koja je neovisna o pismu i koja je isto tako postojana. Samo je prestiž pisanog oblika zaklanja našem oku.” (de Saussure 1916/2000: 72–73)

82 Usp. tu i de Saussure 1916/2000: 73–74.

noj, ugladenijoj, vrjednijoj itd. verziji jezika. To je historijski i gledano u okviru odnosa društvene moći i sasvim razumljivo – standardni dijalekt je najčešće govor obrazovanih, govor elitâ, govor najbogatijih, govor grada a ne sela itd. Utoliko onda i nije čudno da se, kao i drugi oblici društvenih praksi viših klasa, i njihov jezik smatra društveno prestižnijim. To pogotovo stoji za neke druge zemlje, u kojima su klasne razlike i danas i historijski izraženije nego kod nas, npr. u Velikoj Britaniji, gdje se, iako se situacija danas mijenja, standardnom varijantom tradicionalno smatra govor više klase, govor aristokracije (koja u Britaniji nikad nije službeno ukinuta), govor prestižnih privatnih škola itd.⁸³ U Hrvatskoj je donekle drugačija situacija iz više razloga – kao osnovica standarda nije uzet govor glavnog grada niti bilo kojeg drugog velikog središta, a dinamika raslojenosti društva je, povijesno gledajući, bila poprilično različita od situacije u prosječnoj zapadnoeuropskoj zemlji, ponajviše zbog recentnog polustoljetnog realsocijalističkog iskustva.

U svakom slučaju, teza o jednakosti svih jezičnih varijanata stoji iz perspektive lingvistike (u smislu toga da nijedan idiom nije manje vrijedan od drugog s obzirom na svoje prosječne izražajne mogućnosti i potencijal⁸⁴) – to pak, naravno, ne znači da se različitim varijetetima u stvarnosti ne pridaju određene društvene konotacije te oni, s obzirom na te konotacije i društveni status, nisu jednaki. Tako je, recimo, engleski puno utjecajniiji od drugih jezika, dok se praktički svugdje više cijeni jezik obrazovanih i bogatih od jezika neobrazovanih i siromašnih – očito je da se društvene nejednakosti i odnosi moći reflektiraju i na jezik, a njime se mogu i potencirati i održavati. Lingvistika takvu realnu situaciju analizira i opisuje, ali to nipošto ne znači da lingvistika ne bi trebala imati

83 Zanimljivo je opaziti da se u suvremenim zapadnim društvima vrlo strogo, bar nominalno, gleda na diskriminaciju po rodnoj, vjerskoj, klasnoj, rasnoj ili etničkoj osnovi, ali se *jezična* diskriminacija (iza koje se često skrivaju navedeni *izvanjezični* oblici diskriminacije) tolerira (Milroy 2007: 135, Milroy & Milroy 2012: 2–3).

84 U načelu se na svakom jeziku može raspravljati o bilo čemu, tj. na svakom se idiomu potencijalno može govoriti o bilo kako sofisticiranim i kompleksnim stvarima. Ako jeziku nedostaju određeni stručni pojmovi, oni se uvijek lako mogu ili načiniti ili posuditi iz drugoga jezika. To što je, recimo, neki molekularni biolog naviknut pisati svoje radove na engleskom jer živi u inozemstvu i struka zahtijeva stručnu komunikaciju na engleskom ne znači da se isto to ne bi moglo izreći i na hrvatskom, standardnom ili nestandardnom (usp. ranije Trudgill 1999).

aktivnu ulogu u mijenjanju trenutnog stanja u smjeru ukidanja jezične uvjetovanosti društvene nejednakosti, u smislu borbe protiv društvenog isključivanja putem jezika i sl.⁸⁵ Osim toga, pitanje društvenog prestiža određenih jezičnih varijeteta na stranu, nema nikakve sumnje da lingvisti moraju intervenirati u pitanja jezičnog hohštapleraja, kakvim se može ocijeniti cjelokupno preskriptivističko djelovanje u javnosti – od iznošenja neznanstvenih teza o jeziku u javnosti do “jezičnog savjetodavstva”. Kada se ljudima govori kako bi trebali govoriti i da ne znaju govoriti svoj jezik, nije riječ ni o čemu drugome nego o znanstveno potpuno neutemeljenoj indoktrinaciji, pseudointelektualnom nasilju i nepotrebnom zagorčavanju života drugim ljudima.

Ideja da će bez preskriptivističke kontrole i konstantne intervencije u vidu odabira “najboljih” oblika u jeziku nastati kaos klasičan je mit o jeziku. Treba znati da kaos ne postoji kao lingvistički termin jer nikada ni u jednom jeziku nije zabilježena takva pojava. Svaki je jezik i varijetet, iako fleksibilan, uvijek dovoljno čvrst sustav koji svojim vlastitim mehanizmima ne dopušta kaos. To je evidentno i po tome što je ljudski jezik nastao bez ikakve službene preskripcije, i što se već tisućama godina na svijetu govore jezici bez standardnih oblika, bez pisma i bez profesionalnih jezičnih dušebrižnika.

“Suvremeno lice preskriptivizma”

Edwards (2012: 19) karakterizira “*suvremeno lice preskriptivizma*” kao pomalo kontradiktornu poziciju koja načelno otklanja pomisao na nametanje i zabrane, ali ipak iznosi odrješite prosudbe o jezičnoj upotrebi. U Hrvatskoj *staro lice preskriptivizma* predstavlja npr. Vladimir Vratović (vidi više primjerâ u nastavku knjige), koji svoju isključivost uopće ne maskira i ne pokušava projicirati niti privid demokratičnosti i uvažavanja realne uporabe. S druge strane, kao primjere suvremenog lica preskriptivizma možemo navesti česte retoričke ograde nekih

naših preskriptivista koji nominalno nastupaju vrlo otvoreno i ne žele nikome ništa nametati, što je pak u potpunom raskoraku s njihovim savjetima i vrlo strogim osudama onoga što oni smatraju nestandardnim jezikom tj. “neispravnim” te govornika koji se progonjenim elementima usuđuju služiti. Usp. kod Babića (1995: 213–216):

Kad me ljudi pitaju što je pravilno od dvoga i kad im kažem oboje, obično su razočarani. Čitajući moje članke, mnogi me smatraju liberalom. (...) Dakle, da sažmem svoju šokantnu misao: sve je dobro ako se upotrebljava sa stilskom vrijednosti koju što ima. (...) Katkada jezikoslovci mogu mnoga kolebanja prepustiti praksi da ih ona rješava.

Slično je i kod Opačić (2009a : 7):

(...) rodila se ideja o jezičnom savjetniku koji neće biti ni žandarski strog, ni suhoparan, ni isključiv, nego razumljiv svakomu tko svojemu materinskom standardnom jeziku pristupa bez predrasuda, otvorena srca i duha, radoznalo u doslovnom smislu riječi – da rado, svojom voljom, bez prisile želi o svojem standardnom jeziku znati više, bolje i dublje. Nikad nisam ljudima govorila da u hrvatskom standardnom jeziku „tako mora biti”, nego sam im uvijek nastojala objasniti zašto mislim da je „tako bolje” ili jedino pravilno. Naravno, ljudi uvijek imaju izbor da prihvate ili ne prihvate ono što im predlažem.

Vrlo slično nastupa i Sanda Ham, isprva nominalno slobodarski i otvoreno⁸⁶:

Prvi je naš savjet o tome kako se kaže bubamara podignuo pravu malu buru – naime savjetovali smo da se može reći božja ovčica, a to je dio naših čitatelja na fejsu shvatio kao strogi propis i našu želju da nametnemo baš tu riječ. Međutim, nikomu ništa ne želimo nametnuti, samo želimo upozoriti na sve pravilnosti i mogućnosti hrvatskoga jezika i u tom smislu savjetovati. (...) Savjet bi trebao potaknuti korisnika na razmišljanje o hrvatskom jeziku i jezičnoj kulturi, ne bi trebao nametnuti kompleks neznalice.

86 *Glas Slavonije* (internet 14. studenog 2014).

Pa ipak, autorica u istom kratkom intervjuu iznosi jasno negativan stav prema svim jezičnim mogućnostima (= “nepravilnostima”) koje se njoj osobno ne sviđaju. Iako priznaje da većina trivijalnih jezičnih varijacija ne dovodi ni do kakvog problema u komunikaciji i razumijevanju, svejedno ne može odoljeti da ne iskonstruira govornike koji se služe od nje neodobrenim elementima kao ljude niske jezične kulture i omalovaži ih kao manje legitimne *Druge*, one koji ne mare za to kako se izražavaju, a sve kako bi stvorila tržište šizoglosičnih kupaca svoje robe u obliku jezičnog savjetnika:

(...) većina jezičnih nepravilnosti odražava tek nisku jezičnu kulturu koja je nebriga za vlastiti izričaj i ne dovodi do nesporazuma (...)

U javnom diskursu o jeziku često se čuju izrazi poput *jezična kultura*, *njegovati jezik*, *brinuti se o jeziku* i sl., najčešće u vezi s “njegoivanjem” upravo standardnog dijalekta. Negativna je strana svjesne upotrebe i inzistiranja na takvim sintagmama od strane nekih preskriptivista u Hrvatskoj implikacija da je *ono drugo* – nestandardni jezični varijeteti – nekulturno, nenjegovano i divlje jer “na ulici svatko govori kako se sjeti” (što je daleko od istine – pritisak da se poštuju grupne norme redovito je iznimno jak). Istraživanja su pokazala da stav koji imamo prema nečijem jeziku (tj. produkciji, varijetetu) često zapravo odražava stav (i predrasude) prema govorniku toga jezika a ne prema samom jeziku (Giles i dr. 1987: 585, Edwards 1995: 89–90, Trudgill 2000: 9). Drugim riječima, nečiju jezičnu produkciju procjenjujemo blagonaklono ili je pak ne odobravamo ovisno o tome kako procjenjujemo samog govornika ili skupinu govornika. Budući da se upotreba standardnog dijalekta povezuje s obrazovanjem i višim društvenim slojevima, nije neobično da se upravo taj varijetet doživljava kao “ljepši”, “pravilniji”, “logičniji” i općenito kao superioran nestandardnim varijetetima, ali takvi subjektivni pogledi proizlaze iz prestiža govornikâ i domenâ upotrebe standardnog dijalekta, a ne iz strukturnih značajki toga kôda te se ne mogu znanstveno poduprijeti kao objektivni. (Edwards 1995: 95–97) S obzirom na jaku i izravnu vezu identiteta govornikâ i jezika kojim se služe, jasno je da se

proglašavanjem nestandardnih varijeteta nepravilnima, nenjegovanima i zapuštenima šalje poruka i o njegovim govornicima kao nenjegovanima i zapuštenima. Dapače, jedna od glavnih funkcija omalovažavanja nestandardnih varijeteta upravo je simbolički pokušaj da se govornik istakne kao bolji od “neukih” i formalno manje obrazovanih pripadnika društva.

Preskriptivistička priča bez kraja

Na prvi se pogled (izuzmemo li činjenicu da je riječ o podučavanju besmislicâ) može učiniti da preskriptivisti nastupaju kao dobri učitelji: oni bi samo htjeli da svi govore jednako, onako kako se propisuje, i zato žele podijeliti svoje “znanje” sa svima. Nažalost, iako se čini da bi oni bili sretni i zadovoljni da svi govornici odjednom počnu proizvoditi potpuno homogen i “pravilan” jezik, nije izgledno da bi stali na tome. Naime, da svi zaista i poslušaju njihove savjete i u potpunosti prilagode svoju produkciju onome što savjetnici traže, preskriptivisti bi bez sumnje vrlo brzo iznjedrili sasvim nov set pravila kojima bi htjeli regulirati ono što nije dosad bilo regulirano, a “potpuno je nepravilno” i “unosi u jezik potpuni kaos”. Ako se jeziku pristupa neznanstveno, onda nije problem izmišljati jezične probleme tamo gdje ih nema. Svaki izraz može se proglasiti nelogičnim, nehrvatskim, pomodnim, barbarizmom i slično, potrebno je samo mehanički pristupiti jeziku ili čak i glumiti da je neki izraz nerazumljiv (u knjizi ćemo vidjeti primjere i takve prakse). U idealnoj, zamišljenoj situaciji u kojoj svi govornici u svojem izražavanju poštuju sve dosad zapisane preskriptivne odredbe (što je nemoguće jer se preskriptivistički savjeti ponekad i međusobno pobijaju) preskriptivist gubi svoju ulogu, svoj *raison d’être*. Ako svi “pravilno” govore, čemu onda preskriptivizam i preskriptivisti? Naivno bi bilo očekivati da jezični čuvari nakon toga odahnu i kažu “moja misija je obavljena” te se krenu baviti vrtlarstvom. Kao i prije zamišljene homogenizacije jezika, preskriptivist mora opravdati svoje postojanje i to time da umjetno konstruira neprijatelja (“nepravilne” jezične oblike) i kritizira one koji se njima služe (a to su više-manje svi). Smisao preskriptivizma nije u tome da ljudi zaista nauče “pra-

vilno” govoriti i pisati – preskriptivizam to ne može niti postići svojim uskim pogledima i preporukama, što često priznaju i sami preskriptivisti, napominjući pritom da svi “griješimo” i “stalno učimo”. Smisao preskriptivizma je upravo u tome da nikad ne završava – poanta svega je kontinuirano stvaranje osjećaja nesigurnosti i nekompetencije kod širokih masa, što služi, među ostalim, izdizanju “iniciranih” nad “neukom” većinom. Sve se to pak odvija s prilično jasnom (konzervativno-autoritarno-nacionalističkom) političkom agendom i kroz mistifikaciju standardnog dijalekta (koji većina govornikâ realno govori na jezično posve zadovoljavajućoj razini – u smislu da većina govornikâ može govoriti tako da ih bilo koji drugi govornik hrvatskoga može bez problemâ razumjeti). Naravno, uz to su povezani vrlo konkretni materijalni interesi – izdavanje preskriptivističkih naslova može biti dobar izvor zarade, osiguravanja društvene pozicije, pa čak i napredovanja u akademskom svijetu⁸⁷.

Kako smo već vidjeli i kako ćemo vidjeti u ovoj knjizi, preskriptivisti su često vrlo oštri prema “pogreškama” i nerijetko dosta grubo kore govornike što ne znaju “pravilno” govoriti. Kad je već tako i kad preskriptivisti pokušavaju praviti nauku od “pravilnog govorenja”, razumno bi bilo očekivati da su onda oni sami “uzorni govornici” koji govore točno onako kako piše u priručnicima standardnog dijalekta. Da bismo to provjerili, analizirali smo kratak odsječak govora dvoje “antijunaka” ove knjige – poznatih preskriptivista Nives Opačić i Marka Alerića⁸⁸ – kako bismo vidjeli kako oni vladaju standardnim dijalektom. Oboje se govornikâ u emisijama trudi govoriti standardno (pa recimo upotrebljavaju infinitive na *-ti*, oblike poput *tko/nitko s -tk-*, *-ao* u glagolskim pridjevima radnima i sl.), međutim unatoč tome u njihovom smo govoru uočili mnoge nestandardne značajke (uglavnom na razini fonologije), koje su i inače uobičajene kod mnogih govornikâ. Nives Opačić uglavnom razlikuje sva četi-

87 Vidi i Kalogjera (1989: 169) o preskriptivističkom angažmanu kao načinu da, uz pomoć državnih institucija, pojedinci u javnosti dobiju status uglednih i zaslužnih pripadnika društva.

88 Kao uzorak govora Nives Opačić uzeli smo prvih 10 minuta TV-emisije *Pressica* na Vinkovačkoj televiziji iz 2013. (dostupno na Youtube-u), a za Marka Alerića prvih 10 minuta radio-emisije *Hrvatski naš svagdašnji* na Radiju Sljeme (emisija od 21. 12. 2015).

ri novoštokavska (i standardna) naglasaka, međutim nerijetko ostvaruje i nestandardni dinamički (“tromi”) naglasak (zacijelo pod utjecajem zagrebačkog govora⁸⁹), npr. *jèzik* ili *dòbro* (umjesto standardnoga/novoštokavskoga *jèzik, dòbro*). Kod Alerića, iako se trudi govoriti standardnim naglaskom pa povremeno relativno dobro artikulira koji novoštokavski naglasak, prevladava upravo takav dinamički (zagrebački i nestandardni)⁹⁰ naglasak pa npr. izgovara *rjèč* umjesto *rijèč* (zapravo [rjêč]). Kod oboje govornikâ pak zanaglasne dužine u potpunosti izostaju. Nijedno od govornikâ ne razlikuje č i ć, a glas *v* (koji bi u strogom standardu morao biti labiodentalni aproksimant⁹¹) izgovaraju frikativno. Dapače, kod Nives Opačić smo primijetili i obezvučenje (što se smatra izrazito nestandardnim) toga frikativnog *v* na kraju riječ (*kakaf* umjesto *kakav* – opet vjerojatno zagrebački utjecaj), kao i više naglasaka upitne standardnosti (bar u nekakvom strogom standardu koji načelno promoviraju preskriptivisti), kao npr. *kavalîrski* (2 puta), *referènti* (tu bi se u strogom standardu naglasak morao povući: *kavalîrskî, refèrentî*) ili *u rêdu* (2 puta) umjesto *u rédu* (što je uobičajen novoštokavski ostvaraj). Također smo zabilježili *gleajte* (umjesto *gledajte*) kod N. Opačić, a *misim* (umjesto *mislim*) kod Alerića, što su inače vrlo uobičajeni *allegro*-oblici (reducirani oblici koji se koriste u brzom spontanom govoru). Alerić je osim toga dvaput upotrijebio i vrlo čest govorni oblik *četri* (umjesto *četiri*, kako se piše, ali u govoru redovito pokraćuje⁹²). Takvih “grešaka” bi se na većem uzorku moglo zasigurno pronaći još puno više. Kod drugih preskriptivista mogli bismo pronaći još toga (npr. i najveći kroatisti-preskriptivisti iz Zagreba u pravilu imaju zagrebački dinamički naglasak a ne standardni novoštokavski). Šizoglosično stanje što se tiče standardiziranih novoštokavskih naglasaka u teoriji i u praksi i prije raspada Jugoslavije uočava i Kalogjera (1989: 170–171) te ističe da se u javnosti oni često promoviraju kao “nacionalno blago”, a u

89 Govornica se, kako sama napominje u emisiji, u Zagreb doselila iz Vukovara s manje od godinu dana.

90 Očekivano s obzirom da je govornik rođen i odrastao u Zagrebu (premda mu je otac novoštokavac, što je velika prednost pri pokušavanju ostvarivanja stroge standardne prozodijske norme).

91 Usp. npr. AG: 141, 398.

92 Iznimka su npr. čakavski govori gdje je to srednje *i* naglašeno pa nije ispalo (*četiri*).

praksi pak često zanemaruju, čak i od strane profesionalnih govornika u javnom diskursu, ali i nekih “vrhunskih srbokroatista” koji nisu sasvim ovladali novoštokavskim naglasnim sustavom.

U svemu ovom što smo istakli, naravno, nema apsolutno ništa pogrešno – ništa što su Nives Opačić i Marko Alerić izgovorili nije neobično ili loše, niti prethodnu kritiku treba shvatiti *ad hominem* (kao primjer smo, kao i općenito u knjizi, mogli uzeti bilo kojega preskriptivista). Međutim, dosta toga što su izgovorili nije standardno prema strogim definicijama standarda – iako su oboje govorili u vrlo formalnim okolnostima (TV- i radio-emisija), gdje bi se očekivao, pogotovo od njih, strogi standard. No to izostaje. Zašto? Iz vrlo jednostavnog razloga – zato što je čak i za govornike koji se profesionalno bave “pravilnim” govorenjem jako teško stalno kontrolirati sve aspekte svoga govora, a pogotovo ono najkompleksnije kao što su naglasak ili neki fonetski detalji pa, kao i svi drugi govornici, proizvode personalizirani standard. Npr. neštočavcima je (čak i kad su kroatisti) vrlo teško naučiti novoštokavski standardni naglasak (usp. Kapović 2018b), a naravno da nitko neće mijenjati svoje organsko frikativno *v* samo zato što se ono službeno u gramatikama opisuje kao aproksimantsko (jer ga tako stvarno dio novoštokavaca i izgovara u svojim organskim govorima). No kad već ni profesionalni preskriptivisti ne mogu govoriti “pravilno”, otkud im onda pravo da druge, koji se jezikom uopće ne bave na profesionalnoj razini, zato kore? Sve je to samo još jedan primjer “suvremenog lica” preskriptivističke nedosljednosti i besmislenog nametanja.

Što, kako i koliko normirati

Jedan od velikih problema standardizacije, kako god ona bila zamišljena, je pitanje što sve u jeziku treba normirati (usp. Edwards 2012: 14). Ponekad se odgovori na to pitanje čine samorazumljivima, kao kada na primjer Katičić (1992: 68) kaže:

Normativnost standardnoga jezika u smislu čvrstoga i nepopustljivog propisa odnosi se na niz “vanjskih” obilježja i tiče se uglavnom pravo-

pisa, glasova, oblika i temeljne sintakse te slabo ili nikako ne zadire u tanje preljeve jezičnoga izraza.

Ovdje se ipak moramo odmah zapitati što bi to bila na primjer “temeljna” sintaksa, odnosno koji sintaktički odnosi bi u nju spadali a koji ne. Odgovor na to pitanje je nemoguće dati jer su sintaktički odnosi i gramatika u cjelini prekompleksni da bismo jednostavno mogli negdje povući granicu između “temeljnog” i “netemeljnog”. Pa ipak, Katičić tu dobro primjećuje da standardizacija ne bi smjela zadirati “u tanje preljeve jezičnoga izraza”, no i taj se *preljev* dade široko razmazati: preskriptivisti će redovito zabranjivati trivijalnu jezičnu varijaciju na najrazličitijim jezičnim razinama i pritom braniti svoju praksu tvrdeći da propisuju *same temelje jezika*, “osnovnoškolsko gradivo”. Preskriptivisti obično niti ne razmišljaju o tome što bi bilo razumno normirati, već propisuju sve što im padne na pamet i nikad im nije dosta. Ortografija, glasovi i oblici lakše se daju propisati u osnovnim udžbenicima – pravopisima i gramatikama (iako bi se pritom trebala imati na umu i poštovati prirodna unutarjezična varijantnost). Vokabular je, zbog njegove opsežnosti, nemoguće i nepotrebno precizno ograničavati iako je i to donekle moguće kroz rječnike standardnog dijalekta i spontano stvaranje određenog uzusa (npr. *rajčica* kao službena riječ u odnosu na govorne *pomidor*, *paradajz* i sl.). Međutim, brojne se pojedinosti niti mogu niti ih je potrebno navoditi u osnovnim priručnicima pa njihovo propisivanje ovisi o jezičnim savjetnicima u kojima se pojedini preskriptivisti proizvoljno odlučuju što će proglasiti “pravilnim” a što “nepravilnim” (realan utjecaj takvih savjeta na stvarnu standardnojezičnu upotrebu varira).

Što se tiče standardizacije vokabulara, Katičić (1992: 72) navodi etimologiju kao glavni kriterij određivanja značenja, predlažući tako neznanstven i nemoguć model standardnog varijeteta, a u kojem se nikada ne smije izgubiti značenjska veza s korijenom riječi. Navedena nemogućnost preciziranja što je to temeljna sintaksa i autorov nelingvistički etimološki princip semantičkim pitanjima pruža kvaziteorijsko pokriće preskriptivistima i lektorima, koji njegove misli poput

Standardni jezik mora biti neumoljiv u svojim zahtjevima, mora se javljati kao društvena norma od koje se ne dopušta odstupanje. (Katić 1992: 67)

shvaćaju na najgori mogući način, kao poziv na legitimizirano i temeljito prekrajanje tuđeg teksta i govora, a sve pod izlikom znanstvenog pristupa pitanjima jezične standardizacije.

Na pitanje koji točno glasovi, riječi, oblici, značenja i strukture pripadaju u standard je i lako i teško odgovoriti. Više-manje svim odraslim govornicima je jasno da oblici poput *što, hoću, rekosmo, rekao, kuhati, rajčica* pripadaju standardnom dijalektu, dok mu oblici *šta/kaj/ča, oću, rekošmo, reko/rekel/reka, kuvat, paradajz/pomidor/poma* ne pripadaju. Situacija, naravno, nije uvijek potpuno jasna pa bi oko nekih riječi i oblika zacijelo došlo do neslaganja između govornikâ je li riječ o oblicima koji pripadaju standardnom dijalektu ili ne – npr. možda oko upotrebe naglašenoga *je* (*on jê glup* uz formalnije/knjišnije *on jest glup*). Iako u nekim slučajevima postoji čvrsta granica između standarda i ne-standarda (npr. *hoću/oću*), to uglavnom vrijedi samo za pisani jezik i vrlo teoretski – npr. ako se govornika pita je li nešto standardno ili nije. U praksi takve stroge granice u govornoj upotrebi nema, nego će se vrlo često i u najformalnijim okolnostima (npr. na TV-u) uz standardne oblike (poput *što* ili *rekao*) upotrebljavati i neki nestandardni (*šta* i *reko*), a da to uglavnom nitko neće primjećivati ili negodovati zbog toga. Bilo bi vrlo teško naći primjer neusiljenog formalnog govora u kojem neće biti ničega što je službeno nestandardno. Banalno rečeno – u standardni dijalekt pripada ono što je kao standardno zapisano u standardno-jezičnim priručnicima (gramatikama, rječnicima, pravopisima) – iako razlike postoje i među pojedinim priručnicima. No, kako je već rečeno, u govornoj službenoj praksi standardni se oblici u pravilu uvijek pojavljuju uz oblike koji se službeno smatraju nestandardnima.

U ovoj knjizi se bavimo ne samo dekonstrukcijom mistifikatorske naravi preskriptivizma, nego i pretjerivanjima u normiranju, ponajprije u različitim vrstama jezičnih savjetnika, kako u odabiru elemenata koje se želi pod svaku cijenu preobličiti, ukalupiti

ili izbaciti, tako i po neznanstvenoj argumentaciji koja se pritom javlja, utemeljenoj na neznanstvenim tumačenjima lingvističkih fenomena i nužno nedosljednom provođenju jezičnih “korekcija”. Jasno, kao što je rečeno, nikakvi kriteriji odabira ni ne mogu biti znanstveni, jer ne postoje objektivno bolji ili lošiji elementi – oni bi teoretski mogli biti razumniji i temeljiti se prije svega na opisu realne jezične upotrebe, proširenosti i učestalosti pojedinih elemenata, tamo gdje takav opis postoji (s tim da sama proširenost pojedine elemente čini samo pogodnijima za nadregionalnu upotrebu, ali ih ne čini i inherentno boljima gledano općenito). No preskriptivizam ni takav opis jezika zapravo ne zanima jer se bavi proizvoljnim određivanjem toga kakav bi jezik “trebao” biti.

Odgovor na pitanje što, kako i koliko normirati zapravo ne treba tražiti na (Haugenovoj) razini *kodifikacije oblika* odnosno na (Klossovoj) razini *planiranja korpusa* jer je zapravo mnogo manje važno što će sve i koliko detaljno pojedini planeri na tim razinama odrediti i zabilježiti kao kodificirani, eksplicitni standard. Standardni dijalekt svoj će pravi smisao (razlog i svrhu zbog koje je *odabran* i *razrađen*) dobiti tek kada zaživi u stvarnoj, *personaliziranoj* upotrebi, u većem ili manjem *prihvatanju od strane zajednice* i pojedinaca, a tada će se moći analizirati elementi propisane norme prema kojima pojedini govornici pružaju otpor te jezična i komunikacijska sredstva kojima se služe umjesto propisanim. Stvarna jezična upotreba i komunikacija, u smislu prijenosa značenja, nikada neće patiti niti zbog toga što ne slijedi upute standardnojezičnih priručnika niti zbog toga što neki elementi u tim priručnicima nisu zabilježeni (a zabilježeni ne mogu biti jer se ne mogu *unaprijed* popisati sva sredstva koja će se u komunikaciji upotrijebiti, usp. i Starčević 2016a: 95). Riječima Ive Pranjkovića (usmena komunikacija), “jezik se uvijek nekako snađe – pitanje je kako ćemo se mi snaći”.

Društvene i jezične norme

Kako bi legitimirali i normalizirali svoje ideološke poglede, preskriptivisti na neadekvatan način često uspoređuju standardni varijetet s drugim društvenim pojavama i normama:

Standardni jezik je, uostalom, samo jedan od standarda koji se nameću da bi se život mogao nesmetano odvijati u kompliciranom modernom društvu. Takav je i postupak kupovanja u dućanima sa samoposluživanjem, takva su prometna pravila, takvi su i standardi u robnoj proizvodnji. Sve su to područja gdje moderni život traži standardiziranost veću od one što se na njima spontano ostvaruje. Tako je i s jezikom. Bez čvrste norme on ne bi mogao premostiti onoliko razlika među govornim navikama u vremenu i prostoru koliko je potrebno da premosti. Bez općeobvezatnih propisa on ne bi mogao biti autonoman, pa uopće ne bi moglo biti standardnog jezika, kojim se suvremena etnička zajednica, nacija, uključuje u međunarodnu civilizaciju i sudjeluje u univerzalnoj kulturi. (Katičić 1992: 68)

Iako se standardni dijalekt nerijetko uspoređuje s pravilnicima i normiranjem u drugim područjima života te se takve paralele uzimaju zdravo za gotovo i kao potvrda i opravdanje za preskriptivizam, takve usporedbe stoje samo donekle i vrlo uvjetno. Katičićeva usporedba s pravilima kupovanja u samoposluživanju, prometnim pravilima ili standardima robne proizvodnje laika može vrlo lako dovesti do krivih zaključaka ako se ne stavi u pravi kontekst i dodatno ne objasni. Pogledajmo prvu usporedbu. Kupovanje u trgovini mogli bismo usporediti s komuniciranjem, izricanjem neke misli na standardnom dijalektu. U dućanima je obično normirana valuta plaćanja, mogući načini plaćanja (gotovina, čekovi, kartice) i sama činjenica da se kupljeno plaća. Misao je dakle da, kao što u trgovinama postoje određene norme koje se službeno propisuju, norme mogu postojati i za službenu upotrebu jezika (recimo, u medijima). Međutim, trebamo se zapitati što je to točno normirano u samoposluživanju? Do koje se mjere normiranje trgovinskih mikroodnosa može usporediti s jezičnim normiranjem? Retorički se možemo zapitati je li normirano i to ulazi li se u dućan prvo desnom ili lijevom nogom? Postoji li točno određena i fiksirana trasa obilaska polica? Smijemo li neke predmete pogledati više puta? Ako to usporedimo s jezikom, to pak znači da je svejedno koje jezične elemente koristimo dokle god uspješno komuniciramo (tj. uspješno ulazimo u dućan i u njemu kupujemo) – jeziku je svejedno kažemo li *u vezi toga* ili *u vezi s time*,

koristim kremu ili *koristim se kremom*. Normiranje svakog našeg morfema i svakog našeg koraka jednostavno nije potrebno niti u jeziku niti prilikom ulaska u samoposlugu. Takvo normiranje ne donosi nikakvu prednost niti poboljšava razumijevanje, komunikaciju itd. – riječ je naprosto o neznanstvenom i nepotrebnom zanovijetanju koje govornicima samo može smetati jer ih opterećuje besmislenim zahtjevima i pojačava jezičnu nesigurnost.

Usporedbe s prometnim pravilima ili robnom proizvodnjom još su više pod upitnikom. Naime, kad bi neka skupina vozača odlučila ne poštovati vožnju na desnoj strani ceste i krenula voziti lijevom, došlo bi do velikog problema u javnom prometu jer bi sigurna vožnja odjednom bila onemogućena (no treba voditi računa i o tome da su i u prometu, kao i u jezičnom normiranju, pravila proizvodnja – npr. u Britaniji i Japanu vozi se upravo lijevom stranom). Ako se pak ne poštuju standardi robne proizvodnje, to može imati kao posljedicu lošije ili čak opasne konačne proizvode. I u prometu i u proizvodnji standardi su često vrlo kruti i postoji jasan sigurnosni ili materijalni razlog za tu strogoću. S druge strane, ne postoje takvi, ekvivalentni razlozi za strogo propisivanje jezičnih oblika i zabranu trivijalne formalne varijacije, a što se nalazi u jezičnim savjetnicima.

Ako se vratimo usporedbi s vožnjom, može se reći da postoje razne vrste vožnje: primjerice i “opuštena” ili “dijalektalna” vožnja (npr. po vlastitom kvartu, “malo brže” od dopuštenog i sl.) – u kojoj se ne pridržavamo uvijek u potpunosti prometnih pravila. No takva “dijalektalna vožnja” može za sobom ponekad povući i vrlo realne negativne posljedice. Katičić se sigurno ne zalaže za ukidanje dijalekata, ali ovakvim usporedbama prosječnim se govornicima šalje poruka da je, kao što je za uspješnu vožnju potrebno slijediti samo jedan skup strogo definiranih prometnih pravila, i u jeziku potrebno slijediti samo jedan skup pravila, ne dopuštati nikakvo odstupanje i slijepo zagovarati samo jedan, strogo određen standardni varijetet. Time se samo i dalje učvršćuje prošireni stereotip da su dijalekti (pogotovo oni urbani) neispravni i loše naučene verzije “čistoga i jedinog ispravnog” standardnog dijalekta, baš kao što je i loša vožnja samo loše naučena i loše izvedena “ispravna vožnja”. No, kao

što smo već spomenuli, postoji ključna razlika između prometa i gramatike – vožnja koja ne poštuje propise može dovesti do ozbiljnih posljedica. S druge strane, nepoštivanje uputa zapisanih u jezičnim “savjetnicima” ili gramatikama standardnog dijalekta ne može dovesti ni do kakvih ozbiljnih posljedica. Dapače, upravo suprotno – strogo pridržavanje nesuvislih ideja iz jezičnih “savjetnika” otežava normalnu komunikaciju. Različiti nesporazumi u komunikaciji uvijek su mogući jer jezik po svojoj prirodi nije nepopustljivo kruto fiksiran kôd (niti bi takav bio efikasno sredstvo komunikacije), ali sigurno nisu uzrokovani time što govornik ne slijedi nerazumne zahtjeve preskriptivističkih uradaka.

Netočno je i štetno putem usporedbe s drugim vidovima normiranja u društvu pokušavati opravdati nepotrebno pretjerivanje u normiranju jezika koje guši jezičnu slobodu i kreativnost. Ne postoji konačan popis rečenica koje govornik može proizvesti, a jezik se ne može do kraja normirati, niti je to potrebno. Ljudi nisu strojevi i ne funkcioniraju na principu ograničenog broja naredbi – jezična proizvodnja se ne može programirati na isti način na koji se programiraju kompjuteri ili strojevi. Zbog toga će uvijek postojati varijacije u svim poljima na kojima se ljudska bića ostvaruju, a jezik sigurno ne može biti iznimkom, pa čak ni kada je eksplicitno normiran kao što je to standardni dijalekt.

Ideologija standardnog jezika toliko je proširena i internalizirana da neki govornici, a što se može čuti u kontaktnim savjetodavnim emisijama, i sami znaju tražiti od preskriptivistâ da im kažu “što je pravilno?”. Pritom rijetko kome na pamet pada da jezik nije jednoobrazan sistem i da u njemu ne mora nužno biti ili samo A ili samo B. Kada se ljudima pak znanstveno odgovori da je u jeziku dobro i *dud* i *murva* ili da je *rajčica* standardno, ali da to ne znači da su zato *paradajz* i *pomidor* nepravilni izrazi, ljudi su ponekad zbunjeni ili nezadovoljni. Naime, ideologija standardnog jezika, katkad izravno a katkad neizravno, govornike nužno tjera na to da razmišljaju o tome da samo jedna od dvije ili više mogućnosti može biti točna. To je pak, osim što poprilično osiromašuje i ograničava jezik, znanstveno neopravdano i ide protiv same naravi ljudskog jezika. U jeziku, naime, najčešće

ne postoji samo *ili-ili* nego postoji *i-i*. Ljudski je jezik po samoj svojoj prirodi varijantan: slične se ideje mogu izreći na različite načine. Razmišljati o jeziku na isključiv način u odnosima *ili-ili* znači ne shvaćati pravu prirodu jezika.

Jezik i konzervativizam

Konzervativan stav u jeziku – npr. u preferiranju starijih oblika i protivljenju jezičnim promjenama (što ne može biti ništa drugo doli neznanstveno) – često ide ruku pod ruku s konzervativnim stavovima o politici i društvu⁹³. To se dobro vidi u Katičićevoj negativnoj referenci na 1968. u intervjuu u kojem inače kritizira jezične promjene⁹⁴:

(...) ali se sjećam itekako presudne 1968, kada su bili studentski neredi i kada je Europa, sad se to vidi, zapravo propala.

Takvu povezanost političke konzervativnosti i konzervativnosti u stavovima o jeziku možemo vidjeti i u homofobnom ispadu Nives Opačić prigodom negodovanja o anglizmu *camp*, u kojem vrijeđa i stigmatizira *gay* populaciju i bez uvijanja joj pripisuje “kojekakve društvene trendove”, “prenavljanje”, “namjerno kultiviranje kiča, pa i vulgarnosti” i “bolećivu feminiziranost”, a stereotipno pripisane kulturne prakse (odijevanje) za autoricu su “nešto neopisivo”. Prema autoričinom omalovažavajućem i neutemeljenom diskursu *gay* populacija odgovorna je za “kvarenje jezika” zbog nekritičkog preuzimanja anglizama:

Naravno da se *taj* izraz *camp* povezuje s modom, kojekakvim društvenim trendovima i prenavljanjima i da je uvoz iz američkoga slenga. Ondje *camp* znači i namjerno kultiviranje kiča, pa i vulgarnosti, a nerijetko i bolećive feminiziranosti. *Campy* lokal bit će tako dekoriran lokal, *campy* odjeća nešto meni, ukratko, neopisivo, no i jedno i drugo

93 Za tu poveznicu usp. i Pullum 2006: 6, 14.

94 Vijenac 427 (2010).

izazvat će, poglavito među homoseksualcima i sličnim ljepodusima, opći ushit. (Opačić 2011: 45–46)

Omalovažavajuće stavove iste autorice možemo iščitati i iz sljedećeg komentara:

Dok su se ljudi još nastojali ponašati u skladu s društvenim pravilima, imali su omanji kartončić s otisnutim imenom i prezimenom kojim su najavljivali svoj posjet (...) Karticu bi osoba koja je među poslugom bila zadužena za najavljivanje posjetitelja odnosila gospodinu, gospodi ili gospođici. (...) ljudi počеше govoriti *podsjetnica*. U tom obliku riječ sve češće rabe novopečeni stanovnici grada koji su je čuli, ali ne i razumjeli. (...) Kad se posjetnica našla u rukama onih koji su je prigrlili kao žaba koja je vidjela gdje se konj potkiva pa i ona digla nogu, nije čudo što je taj kartončić – osim svoje namjene – izgubio i svoje pravo ime. (Opačić 2009a: 163–164)

Tu se, dakle, rogobori protiv oblika *podsjetnica*, koji da neki govore umjesto *posjetnica* (*vizitka*). Radi se o očito mlađem obliku, gdje se vidi samo to da govornici cijelo vrijeme aktivno (re)analiziraju jezični materijal i da pokušavaju motivirati riječi – a danas posjetnice zaista imaju puno više veze s podsjećanjem nego s posjetima gospodi u salonima. Ništa neobično u jeziku i ništa oko čega bi trebalo čupati kosu ili provoditi mononimičko brisanje. No, kako vidimo, ovdje je to povezano sa žalom za imaginarnim prošlim vremenima kad “su se ljudi još nastojali ponašati u skladu s društvenim pravilima” i svi su tobože nosili posjetnice. Žali se za vremenom kada su “fini ljudi”, koji su se znali ponašati, imali i poslugu. Takav je konzervativizam dodatno začinjen i eksplicitnim urban-rasizmom, gdje se “novopečeni stanovnici grada” optužuju za tobožnje kvarenje jezika⁹⁵. Usporedbom stanovnikâ Zagreba (očito je riječ o Zagrebu) koji nisu u njemu rođeni (doduše, nije niti autorica, ali to je ne priječi u napadima) sa žabom koja se želi potkivati šalje jasnu poruku da su oni koji nisu odrastali u “staroj Tkalčićevoj ulici”

95 S obzirom na to kako se govori o ljudima, nije iznenađenje što se i neke riječi, poput glagola *sačekati*, smatraju “uljezima” (Nikić-Ivanišević, Opačić & Zlatar 2004: 122).

(Opačić 2009a: 64) manje vrijedni građani koji ne trebaju niti pomišljati na uklapanje u život glavnog grada jer su “prirodno” predodređeni za drugorazrednost. Na kraju se još, da ne bi sve stalo samo na izvanjezičnim strahotama, govori i o “pravom imenu” za dotičan “kartončić”, što je moguće samo ako se zane-mari čitava povijest lingvistike 20. stoljeća, od de Saussureove arbitrarnosti jezičnoga znaka nadalje.

Općenito se preskriptivizam u jeziku može okarakterizirati kao konzervativna ideologija u jeziku (Kapović 2013) jer s njom dijeli čitav niz zajedničkih osobina: inzistiranje na *statusu quo*, stabilnosti (očuvanju jezika kakav jest), protivljenje jezičnim promjenama (“kvarenje” jezika), naglašavanje važnosti “reda” u jeziku (tj. pridržavanja strogih jezičnih normi, tj. pravilâ standardnog dijalekta), tradicije, autoritetâ (preskriptivistâ, jezičnih “savjetnika”, rječnikâ, obrazovanih govornika, “dobrih” pisaca i sl.), promocija nacionalnog jedinstva (pod standardnim/nacionalnim dijalektom), protivljenje “anarhiji” govornog jezika i dijalekata (iako ne uvijek otvoreno) te smatranje nekih pojava (oblikâ, riječi i značenjâ) u jeziku “autentičnima” a drugih “ne-autentičnima”. Sve je to lako prepoznati kao obilježja konzervativne ideologije.

Kako već rekosmo, s obzirom na analizu preskriptivizma kao odraza konzervativne (političke) ideologije u jeziku, ne može se reći da su preskriptivistička motivacija i razlozi uvijek potpuno nasumični. Oni jesu znanstveno neutemeljeni, ali su isto tako utemeljeni u samoj konzervativnoj ideologiji – poštovanju (prave i imaginarne) tradicije, autoritetâ, “reda”, protivljenja promjenama itd. Ono što je kod preskriptivističke ideologije nasumično nije sâm odabir pojedinih “kriterija”, jer su oni u skladu s političkim predznakom preskriptivizma, nego način primjene dotičnih. U knjizi ćemo vidjeti brojne primjere toga kako se potpuno nasumično jednom primjenjuje jedan, drugi put drugi kriterij, a treći put nijedan od njih. To, naravno, nije slučajno nego je logična posljedica neznanstvenih temelja čitave doktrine. Ako su same osnove neznanstvene i neosnovane, jasno je da se u njihovoj primjeni ne može očekivati dosljednost i racionalnost – slično kao što se ništa suvislo i smisleno ne može očekivati ni ako se, primjerice, gradi na rasizmu i sl. Kad bi sami

preskriptivisti dosljedno primjenjivali načela preskriptivizma, rezultat bi bio potpuni kaos i nemogućnost komunikacije. Stoga je preskriptivistička praksa uvijek nedosljedna i zastaje na pola puta.

Općenito se može reći da su aktivni i svjesni preskriptivisti (npr. lingvisti preskriptivisti) obično i konzervativci politički gledano (kao u spomenutim slučajevima Katičića i N. Opačić), no to nije nužno tako. S obzirom da ne postoji svijest o tome da je, za razliku od purizma (gdje je očito riječ o ksenofobiji/nacionalizmu u jeziku), preskriptivizam konzervativna tendencija u jeziku, preskriptivisti mogu politički imati i potpuno suprotna stajališta, tj. mogu biti potpuno nesvjesni toga da su im stajališta o jeziku u potpunom neskladu sa stajalištem o društvu⁹⁶. Riječ je o jednostranoj korelaciji – nije svaki preskriptivist desne političke orijentacije, ali su ljudi desne orijentacije u pravilu preskriptivisti/puristi⁹⁷ (iako pritom postoje i neka realna ograničenja – nisu svi dovoljno upućeni u jezičnu problematiku ili uopće ne razmišljaju toliko o jeziku da bi nužno bili konzervativci i u tom pogledu).

Već smo rekli da preskriptivizam, iako su “profesionalni” preskriptivisti po obrazovanju i struci lingvisti/filolozi, nije dio lingvistike. Kaže li se da je preskriptivizam glavno obilježje “amaterske lingvistike” (Edwards 1995: 147), najlakše bi bilo reći da preskriptivisti zapravo nisu lingvisti, s obzirom da zastupaju stavove koji se kose sa znanstvenim osnovama lingvistike. U nekim slučajevima, kada je riječ o onima kojima se bavljenje jezikom svodi isključivo na preskriptivizam, to i jest točno. No u drugima to nije tako jer situacija nije crno-bijela. Postoje i vrlo uspješni i dokazani lingvisti (npr. u Hrvatskoj Dalibor Brozović ili Radoslav Katičić), u čije se lingvističke kvalitete ne može sumnjati, ali koji unatoč tome imaju preskriptivističke sklonosti.

96 Kao ekstremne primjere tu možemo istaći Lava Trockog ili Antonija Gramscija, koji su politički/ekonomski bili komunisti, ali su, kada su govorili o jeziku, to (zacijelo nesvjesno) činili s desnih stajališta (usp. tekst “Borba za kulturu jezika” Trockoga u *Pravdi* 15. 5. 1923, u kojemu Trocki na momente zvuči kao neki suvremeni preskriptivist, a za Gramscija različite dobronamjerne ali zablude opaske o jeziku npr. u Gramsci 2000), zastupajući neznanstveni preskriptivistički pogled na jezik. Usp. i Kapović 2016: 69³⁵.

97 Usp. i Kapović 2011a: 85, 115–116.

sti⁹⁸. Kako to, dakle, objasniti? Kod takvih je lingvista zapravo riječ o tome da je kod njih (konzervativno-nacionalistička) politička ideologija u određenim segmentima nadjačala znanost. Tako onda dolazi do toga da, kada je riječ o preskriptivizmu, takvi stručnjaci jednostavno potiskuju i zanemaruju lingvista u sebi i preferiraju iskazivati svoje političke stavove kroz jezik, pa makar to bilo i potpuno neznanstveno.

Ponekad se kao argument u korist opiranja promjenama u standardnom dijalektu, a zapravo u jeziku općenito, navodi mogućnost održavanja veze s tradicijom i razumijevanja starije književnosti⁹⁹. Riječ je o klasičnom tradicionalističko-konzervativnom sentimentu iako je teško argumentirati da je čitanje starije književnosti bez prijevoda i/ili komentara valjan argument za standardološka rješenja u sadašnjosti. Naravno da nema ništa loše u tome da se uči i jezik starije književnosti i da se po potrebi koriste neke starinske riječi kao ekspresivna mogućnost izražavanja, ali je potpuno nerazumno nauštrb sadašnje komunikacije rogoboriti protiv promjena kao što su promjene glagolske rekcije poput *kontaktirati koga* umjesto *s kim* (što realno ne utječe na razumijevanje starijih tekstova) ili protiv promjenâ značenjâ riječi (primjerice inzistirajući da *značaj* i dalje znači samo 'karakter' a ne i 'značenje'¹⁰⁰). Navodno lakše čitanje djela starih pisaca ne može biti isprika za nepotrebne preskriptivističke zahvate, tim više što nam većina takvih besmislenih prohtjeva (poput inzistiranja da se govori samo *koristiti se čime* a ne *koristiti što* ili *kontaktirati s kim* umjesto *kontaktirati koga*) nikako neće pomoći primjerice u čitanju Marina Držića u izvorniku. Jasno je da jezik nije samo obično i neutralno sredstvo komunikacije, nego da u sebi sadrži i određene kulturološke vrijednosti i konotacije, da predstavlja odraz određene tradicije i simbolički repozitorij te da nerijetko nasljeduje bogatu etabliranu književnost. No postoji razlika između

98 Govoreći o situaciji u anglofonim zemljama, Milroy & Milroy (2012: 10) napominju da su tamo stručnjaci (lingvisti) uglavnom deskriptivisti i da su protiv vrijednosnih sudova u lingvistici dok se preskriptivistički stavovi prema jeziku mogu naći kod mnogih laika. U Hrvatskoj pak preskriptivizam nalazimo i među jezikoslovcima (i kroatistima i nekroatistima).

99 Usp. npr. Katičić 1965-66: 21, 1969-70: 98.

100 Usp. za to npr. Nikić-Ivanišević, Opačić & Zlatar 2004: 157.

poštovanja umjetničke starine i preuzimanja iste kao životnog modela. Danas su kao jezični uzor stari pisci promašen izbor, jednako kao što se ne bi trebalo očekivati da svi izgledamo kao gospodice iz Avignona.

Neki apologeti standarda, rastrgani između straha od “anarhističko-liberalnih” ideja o jeziku (koje će tobože stvoriti kaos) i činjenice da su jezične promjene ipak neizbježne, katkad tvrde da se trebamo dogovoriti koliko će se standard brzo ili sporo mijenjati – u smislu da je jedno što se jezik mijenja “na ulici”, ali da je službeni jezik druga stvar te da se moramo dogovoriti oko jezičnih promjena u standardu (što je najčešće samo ljepši način da se kaže da u standard ipak ne treba unositi promjene “s ulice”). Nažalost, i to je samo još jedan pseudoargument u službi ideologije standardnog jezika. Kao prvo, realnog “našeg” dogovora po tom pitanju nema – ne provodi se referendum nego o tome odlučuju “prosvijećene” elite (instituti, fakulteti, akademije, različita vijeća i sl.), po kriterijima koji se uvijek pokazuju kao znanstveno neutemeljeni. Kao drugo, iako se iz institucijâ i pozicijâ moći redovito promovira pogled prema kojem prosječni govornici previše jezično variraju, mijenjaju i kvare jezik, a institucije i “stručnjaci” brinu o čuvanju jezika i sprečavanju kaosa, istina je sasvim suprotna. Naime, upravo institucije pod krinkom “čuvanja” jezika vrlo često provode radikalne jezične zahvate, “čiste jezik” od nepoželjnih elemenata (i govornikâ) te uvode nerazumljive riječi i izraze. Budući da su takve jezične promjene zaista prenagle, institucije su društveni faktor koji radi na *otežavanju* komunikacije i stvaranju kaosa, a ne govornici. To i ne treba previše čuditi jer je uspješna komunikacija ionako samo deklarativni cilj rada tih institucija, a pravi cilj je legitimacija i promocija trenutno dominantne ideologije. Institucije *jedine* imaju dovoljnu političku moć za stvaranje jezičnih nedoumica, nesigurnosti i nerazumijevanja među govornicima, dakle za promociju šizoglosije. S druge strane, prosječni govornici u jeziku ne mogu ništa nasilno nametnuti niti pokvariti – nagle promjene blokiraju se jezičnim mehanizmom samoregulacije (Trudgill 1998), koji govornicima pomaže i kod promjena uvedenih od strane institucija, ali im ne pomaže u redukciji osjećaja jezične nesigurnosti i samomržnje. Govornici

tako mogu cijeli život uspješno komunicirati na standardnim i nestandardnim varijetetima, ali i istodobno smatrati da njihov jezik nije dovoljno dobar, precizan, kvalitetan i doraden, što je posljedica stalne izloženosti štetnom diskursu standardnojezične ideologije.

Uzrujani slušatelj

Tradicionalan preskriptivistički pristup u školskom sustavu stvorio je u općoj populaciji iskrivljenu sliku o prirodi jezika i ustoličio opreku *standardno* – *nestandardno* kao binaristički izbor umjesto kao kontinuum jezičnih izbora. Među prosječnim govornicima ta se opreka redovito prevodi u *pravilno* – *nepravilno* u apsolutnom smislu. Drugim riječima, govornici često smatraju da *standardno* znači *ispravno uvijek i svugdje*, jednako kao što je ispravno ne miješati alkohol i lijekove u bilo kojoj situaciji. Najbolja su potvrda tome trenuci u kojima nas u neformalnoj komunikaciji “jezično senzibilizirani” prijatelji i kolege, komentirajući našu jezičnu produkciju, ozbiljno upozore da se ne kaže npr. *u vezi tog problema*, nego se “pravilno” mora reći *u vezi s tim problemom*. *Odnesen* je “pravilno”, a *odnešen* “pogrešno”. To pokazuje da se standardni dijalekt često smatra sâm po sebi boljim od drugih varijanata, bez obzira na kontekst ili registar upotrebe. Kada se radi bilo o privatnoj ili o javnoj komunikaciji, nije neobično da jezični laici iskazuju negativne osjećaje, od uzrujanosti preko zgražanja do revolta ili pak gorke rezigniranosti zbog toga što su čuli da netko koristi jezične elemente koje oni ne doživljavaju kao “ispravne”, “logične” odnosno standardne ili pak zbog toga što su na nekom natpisu uočili pravopisnu pogrešku¹⁰¹. Primjerâ takvog doživljavanja javne jezične uporabe ne nedostaje u svakodnevnom životu, a vrlo se često čuju i u medijima, u radijskim ili televizijskim programima posvećenim jezičnim pitanjima. Jedna takva emisija je *Hrvatski naš svagdašnji*, koja se uživo emitira jednom tjedno na zagrebačkoj postaji *Radio Sljeme*. Emisija

101

Milroy & Milroy (2012: 26–46) o toj pojavi govore kao o “tradiciji prigovaranja” (eng. *complaint tradition*). Usp. i Edwards (2012: 16) i Tieken-Boon van Ostade (2010, 2011).

se bavi hrvatskim jezikom, s posebnim naglaskom na standard. U njoj slušatelji mogu postavljati jezična pitanja i riješiti svoje dvojbe (najčešće u obliku *Je li X ispravno?* Ili *Što je ispravno – X ili Y?*). Stručni gost-suradnik emisije je Marko Alerić s Odsjeka za kroatistiku zagrebačkog Filozofskog fakulteta, a njegova je uloga da odgovara na pitanja slušatelja i voditeljice. Pogledajmo neka pitanja i odgovore iz emisije:

Primjer 1:

Slušateljica: Htjela bih reći, što me strašno smeta: *užasno je dobar, užasno je dobar*. (...) Ako je nešto užasno, znači da je to nešto živo, to ne može bit' dobro!

Alerić: Ovako, meni je vrlo drago kad čujem da netko kaže da mu nešto vrlo smeta (...) to znači da svi nekako živimo s jezikom, da osjećamo što se u jeziku zbiva i da smo osjetljivi na jezična pitanja, što je također vrlo dobro. Znae, najgore je kad se nešto ignorira, odnosno kad nemamo nikakav stav prema nečemu. Dobro je kad imamo ili pozitivan ili negativan stav, ali kad nemamo stava, kad smo neutralni, to je najgore. (...) u neutralnom govoru ja bih sigurno upotrijebio *vrlo lijepo*, a ne *užasno lijepo* i sl., ovo je došlo, tako, zbog (...) nastojanja da možda još dodamo neko, neko jače značenje, nije nepravilno, ali ne bih preporučio u nekom neutralnom stilu da to upotrebljavamo. To znači da ne bih zabranio književnicima, oni se mogu igrati s jezikom i mogu upotrebljavati razne jezične oblike i konstrukcije i njihove rečenice mogu, mogu glasiti potpuno drugačije od onih koje su uobičajene, standardne, svakodnevne, ali u svakodnevnom govoru ne bih to upotrebljavao. (*Hrvatski naš svagdašnji*, 9. 1. 2012)

Primjer 2:

Slušatelj: Neke me stvari i neke osobe u našoj lijepoj domovini smetaju, koje ih izgovaraju. Naime, postoji glagol *držati*, on znači *nešto primiti rukom, nogom, s nečim drugim i držati to čvrsto*, dakle *ne ispustiti*. E sad, kada neki naši, političari većinom ili osobe koje se žele jako eksponirati kažu *držim da je to dobro*, to je meni čisto silovanje našeg hrvatskog jezika, ponavljam hrvatskog jezika jer upotrijebiti glagol *držati*, *držati* možete psa, auto, drugu osobu, ali *držati*, *držati* umjesto

misлити, pa mi ćemo glavu, mozak nazivati *držalica*, zaboga! Pa *držalica* je nešto drugo opet!

Alerić: Dobro, hvala lijepa na mišljenju, slažem se s vama potpuno, dakle kada znači smatrati, misliti, činiti se (...) cijeniti, ispunjavati, svakako je bolje upotrijebiti te glagole, a ne glagol *držati* i meni se sviđa, odnosno vrlo mi je zanimljivo isto za sociolingvističku analizu ono što ste rekli, *ne sviđa mi se kada netko upotrijebi glagol držati i ne sviđaju mi se ni te osobe koje to upotrijebe*, to je samo poruka svima nama da (...) kada upotrebljavamo hrvatski jezik moramo voditi računa o tome kako govorimo, što govorimo i dakle poruka je da kada upotrebljavamo jezik da onda prenosimo podatak ne samo podatak o tome jesmo li naučili neko jezično gradivo ili nismo nego i stvaraju ljudi o nama i određeni stav, određeno mišljenje na temelju toga što govorimo i kako govorimo. (*Hrvatski naš svagdašnji*, 16. 1. 2012.)

Primjer 3:

Slušateljica: Ja bih lijepo molila da se jedna stvar više ne ponavlja na radiju, a to je *odmarati* i *brinuti*. To su povratni glagoli, koliko ja znam, i svi na televiziji, na radiju, spikeri, svi koriste ta dva glagola kao ne-povratna glagola. *Idite popodne odmarati*, to je strahovito krivo!

Alerić: Slažem se, slažem se.

Slušateljica: Isto tako i *brinuti*. Al' to nije samo stvar među ljudima. To je stvar među spikerima. Spikeri tako govore. Da ne govorim o boji *roza* koju ne dekliniraju, koju dekliniraju odnosno! *On ima roza hlače*, on će reći *roze hlače*! To je nešto što toliko škripi, to sam ja toliko puta, ja ne mogu shvatiti da se to čuje na radiju i televiziji, u knjigama, u novinama, svugdje! To je zbilja nešto vrlo pogrešno.

Alerić: Evo ja inače, mislim, volim i vrlo mi je drago kad ljudi to tako tragično doživljavaju, pogreške. Ja sam se već naučio na velik broj pogrešaka tako da prestao sam to sve tragično promatrati i nastojim biti smiren kad vidim raznorazne pogreške, ne diže mi se kosa na glavi (...) inače bih svaki put reagirao, ali, mislim, zaista podržavam sve one koji tako reagiraju i zapravo sam uvjeren da jedan dobar odnos prema pogreškama u smislu da se mora znati da je nešto pogreška i da nešto ne treba upotrebljavati i kako je pravilno i želja da iskorijenimo pogreške, da je to nešto što je vrlo poželjno i da treba na tome nastojati i da treba na tome ustrajati dok god možemo (...) kako bi jezik kojim komuni-

ciramo, koji upotrebljavamo bio što pravilniji, točniji, kako bismo mi bili što više u skladu s normom. (*Hrvatski naš svagdašnji*, 23. 1. 2012)

Kada se neki uzrujani slušatelj javi u emisiju zbog toga što je netko u javnom govoru upotrijebio jezični element koji slušatelj iz određenog razloga ne odobrava, od jezičnog stručnjaka očekivali bismo da objasni jezičnim laicima da nema potrebe za uzrujavanjem ili da ne treba u jeziku tražiti vrstu logike koja se na nj ne može primijeniti. Trebao bi i objasniti načela semantičke promjene i kako *užasno* može dobiti značenje drugačije od polazišnoga, kako glagol *držati* uz postojeće konkretno može dobiti i apstraktno značenje ‘misliti, smatrati’ (kao i u drugim europskim jezicima, npr. eng. *hold*, njem. *halten*, lat. *teneo*, tal. (*ri*) *tenere*, fr. *tenir* itd.), objasniti da se u nekim glagolima gubi povratnost i objasniti zašto je zapravo očekivano da se nesklonjivi pridjev u jeziku počne deklinirati kao i većina pridjeva¹⁰². Umjesto toga, Alerić odobrava slušateljevu negativnu reakciju, perpetuira neznanstveni pristup jezičnim pitanjima i ohrabruje negativnu perspektivu prema nestandardnim jezičnim varijetetima (i onim jezičnim elementima na koje on proizvoljno stavi grimizni cenzorski pečat¹⁰³). Naposljetku, eksplicitno podržava negativan stav prema govornicima koji koriste te tobože neispravne oblike.

Nakon poziva slušatelja koji se uzrujava zbog toga što neki političari naglašavaju pridjev *gospodarski* na prvom slogu (što nema veze s političarima, nego je riječ o akcenatskim varijantama koje redovno postoje u riječima poput *gospòdārski/gòspodārskī*, gdje

102 U izrazima poput *užasno dobro* ili *držim da je to dobro* riječ je o višeznačnosti. Kod izraza kao *užasno dobro* poanta upravo jest u tome da to izvorno znači nešto loše (ali u velikoj mjeri) pa se to zato onda i upotrebljava i kao intenzifikator (pojednostavljeno, od značenja ‘vrlo loše’ nastaje značenje ‘vrlo’). Usp. također izraz *strašno dobro*, a u slengu i *mrak/mračno*, *brutalno*, *krvavo* itd. sve u značenju ‘sjajno, super’. Toga ima i u drugim jezicima, npr. u američkom slengu *rad* (skraćeno od *radical* ‘radikalno’) također znači ‘super’, a slične, na prvi pogled neobične promjene značenja, su zabilježene i drugdje, npr. njemački *geil* što od izvornog ‘pohotno’ postaje ‘super’. Za “logiku” značenja izraza poput *držim da je tako* usp. npr. riječi *stav*, *stajalište*, koje također nemaju ništa s doslovnim stajanjem na nogama, nego znače ‘mišljenje’ i sl. Usp. još i latinizam *pozicija* u značenju političke pozicije ili riječ *linija* u smislu političkog stava, pozicije. Da riječi uz konkretno, fizičko dobivaju i apstraktno značenje nije nimalo neobično – jezik bez toga ne bi mogao ni postojati. Za gubljenje povratnosti u nekim glagolima i pridjev *roz(a)* vidi kasnije.

103 Zanimljivo, nisu svi preskriptivisti protiv *držati* u smislu ‘smatrati’ – usp. LB 2011: 53.

druga varijanta stvarno jest inovativna¹⁰⁴) pa komično ustvrđuje da se Khuen-Héderváry “ceri iz pakla” jer je “konačno uspio u naumu da provede mađarizaciju u Hrvatskoj” (aludirajući na vezani naglasak na prvom slogu u mađarskom), Alerić reagira samo pohvalno, a potom vrlo jasno zagovara svoj neznanstveno-nedemokratski pogled na javnu jezičnu upotrebu i izlaže svoj model isključivanja ljudi iz javnog diskursa. Kad bi mogao, on bi osobno određivao tko smije javno govoriti, a vodio bi se kriterijem govornikovog neupitnog prihvaćanja ideologije standardnog jezika i vidljivo iskazane jezične nesigurnosti. “Velikodušno” bi dopustio da govornici i griješe, ali bi zahtijevao da se poklone standardnom dijalektu te potencirao osjećaj krivnje kod onih koji nisu savršeno u tome uspjeli – dakle, kod svih govornika, od kojih će se neki zbog toga možda i povući iz javnog prostora, politički najvažnijeg:

Da, hvala Vam lijepa, hvala lijepa, mislim da svi zajedno trebaju promisliti, političari, svi javni govornici, zaista, eto, Vi ste naveli tako, jedan možda i malo jači primjer, ali mislim da je, da je dobro da nam to svima bude poticaj, osobito javnim govornicima. Nitko bez svijesti o tome da je potrebno ovladati standardnim jezikom, i na razini gramatičke norme, koja uključuje i pravogovornu normu, odnosno ono što je poštovani slušatelj rekao, naglaske, i drugo, ne bi smio, dakle barem bez svijesti o tome da je to potrebno i bez želje da time ovlada, ne bi smio uopće u javnosti govoriti. Dakle, to, to bih, to bih zabranio. [voditeljičin komentar] Dakle, barem svijest, ali barem svije[st]. Ne, čak ne moraju govoriti pravilno, ali da barem osjete u sebi da je potrebno ovladati i standardnim naglaskom i da im je na neki način neugodno zbog svih tih pogrešaka i da na neki način šalju neprestanu poruku, informaciju nama “zasad sam takav, ali potrudit ću se, bit ću bolji, uložiti ću trud, uložiti ću napor”. (*Hrvatski naš svagdašnji*, 15. 6. 2015)

Tu je i klasična mantra kako jezik svi moramo neprestano učiti:

104 Usp. Kapović 2015a: 674^F za akcentološki kontekst.

Alerić: Kad govorimo o vještinama, onda upotrebljavamo nesvršene glagole. Dakle, ja nisam *ovladao* standardnim jezikom, ja nisam *ovladao* pravopisom ili gramatikom, nego *ovladavam* pravopisom, gramatikom. Dakle, nesvršenim glagolom izražavamo ovladavanje vještinama i svoj trud kako bismo u njihovoj primjeni bili što bolji.

Voditeljica: Znači, kada govorimo o jeziku, to bi trebalo biti jedno trajno nesvršeno stanje, uvijek učimo.

Alerić: Da, da, uvijek učimo. (*Hrvatski naš svagdašnji*, 30. 1. 2012.)

Stavovi poput navedenog na prvi pogled djeluju pozitivno i čini se da pozivaju na kontinuirano usavršavanje u određenim znanjima, što je uvijek poželjno i dobro. No već na drugi pogled postaje jasnije da se zapravo radi o vještoj manipulaciji slušalaca. Naime, prosječan govornik sasvim se normalno i dobro služi svojim vlastitim jezikom i sposoban je, bar što se jezičnog izraza tiče, izražavati svoje misli i ideje pred auditorijem cijele zemlje. Netko će pritom biti manje elokventan, netko više, nekome će se lakše prepoznati mjesto porijekla, nekom teže, netko će govoriti smisljenije, netko manje smisljeno, ali većinom ćemo ih sve uglavnom razumjeti. Da je to tako, vidimo po tome što na televiziji i radiju redovito gledamo i slušamo priloge u kojima nasumično odabrani sugovornici, slučajni prolaznici, odgovaraju na novinarska pitanja i njihovi odgovori većinom su razumljivi svim govornicima našeg jezika – čak i ako se uopće ne trude govoriti standardom nego govore svojim lokalnim govorom ili nekom lokalnom *koine*.

U čemu je, dakle, problem? Problem nastaje kada se slušateljstvu jezične emisije pod krinkom stalnog usavršavanja sugerira da nikada neće biti dovoljno dobri govornici svoga materinjeg jezika i da ga stalno moraju učiti. Tu se naravno postavlja pitanje *što točno?* i *od koga?* trebamo učiti, a odgovor se nameće sâm – subjektivne i proizvoljne jezične upute od autorâ jezičnih “savjetnika”. Naravno da se cijeli život može raditi na retoričkim vještinama, dobrom govorništvu, na stilu pisanja i govorenja, ali s obzirom na način obrađivanja jezičnih pitanja u radijskoj emisiji *Hrvatski naš svagdašnji*¹⁰⁵, nedvojbeno je da znanje o (stan-

dardnom) jeziku za tamošnjeg dežurnog jezičnog cenzora znači znanje vječno rastućeg popisa zabranjenih riječi i strukturâ i njihovih “dobrih zamjena”. Alerić u emisiji redovito naglašava da svi moramo raditi na jezičnim vještinama ili djelatnostima, misleći pritom na govorenje, slušanje, čitanje i pisanje, ali ne nudi nikakve savjete kako da prosječan govornik koji se zanima za jezik te vještine zaista i poboljša. Umjesto toga slušaocima se nude mehaničke zamjene tipa “ne *ukoliko* nego *ako*”, “ne *iza* nego *nakon*”, “ne *par* nego *nekoliko*”, kao da će takve besmislenе čistke pojedinih elemenata dovesti do nekakve “pravilnije” i kvalitetnije jezične produkcije i recepcije.

Budući da taj cenzorski popis postaje sve veći i veći pojavom svakog novog “savjetnika” na tržištu i novih preskriptivista koji odluče da je vrijeme da podijele svoje mudrolije s javnošću, prosječni govornik ne može s njima držati korak osim ako mu to ne postane glavna preokupacija u životu. Trebao bi svakako nabaviti sva ta djela, izučiti ih i u svojoj jezičnoj produkciji pridržavati se proizvoljnih, neutemeljenih i isforsiranih pravila, a sve s ciljem da napokon nauči svoj vlastiti jezik, u kojemu od djetinjstva normalno funkcionira. Ovdje se zapravo radi o obmanjivanju slušalaca, podupiranju proširenog jezičnog mita da “svi krivo govore” i konačno o pokušaju da se opća populacija učini trajno ovisnom o jezičnim preporukama i pravorijecima jezičnih “savjetodavaca”. Velika je šteta da emisija naziva *Hrvatski naš svagdašnji* (a ne *Hrvatski naš standardni*!) obrađuje jezične teme tako da osnažuje među govornicima ideologiju i mit o standardnom dijalektu kao jedinom ispravnom i kao jednakom ukupnosti čitavog jezika. Iako se tu i tamo reda radi izrecitira maksima poput *svi su naši govori jezično bogatstvo*, diskurs emisije u potpunosti je suprotnosti s takvim stavom. Svi ostali varijeteti zanemareni su kao manje vrijedni te se u tako osiromašenom pogledu i na jezik u njegovoj punini i na standardni varijetet nestandardni govori spominju većinom kao izvor “pogrešaka” i preprekâ na putu k “pravilnome” jeziku¹⁰⁶. Takva fetišizacija standarda i

omalovažavanje nestandardnih jezičnih varijanata ne koristi u konačnici ni standardnom dijalektu jer se odašilje potpuno kriva i nelingvistička slika o njegovoj realnoj društvenoj ulozi i o njegovom odnosu s govornicima (ne služe oni tome kôdu nego on njima). Ono što je možda i najporaznije jest to da se odašilje slika o standardu kao o nužno nefleksibilnom i unaprijed zauvijek utvrđenom skupu dosadnih i nerazumnih odredaba u kojem su rezovi između “pravilnoga” i “nepravilnoga” povučeni na kognitivno i upotrebno posve neopravdanim mjestima. Stječe se stoga dojam da standard ne može odgovoriti na potrebe svojih govornika jer eto, jedno je *kako se govori*, a sasvim drugo *kako bi se trebalo govoriti*. Standard se tako pogrešno portretira kao nikad dostižan, artifičijelan i zapravo lažan jezik koji nema veze s govornikovim stvarnim životom. Jedino što emisija u sadašnjem obliku ohrabruje jest stigmatizacija prirodnoga i pijedestalizacija umjetnoga, po mogućnosti što umjetnijega jezika.

Evo kako je dotičnu emisiju kritizirao filozof Boris Buden (u emisiji HRT-a *Nedjeljom u 2* emitiranoj 30. 6. 2013):

Jedna od najstrašnijih stvari koje sam u Hrvatskoj doživio je da sam bio... slušao sam jednu radijsku emisiju koja je, prije par godina... tu su ljudi koji nazivaju nekog u studiju, jezikoslovca, i onda stalno pitaju “a kako se kaže ovo na hrvatskome, a kako se kaže, da li, moja susjeda je rekla ovo i ovo, da li je ona rekla ispravno...”. Pazite, to su odrasli ljudi koji se ne usude slobodno govoriti, koji moraju pitati autoritet kako da govore taj svoj takozvani materinji jezik i onda vi vidite šta je nastalo od tog jezika – to je medij straha, to je instrument kontrole koji drži te ljude podjarmljene. Dok s druge strane, naravno, elita njima ostavlja taj jezik, a elita radi i obnavlja se i gleda u budućnost na jednom sasvim drugom jeziku.

dnom jeziku.” Zanimljivo je da autorice, nakon što su osudile bezbroj uobičajenih struktura i kao jedine “pravilne” ponudile potpuno umjetne oblike (vidi u knjizi druge citirane primjere iz dotičnog djela), odjednom se (dubioznom tvrdnjom o tome kakvo je stanje na terenu) pozivaju na nestandardne dijalekte kao na vrelo standardnog dijalekta. Možemo postaviti i logično pitanje – tko su onda govornici koji kažu *nisi u pravu*? Jesu li to govornici s afazijom ili možda izvanzemaljci? Ovaj primjer izvrsno ilustrira kako se lako i neutemeljeno sasvim uobičajeni oblici proglašavaju nelegitimnima, a varijeteti u kojima se oni koriste (p)ostaju nevidljivi, kao da ne postoje.

Što se pak tiče dijalekata kao nominalnog “bogatstva hrvatskog jezika”, što je fraza koju preskriptivisti nerijetko uzgred napominju, kada se dođe do merituma zapravo se vidi da oni to “bogatstvo” promatraju kao “balast”. Tako možemo naići na navode poput:

Eto u čemu je bogatstvo jezično: da za svaki pojam, za svaku govornu potrebu jezik ima jednu, ali dobru riječ. Druga koja u potpunosti isto kaže samo opterećuje naše pamćenje. Zato su jezični balast riječi *dozvoliti, efikasan, elan, kreator, produkcija, pendžer, peškir, (šugaman), špajza* uz naše lijepe riječi *dopustiti, uspješan, (djelotvoran), polet, stvaralac, proizvodnja, prozor, ručnik, smočnica*. (Babić 1990: 65)

Na stranu činjenica da u mnogim dotičnim primjerima uopće nije riječ o potpunim sinonimima (npr. *modni kreator* se ne može zamijeniti ***modnim stvaraocem*), u dotičnom odlomku autor shvaća jezično bogatstvo kao mononimičko izbacivanje i zabranjivanje riječi, pritom vrlo smjelo govoreći o tome što i koliko navodno “opterećuje pamćenje”, ovoga puta pod krinkom brige za sirote govornike, “izmučene” “nepotrebnim” riječima. Interesantna je i klasifikacija uobičajenih dijalektalizama ali i nedijalektalizama (*dozvoliti, efikasan, elan, kreator i produkcija* su uobičajene riječi i u standardnoj upotrebi) kao “balasta”, očito proizašla ne samo iz purizma i jezične ksenofobije, nego i iz idolopoklonskog veličanja standardnog dijalekta (koje nepotrebno dovodi na zao glas i sâm standardni dijalekt) – i to ne bilo kakvog standarda nego samo onog koji odgovara “visokim” Babićevim kriterijima pa u njemu nema mjesta za riječi poput *efikasan* (?). Takvom se “kritikom” šalje jasna poruka i korisnicima nestandardnih “balastnih” oblika, kao i onih standardnih ali nepoćudnih (jer su krivih krvnih zrnaca), o tome da upotrebom tih oblika i sami postaju društveni “balast”. Sve to iako je jasno da ako govornici u svome govoru redovito koriste nekoliko riječi sa sličnim značenjem, ljudsko pamćenje očito nije na razini amebe nego uspješno i voljno zadržava sve što govornik kasnije svojim odabirom i navikom koristi u vlastitoj jezičnoj produkciji.

I Brozović (1998: 166–167) zagovara mononimičko brisanje govoreći o “posve suvišnom opterećenju” kao da se radi o realnom problemu i patnji govornika uzrokovanoj dubletama:

dvostrukost u kojoj bi obje dublete imale posve istu značenjsku i stilsku vrijednost, što ne pogoduje normi. Smicalice o tome kako i takve dvostrukosti “obogaćuju” jezik zaista su samo smicalice: razvijeni, izgrađeni i bogati jezici nisu se “bogatili” na taj način.

[S]am smisao svakoga standarda [je] u uklanjanju nefunkcionalnih dvostrukosti i višestrukosti, u jeziku i svagdje drugdje. (: 167)

Dublete koje bi bile savršeni sinonimi rijetko se nalaze i čim se stvore, vrlo se brzo počnu diferencirati stilski, konotacijski i sl. “Ugledni jezici” na koje se poziva Brozović baš jesu bogatili svoj izričaj približnim sinonimima koji su s vremenom zadobili drugačija značenja, stilsku ulogu i kolokacijske veze. Ako se u praksi pokaže da postoje “nefunkcionalne dvostrukosti i višestrukosti”, govornici će ih napustiti. Kako upozorava Haugen (1962), istoznačne ili bliskoznačne dublete zaista kod govornika mogu stvoriti šizoglosične osjećaje, ali u tome je procesu ključna uloga institucija, školskog sustava i medija, koji *komunikacijski bezopasnu* jezičnu varijaciju mogu prikazivati kao pozitivnu ili (nažalost, mnogo češće) kao negativnu pojavu, *simbolički opasnu*, i time stvarati ili promovirati nesigurnost kod prosječnih govornika.

Kada govore o “pravilnosti” u jeziku i potrebi cjeloživotnog učenja, preskriptivisti će se pod pritiskom, kada se počne ukazivati na nedostatke u njihovim idejama, izvlačiti na to da govore samo o standardnom dijalektu. Međutim, pogleda li se kako davanje jezičnih “savjeta” najčešće izgleda u praksi, jasno je da misle na jezik kao takav, a ne samo na standardni dijalekt. Hrvatski preskriptivisti često optužuju govornike lokalnih, nestandardnih varijeteta da “ne znaju hrvatski”, da ga “nepravilno govore”, kao da mjesni govori nisu hrvatski nego valjda klingonski. Osim toga, u njihovom se izlaganju često može iščitati da je nešto uvijek pogrešno samo po sebi, a ne samo u najformalnijem registru. To se vidi po brojnim primjerima skupljenima u ovoj knjizi. Pritom se neki od njih, govoreći o tobožnjim greškama

koje se u jeziku javljaju, ne ustežu i od vrlo grubih osuda i emocionalno obojenih izraza poput “izopačeni naglasici” (Vratović 2007: 8), neke se pojave komentiraju s “Bože, oprosti!” (Vratović 2007: 68), a ljudi se krste “poluinteligentima” (Nives Opačić¹⁰⁷) i sl.¹⁰⁸

Standardni dijalekt u javnoj upotrebi

Prezir prema komunikaciji nestandardnim jezičnim varijantama doveden je do apsurdna u sljedećoj izjavi Nives Opačić:

Čudaci ispadaju oni koji uopće od nekoga traže da se izražava pravilnim standardnim hrvatskim jezikom u javnoj uporabi. Mnogi navode da se možemo sporazumjeti i drukčije. Takvima obično kažem da se možemo sporazumijevati i šutke, jer postoji i govor tijela, znakovi, tzv. neverbalna komunikacija. Možemo se, dakle, sporazumijevati a da i ne otvorimo usta. (Nives Opačić, *Glas Koncila* 7/1756, 17. 2. 2008)

107 Nives Opačić (u radijskoj emisiji *Jezik i predrasude* Prvog programa Hrvatskoga radija emitiranoj 6. 8. 2013) tako naziva korisnike određenog amaterskog fotografskog internetskog portala zbog slabog poznavanja pravopisa, navodeći primjere pisanja poput *ljepo* i *kčerka*. Stvar je jednostavno u tome da je dotični govornik riječi zapisao onako kako ih on (i mnogi drugi) doista izgovaraju – s glasom /l/ u /lepō/ (umjesto /ljepo/, što je formalniji izgovor) i bez razlike *č/c* (što je obilježje mnogih organskih govora u Hrvatskoj), a što se onda piše kao *č*. Premda je jasno da se radi o odstupanju od službenoga pravopisa, nema razloga za uvrede i čuđenje jer je tu riječ samo o doslovnu zapisu realnoga jezika – u kojemu se (u nekim varijetetima) doista kaže *lepō* i *kčerka*. Lingvistički gledano, takvi zapisi nisu irelevantni jer nam ukazuju na realne karakteristike govornoga jezika. Treba također naglasiti da su upravo takva odstupanja od službenoga/ustaljenoga načina pisanja vrlo korisna u povijesnoj lingvistici i filologiji jer nam daju bitne indicije o fonologiji određenoga jezika. Tako su “greške” u pisanju starih jezika (npr. latinskoga), na koje su se tadašnji obrazovani(ji) ljudi mrštili, danas dragocjene lingvistima jer svjedoče o tome kako su se ti jezici doista izgovarali – tako se u djelu *Appendix Probi* (iz 3. ili 4. stoljeća) kritiziraju “greške” u tadašnjem latinskom (npr. *speculum non speculum* ‘*speculum* a ne *speculum*’) iako to, naravno, nije pomoglo (pa današnje talijansko *specchio* ‘ogledalo’ nastaje upravo od kasnolatinskog *speculum* a ne od klasičnoga i starijeg latinskog *speculum*). U svakom slučaju, jeziku svakako ne prijeti propast zato što je netko napisao nešto što nije u skladu sa standardnom ortografijom, a ne postoji ni mogućnost da će zbog pisanja *ljepo* i *kčerka* itko išta krivo shvatiti. Treba također biti svjestan toga da je pravopis uvijek proizvoljan i ne uvijek najlogičniji izbor (npr. pisanje dugog odraza jata kao <ije> je u suvremenom hrvatskom odraz tradicije koji nema pretjerano veze s realnim izgovorom toga slijeda u većine govornika – Kapović 2007: 64–66).

108 Za kritiku preskriptivističkog nazivanja ljudi koji ne govore standardom lijenima, neinteligentnima i sl. vidi npr. i Spolsky 1998: 73, Cook 2003: 14 ili Schilling-Estes 2006: 315.

U navedenoj izjavi možemo iščitati nekoliko insinuacija. Jezični “znalci” i pobornici “pravilnog” standardnog jezika prikazani su kao žrtve jer ih nitko ne shvaća ozbiljno (da je stvarno uvijek tako, ova bi knjiga bila suvišna), pozivajući na taj način na veću senzibilizaciju za taj važan društveni “problem”. A na posve ispravnu ideju da se možemo sporazumijevati i nestandardno (s tim da standard postoji i bez preskriptivističkog hipernormiranja), Opačić sipa iz rukava “protuargumente” – u skladu s ideologijom monokodije, za nju je komunikacija standardnim dijalektom (i to baš njezinom verzijom standarda) jedina “pravilna” i vrijedna, a nestandardni su varijeteti (i normalan, nepreskriptivistički standard) jednaki *ne-jeziku*, budući da ih svojim diskursom apsurdizacije proglašava istovjetnim *neverbalnoj* komunikaciji. Ovdje samouvjerenost u izvrtanju obrnuto proporcionalno korespondira s poznavanjem osnovâ lingvistike i klasičan je primjer pokušaja delegitimacije i stigmatizacije nestandardnih varijeteta.

U javnosti preskriptivisti nerijetko ističu i tezu o tome da standardni dijalekt omogućava govorniku da se izdigne iz mjesnoga na nacionalni nivo i da bi njegova govorna produkcija trebala biti geografski neutralna, takva da slušatelji ne mogu pogoditi iz kojeg je tko kraja. Takav pogled na funkciju standarda nije nelegitiman – ako govornik to želi, on će se potruditi i ukloniti iz svojeg govora barem dio lokalnih elemenata. Problem s tom tezom nastupa kada osvijestimo da se i ona zloupotrebljava kao opravdanje za sve veći i veći broj izmišljenih i isforsiranih pravila po izvrnutoj logici u stilu *ne smije biti ničega lokalnog i spontanog u standardnom govoru: treba dakle govoriti onako kako se nigdje ne govori i koristiti umjetne, neprirodne oblike da se to postigne*.

Osim što se ne bi trebalo tako manipulirati općom populacijom, valja podsjetiti da nadlokalnost standardnog dijalekta ne znači da baš svi govornici žele sakriti svoj lokalni i regionalni identitet. Poznata je činjenica da jezik služi i kao sredstvo komunikacije i kao simbolički marker različitih identiteta (etničkog, lokalnog, grupnog, supkulturnog itd.), a samim time i kao faktor koji se koristi za razgraničenje jedne skupine od druge. Standardni dijalekt pak dobiva posebnu društvenu pažnju i “zaštitu” koja se najčešće ostvaruje u preskriptivističkom djelovanju, a ono

može biti usmjereno na vanjske utjecaje (puristički otpor prema stranom jeziku) i na unutarnje (Edwards 2012: 12–13), pri čemu dolazi do otpora prema legitimizaciji javne i nadlokalne upotrebe elemenata nestandardnih varijeteta. No čak i kada se služimo standardnim dijalektom, posebice u govoru, ne znači da postajemo robotima i da nemamo višestruke identitete koje (svjesno ili nesvjesno) želimo projicirati prema svojoj okolini. Govornik standarda nije osoba izvan vremena i prostora. Lokalni identitet dio je osobnosti svakog pojedinca i na njemu je, a ne na samopostavljenim prvoborcima preskriptivizma, da odluči hoće li ga govorom iskazivati u većoj ili manjoj mjeri u pojedinim situacijama. Korištenje nekih lokalnih elemenata u produkciji na normiranom varijetetu u velikoj većini slučajeva neće narušiti komunikaciju i neće imati nikakve negativne posljedice. Sasvim je druga stvar ako se na jezične oblike određenih geografskih područja ili društvenih skupina gleda kao na nešto nepoželjno, ali to je problem preslikavanja izvanjezične netrpeljivosti u jezik, ne inherentne nepodobnosti tih jezičnih elemenata za javni diskurs.

Govornik odrastao i socijaliziran u standardnojezičnoj kulturi očekuje upotrebu standardnog dijalekta u javnoj upotrebi, npr. u televizijskim emisijama. Pogledajmo novinski osvrt kritičara Tomislava Čadeža na način govora Borisa Mirkovića, voditelja emisije *Kolo sreće* na jednoj privatnoj televiziji¹⁰⁹:

U ponedjeljak, na premijeri uskrsloga kviza, gostovao je njegov davnašnji domaćin **Oliver Mlakar**, a već u utorak voditelj **Boris Mirković** stupa pred nas gotovo sam, u pratnji svega jedne djevojke, zajedno s visokim potpeticama za glavu i po više **Ive**. Za razliku od nje, Mirković je neustrašiv. Ona, naime, nastoji i uglavnom uspijeva govoriti standardnim jezikom, ali njega niš ne ferma, a kamoli jučerašnji Mlakov nastup, pa spika purgerski. Sustavno krati infinitive, on će “pokazat’”, “okrenut’”, “započet’”, natjecatelju se obraća s “gospon **Željko**”, na svaki mogući zadnji slog gura silazni naglasak. Nadalje, ako i otklonimo purgerštinu, Mirković je sklon još krupnijim nestašlucima. Tko uopće može zamisliti da Oliver Mlakar izgovori “imamo novi krug vrćenja” ili “ja sam se prenerazio”?

109 Jutarnji list (internet 25. 5. 2015).

Zanimljiv je odabir riječi kojima Čadež karakterizira voditelja i hostesu Ivu Jerković. Ona “nastoji i uglavnom uspijeva govoriti standardnim jezikom”, što upućuje na poznate preskriptivističke teze o *trudu* koji se mora pošto-poto ulagati u govorenje standardom (kao da je maksimalna količina truda koji se poklanja kôdu a ne samoj poruci nešto samo po sebi razumljivo i pohvalno) i *pristojnosti* koja se time navodno automatski iskazuje. Voditelj je pak “neustrašiv” i “njega niš ne ferma”, bez obzira na standardnojezičnog uzor-govornika Olivera Mlakara, čime se sugerira da je govorenje nestandardom izraz hrabrosti i čak “nestašluk” jer se time krše nepisane društvene konvencije i očekivanja. Što je u konačnici izazvalo takvo kritičarevo negodovanje? Zapravo, ništa toliko specijalno. “Skraćeni infinitivi” nisu nikakav poseban nestašluk rečenog voditelja, niti posebnost “purgerske spike”, nego oblici uobičajeni u govornom jeziku velikog dijela zemlje, koji se redovito mogu čuti i u javnom i službenom govoru praktički svih govornika, ne samo onih u zabavnim programima (uz iznimku teksta izravno čitana s blesimetra, papira i sl.). Obraćanje sa *gospon* stvarno jest regionalizam, no teško da zaslužuje nekakvu posebnu osudu – određena doza familijarnosti i spontanoosti je nešto što je razumljivo u izravnoj komunikaciji, pogotovo ležernijega tipa. Čak je i stilski potpuno različito kad se nekome obratimo s toplim, svakodnevnim *gospon* ili *šjor*, umjesto potencijalno ukočenim i hladnim *gospodine*. Što se tiče naglaska, regionalno mjesto naglaska nije neuobičajeno čak ni u najslužbenijim okolnostima pa ni tu nema pretjerano mjesta za dramu – s tim da se ovdje ne radi o silaznim naglascima (jer u Zagrebu nema tonske opreke kod naglaska), niti se radi o “guranju”, što zvuči kao da je riječ o nečem umjetnom i nasilnom, nego o prirodnom naglasku voditelja (a, zanimljivo, i samog novinara i još mnogo ljudi). Što se tiče *novog kruga vrćenja*, prigovor tu odražava kritičarevu ideologiju statičnosti i formalnosti prema kojoj su inovativni i/ili neformalni elementi neprimjereni javnom mediju, dok se glagol *preneraziti* kritizira, čini se, zato što se percipira kao srbizam (naravno, to se neće otvoreno navesti, ali to vjerojatno stoji u pozadini). Kritičar ipak ne kritizira jako strogo, pokazuje i simpatije prema Mirkovićevom vođenju, a zanimljivo je ono što kaže paragraf kasnije:

Voditelj dakle nije neuvjerljiv, a privatna televizija i ne mora rabiti jezični standard u zabavnom programu, (...)

Ovdje vidimo stav koji nije neuobičajen – privatne televizije se smatraju manje ozbiljnima po samoj svojoj naravi pa se njima mogu dopustiti “nestašluci” poput upotrebe nestandardnih oblika i kodova, ali na javnoj televiziji, kao ozbiljnoj instituciji, to ne bi trebao biti slučaj. Naravno, takav pogled je opet manifestacija ideologije standardnog jezika, gdje se opet “ozbiljnost”, “pristojnost” i slični ideologemi povezuju s dosljednom upotrebom standardnog dijalekta¹¹⁰ te se, u nemogućnosti (ili nevoljkosti) nametanja strogih jezičnih standarda svima, uspostavlja opreka između elitističke razine (javne televizije) i one malo opuštenije, namijenjene običnoj svjetini (privatnih televizija). To je zapravo varijacija na temu stava koji često izražavaju preskriptivisti dotjerani do ruba, gdje više ne mogu određene jezične pojave proglašavati “nepostojećima” ili “općenito lošima”, ali ih zato pokušavaju prognati “na ulicu” (u televizijskom svijetu ulogu “ulice”, “gdje može sve”, očito na određen način imaju privatne televizije).

“Jezična kultura” i pristojnost

Preskriptivisti u opravdanjima svojih zahvata u jeziku često posežu, kao što smo dijelom već vidjeli, za kvazimoralističkim pojmovima kao što su “jezična kultura” (naspram “nekulturi” i “kaosu” koji vladaju “na ulici”), bonton, pristojnost i sl., uz dodatak “znanstvenosti” (koje u preskriptivizmu po prirodi stvari ne može biti). Uzmimo kao primjer Coca-Colin (!) jezični “sa-

110 Za takvo prozivanje za nedostatak ozbiljnosti usp. sljedeći primjer iz novinâ (*Večernji list*, internet 13. 11. 2014), gdje novinar Ivan Starčević jednog ministra proziva ne zbog toga što radi ili govori, nego zbog toga kako govori:

Iako je svaki dan u čestom doticaju s riječju milijarda, što je druga stvar, prof. dr. Branko Grčić još uvijek tu riječ izgovara: milijarda. Možda on misli da je taj izgovor, kao i njegova frizura, dio njegova osobnog šarma, ali ono što nas muči nije njegova neuzvrćena ljubav prema svemu što je ozbiljno, nego to kad će ovako ozbiljan čovjek, koji dnevno barata s milijardama kuna, shvatiti da se u ovako ozbiljnom poslu ne može ponašati kao običan čovjek i govoriti milijarda, umjesto milijarda.

vjetnik”. Iako se on na svojim početnim stranicama predstavlja kao zbirka elemenata “koji su ovjereni na visokoj znanstvenoj razini” (Coca-Cola 2011: 2), u njemu se redaju potpuno neznanstvene i neutemeljene tvrdnje o jeziku. Autori Hudeček, Matković i Ćutuk već u samom predgovoru (2011: 4) iznose lingvistički problematične tvrdnje [masna slova naša]:

Temeljni je cilj ovoga priručnika dvojak. Uži je cilj, onaj koji je u prvome trenutku potaknuo nastajanje ovoga priručnika, podizanje razine jezične kulture u komunikaciji u tvrtki Coca-Cola HBC Hrvatska i izvan nje, tj. u međusobnoj poslovnoj komunikaciji njezinih zaposlenika te komunikaciji zaposlenika tvrtke sa svim njezinim dionicima, kupcima i potrošačima. Drugi, još važniji cilj, u koji je uključen i prvi, podizanje je razine jezične kulture u poslovnoj komunikaciji uopće. Ona je veoma često ugrožena predrasudama da se nešto ne može izreći na hrvatskome jeziku, da se pojmovi engleskim ili kojim drugim stranim jezikom opisuju bolje i preciznije te da je komunikacija koja se temelji na stranim nazivima ili na djelomično ili posve prilagođenim stranim riječima (u praksi veoma često do neprepoznatljivosti iskrivljenim engleskim nazivima) upravo ona koja omogućuje sporazumijevanje na međunarodnoj razini.

Nema međutim ničega što se može izreći na engleskome ili kojemu drugom jeziku, a što se ne bi moglo izreći na hrvatskome, a komunikaciju na međunarodnoj razini može unaprijediti samo temeljito poznavanje drugih jezika, u prvome redu engleskoga, a nipošto neprimjereno unošenje stranih elemenata u hrvatski jezik. U jezičnoj bi se uporabi u svakome trenutku trebalo zrcaliti poštovanje prema jezičnoj i društvenoj zajednici kojoj se pripada. Često se zaboravlja da je i u Ustavu Republike Hrvatske, u njegovu 12. članku, izrijeком navedeno: “U Republici Hrvatskoj u službenoj je uporabi hrvatski jezik i latinično pismo.”

Priručnik je nastao u okviru stalna nastojanja tvrtke da posluje u skladu s načelima društvene odgovornosti, a to je svakako i odgovornost prema vlastitu jeziku, osobito u današnje vrijeme u kojem se određuje budući status hrvatskoga jezika u Europskoj uniji.

Prvi je problem lingvistički posve neutemeljeno pozivanje na ideje *jezične kulture, poštovanja prema zajednici i odgovornosti prema vlastitu jeziku* te navodno neproblematično, neutralno upa-

rivanje tih koncepata s upotrebom samo jednog varijeteta hrvatskoga jezika (standardnog), pritom vrlo rigidno i neracionalno zamišljenog, kako se vidi i iz kasnijih primjera u savjetniku. Jasan je stav o svim ostalim varijetetima hrvatskoga jezika, o njegovim nestandardnim jednojezičnim i dvojezičnim dijalektima – oni su očito iskaz “onog drugog”, *jezične nekulture, nepoštivanja prema zajednici i neodgovornosti prema vlastitu jeziku*, a savjetnik služi tome da se promiče netrpeljivost prema svakodnevnoj jezičnoj praksi svih govornika hrvatskoga i da se iskorijeni lingvistički sasvim legitimna produkcija. Neznanstvena i subjektivna opreka *jezične kulture/poštivanja/odgovornosti* okljaštrenog standarda i *jezične nekulture/nepoštivanja/neodgovornosti* svih ostalih varijeteta predstavljena je kao znanstvena, objektivna i zdravorazumska i služi autolegitimaciji autorâ kao uzornih građana (usp. Bex & Watts 1999) koji zagovaranjem *jezične* kulture predstavljaju te brane i *izvanjezičnu* kulturu, Kulturu kao civilizacijski doseg, a time su navodno izravno pozvani određivati drugim govornicima kako će pisati i govoriti.

Nakon što su pokrili “bontonsku” razinu legitimacije, autori kreću prema “ozbiljnijim” sferama kojima nastoje još jače obvezati čitatelje savjetnika da prihvate njihove preporuke. Budući da znanstveni argumenti u korist jezičnog “savjetništva” ne postoje, autori posežu ni više ni manje nego za silom zakona, za Ustavom, koji im navodno daje za pravo da u priručniku plasiraju neznanstvene ideje kao znanstvene. Ako u Ustavu piše da je u službenoj uporabi hrvatski jezik, ne piše da je hrvatski jezik nastao u izvanjezičnom vakuumu, bez dodira s drugim jezicima, ne piše da bi u službenoj uporabi trebao biti samo hrvatski standardni dijalekt, ne piše da bi standardni dijalekt trebao biti rezultat nasumičnog i subjektivnog progona svakodnevnih jezičnih elemenata, a pogotovo ne piše da su nestandardni dijalekti nelegitimni oblici jezične proizvodnje koji se ne bi nikako smjeli pojaviti u javnom diskursu. Potpuno je nemoguće pozivati se na Ustav kako bi se poništile spoznaje znanosti o jeziku.

Treći problematični pogled koji autori iznose neutemeljen je i negativan (u lingvistici odavno napušten) vrijednosni sud o jezičnom kontaktu – posuđeni su elementi “do neprepoznatljivosti iskrivljeni” umjesto da su jednostavno “prilagođeni/

izmijenjeni” u skladu s jezikom primaocem. Nelingvistička je ideja paušalno odbacivanje stranih riječi u produkciji izvornih govornika kao “neprimjerene” prakse, o čemu bi ipak trebali odlučivati oni o čijoj se produkciji radi, dakle sami govornici, koji za posuđivanjem i prebacivanjem kodova posežu iz mnogobrojnih razloga (vidi npr. Grosjean 1982, Ritchie & Bhatia 2006, Gardner-Chloros 2009). Navedeni pogled autorâ u potpunosti se kosi s lingvističkim spoznajama.

Jezično nasilje, jezična nesigurnost i šizoglosija

Nakon godinâ i godinâ školovanja i života u standardnojezičnoj kulturi, prosječni govornici većinom nekritički prihvaćaju ideologiju standardnog jezika, tj. iskreno vjeruju da “svi mi zapravo krivo govorimo” te ponizno pristaju da ih nadobudni (profesionalni ili amaterski) preskriptivisti “ispravljaju” i govore im kako bi trebali koristiti materinji jezik (a to bi naravno trebalo biti tako da se besprigovorno slijede upute jezičnih “savjetnika”). Pritom se ne bira niti vrijeme niti mjesto. Svatko može u svakom trenutku postati žrtvom *jezičnog savjetodavljenja* (Pranjković 2010: 103) – na piću s prijateljima, na obiteljskom ručku, u tramvaju – bilo gdje. Čini se da je ukazivanje na tobožnje greške u jezičnoj produkciji jedan od uobičajenih društveno dopuštenih oblika nefizičke agresije prema drugima, a sve pod krinkom “brige za jezik” – i to navodno ne samo za standardni dijalekt nego i za jezik općenito.

Čak i oni govornici koji se pobune protiv preskriptivističke gnjavaže i “ispravljanja” najčešće ne dovode u pitanje sâm ideološki okvir jezične opresije u kojoj svi sudjelujemo (kao žrtve, kao nasilnici ili kao oboje). Naime, u većini slučajeva “ispravak” ne otklanjaju sa stavom da je bilo kakvo ispravljanje izvornog govornika neprikladno, nego se brane tvrdnjama poput “nisam u školi/na televiziji!” i time implicitno pristaju na pravila ideološke igre, tj. pristaju na to da “ispravan” jezik postoji i da se jezičnih dogmi ipak treba pridržavati u formalnijim situacijama (koliko će se toga u stvarnosti doista držati je druga stvar). Kao da bi forsiranost, pseudologičnost i neprirodnost preskriptivističkih

intervencija bile opravdane kada bi bili namijenjene samo učionici i televizijskom studiju – iako je takvo ograničenje na standard često samo nominalno, dok se u praksi proteže na jezik općenito. Ipak, pojedini će govornici “ispravljanje” odbiti ne prihvaćajući takvu igru, no uglavnom bez artikuliranog stava o tome (osim ako slučajno nisu upućeni u to što je to preskriptivizam).

S vremenom neke žrtve nasilja počinjenog u ime “pravilnog” izražavanja razviju strah od jezika (tj. strah od “ispravljanja”, toga da ne govore “pravilno”, da ne govore “dovoljno hrvatski” i sl.) pa se u svojoj produkciji pošto-poto pokušavaju držati (nasumičnih i nametnutih) preskriptivnih pravila. Trude se npr. govoriti *glasovanje* umjesto *glasanje* jer misle da je to jedino ispravno i da će biti ispravljeni (a nerijetko je takav strah posve opravdan, pogotovo kod tog konkretnog oblika) ako ne upotrijebe “pravičan” oblik. Haugen (1962: 148) tu pojavu naziva *šizoglosijom*, a objašnjava je kao “jezičnu bolest koja se može pojaviti kod govornika i pisaca koji su izloženi više od jednog varijeteta svog jezika” odnosno “konflikt koji se javlja unutar pojedinog govornika kada on postane nesiguran u vezi s time što bi trebao reći i napisati jer mu je isti jezični element poznat na više od jednog načina”. Dodaje i da “žrtve šizoglosije često karakterizira nesrazmjeran, čak neuravnotežen interes za jezičnu formu umjesto za sadržaj”, a takvo zanimanje povezuje se s nesigurnošću pojedinca u vezi s njegovim položajem u društvu (: 148–149). Kalogjera (1985: 98) te Giles & Niedzielski (1999: 87) slično tome govore o *jezičnoj samomržnji* govornika mnogih nestandardnih varijeteta. Calvet (1993: 47) objašnjava *jezičnu sigurnost* kao fenomen koji se primjećuje kod govornika čiji varijeteti nisu na udaru društvene kritike pa oni vlastiti jezik smatraju istovjetnim propisanoj normi. S druge strane, *jezična nesigurnost* osjećaj je koji se javlja kod govornika koji ne cijene vlastitu jezičnu produkciju jer je vrednuju prema drugim, prestižnijim i tuđim varijetetima (Calvet *ibid.*, vidi i Maingueneau 2009: 159–160). U Hrvatskoj se jezična sigurnost može opaziti primjerice kod štokavskih govornika, među kojima neki smatraju da je upravo njihov dijalekt potpuno jednak standardnome (pogotovo kad je riječ o naglasku) te ponosno izjavljuju “mi govorimo najpravičnije”.

Ghomeshi (2010: 11) ističe da preskriptivisti nastupaju kao da čuvaju “jasnoću, preciznost i logiku u jeziku”, a zapravo izravno potiču stvaranje jezične nesigurnosti kod govornika te tako potiru komunikaciju. Nedvojbeno je da se stalnim proganjenjem sasvim uobičajenih struktura u školskoj nastavi, u masovnim medijima, u jezičnim savjetnicima za široku publiku i sličnim kanalima šizoglosični osjećaji, jezična nesigurnost i samomržnja mogu samo produbljivati i ojačavati (vidi i Gal 2006: 177, a za situaciju u Hrvatskoj i Žanić 2015).

Ponekad i sami govornici priznaju svoj strah pred preskriptivistima ili onima koje se tako percipira. Vjerojatno je svaki kroatist više puta doživio kako se govornici pred njima ispričavaju što loše govore i kroz šalu izražavaju bojazan da će ih se “ispravljati” ako nešto “krivo” kažu (takve su situacije pogotovo zanimljive ako ih doživite kao lingvist antipreskriptivist).

Tako, recimo, novinarka Branka Kamenski otvoreno, u najavi preskriptivističkog priloga u svojoj emisiji, izjavljuje:

Kaže se – *tko radi, taj i griješi*. A kako li tek griješi onaj tko govori? To najbolje zna naša ugledna jezikoslovka Nives Opačić, u čijoj je prisutnosti najbolje dvaput promisliti prije no što išta kažete. “Ne volim tražiti pogreške”, ograđuje se ona, “pogreške nađu mene”. (*Pola ure kulture*, HRT 1, 18. 9. 2014)

I onda s još više straha (ali i bez pomišljanja da propitkuje navodne jezične “autoritete”):

Ne volimo to baš priznati, ali svi mi novinari – dok pišemo, dok govorimo – pomalo strepimo od strogog suda naše jezikoslovke Nives Opačić, kojoj rijetko promaknu pogreške u javnoj komunikaciji. Možda su se još jedino sportski novinari mogli ponadati da profesorici Opačić sportska događanja baš i nisu u središtu zanimanja. Kažemo, mogli su se ponadati, samo do večeras. (*Pola ure kulture*, HRT 1, 6. 11. 2014)

Zanimljiva je i strategija kojom se Opačić (barem prema riječima novinarku u emisiji od 18. rujna) brani od moguće etikete kakvog napornog zanovijetala koje aktivno traži i stvara konfliktne situacije ispravljanja drugih govornika. U rečenici u

kojoj pogreške nalaze nju agentivnost (i time odgovornost) se s autorice prebacuje na personificirane pogreške, koje se tobože same nameću pasivnom trpitelju radnje, autorici, a potom ih ona, izazvana, mora komentirati kako bi *obranila hrvatski jezik*¹¹¹.

Žrtve preskriptivističkog savjetodavljenja (a to smo, barem povremeno, više-manje svi) s dotičnim savjetima nerijetko imaju problemâ i zato što ne uspijevaju pohvatati točna pravila, a pokušavaju unatoč tome “pravilno” govoriti. Zbog toga ponekad njihova produkcija, na užas preskriptivista, opet odudara od one koju zagovaraju jezični čuvari. Tako, primjerice, preskriptivisti inzistiraju na strogom poštivanju deklinacije *kći* (nominativ) – *kćer* (akuzativ). Dakle, *to je moja kći* ali *vidio sam svoju kćer*. U spontanom se govoru pak obično upotrebljava samo oblik (*k*) *ćer* u oba padeža (*to je moja kćer*). Budući da prosječan govornik ne razmišlja o padežima i ne razumije do kraja preskriptivističko negodovanje zbog oblika *kćer* u nominativu, vrlo lako može zaključiti da je oblik *kćer* “nepravilan” sâm po sebi i u svim padežima. Tada u situacijama u kojima želi govoriti “pravilno” oblik *kći* počne koristiti ne samo u nominativu nego i u akuzativu (*vidio sam svoju kći*), gdje se to u spontanom govoru ne očekuje, a to ne traže niti preskriptivisti. Isto tako, neki će govornici prema *tko*, što je književni oblik prema običnom govornom *ko*, analogijom govoriti i *tkoji* i *tkoga* umjesto *koji* i *koga* (kako je i u standardu i u govornom jeziku). Još jedan čest primjer je upotreba oblikâ poput *biti će* u futuru. Analogijom prema standardnom infinitivu *biti* ili futuru *će biti* (prema često govornom *bit*, *će bit*) umjesto standardnog *bit će* [biće] pojavljuje se sklop *biti će* [bitiće]¹¹². Takav analoški oblik, koji je posljedica neuspjeha većeg broja govornikâ da se prilagode pomalo kompliciranom preskriptivističkom pravilu (*biti, će biti* ali *bit će*), opet postaje objekt pre-

111 U vezi s jezičnom nesigurnošću zanimljivo je da Nives Opačić 2003. objavljuje članak naziva *Strah od jezika* (u: Diana Stolac, Nada Ivanetić & Pritchard Boris (ur.), *Psiholingvistika i kognitivna znanost u hrvatskoj primijenjenoj lingvistici*, HDPL, Zagreb–Rijeka: 545–556), u kojem osuđuje nestručno i političko nametanje artifičijelnih i pseudologičnih jezičnih formi, iako se to u potpunosti kosi s čitavim njezinim preskriptivističkim djelovanjem i habitusom, u kojem neosnovano i po vlastitom ukusu zabranjuje sasvim uobičajene riječi i konstrukcije te na taj način itekako osnažuje strah od jezika kod govornikâ.

112 Za preskriptivističku osudu usp. npr. Nikić-Ivanišević, Opačić i Zlatar 2004: 13.

skriptivističke kritike. Mehanizam koji objašnjava pojavu svih navedenih oblika u sociolingvistici se naziva *hiperkorekcija*¹¹³, a odnosi se na upotrebu nekog obrasca kojom se umjesto željenog postizanja nekog tipa proizvodnje zapravo od tog tipa udaljava. Do hiperkorekcije često dolazi zbog jezične nesigurnosti pri upotrebi standarda, tj. pokušaju upotrebe prestižnije varijante jezika.

Promociju šizoglosije te poticanje drugih govornika na ispravljanje vlastite i tuđe jezične proizvodnje ako ona odstupa od standardnodijalektne nalazimo i u radio-emisiji *Hrvatski naš svagdašnji*:

Primjer br. 1

Alerić: ponovno smo zajedno, i naravno, uključujemo i naše slušatelje, koji vole hrvatski jezik, koji ga poštuju, koji žele pravilno komunicirati. Ja bih samo podsjetio da jezikom komuniciramo, jezikom komuniciramo najkvalitetnije, komunikacija je prijenos poruke od pošiljatelja primatelju i ono što bismo trebali češće osvještavati odnosno postajati toga sve svjesniji, to je da je komunikacija vrlo osjetljiv proces u kojem lako može doći do nesporazuma, tako da bismo na neki način trebali slušati ne samo druge koji nama nešto govore i pokušati razmišljati o tome što su nam oni to rekli i nastojati ih i ispraviti ako su nešto rekli nepravilno nego bismo također trebali slušati i sami sebe. To nam se može činiti kao teško, ali s vremenom to može postati jedna izvrsna navika, slušati sebe i pokušati raditi na sebi

Voditeljica: biti samokritičan zapravo cijelo vrijeme

Alerić: biti samokritičan i osluškivati što su drugi razumjeli u onome što smo mi rekli, tako da onda s vremenom napredujemo, uvijek svjesni toga da je jezik ono što se ostvaruje u govorenju, slušanju, čitanju i pisanju i da su to zapravo jezične vještine, načini jezične realizacije, jezičnog ostvarenja, i da se tim jezičnim vještinama ili djelatnostima ne ovlada nego ovladava. Vrlo je bitan taj trajan glagol, nesvršeni glagol – dakle, dok god govorimo, uvijek bismo trebali govoriti bolje, kvalitetnije, “ljepše” – pod navodnicima – oslanjajući se na normu standardnog jezika, koja je opisana. (*Hrvatski naš svagdašnji*, 12. 9. 2016)

113 Za termin usporedi Labov (1972: 39, 2006²: 318) iako se ondje upotrebljava u nešto drugačijem kontekstu.

Primjer br. 2

Alerić: (...) što više primjećujete pogreške u javnom govorenom i pisanom komuniciranju, to je također dobro jer nama pokazuje koliko ste zainteresirani za jezik. Inače bismo se mogli s vremenom pitati ima li emisija smisla i... ima li smisla uopće nastojati na tome da govorimo i pišemo pravilnije. (*Hrvatski naš svagdašnji*, 30. 11. 2015)

U drugom primjeru Alerić autorefleksivno i eksplicitno ustvrđuje da preskriptivistička praksa nema smisla ako nema svoju publiku, a to su prosječni govornici koji pod utjecajem ideologije standardnog jezika za svoj govor i pisanje traže dopuštenje od autoriteta. Budući da je u njegovom komercijalnom interesu da se tâ ideologija na jezičnom tržištu održi, slušatelje pod krinkom "interesa za jezik" otvoreno poziva na šizoglosično i za njih neracionalno fokusiranje na jezičnu formu u potrazi za nestandardnim oblicima koje kategorizira kao pogreške. Tim pozivom također na slušatelje između redaka prebacuje odgovornost za opstanak emisije, koji se implicitno prikazuje kao opstanak samog hrvatskog jezika. Nažalost, radi se o neznanstvenim pogledima, a Alerić svoj položaj autoriteta koristi kako bi svoju ideološku i komercijalnu poziciju legitimirao kao *neutralnu* i *prirodnu*, kao *ne-ideologiju*.

S druge strane, govornicima se jasno poručuje da, osim kao robovi i doušnici hiperstandarda, nisu nikakav faktor u vlastitom jeziku:

Primjer br. 3

Alerić: (...) postoje vrlo stroga pravila i vrlo jasna pravila u gramatici, odnosno u pravogovoru hrvatskoga jezika, da naglasak nije nešto čime bi svatko mogao raspolagati i svatko ga upotrebljavati kako mu padne na pamet. Zaista je velik sad nered, evo piše nam također jedan slušatelj da mu se čini kako je hrvatski jezik zapostavljen, namjerno ili nenamjerno, i isto upozorava na te naglaske. Dakle, naglasci su općenito područje koje je nekako, čini mi se, od nekog većeg interesa za sve nas jer ima puno pitanja u vezi s naglascima i sigurno da treba naučiti naglaske i biti što je moguće bolji u njihovom ostvarenju odnosno realizaciji. (*Hrvatski naš svagdašnji*, 14. 12. 2015)

U ovom slučaju Alerić zaplašuje slušatelje navodnom strogošću i nepopustljivošću “pravilnog” naglašavanja (iako ni sâm, kako smo već pokazali, ne govori tako). Neštokavski govornik zaista teško može u potpunosti usvojiti novoštokavski naglasni sustav (usp. npr. Kapović 2018b), ali za uspješnu komunikaciju to nije nikakav problem, usprkos Alerićevim navodima o tobožnjem “većem interesu” za sve govornike hrvatskoga. Pitanja o naglascima koja se javljaju kod prosječnog govornika velikim su dijelom rezultat izloženosti ovakvim šizoglosičnim pogledima, a ne realna komunikacijska potreba. Svi naglasci koji se koriste u svim govorima u znanosti o jeziku smatraju se legitimnima, a ako se razumiju u cijeloj zemlji, teško je naći racionalan razlog za njihovo strogo proganjanje iz javne upotrebe. Dakle, suprotno svemu što se u lingvistici zna o jezičnim sustavima, Alerić otvoreno zastupa promašene ideje o “nepravilnom” naglašavanju, raznolikost naglašavanja u hrvatskim govorima za njega je “nered” te izrijeком plasira totalitarni stav da govornici ne smiju raspolagati naglascima u svojoj vlastitoj produkciji (!), odnosno naglašavati riječi onako kako im je prirodno (pritom koristi i omalovažavajuću sintagmu “kako mu padne na pamet”, potpuno usklađenu s uobičajenim klišejima o nestandardnom jeziku poput *na ulici sve može, u govoru nema pravilâ* i sl.). Konačno, tu je i navodno *zdravorazumska* ideja o “zapostavljenosti” hrvatskoga jezika zbog nestandardnih naglasaka u javnom diskursu, što je pogled duboko ukorijenjen u ideologiji standardnog jezika i koji može samo povećati stigmatizaciju nestandardnih dijalekata.

Primjer br. 4

Slušateljica: Svaki put mi se kosa na glavi diže kad neko kaže da je preko subote i nedjelje bio *na vikendici*. Ja smatram da je vikendica kućica, šator ili nešto drugo što je smješteno *na vikend-zemljištu*, vikend-parceli i tako dalje. Dakle, glupo mi je kad neko kaže *bio sam na vikendici*. Ja naime odma’ vidim lojtre i kako se prti na krov vikendice! Jedna stvar, a druga – to posebno apeliramo na docenta Alerića, budući da je on na televiziji pa može utjecati, iako smo mi nekoliko puta *Službi za jezikoslovlje* molili i skrenuli pažnju na sljedeće: jedna od prezenterica *Hrvatske lutrije*, čije ime uredno i redovno piše kad je ona na tapeti,

umjesto da u genitivu kaže *slijedi izvješće Hrvatske lutrije*, ona uporno kaže *slijedi izvješće Hrvatska lutrije*! Ja Vas lijepo molim, apelirajte na tu ženu da se nauči govoriti! Njezino ime piše vrlo čitljivo, ali ona je inače G. J. [slušateljica je navela puno ime, op. autori] tako da ja ništa tu ne trebam skrivati jer se sve na ekranu vidi. Lijepo molim profesora Alerića za komentar. Hvala!

(...)

Alerić: Hvala lijepa, brzi ste, brzo ste sve izrekli, cijenimo tu brzinu i dobro ste sve prokomentirali, slažem se sa svim. Također, zaista ova pogreška, nesklanjanje riječi, radilo se o *Hrvatskoj lutriji*, o nazivu – sve riječi u hrvatskom jeziku koje se mijenjaju po padežima, one se zaista i mijenjaju. (...) Inače sam i ja također odlučio, evo samo ne znam kad, kad ću uloviti vrijeme, ali baš bih volio tjedan dana pratiti sve ono što se javlja na Hrvatskoj radioteleviziji, barem ključne emisije, i bilježiti naglaske i onda im uputiti sve to što je nepravilno i općenito, u čemu se najviše griješi jer toga ima toliko puno, nažalost, u posljednje vrijeme i ono što mi osobito smeta, to je pisana komunikacija. Dakle na internetu, na službenoj stranici Hrvatske radiotelevizije, na *naslovnoj* stranici toliko je pogrešaka, u vijestima, da je to nevjerojatno. I ne mislim samo ovaj put na gramatičko-pravopisne pogreške nego i na sadržajne pogreške, na izostavljanje slova, izostavljanje riječi, potpunu nerazumljivost tekstova. Jasno mi je da se oni pišu brzo i da se želi biti aktualan i što prije nešto objaviti. Međutim ljudi, vjerujte, bolje je potrošiti minutu više, pročitati još jednom tekst nego ga objaviti s tako velikim brojem pogrešaka. Evo, informirat ću naravno sve slušatelje, ali jednom ću to sustavno sjesti i pratit ću pa mislim da rezultat baš neće biti dobar. (...) (*Hrvatski naš svagdašnji*, 14. 12. 2015)

U primjeru br. 4 slušateljica kao nepravilnu i nelogičnu kritizira proširenu upotrebu izraza *biti na vikendici* (umjesto *u vikendici*), što je još jedan primjer trivijalne varijacije (problema naravno nema, govornik nije na krovu), a Alerić je u toj kritici podupire, kao što odobrava i njezinu oštru kritiku navodnog neraščlanjenog sklanjanja naziva *Hrvatska lutrija* (slušateljica zbog takvog dekliniranja voditeljicu etiketira kao posve nekompetentnog govornika). Iako će mnogim govornicima taj konkretan primjer u genitivu (*Hrvatska lutrije*) još uvijek zazvučati ne-

obično, takvo sklanjanje javlja se i u brojnim drugim višečlanim izrazima, najčešće imenima i nazivima. Tako se redovito čuje, a ponekad i piše *gledao sam novi film s Richard*[-Ø] *Gereom*/*Tom*[-Ø] *Cruiseom* [umjesto *Richardom Gereom*/*Tomom Cruiseom*], *nazovi teta Nenu* (umjesto *tetu Nenu*), *pomolimo se danas za pater*[-Ø] *Marka G.* (umjesto *patera Marka G.*)¹¹⁴ i sl. U takvim skupinama elementi mogu biti reanalizirani kao jedinstvena cjelina, dakle kao jedan neraščlanjeni element pa se cijeli izraz kao jedinica sklanja morfološkim označavanjem samo zadnjeg dijela, dok prvi dio ostaje u nominativnom obliku. Lingvistički je takvo sklanjanje posve razumljivo i ne uzrokuje nikakve komunikacijske probleme, a zadatak lingvista je da objasne pojedine jezične pojave i da prate njihovo širenje ili gubljenje, ne da ih u samom startu otpišu kao “nelogične pogreške”.

Kako bi slušateljima pružio primjer navodno poželjne prakse, Alerić dodaje i kako i sâm planira tragati za “pogreškama” u televizijskom programu i zatim plasirati popis novinarima te, pozicionirajući se u ulozi strogog i autoritativnog jezičnog suca, najavljuje za novinare porazne rezultate svoje analize. Katastrofičarski opisuje i stanje na internetskoj stranici HRT-a. Ako je na njima došlo do sadržajnih pogrešaka, slažemo se da treba na njih upozoriti, ali potpuno je neracionalno Alerićevo skandaliziranje nad tipfelerima i ispuštenim riječima, a pogotovo nad navodnom “potpunom nerazumljivošću tekstova”, što je hiperbola koju koristi u retoričke svrhe i radi poticanja slušatelja da razviju i ojačaju šizoglosične osjećaje.

Slušatelji koji se javljaju u emisiju često koriste vrlo jake i negativno intonirane metaforičke izraze kada opisuju kako im se čine pojedini primjeri jezične upotrebe. Voditeljica je nakon jednog takvog poziva Aleriću postavila pitanje je li takvo opisanje jezičnih elemenata prikladno. Iako bismo od profesionalnog jezikoslovca očekivali da smiri tenzije i iracionalne strahove prosječnog govornika (uvelike uzrokovane preskriptivizmom), Alerić emocionalne reakcije slušatelja koristi kako bi iz pozicije navodnog autoriteta promovirao svoje osobne interese te ustvrđuje da bi se to pitanje riješilo kolektivnim naporom usmjerenim

114 Primjer je s društvene mreže *Facebook*.

u učenje “pravilnog” jezika jer ljudi navodno pate zbog “nepravilne jezične upotrebe”. Alerićeva poruka je jasna – znanstveno promašena i politički manipulativna: standardni dijalekt je “pravičan” jezik, a nestandardni dijalekti su “nepravilna jezična upotreba” koja uzrokuje ljudsku patnju, zbog čega su i prigovori na nestandardne dijalekte opravdani. U drugim životnim domena ovakav diskurs smatrao bi se nedopustivim (*“pravilna” je samo jedna boja kože, samo jedna boja kose, samo jedan način života, samo jedan sustav vrijednosti ili pak netko pati zbog našeg nepravilnog etniciteta* itd.), ali u jezičnim pitanjima šovinistički diskurs prolazi bez ikakvih problema:

Voditeljica: Ovi izrazi, *para mi uši, trga mi uši, ubija mi mozak*, to je, je li to malo preteško ipak za, za jezične situacije?

Alerić: Da, pa je, slažem se, slažem se, ali s obzirom na to da jezik zaista može nam ponekad izazvati neugodne situacije odnosno čak i neku bol, onda tim više bismo trebali njime što je moguće bolje ovladati kako bismo izbjegli da netko zbog naše nepravilne jezične upotrebe pati. (*Hrvatski naš svagdašnji*, 21. 12. 2015)

Francuski preskriptivizam kao uzor

Europskim, time i hrvatskim preskriptivistima, uzor je i svojevrsno pokriće za proganjanje (redovito trivijalne) varijacije prije svega francuski model rigidne norme. Spomenuto se Brozović (2005: 220–221) ideološko uparivanje pristojnog ponašanja i upotrebe standardnog dijalekta te posljedična usporedba upotrebe nestandardnih varijeteta s nepoštivanjem bontona za stolom i s pljuvanjem po podu pokušava legitimirati pozivanjem na autoritet ugledne zemlje kao što je Francuska, gdje je (prema autoru) takvo gledanje na jezična pitanja normalno i poželjno. Francusku situaciju autor potom suprotstavlja stanju u Hrvatskoj, gdje većina ljudi (osim nekolicine jezičnih čuvara) navodno ne mari za standardni dijalekt. To prema Brozoviću upućuje na prisutnost *jezične nekulture* budući da autor zbog neosvijestene ideologije standardnog jezika standardni dijalekt smatra jednim legitimnim i “pristojnim” dijalektom. Autor se ne poziva na

Francusku slučajno – tamo zaista vlada “pravi gramatički teror” (Yaguello 1988: 77).

Naime, svjetski poznata Francuska akademija osnovana je još 1635. godine u Parizu kao “zaštitnica francuskoga jezika” te otada nameće jezične odredbe kojima prividno uvodi red u jeziku.¹¹⁵ Važnu ulogu u jezičnom planiranju imao je gramatičar Vaugelas, koji 1647. godine izdaje djelo kojim se etablira takozvani *bon usage* (‘dobra upotreba’, tj. “pravilan jezik”), a jezični korpus našao je u govoru tadašnjih elita.¹¹⁶ Bitan faktor u kasnijem nastanku i učvršćivanju mita o francuskom kao logičnom jeziku je i *Gramatika Port-Royal* iz 1660. godine, nakon koje ideologija “logike” i “racionalnosti” izraza postaje važnija od upotrebe (Walter 1994: 71). Temeljna ideja *Gramatike* bila je univerzalistička (analiza univerzalnih logičkih principa putem francuskoga), ali kasnije je pretvorena u nacionalističke svrhe portretiranja upravo francuskoga kao izraza univerzalne logike ljudske misli (Leeman-Bouix 1994: 51). Spregom navedenih faktora do kraja 18. stoljeća stvorila se općeproširena i dominantna ideologija/iluzija da se strogim propisivanjem stvara “savršen jezik” i da je francuski “logičniji” i “jasniji” od drugih europskih jezika (vidi i Lodge 1993: 4, 178–187, A. Ray 2007: 18–19).¹¹⁷ U razdoblju prije revolucije 1789. godine književni francuski bio je ograničen na nekoliko tisuća govornika oko pariškog dvora (u odnosu na tadašnju populaciju Francuske od 20 milijuna govornika) dok su na većini teritorija govornici i dalje govorili regionalnim varijetetima. Nakon revolucije dominantna postaje jezična ideologija *jedna nacija – jedan jezik*, odnosno širenje standardnog francuskog na područje cijele zemlje i s njim povezana postepena delegitimizacija statusa (*patoizacija*) svih ostalih lokalnih varijeteta. Izostanak senzibiliteta za višejezičnost i višedijalektalnost u sprezi s otvo-

115 Za kritiku Akademije zbog neutemeljenih savjeta vidi npr. Goosse (1994: 9–10).

116 Vidi Yaguello (1988: 97) o Vaugelasovom temeljno *deskriptivnom* pogledu koji je kasnije interpretiran na radikalno *preskriptivan* način, ali i Lodge (1993: 175) o preskriptivnosti već i kod samog Vaugelasa.

117 Usp. čuvene tvrdnje Antoina de Rivarola (1784: 17) o tome da “je francuska sintaksa nepogrešiva. Otuda dolazi ta prekrasna jasnoća, vječni temelj našega jezika. Ono što nije jasno nije francuski; ono što nije jasno je još uvijek engleski, talijanski, grčki ili latinski.” [<http://www.pourlhistoire.com/docu/discours.pdf>, zadnji pristup 28. 2. 2017].

renom stigmatizacijom lokalnih varijeteta stvorili su ideologiju prema kojoj su nestandardni kodovi nazadni i neracionalni, čak manifestacija nacionalne izdaje, te je (u najradikalnijoj varijanti) ta ideologija tražila da standardni francuski (p)ostane jedini komunikacijski kôd *uopće* (Lüdi 2012: 214–215, o regionalnim varijetetima kao prijetnji naciji vidi i Walter 1994: 9, 73). U zadnja dva desetljeća 19. stoljeća uvodi se obavezno osnovno školovanje na nacionalnoj razini, između ostalog i s ciljem jačeg širenja standardnog francuskog, ali regionalni idiomi, iako gurnuti u stranu, nikada nisu potpuno eliminirani. Nestandardni oblici i dalje se redovito koriste u svakodnevnoj, plurilektalnoj komunikaciji, u većoj ili manjoj mjeri (ovisno o formalnosti situacije, obrazovanju i sl.), iako su mnogi od njih na “crnoj listi” francuskih preskriptivista – i dalje supostoje realna/varijantna jezična upotreba i društvena predodžba o nelegitimnosti nehomogene produkcije. (Lodge 1993: 169; 213–217; Ball 2000: 5–6, 8; Lüdi 2012: 206–208, 212, 220, 225; Yaguello 1988: 49, vidi i Ball 1997: 82–97 o dvosmjernim utjecajima između standarda i nestandarda u Francuskoj te 1997: 206–220 o ideji “obrane” jezika).¹¹⁸

Nakon opsežnog dijakronijskog istraživanja francuskih gramatika, Poplack, Jarmas, Dion & Rosen (2015) u svom radu – suprotno očekivanjima i ideji o ustaljenom, fiksiranom standardnom dijalektu – navode kao rezultat uvid u brojne neodređenosti i kontradikcije, neutemeljene propise i zabrane te nastojanje da se uspostavi simetričan monosemonimijski odnos “jedan naprama jedan” između forme i funkcije/konteksta/značenja/govornika, odnosno da svako odstupanje u obliku bude upareno s promjenom u značenju ili kontekstu, što bi tobože trebalo dovesti do “savršenijeg” francuskog. Spontana, realna proizvodnja se zanemaruje, s njom i njezini obrasci, a koji su pak puno sistematičniji i trajniji od preskriptivističkih. Autorice zaključuju da sve navedeno upućuje da je ideja o standardnom francuskom kao o jasno omeđenom i određenom skupu elemenata iluzija, a ideologija standardnog jezika postaje “ideologija isključivanja” i

118 Usp. i kritički pogled u Yaguello (1988: 117): “(...) nacionalno i jezično jedinstvo postignuto je uz cijenu smrti ili slabljenja jezika koji se danas klasificiraju kao regionalni.”

omalovažavanja nestandardnih varijeteta. Pritom razlike između propisane norme i realne upotrebe postaju sve izraženije. (*ibid.*)

Omalovažavanju i progonu regionalnih varijeteta bez službenog statusa (franc. *patois*) oštro se suprotstavlja Henriette Walter (1994: 3, vidi i Lodge 1993: 200): “*patois* jest jezik” i “treba se žestoko usprotiviti uobičajenom pogledu da je *patois* iskrivljen francuski”. Autorica odlično sažima lingvistički pogled na varijetete: “[t]reba dakle biti jasno da ne samo da *patois* nije iskrivljen francuski nego je *sâm francuski samo patois koji je uspio*.” (*ibid.*)

Što o takvoj strogoj, rigidnoj jezičnoj normi misle profesionalni francuski lingvisti (među kojima su i članovi Akademije) i inozemni romanisti? Mnogi kao posljedicu institucionalnog zagovaranja strogo i idolopoklonski normiranog službenog dijalekta u Francuskoj navode nezanemariv strah od jezika i jezičnu nesigurnost kod većine tamošnjeg stanovništva, posebice kod “kultiviran[e] javnost[i], izdresiran[e] da se pokori prorocima” (Martinet 1969: 30). André Martinet odbacuje kao neosnovan pogled da se nesmiljenim progonom varijacije treba braniti francuski jezik (1969: 26–27) i navodi da

se Francuzi ne usuđuju više govoriti svoj jezik jer su generacije gramatičara, profesionalnih i amaterskih, od njega stvorili područje prepuno zamki i zabranâ. U svijetu koji se svakodnevno mijenja sve bržim tempom, Francuzima, kao i svim ostalim ljudima, neprestano trebaju nove riječi i novi izrazi. Oni su pak izdresirani da se pokore, da poštuju presedan, da nikako ne inoviraju: ne usude se napraviti složenicu, slobodno koristiti neki tvorbeni sufiks, stvoriti neočekivane kombinacije. (1969: 29)

te dodaje da su

Francuzi (...) oduvijek bez jogunjenja, čak možda i sa zahvalnošću, prihvaćali diktaturu ljepoduha [fr. *la dictature de beaux esprits*, op. a.] koji, s mandatom dobivenim tek od pokojeg urednika časopisa, bez prava na žalbu određuju kako se što na francuskom treba reći, a pogotovo pisati. (1969: 25)

Budući da u Francuskoj (kao i u mnogim drugim zemljama) prosječan govornik jezične promjene smatra kvarenjem, ne na-

pretkom (Yaguello 1988: 12, 91, Ball 2000: 6), neki lingvisti koriste termin *français avancé* ('uznapredovali/progresivni francuski') kako bi umanjili stigmatu koju jezične inovacije često na sebi nose (jer se navodno radi o iskrivljenim, netočnim oblicima) te s namjerom da razviju u javnosti svijest o tome da se radi o "francuskom jeziku budućnosti" (Ball 2000: 6). Na isti način svi oblici koji se redovito progone u jezičnim savjetnicima mogu se smatrati elementima *progresivnog hrvatskog* – hrvatskog jezika kakav se zapravo već i govori, a s vremenom će se mnogi trenutno napadani elementi vjerojatno i zapisivati kao dio standardnog dijalekta¹¹⁹.

Yaguello (1988: 15–16) izravno kaže da

[1]ingvist nije preskriptivni gramatičar niti purist, sudac pravilnoga jezika. Nikada ne prosvjeduje protiv jezičnih promjena te se ne bavi križarskim pohodom na *franglais* [mješavinu francuskog i engleskog jezika, op. autori]. Lingvist se ne bavi pitanjem kakav bi jezik trebao biti nego jezikom kakav jest, u različitosti svojih oblika i u živoj upotrebi ove ili one skupine govornika.

U vezi s jezičnom kreativnošću Walter (1994: 225) pomalo sarkastično tvrdi da se u Francuskoj jedino pjesnici i marketinški stručnjaci usuđuju aktivirati potencijal francuskog jezika. Ball (2000: 8) slično govori o čestoj "nelagodi" govornikâ u vezi s gramatičkim pitanjima te dodaje da prosječni izvorni govornik francuskog smatra svoj jezik teškim i misli da ga ne govori dobro, što autor ističe kao čudnu pojavu – upravo zato što se radi o izvornom govorniku. Sram i istodobna privrženost regionalnim varijetetima, osjećaj krivnje te nelagoda i nesigurnost oko jezičnih pitanja stvaraju veliko tržište za razne jezične savjetnike, a izravno su povezani i s nastankom hiperkorektnih oblika, jednako kao i u hrvatskom (Ball 2000: 8, Walter 1994: 6, 82, 86, 105; Calvet 1993: 51–54; Maingueneau 2009: 157, vidi i Lodge 1993: 3–4, 252, Ball 1997: 218, Lüdi 2012: 220, 225, Yaguello 1988: 42, 78–79, 99, 114; 1998: 10, 41; Leeman-Bouix 1994: 35–36 za jezičnu nesigurnost). Goosse (1994: 7–8, vidi i Yaguello 1988: 85, 87; Walter

119 Tako je moguće, kako je već rečeno, da će sadašnji govorni jezični oblici poput npr. *gleam*, *seam*, *neam* za <gledam>, <sedam>, <nemam> (Kapović 2011a: 23–25) u budućnosti biti možda najprošireniji ili čak jedini izgovor.

1994: 4–5) ističe kako preskriptivisti i prosječni govornici svako odmicanje od forme zabilježene (i time legitimirane) u rječnicima komentiraju (kontradiktornim) rečenicama poput “to ne postoji” ili “to nije francuski”. Nakon internalizacije dominantne jezične ideologije neke zajednice, kratak je put na kojem se isti pojedinac transformira iz jezične *žrtve* u jezičnog *čuvara* – tako drugu stranu medalje jezične nesigurnosti predstavljaju pisma novinskih čitatelja koji su u francuskim novinama ili na radiju ili televiziji pročitali ili čuli neku konstrukciju koja im se čini nepravilna pa to prijavljuju autoritetima i/ili široj javnosti kao nagrdivanje jezika (Goosse 1994: 9; Leeman-Bouix 1994: 15; Walter 1994: 85; Yaguello 1998: 40), što se u lingvistici, kako smo spomenuli, naziva *tradicijom prigovaranja* (Milroy & Milroy 2012: 26–46). U novinama se mogu naći i napisi o tome da lingvisti dopuštaju “greške” ili su odustali od borbe za jezik (Leeman-Bouix 1994: 137).

Usprikoš većim početnim očekivanjima, francuski jezični savjetnici koje smo pregledali u pristupu i analizama iznimno su slični hrvatskima. Ball (1997: 218) izlučuje neke od kriterija kojima se služe francuski jezični savjetnici pri kritiziranju pojedinih elemenata: 1) navodna nelogičnost oblika, 2) “pravo” značenje riječi je neko drugo, 3) latinske strukture trajni su uzor za moderni francuski, 4) pojedinci u poziciji autoriteta već su ranije osudili kritiziranu strukturu. Slično tome, Leeman-Bouix (1994: 20–24) u opširnijem i oprimjerenom tekstu navodi kriterij 1) etimologije, 2) gramatičnosti (shvaćene statično i preskriptivno) i 3) “duha jezika”, u koji ulaze poslovična “jasnoća”, “logika” i “ljepota” francuskog jezika (vidi Leeman-Bouix 1994: 42–45, 50–52 za detaljniju analizu i odbacivanje mitova o jasnoći i logici, kao i neznanstvenu, društveno-političku motivaciju za promoviranje takvih pogleda u Francuskoj). Autorica dodaje i da su objašnjenja za određene jezične progone kontradiktorna, djelomična ili pak nepostojeća (: 24–32), te izrijeком uspoređuje takve tobožnje analize i savjete s manipulacijom (: 30) i mistifikacijom (: 63). Kategorije slične navedenima nalazimo i u hrvatskim savjetnicima, u kojima kasniji autori savjetnikâ često nekritički prihvaćaju lingvistički neutemeljene osude ranijih autoriteta¹²⁰.

Već u naslovima francuskih savjetnika može se naslutiti njihova lingvistički neutemeljena perspektiva – od klasičnoprskriptivističkog *Reći, ne reći: o pravilnom francuskom jeziku* (P. Rey 2014) i *Najčešće pogreške u francuskome* (Morhange-Bégué 1995) do katastrofičarskog *Izmrcvareni francuski* (Colignon & Berthier 1987) i *Francuski jezik: zaustavite masakr!* (Maillet 2014). U predgovoru savjetnika autorâ Colignona i Berthiera urednik Jean Bouffartigue (1987: 5) svojim stavom potvrđuje neosviještenu ideologiju jezične statičnosti/zabrane kreativnosti i potiče strah od jezika upozoravanjem čitatelja da se odstupanjem od stroge jezične norme izlažu riziku da ih se doživi kao nekompetentne govornike, a tu je i tipična prijetnja slomom komunikacije (pri tom potpuno zaboravlja na neizbježnost jezične mijene i da bi npr. danas ugledni francuski standardni dijalekt nekome iz staroga Rima djelovao kao potpuno iskrivljena i uništena verzija latinskoga):

(...) greška nastaje lošim korištenjem [jezika]. Rezultat je da se ne postiže željeni učinak: krivo nas se shvaća ili, što je još gore, izazivamo nepovoljne prosudbe o svojoj sposobnosti za korištenje tog čuvenog instrumenta. Nemojmo pokušavati naći ispriku za pogreške pod izlikom slobode: neučinkovit govornik ne stvara ništa i nije nikada originalan.

Bouffartigue (: 8) kaže da autori savjetnika samo zagovaraju kako treba i kako ne treba govoriti te time (kao i hrvatski preskriptivisti) reflektira Edwardsovo *suvremeno lice preskriptivizma* jer autori navodno ne žele nikome ništa nametati:

Princip je “nemojte reći... nego recite” iako ti strogi imperativi ne pristaju tonu ovog djela. Pierre-Valentin Berthier i Jean-Pierre Colignon mudri su učitelji, ali popustljivi. Tu i tamo možda ćemo osjetiti kao da nam se prigovara, ali uvijek s humorom, nikada s ironijom.

I navodi samih autora potvrđuju strategiju vlastitog pozicioniranja kao ne-autoritarnih pojedinaca (: 9):

Mislimo da smo to učinili bez pretjerane strogosti, bez neugodnih presuda, bez sitničavog purizma.

Maillet (2014: 11–14) u predgovoru svojeg savjetnika naglašava vezu između domoljublja i ljubavi prema nacionalnom jeziku te zaključuje da bi se, s obzirom na varijetete kakvima govore, brojni stanovnici Francuske mogli iseliti. Prema autorovom mišljenju, najviše su za loše stanje s francuskim odgovorni govornici unutar Francuske – u drugim frankofonim zemljama puno ga više nastoje “sačuvati”. Posebno ga ljuti što drugi govornici ne poštuju etimologiju i “točna” značenja riječi te što koriste pleonastičke strukture. Obrušuje se i na upotrebu anglizama, što smatra izrazom jezičnog snobizma i “proširenom pošasti” u Francuskoj, a i na novije korištenje imenica tradicionalno muškog roda u ženskom rodu. U redovitoj preskriptivističkoj maniri ne propušta se niti zgražati nad tobože lošim jezikom natprosječno obrazovanih javnih govornika – voditelja, političara, pa čak i književnih kritičara. Na kraju predgovora tragičarskim stilom pita se je li njegovo nastojanje da obrani jezik unaprijed osuđeno na propast – “žrtva” će biti francuski jezik, a onda i francusko društvo, zbog već poslovičnih problema u komunikaciji (: 11–14) (i ovaj put se zazivanje kaosa pokazuje kao opće mjesto svakog preskriptivizma i konzervativizma općenito). U kasnijem dijelu ponovno zagovara “jasnoću i preciznost misli” koje ovise o “sintaktičkoj točnosti” (: 165), a ona se, sudeći prema primjerima koje navodi u cijelom savjetniku, postiže progonom trivijalne varijacije.

Što ispravlja ju francuski jezični savjetnici? Vrlo slične pojave kao i hrvatski – anglizme, pleonazme, navodno nelogične upotrebe riječi i konstrukcije i druge primjere mahom trivijalne varijacije. Tako se na primjer ne bi smjelo reći *izgraditi novu kuću* jer ako se gradi, svakako je nova – pravilno je samo *izgraditi kuću* (Colignon & Berthier 1987: 172–173) iako je možda izgrađena na mjestu gdje je ranije bila *stara* kuća pa napadani izraz i nije nužno pleonazam. Pogrešno je govoriti o *našem suvremenom društvu* jer ako je *naše* – automatski je *suvremeno* (Colignon & Berthier 1987: 173). Ne valja *en vélo* (‘biciklom’, doslovno ‘u biciklu’), treba kazati *à vélo* (‘biciklom’, doslovno ‘na biciklu’) jer prijedlog *en* (‘u’) mora obavezno značiti položaj unutar nečega, kao na primjer *en avion* (‘avionom’) (Colignon i Berthier 1987: 108, P. Rey 2014: 11). Istom “logikom” može se u hrvatskome zahtijevati (a preskrip-

tivisti u nekim sličnim primjerima to i zahtijevaju) da se ne kaže *na fakultetu* nego *u fakultetu* jer znamo da su rijetki zaposlenici i studenti koji hodaju po krovu zgrade. Na udaru je i “grozna tautologija”, prijedložni izraz *au jour d’aujourd’hui* (‘danas, na današnji dan’) (Maillet 2014: 22–24) jer se dvaput ponavlja *jour* ‘dan’. Već je i sâm prilog *aujourd’hui* (‘danas’) navodno problematičan zbog toga što dvaput iskazuje značenje ‘dan’ – prvi put imenicom *jour*, a drugi put elementom *hui*, koji etimološki seže do latinskoga *hodie* (‘danas’), no autor njemu velikodušno dopušta da nastavi egzistirati jer postoji barem osamstotinjak godina. Usprkos potvrdama izraza *au jour d’aujourd’hui* čak i u djelima iznimno uglednih književnika, Maillet nepopustljivo zaključuje da mu u francuskome jeziku nema mjesta – na drugom mjestu u savjetniku elitistički omalovažavajući 99.99% stanovništva, dodaje da “nije svatko Hugo ni Molière ni Corneille ni Mallarmé” pa da mu se može dopustiti upotreba pleonazama. (: 20) Slično navedenim primjerima, dva entiteta su *komplementarna*, a ne pleonastički *komplementarna jedan drugome*, kako navodno “teško griješi” i švicarski lingvist Charles Bally (: 26). Morhangue-Bégué (1995: 30) upozorava na navodno nepravilnu konstrukciju u primjeru *Il m’a donné qu’une seule lettre* (‘dao mi je samo jedno pismo’) i uz *que* zagovara obaveznu upotrebu negacije *ne*, dakle treba *Il ne m’a donné qu’une seule lettre*. Također, iako se posvojnost može izraziti i izražava se prijedlogom *de* i prijedlogom *à*, kao u *le stylo de ma mère* i *le stylo à ma mère* (‘olovka moje majke’), konstrukcija s prijedlogom *à* progoni se ako se zaatribucija¹²¹ ostvaruje prijedložnim skupom koji sadrži *imeničku skupinu* (kao u navedenom primjeru). Dopušta se samo ako prijedložni skup u zaatribuciji sadrži *zamjenicu* (npr. *un ami à nous* ‘neki naš prijatelj’) ili ako je prijedložni skup u predikatnom položaju, iza glagola (npr. *cette maison est à vous* ‘ovo je vaša kuća’). (: 20, P. Rey 2014: 11, vidi i Leeman-Bouix 1994: 15 o tome da govornici “ispravlja” tuđu upotrebu te konstrukcije)

Jasno je dakle da je i francusko jezično savjetništvo, kao i svako drugo, zapravo *savjetodavljenje*. Navodeći ono što vrijedi

121 Termin *zaatribucija* odnosi se na smještanje atributa iza glave imeničkog skupa (Starčević 2006: 647).

za svaki standardni dijalekt, pogotovo rigidno zamišljen, Lüdi (2012: 216) upozorava da francuski standard (*bon usage*) zapravo “ne odgovara nijednom postojećem sociolektu” (= varijetetu neke postojeće društvene skupine), da jezik kakav se podučava u školama ponekad odstupa od tog standarda te da ga se i dalje doživljava kao jezik privilegiranih Parižana. Radi se o “iluziji (...), [o] zamišljenom predmetu utopijskog diskursa”, “fantaziji”, koja ipak postoji u predodžbama govornika. (*ibid.*, vidi slično i Walter 1994: 110). Ideologija standardnog francuskog uključuje i uparivanje moralnoga ponašanja s *bon usage* i obrnuto – odstupanje od propisanih oblika shvaća se kao manjak moralnih vrijednosti (Lüdi 2012: 217, vidi slično i u Leeman-Bouix 1994: 19, ranije i Bex & Watts 1999 za engleski). Budući da je među govornicima i dalje vrlo snažna ideologija superiornosti i savršenosti standardnog francuskog, jasan je i posljedični stav da su jezične promjene loše, “kvarenje jezika” – očuvanje “savršenosti” apsolutni je imperativ (Yaguello 1988: 95, 116, vidi i Leeman-Bouix 1994: 52), stoga je jezik potrebno obraniti od domaćih “uzurpatora” (Yaguello 1988: 99).¹²² Lüdi (2012: 217) navodi da se pojavljuju i neki čimbenici koji polako mijenjaju dominantnu jezičnu ideologiju u Francuskoj (usp. i Ball 2000: 7) – veće podučavanje stranih jezika i upotreba drugih jezika u poslovnoj sferi, postepeno davanje legitimiteta nekim regionalnim i imigrantskim jezicima te leksikografski rad koji počinje vrednovati regionalne varijante francuskoga izvan Francuske. Autor ipak ostavlja otvorenim predviđanja o tome kako će se jezična politika, ideologije i situacija na terenu razvijati u budućnosti (: 226).

Praška škola

Kako bi svojim ideologijama, propisima i zabranama dali privid znanstvene utemeljenosti, ambiciozniji preskriptivisti u Hrvatskoj u svojim tekstovima i javnim izlaganjima spominju uglednu Prašku lingvističku školu iz razdoblja prije Drugog svjetskog

122 Vidi više kod Yaguello (1988: 116) o francuskom jezičnom šovinizmu prema drugim jezicima te slično kod Walter (1994: 128–158).

rata, na kojoj se stvarno ili nominalno bazira njihov angažman u jezičnom planiranju i na čije se pojmove pozivaju u svojem radu na hrvatskome jeziku (npr. Katičić 1963: 8, 1969/1970: 104, 1992: 62, 65, 2004: 15, Brozović 2006: 166^F). Evaluacija realnosti takvog pozivanja u domaćoj je lingvistici otežana zbog toga što izvorni tekstovi lingvista Praške škole o jezičnom planiranju dugo nisu bili dostupni na hrvatskome, sve do 2015. godine, kada je Petar Vuković u zborniku *Jezična kultura: program i naslijeđe Praške škole* objavio prijevode nekih njihovih ključnih radova, ali i kasnijih radova koji na praškim temeljima nastavljaju promišljati standardološka pitanja.

Čitanjem radova u tome zborniku dolazi se do dva glavna uvida: 1) i sami Pražani bili su pod utjecajem nekih (izvan)jezičnih ideologija pa neke njihove teze treba ponovno razmotriti prije nego što ih prihvatimo kao “znanstvene” i (li) korisne te 2) velik broj korisnih ideja praške škole u izravnom je proturječju s pogledima koje zastupaju hrvatski preskriptivisti. U tekstu koji slijedi ilustrirat ćemo oba uvida pregledom ideja koje su ključne za razmatranje jezičnog planiranja u Hrvatskoj.

Vuković (2015: 1) u predgovoru zbornika napominje da se u Praškoj školi lingvistika po prvi put sustavno povezuje s jezičnim planiranjem, što je značilo “početak jezične kulture u modernom smislu”, a dodaje i da su radovi Praške škole o jezičnoj kulturi od samog početka bili reakcija usmjerena *protiv* jezičnog purizma i strogih kritika iz pera urednika časopisa *Naše řeč* [‘Naš jezik’] (: 3), Jiříja Hallera. Vuković (: 4) nas informira da su Pražani termin *jezična kultura* prihvatili od ruskog jezikoslovca Vinokura, autora istoimene knjige iz 1924. godine, te da su se temeljni tekstovi njihovog programa jezične kulture pojavili 1932. godine u zborniku *Spisovná čestina a jazyková kultura* [Češki književni jezik i jezična kultura]. Autor nas upozorava i na terminološku razliku: praška je *kodifikacija* ekvivalent kroatističkoj *normi*, a praška *norma* je kroatistička *uporabna norma* (: 6^F) te jasno verbalizira neke bolne točke hrvatskog jezičnog planiranja: emocionalni stavovi pojedinih aktera i idealizirano predočavanje jezika kao homogenog, uz posljednično rigidnu kodifikaciju (: 21).

Havránek ([1932] 2015a: 83) definira što je to *kultura književnog jezika* i koji je njezin cilj:

svjesno teorijsko njegovanje književnoga jezika, tj. nastojanje i rad znanosti o jeziku, lingvistike, usmjerene prema usavršavanju književnoga jezika i u njegovu korist. (...) Cilj te svjesne skrbi za književni jezik jest kultiviran jezik i jezična kultura u onih pojedinaca koji se književnim jezikom koriste u praksi.

Suvremeni autor, Starý ([1995] 2015: 265), upozorava da teorija jezične kulture “nije teorija kulture *jezika*, nego kulture *književnoga jezika*” te da se pripadnici Praške škole ne bave kulturom ukupnog nacionalnog jezika ili nestandardnog jezika. Budući da se termin *jezična kultura* zapravo koristi kao sinonim samo za kulturu književnog jezika odnosno standardnog dijalekta, a ne i svih ostalih jezičnih varijeteta, već sama upotreba termina služi normalizaciji ideologije standardnog jezika odnosno predodžbi da je samo standard legitiman pojavni oblik jezika o kojem je riječ (o “jezičnoj kulturi” kao o skupu ideoloških strategija vidi Starčević 2016a: 73).

Mathesius ([1932] 2015: 71) na početku svojeg članka zagovara iz današnje perspektive neutemeljen i neozbiljan pogled na komunikaciju kao telementaciju (usp. ranije u knjizi Harrisovu kritiku tog modela):

Kultivirani je književni jezik suptilno oruđe koje ne zakazuje. Dobro zadovoljava svaku od brojnih funkcija u kojima se pojavljuje. Izražava točno, potpuno i jasno i najsuptilnija opažanja i misli. Prilagodljiv je tumač osjećaja i može otpjevati svaku melodiju na koju ga govornik ili pisac ugode. Pritom – a to je potrebno zapamtiti kako bi se pratilo daljnje izlaganje – nikad ne iskivljuje namjere onoga tko ga umije rabiti pogrešnim asocijacijama ili neodgovarajućom obojenošću.

Diskurs nikada nije jednoznačan: njegova interpretacija izravno ovisi o kontekstu u kojem ga se plasira i o slušateljevoj/čitateljevoj interpretaciji. Tako na primjer u ovoj knjizi kritiziramo diskurs hrvatskih preskriptivista i interpretiramo ga u skladu s lingvističkim postavkama, drugačijim izvanjezičnim znanjem/iskustvom i političkim stavom na način koji će vjerojatno nekima od njih biti novost. Budući da ne postoji samo jedno “točno” i “potpuno” tumačenje nekog teksta, ne

postoji niti “pravilno iskazana namjera”, a niti “neodgovarajuća obojenost” u apsolutnom smislu – različiti govornici u identičnim situacijama ponudit će raznolike oblike diskursa, modele strukturiranja misli i obojenosti svoje produkcije. Također, iste iskaze različiti primatelji poruke mogu doživjeti na (vrlo) različite načine.

Gipka stabilnost i konsenzus oko jezične upotrebe

Govoreći o nužnosti jezičnih promjena, Mathesius ([1932] 2015: 73) uvodi pojam *gipke stabilnosti* (u kroatistici se obično navodi kao *elastična stabilnost*), ali i tada iznosi problematične tvrdnje o jeziku i komunikaciji:

Može se dakle ukratko reći da načelo reda počiva na gipkoj stabilnosti složene cjeline organizirane u sustav. Za jezičnu kulturu iz te općenite formulacije proistječe važan *zahtjev za gipkom stabilnošću*. Nije riječ o novoj stvari s kojom se dosad nismo susretali. U biti je taj isti zahtjev iznesen već prije riječima o kultiviranom jeziku kao oruđu koje ne za-
kazuje. Izražajne vrijednosti kultiviranoga jezika moraju biti ustaljene. Nije moguće da ista riječ, isti izraz, isti oblik ili ista konstrukcija u vezi s istom stvari i u istoj funkciji jednima ne smetaju, dok ih drugi osuđuju kao jezični nemar. Jezik čija je upotreba tako neujednačena nije istančan. On je nepouzdan instrument jer može – da ponovim formulaciju koju sam upotrijebio u ranijem izlaganju – iskriviti govornikovu ili piščevu namjeru pogrešnim asocijacijama ili neodgovarajućom obojenošću.

Osim što autor ponavlja iste naivne teze o “piščevoj namjeri”, “pogrešnim asocijacijama” i “neodgovarajućoj obojenosti” koje smo ranije kritizirali, teško je uopće zamisliti takav konsenzus o jezičnim pitanjima i fiksiranost standardnog dijalekta kakve priziva Mathesius. Među svim govornicima oduvijek postoje različiti pogledi na određene jezične elemente i fenomene, između ostaloga i zato što jednako tako postoje različiti politički pogledi na društveni ustroj, a jezik je redovito marker izvanjezičnih pojava, govornikovih vrijednosti, vrijednosti koje govorniku

pripisuje slušatelj itd. Proglašavanje (svakog ljudskog) jezika “nepouzdanim instrumentom” zbog neusklađenosti govorničkih stavova i evaluacija jezičnih elemenata podsjeća nažalost na klasični preskriptivizam i vječnu prijetnju komunikacijskim kaosom ili barem problemima u sporazumijevanju koji će navodno uslijediti zbog nedovoljne fiksiranosti standardnog dijalekta.

U Hrvatskoj Katičić (1992: 67) piše o elastičnoj stabilnosti sljedeće:

Bitno je tu shvatiti da elastična stabilnost nije formula kompromisa između dvije protuslovne krajnosti, nije tek upozorenje da ih obje treba izbjegavati, nije tek jeftini apel zdravom razumu ovlaštenih znalaca da u svakom spornom slučaju sami odvagnu i odsijeku koliko će voditi računa o jednom, a koliko o drugom zahtjevu, ne žrtvujući sasvim ni jedan. Nije to jedna od onih proturječnih formula za koje se često vjeruje da osobito dobro izražavaju dijalektičnost zbilje, a zapravo više zamužljaju nego objašnjavaju jer unaprijed odustaju od toga da raščine i razglobe odnose koje opisuju, da pokažu o čemu se zapravo radi. Ostaju kod onog neškolovanom zdravom razumu tako prihvatljivog: “Ima tu ovoga, ali ima i onoga.” Princip elastične stabilnosti, naprotiv, uvodi strogo utvrdiv odnos između čvrstoće i gipkosti. Elastičnost proizlazi iz stabilnosti, stabilnost je njezina nužna pretpostavka. Standardni jezik mora biti čvrst da bi mogao biti gibak. Gipkost bez ugrađene čvrstoće razorila bi ga u njegovoj autonomiji. Autonoman, on nema od kuda da izvana dobije potrebnu čvrstoću. Po tome se standardni bitno razlikuje od raznih razgovornih jezika.

Iako Katičić svoju interpretaciju gipke stabilnosti kao “više stabilnosti, manje gipkosti” nameće kao jedinu legitimnu i kvaziznanstveno potvrđenu (navodno je ona “strogo utvrdiv odnos”) te je dodatno pokušava utemeljiti na neutemeljenom konceptu autonomije standarda, različiti će pojedinci različito (i legitimno) shvatiti taj praški koncept, pogotovo u pokušaju praktične primjene. Ideja gipke stabilnosti na prvi je pogled zanimljiva ideja, ali zapravo je korisna samo da se preskriptivistima poruči kako su jezične promjene jezična realnost i nezaobilazna pojava. Na praktičnoj pak razini jezičnoga planiranja, u odlučivanju hoće li neki konkretan jezični element postati ili ne dio

standardnog dijalekta, pojam gipke stabilnosti ne može nikome pomoći – protivnici konkretne promjene isticat će svakako stabilnost, a pobornici iste promjene gipkost. Gipka stabilnost preapstraktan je pojam za bilo kakvu konkretnu primjenu koja bi nadišla (nakon neke točke ipak trivijalnu) spoznaju da se svaki pojavni oblik jezika (ne samo standardni) uvijek i nužno mijenja.

S druge strane, Mathesius ([1932] 2015: 72–74) s pravom upozorava da češki purizam u vidu potrage za tobožnjom čistom jezičnih elemenata usmjerene na ranija jezična razdoblja ne vodi većoj “jezičnoj kultiviranosti” i može čak ometati postignutu komunikacijsku stabilnost – umjesto te usmjerenosti na *formu* trebalo bi se fokusirati na različite *funkcije* nekog književnog jezika. Uz purizam Mathesius (: 75–76) kritizira i *načelo* (u kritičkoj sociolingvistici rekli bismo *ideologiju*) *pravocrtne pravilnosti* (ili *ideologiju simetričnosti*, Starčević 2016a: 78), koje zahtijeva da izvedeni oblici u gramatičkoj i tvorbenoj morfologiji budu usustavljeni i simetrični, a što također ne vodi nikakvoj uspješnijoj komunikaciji i “sustavnosti” – i takozvani nepravilni oblici i tvorbeni nepredvidivost sastavni su dio svakog prirodnog (pa i standardiziranog) jezika. Autor jasno upozorava na subjektivnost te ideologije (: 76):

(...) i ono [načelo, op. autori] se može primjenjivati vrlo proizvoljno, jer svaki novi ispravljač može nametati drugu pravilnost. A sve se to zbiva bez objektivnih razloga, jer nam kulturni jezici s dugom tradicijom jasno pokazuju da je postojanje sitnih formalnih nepravilnosti sasvim spojivo s visokom jezičnom kultiviranošću. Unutarnji red kultiviranoga jezika počiva u nečem posve drukčijem od mehaničke izvanjske pravilnosti.

Standard kao “najprecizniji” i “najkompleksniji” kôd

Imajući na umu redovite preskriptivističke tvrdnje o tome kako u nestandardnim dijalektima navodno “sve može” i “nema nikakvih pravila”, nije zgorega navesti da još i Havránek ([1932] 2015a: 83–84) jasno kaže da i narodni (nestandardni) jezik ima svoju normu,

skup gramatičkih i leksičkih (strukturnih i izvanstrukturnih) jezičnih sredstava koja se pravilno upotrebljavaju; da je i ovdje riječ o određenom normiranom, pravilnom skupu, najbolje vidimo po tom što se odstupanja od njega doživljavaju kao nešto nenormalno, kao zastranjivanje, iako se poštovanje norme, toga skupa pravila, regulira samo neizravno, npr. samo podsmijehom, izrazima nezadovoljstva (...)

Nastavljajući se na Mathesiusova upozorenja o štetnosti purizma okrenutog povijesti i racionalne neosnovanosti ideologije pravocrtne pravilnosti/simetričnosti, Havránek (: 88) sasvim utemeljeno dodaje da su štetne intervencije kojima je cilj homogeni standardni dijalekt bez ikakvih varijacija jer tada taj varijetet ne bi mogao ispuniti sve funkcije i zadaće koje se pred njega stavljaju:

Postoji međutim još jedna opasnost: da jezik zbog nastojanja da se njegova norma stabilizira bude osiromašen niveliranjem, tj. nastojanjem da se postigne potpuna jedinstvenost (jedan plan), i to time što bi iz njega bili odstranjeni sve kolebanje i sve dublete, sva gramatička i sva leksička sinonimija: time bi književni jezik bio lišen sredstava funkcionalnoga i stilskoga razlikovanja, koja su potrebna za funkcionalnu diferencijaciju i stilsku disimilaciju.

Ipak, isti autor ([1932] 2015: 89) već na sljedećoj stranici zastupa stav koji je u modernoj lingvistici prepoznat kao predrasuda – ideju da se “narodnim” (nestandardnim) jezikom ne može raspravljati o zahtjevnijim temama (usp. Trudgill 1999): “njegova sredstva nisu dovoljna za ozbiljno suvislo izlaganje o noetici ili o pitanjima više matematike”. To je, naravno, kako već rekosmo, netočna teza – dovoljno je da se potrebna terminologija posudi iz standardnog dijalekta (pri čemu se takve riječi mogu, ali i ne moraju nužno uvijek, naglasno, fonološki i morfološki i prilagoditi konkretnom idiomu) i o bilo čemu se može govoriti na bilo kojem idiomu (uz pretpostavku da su govornici dovoljno informirani o tome) – slično kao što i na hrvatskom možemo raspravljati o temi za koju nema naše terminologije tako da se terminologija jednostavno uzme iz engleskog ili se *ad hoc* prilagodi. Slično tome, sasvim je zamisliv i realan razgovor tipa

o lingvistici na nestandardnom dijalektu (recimo, autori ove knjige to svakodnevno prakticiraju) – gdje će se upotrebljavati uobičajeni hrvatski lingvistički termini, ali će govornici govoriti nestandardnim naglaskom, upotrebljavat će *šta* ili *kaj*, oblike poput *oš*, *moš* ili *viš* ('vidiš'), slengovske izraze i sl. U hrvatskoj lingvističkoj terminologiji, recimo, ne postoje neki uobičajeni i ustaljeni izrazi za sve lingvističke pojmove (ili postoje prijedlozi koji se slabo upotrebljavaju) pa se svejedno o lingvistici na hrvatskom može normalno raspravljati i uz upotrebu npr. engleskih termina kao što su *code switching* (uz *prebacivanje koda*) ili *creaky voice*. Slično tome, to što se u Hrvatskoj npr. američki nogomet ne igra na profesionalnoj razini, ne priječi ljubitelje sporta da na hrvatskom (standardnom ili nestandardnom) raspravljaju o tome sportu, jednostavno uzimajući potrebne termine iz engleskog (npr. *touchdown*, *fumble*, *punt*) ili ih spontano prevodeći. Problem uopće nije u tome da se ne može na bilo kojem idiomu o bilo čemu razgovarati (pod uvjetom da su sami govornici o tome informirani), nego u tome da preskriptivisti potpuno neznanstveno odbijaju jezičnu realnost posuđivanja potrebnih riječi i takav jezik smatraju “nakaradnim” i sl. iako je iz svakodnevne prakse potpuno očito da u tome nema ništa neobično ni loše. No to je problem preskriptivistâ, a ne Splićana, koji će vrlo jednostavno raspravljati o Hegelu, Labovu, Pickettyju, dijalektici, jezičnoj difuziji ili problemima nejednakosti u svijetu upotrebljavajući nestandardne oblike poput *šta*, *vidija*, *uvik* i sl. To što se na bednjanskom možda ne raspravlja svaki dan o telementaciji ili crnim rupama ne znači da je to nemoguće, nego je posljedica toga da će se u malim zajednicama rjeđe desiti prilika da se nađu dva stručnjaka koji bi na dijalektu razgovarali o opskurnim stručnim/znanstvenim problemima.

Havránek ([1932] 2015a: 89) nastavlja naglašavati ideju veće funkcionalnosti književnog od narodnog jezika tvrdnjom da “na područjima na kojima se rabi narodni jezik može se više-manje upotrijebiti i književni jezik”, ali ona ne stoji. Zamjena kodova nije mehanička i ne prolazi bez društvenih posljedica i bez odašiljanja porukâ o odnosu sudionikâ u komunikaciji, o tome kakav on jest i kakav bi trebao biti. Standardni jezik u situacijama u kojima se inače koristi nestandardni djeluje izmješteno i može

sugerirati govornikovu želju za distancom, preuzimanjem uloge autoriteta, iskazom nadmoći i slično.

U daljnjem izlaganju Havránek (: 91–93) razvija klasične zablude ideologije standardnog jezika kao usavršenog kôda navodno veće preciznosti, određenosti i apstrakcije kojim se iskazuju složene misli (za to koristi termine *intelektualizacija* i *racionalizacija*). Složene misli i zahtjevne apstrakcije mogu se iskazivati bilo kojim jezičnim varijetetom (usp. Trudgill 1999) jer ideje koje se izlažu ne ovise o samom *kodu* nego o *strukтури* i *koherentnosti diskursa* koji ih iskazuje. Činjenica da se zbog konvencije i radi razumljivosti za što veći broj govornika znanstveni radovi pišu na standardnom dijalektu (slično tome što se danas sve češće pišu na engleskom iz vrlo sličnih razloga) ne smije se shvatiti kao uzročno-posljedična veza u smislu “ako se složene misli redovito iskazuju na standardu, standard mora da je najprecizniji/najlogičniji kôd” jer kodovi sami po sebi nisu ni precizniji/neprecizniji ni logičniji/nelogičniji od drugih. Precizni i logični su samo *iskazi*, dakle diskurs koji govornik strukturira kako bi prenio neku poruku. A stručna terminologija se, kako je već rečeno, vrlo jednostavno posudi bilo iz standardnog dijalekta, bilo iz kojeg drugog jezika.

Havránek ipak iznosi i korisne (antimonosemonimijske) ideje za jezično planiranje – npr. upozorava na neosnovanost uparivanja jednog izraza s jednim značenjem u jednom kontekstu/upotrebi i zahtjeva da to bude jedino značenje toga izraza. Autor odbacuje izvan kontekstualno promatranje jezičnih elemenata, a jedino što preostaje zagovornicima takvog pristupa je pretvaranje da ne razumiju uobičajene i sasvim razumljive izraze, kao npr. češki preskriptivist Jiří Haller u svojim tekstovima. (Havránek [1932] 2015a: 101) Tu praksu susrećemo i u hrvatskom preskriptivizmu.

Načela “jezične kulture”

Havránek ([1932] 2015b: 165) u drugom članku u istom zborniku donosi neka opća načela “jezične kulture”. Za analizu jezične politike u Hrvatskoj korisno je navesti da tim načelima stoji

kako cilj jezičnih intervencija ne bi trebalo biti 1) podrivanje postignute stabilnosti književnog jezika, 2) arhaizacija i sprečavanje razvoja književnog jezika, 3) “nasilno” povećavanje gramatičkih razlika pisanog i govorenog jezika, te 4) pokušaj stilskog ujednačavanja i uklanjanja varijacije, sinonimije i sl. (*ibid.*). Usprkos tome, sve navedene pojave nalazimo u hrvatskim jezičnim “savjetnicima”. Što se tiče redovitih pravopisnih odstupanja od standarda, autor ističe kako bi ih trebalo proučavati radi analize nedostataka u samoj kodifikaciji (: 166), dakle kako bi se utvrdilo postoje li pravopisna pravila koja bi se mogla izmijeniti umjesto da se inzistira na promjeni govorničkog psiholingvističkog procesiranja i percepcije jezičnih formi. Dodaje i važnu napomenu: preciznost u kodificiranju leksičkih značenja nije jednako potrebna u općem i u stručnom jeziku (: 168), jasno je da će u stručnom jeziku potreba za točnim definicijama pojmova biti veća¹²³. Konačno, zaključuje članak stavom da ne bi trebalo uvoditi vrijednosne prosudbe u analizu pojedinih funkcija književnog jezika odnosno ne bi trebalo neke funkcije smatrati vrednijima od drugih (: 170).

Dokulil ([1952] 2015: 187) također navodi kako kodifikaciju ne treba shvatiti “kao apsolutnu, apsolutno nepromjenjivu i obvezatnu”, ne samo zato što se mora s vremenom mijenjati kako bi pratila promjenu u (uporabnoj) normi, nego i zato što je sama uvijek “nesavršeni odraz” (uporabne) norme. Autorova kritika ne staje na tome: misli “da bi kodifikacija trebala sići s pijedestala”, a oni koji se njome bave trebali bi prestati koristiti binarne opreke poput *ispravno/neispravno* i umjesto toga analizirati složenost odnosa pojedinih jezičnih elemenata i upotreba (: 187–188), s čime se možemo samo složiti.

123 Iako je mit to da su u znanstvenim terminologijama svi pojmovi vrlo jasno i precizno definirani. To vrlo često (ili čak u pravilu) nije tako i čest je predmet sporova, tim više što terminologija nije samo terminologija, nego upotreba određenog pojma nerijetko za sobom povlači i određene drugačije znanstvene (ili čak ideološke) koncepcije i sl. Npr. iako se zna što znači termin *alofonija* u lingvistici, taj pojam neće svi lingvisti jednako upotrebljavati – ponajprije zato što definicija termina ovisi i o tome kako lingvisti gledaju na alofoniju (a tu su moguće različite interpretacije). Isto tako, pojam *slobodno tržište* u ekonomiji neće imati potpuno fiksno značenje jer, među ostalim, ovisi i o političko-ideološkim stavovima pojedinih ekonomista.

Autonomija, stabilnost i konkretnost standarda

Sgall ([1960]2015: 198) razmatra odnos književnog češkog i govornog općečeškog jezika te navodi kako ti varijeteti nisu zasebni, autonomni entiteti¹²⁴ nego su u upotrebi u stalnoj interakciji – govornici naime “često na različite načine miješaju elemente književnoga i općečeškoga jezika” (usp. i Horecky [1981]2015: 258 o ispreplitanju pojedinih varijeteta ukupnog jezika). Autor tu pojavu ne smatra negativnom nego zagovara smanjivanje jaza između ta dva varijeteta i otvaranje normama općečeškoga (: 200–201) te zagovara promjene u kodifikaciji koje bi bile odraz promjena u (uporabnoj) normi (: 202).

U kroatistici poznata i često nekritički citirana definicija standardnog dijalekta Dalibora Brozovića (1970: 12, 28, 66; 2006: 166) standard prikazuje kao “autonoman vid jezika, uvijek normiran i funkcionalno polivalentan”, “stabilan u prostoru i elastično stabilan u vremenu” (usp. parafrazu i u Samardžija 1999: 7) te kao konkretan idiom. Iako se čini da se radi o *neutralnim, znanstvenim činjenicama*, ta definicija zapravo promovira *ideološke stavove*. U toj definiciji neideološkim (= deskriptivnim) se komponentama mogu smatrati *funkcionalna polivalentnost i elastična stabilnost u vremenu*, ali radi se o pojmovima koji ne razjašnjavaju mnogo toga. Naime, funkcionalna polivalentnost zapravo je trivijalna značajka koja ne razlikuje standard od nestandarda: svi se varijeteti mogu koristiti i koriste u raznim situacijama, za različite svrhe, a elastična stabilnost, kako smo već naveli, preapstraktan je i također pomalo trivijalan pojam da bi išemu poslužio na praktičnoj razini jezičnog planiranja (u smislu odabira ili odbacivanja jezičnih elemenata pri propisivanju standardnog dijalekta).

Za Brozovića (1963–64: 149) autonomija standardnog dijalekta znači ne samo njegovu razdvojenost od dijalekta na kojem je utemeljen, nego i od svih drugih kodova/varijeteta/jezika:

124

Vuković (2015: 12, 2016: 365–366) kaže da se koncept *autonomije književnog jezika* pojavio u *Praškoj lingvističkoj školi* 1947. godine, ali ubrzo je napušten.

Ali kad se radi o standardnom jeziku, onda je odgovor u njemu samo-me jer je on autonoman prema svemu izvan sebe: prema razgovornom jeziku, pa makar bio i više-manje zasnovan na govornom standardu, prema svim dijalektima, čak i onima koji su mu dali građu iz koje se rodio, prema svim drugim jezicima, pa makar bili i najrodniji, ili se čak prema njima nalazio u odnosu potomka prema pretku.

Prema autoru, autonomija se ne smije shvaćati kao potpuna i trajna odvojenost (“začahurenost”) nego kao pravo na izbor, na prihvaćanje ili na odbijanje pojedinih elemenata za standard (*ibid.*):

Autonomija standardnog jezika ne znači začahurenost, kako u nas mnogi misle i ta nas je zabluda već mnogo stajala, čak i ne smije značiti začahurenost jer se nitko i ništa ne može od utjecaja posve ograditi bez šteta po sama sebe. Autonomija standardnog jezika nije ništa drugo nego bilo koja druga autonomija: pravo da se primi ono što koristi, ali i pravo da se o d b i j e ono što škodi. Da se odbije i onda kad se čini mlado, životno, prodorno i sl. – ako je samo prividno tako i ako je argumentacija zasnovana na jeftinoj komotnosti razgovornog jezika, što je u nas, na žalost, temelj mnogih lakomislenih zahtjeva prema standardnom jeziku.

Iako autor ne kaže eksplicitno tko bi trebao prihvaćati i odbijati pojedine elemente u standardu te se služi impersonalizacijom (*da se primi, da se odbije*) kako bi iznesenim idejama dao privid neutralnosti i objektivnosti, jasno je da bi *autonomni* odobravatelji/zabranjivači trebali biti pojedini jezikoslovci, ali njihovi odabiri, po definiciji ideološki, jednako su legitimni kao i odabiri drugih govornika. Brozovićev pojam *autonomije standardnog jezika* zapravo znači *autonomiju preskriptivistâ*, ali tâ se karakteristika *pojedina* neutemeljeno pripisuje *jeziku* (na jednak način Katičić 1992: 56 *jeziku*, umjesto sebi i drugim pojedincima, pripisuje purizam, što je lingvistička besmislica). Također, ne postoji lingvistički kriterij po kojem bi lingvisti mogli odrediti koji su jezični elementi standardu/javnoj upotrebi “korisni” ili “škodljivi” u apsolutnom smislu, niti što su to “lakomisleni zahtjevi” a što ne. U različitim situacijama različiti govornici različito koriste jezične oblike i lingvisti nemaju znanstveni legitimitet provoditi jezične odabire u

ime drugih govornika. Na kraju Brozović – iako je, paradoksalno, bio vrhunski dijalektolog – izražava i negativan vrijednosni sud prema razgovornom jeziku kao varijetetu “jeftine komotnosti”, što je lingvistički neutemeljeno, a za govornike uvredljivo.

Iz Brozovićeve vjere u autonomiju standardnog dijalekta proizlazi i njegova tvrdnja da je za proučavanje standarda pogled na jezik kao skup regionalnih dijalekata “posve suvišan” (1998: 163)¹²⁵. Autorov stav nije opravdan jer društveni fenomeni (a među njima i jezik i njegovi pojedini ostvaraji) ne mogu funkcionirati *zasebno*, a to se pogotovo dobro vidi na pitanju proizvodnje na standardu, koji se uvijek ostvaruje personalizirano, u kontaktu s drugim kodovima kojima vlada pojedini govornik. Dakle, kako standardni dijalekt i drugi kodovi nisu i ne mogu biti jasno razdvojeni (odnosno standardni dijalekt nije autonoman), jasno je da je i razina nestandardnih varijeteta iznimno bitna u proučavanju realne upotrebe standarda jer nam pomaže shvatiti koje se značajke standarda isprepliću s kojim značajkama drugih sustava.

Prema Brozoviću (1970: 12) *konkretni* su idiomi/varijeteti *mjesni govori* i *standardni jezik*, u smislu kodova koji

imaju jasno definiran inventar svoje supstancije i jasno definiranu strukturu – tako da se u načelu može dati određen odgovor za bilo koji element supstancije i strukture ako se postavi pitanje da li ulazi u normu ili ostaje izvan nje.

Ako se ima na umu da čak niti *jedan govornik* ne govori uvijek na isti način (Labov 1972: 208), tada se ne treba zavaravati niti iluzijom da je *mjesni govor* konkretan varijetet odnosno da ima “jasno definiran inventar i strukturu”, bez obzira na to koliko je mala i međusobno povezana zajednica govornikâ o kojoj se radi (iako su idiomi manjih kompaktnih zajednica svakako puno konkretniji (“realniji”) od nadređenih pojmova poput *dijalekta* i *jezika*, koji su nužno vrlo apstraktni i obuhvaćaju često vrlo različite pojavne oblike, a pogotovo su u slučaju jezika najčešće

125 Jedan od razlogâ zašto Brozović inzistira na autonomiji standarda prema regionalnim dijalektima je i u tome što tako može tvrditi da su hrvatski i srpski na standardnoj razini različiti jezici iako je jasno da se dijalektološki štokavsko narječje nikako ne može dijeliti po etničkoj osnovi.

i politički određeni)¹²⁶. Na svakoj razini apstrakcije (govornik, zajednica, regija, država itd.) s jezičnom je upotrebom uvijek u sprezi jezična varijacija. Premda se svaki varijetet koji želimo opisati često *iz praktičnih razloga* u lingvističkim radovima idealizira kao omeđen entitet, *predmet* koji se proučava, tim se metodološkim korakom ne treba zanositi *na teorijskoj razini*, na kojoj ideologija konkretnosti jezičnih varijeteta ne donosi nikakav bolji uvid nego samo zamagljuje njihove međusobne odnose jer potencira sliku jasno odvojenih, razgraničenih kodova, koju lingvistika ne može podržati kao znanstvenu činjenicu nego tek analizirati kao monoglosični pogled. Jednako tako niti standardni dijalekt nije i ne može nikada biti do kraja jasno određen i (pr)opisan, bez obzira na njegovu djelomičnu umjetnost i planiranost (usp. Milroy & Milroy 2012: 19, Poplack, Jarmasz, Dion & Rosen 2015: 15). I Daneš ([1968] 2015: 238) ističe varijantnost kao sastavni dio ljudskog ponašanja, pa tako i jezičnoga ponašanja, i jasno odbacuje “[s]tari ideal (ili prije idol) mehaničkoga, nediferenciranoga i apsolutnoga jezičnoga jedinstva” kao “neodrživ”.

Ako standardni dijalekt nije nikada do kraja (pr)opisan i utvrđen, ne može biti niti *stabilan u prostoru* (u smislu homogenosti i potpune fiksiranosti u određenoj točki u vremenu) – varijacija prati i njegovu upotrebu u bilo kojem trenutku njegovog postojanja. *Stabilnost u prostoru* nije deskriptivna činjenica nego preskriptivistička, ideološki obojena želja koja nužno uključuje “fikciju homogenosti” (Lyons 1981/1995: 24), što je pogled koji ne odgovara činjenicama i koji zamućuje uvid u realniju prirodu standarda i nestandarda.

Iako je svjestan kontakta standarda i nestandarda u svakodnevnoj komunikaciji, i Katičić (1965/66: 22–23) se fokusira samo na utjecaj standarda na nestandard kao poželjan te i dalje zagovara neodrživu autonomiju standardnog dijalekta od bilo koje društvene sredine i bilo čijih jezičnih navika, kao da je faza planiranja i osmišljavanja standarda važnija od njegove stvarne

upotrebe – a standard se navodno planira i osmišljava upravo radi stvarne upotrebe:

Standardnom je jeziku međutim nužno potrebna dalekosežna autonomija i on se stoga ne smije neposredno izvoditi iz jezičnih navika koje sredine, ma kako reprezentativna ona bila. (...) Norme književnoga jezika izvide se iz njegove prvobitne kodifikacije, a i ubuduće bi se imale izvoditi samo u skladu s njome, autonomno od govornih navika. Jezične navike, osobito one gradskoga stanovništva i obrazovanih ljudi djeluju naravno na njih, ali i norme, ako treba da vrše svoju funkciju, moraju stalno djelovati na jezične navike.

Slično nastupa i u kasnijim radovima:

Tako se pokazuje da je standardni ili književni jezik načelno nezavisan od narodnog jezika i da je to bolji što je nezavisniji, da varijante književnog jezika nikakve izravne veze nemaju s pučkim dijalektima, da odbojnost prema kovanicama nije manje čistunstvo nego odbojnost prema uzajmljenicama, da jezici i osobito standardni jezici mogu na vrlo različite načine biti srodni i da se jezične pojave koje zaokupljaju nas uklapaju u svjetske sklopove i nisu ništa jedinstveno niti samo naše. (...) Ova će knjiga otkriti da je lingvistika mnogo više od pravopisnih pravila i crvene olovke strogoga ispravljača koji trijebi i zatire jezične pogreške. Otkrit će i kojoj svrsi služe jezična briga i pomnja i da je standardni jezik nužno propisan jer je nezavisan od svakoga idioma koji se spontano upotrebljava. (Katičić 1970: 6–7)

Da bi mogao poslužiti za ono za što je potreban, mora biti autonoman, to jest nezavisan od svih spontanijih govornih navika, pa bili to stari mjesni govori, interdijalekti, razni jezici širokoga ophođenja, razgovorni jezici i sl. Standardni jezik je često zasnovan na jednom dijalektu ili na kojem razgovornom jeziku široke uporabe, ali se onoga časa kad postane standardan oslobađa zavisnosti i od toga spontanoga jezika od kojega je potekao. (Katičić 1992: 66)

I Samardžija (1999: 7–8) elaborira jednaku ideologiju:

Autonomnost: Njome se ističe samostalnost standardnoga jezika spram bilo kojega organskoga idioma ili skupine idioma dotičnoga jezika – hr-

vatski standardni jezik nije podudaran ni s jednim od šesnaest dijalekata hrvatskoga jezika (...), a također ni s jednim od triju hrvatskih narječja: čakavskim, kajkavskim ili štokavskim. Upravo iz autonomnosti standardnoga jezika spram ostalih idioma istoga jezika slijedi zaključak da *nitko nije govornikom nekoga standardnoga jezika po svome mjesnome i(li) socijalnome podrijetlu* nego da je poznavanje standardnoga jezika rezultat svjesna napora – *učenja svih njegovih govornika*.

(...)

Dok se u organskim idiomima do spoznaje o “pravilima” dolazi prešutnom suglasnosti njegovih govornika, tj. jezičnim uzusom, u standardnome je jeziku, uz nešto iznimaka, uloga uzusnoga gotovo zanemariva. Normiranje se u standardnome jeziku provodi svjesno i sustavno odgovarajućim normativnim (preskriptivnim priručnicima) i to u svim dijelovima govorenoga i pisanoga standarda.

Iznesene teze djeluju kao deskriptivne, ali zapravo su preskriptivne jer autori pod krinkom *neutralnog* opisivanja standardnog dijalekta nameću *ideološke* želje o tome kako bi javna komunikacija *trebala* izgledati. Naime, nije nimalo jasno zašto bi standardni dijalekt trebao biti što nezavisniji odnosno što je više moguće razlikovati se od stvarne jezične upotrebe. Zašto je standard “bolji” ako ima *manje* veze s upotrebom i pučkim govorima? Kome služi *veća* umjetnost standarda? Govornicima zasigurno ne, ona može služiti jedino autorima jezičnih savjetnika i podizanju naklada njihovih uradaka te tome da što većem broju ljudi onemogućí pristup javnom diskursu i resursima. U drugom dijelu Katičić govori o tome da je lingvistika “mnogo više” od jezičnog cenzuriranja tuđih tekstova – trebalo bi reći da lingvistika *uopće nije* cenzoriranje tuđe jezične proizvodnje, ali autor to očito ne misli jer zagovara “jezičnu brigu i pomnju” i “nužno propisivanje” kao tobože normalnu, neutralnu praksu. Nijedno područje znanosti o jeziku ne zagovara (za govornike posve neracionalnu) *što veću* odvojenost standardnog dijalekta od realnih govora, a ne zagovara niti nužno propisivanje službenog dijalekta kao “zdravorazumske i znanstvene” činjenice – govornici se mogu bez problema sporazumijevati i bez stalnog služenja standardnim, a pogotovo hiperstandardnim dijalektom. Dakle, teza o *autonomnosti* standardnog dijalekta

također nije nikakva znanstvena činjenica, kao što činjenica nije niti ranije analizirana *konkretnost* bilo kojeg varijeteta, nego su oba pojma izravan odraz ideologije monoglosije, ideologije razdvojenih kodova.

Ako je u standardnom dijalektu “uloga uzusnoga gotovo zanemariva”, kako, poprilično bizarno, (pr) opisuje Samardžija, za koga se osmišljava taj standardni dijalekt? Treba li standardni jezik biti nalik grčkoj vazi u muzeju, artefaktu kojem se treba diviti, ali oko njega pažljivo hodati kao po jajima i niti slučajno ga ne koristiti jer bi se mogao oštetiti? Ili bi racionalnije bilo jasno reći da standardni dijalekt postoji radi ljudi, a ne obrnuto? Odgovor na ovo retoričko pitanje nude i Milroy & Milroy (2012: 45):

Standardizacija nikada ne završava jer je jezik ipak vlasništvo zajednica koje ga koriste te on na toj razini mora dobro funkcionirati tako da ispunjava potrebe svojih korisnika. On nije ekskluzivno vlasništvo vladâ, nastavnika ili preskriptivnih gramatičara i arogantno je vjerovati da jest.

Da je ideja o autonomiji standardnog jezika potencijalno zloupotrebљiva u manipulaciji prosječnih govornika upozorava Kalogjera (1989: 166) (vidi i 2002: 146, 2004: 89, usp. istu kritiku u Kordić 2007: 238 i 2010: 141 zbog termina *neorganski*):

S druge strane, ideja da je standardni jezik razdvojen od svoje dijalektalne baze teoretski daje preskriptivistima slobodne ruke da preporučuju ili zahtijevaju bilo koje proizvoljno odabrane strukture ili leksičke elemente kao obavezne.

Analiza hrvatskog jezičnog planiranja pokazuje da se ne radi samo o teoretskoj mogućnosti nego o redovitoj praksi – prilično je očito da je jedini smisao ideologije autonomije u tome da preskriptivistima dâ *placet* za svakakve artifičijelne i proizvoljne zahvate u standardni dijalekt koji im padnu na pamet (usp. kritiku i kod Vukovića 2016: 366)¹²⁷. Kalogjera (2002: 150) i Žanić (2015: 305) također upozoravaju da slijepa idolatrija standardnog dija-

127 “Pozivanje na autonomiju poslužilo je vodećim hrvatskim standardolozima kao argument za stav da suvremena jezična upotreba ne može utjecati na normu standardnoga jezika jer je ta norma zapravo dana višestoljetnom tradicijom pismenosti, pri čemu je

lekta te zanemarivanje socioloških faktora i realne upotrebe u analizi jezičnih fenomena nisu utemeljeni i dovode do rezultata koje Žanić sažima kao “standard bez govornika, jezik bez ljudi”.

Jezična pravila

Kada se govori o razlici standarda i govornog jezika, razlike su tu najočitiije i najprihvaćenije na razini pisanja, morfologije (oblikâ) i dijela leksika. Tako je, recimo, svima posve jasno da su oblici *gdje, vidjeti, mi bismo, idu, vole, tržnica* ili *rajčica* standardni, a *di/đe, vidit, mi bi* (ili *mi bimo* u Rijeci i Istri), *idu/ideju/gredu, volu/voliju, pijaca/plac/pazar, pomidor/poma/pomadora/paradajz/kavada* nestandardni/govorni/dijalektalni. No takvim se jasnim i svima poznatim razlikama preskriptivisti u načelu, kao što smo već pokazali, rijetko bave, osim kada se povremeno zgražaju nad strahotama govornog jezika¹²⁸ ili kada po tisućiti put objašnjavaju neka osnovna ali mnogim ljudima komplicirana pravila (poput toga da se piše *ćete biti* ali *bit ćete*, no uz izgovor [bićete]). Oni se uglavnom bave začkoljicama poput *koristiti se čime* umjesto *koristiti što* ili *postuman* umjesto *posthuman*¹²⁹, gdje se u običnoj standardnoj upotrebi obično upotrebljavaju obje varijante (obično se ona koju nameću preskriptivisti puno rjeđe javlja), a

upravo na standardolozima da odrede što će iz te tradicije ući u normu, a što će ostati izvan nje.”

128 Usp. tako u Opačić 2009a: 66: “Vjerojatno je svima jasno da su oblici *gde, nigde, negde* i sl. nestandardni oblici, pa nisu dobrodošli ni u pisanom ni u govorenom standardnom hrvatskom jeziku. Neobrazovani ljudi svaki spoj *d + j* pretvaraju u *đ*, no na granici morfema sa starim glasom *jatom* jotacija se ne provodi. Zato i kažemo *djevojka*, a ne (pokrajinski) *devojka*. Tako onda i: *gdje, nigdje, svagdje* i sl.” Govorni se oblik *de* ovdje nipodaštava tvrdnjom da tako govore “neobrazovani ljudi” iako se tako govori npr. u Dubrovniku i Slavonskom Brodu i tamo takav izgovor ne ovisi o obrazovanosti – upotrebljavaju ga i obrazovani i neobrazovani (kao što i obrazovani i neobrazovani govore *di* npr. u Splitu ili Zagrebu). Riječ je jednostavno o govornom obliku, a dijalektima/govornim jezikom govore ne samo neobrazovani nego i obrazovani (iako obrazovani, kako pokazuju sociolingvistička istraživanja, nestandardne oblike upotrebljavaju statistički gledano u manjem postotku slučajeva jer time kroz jezik signaliziraju svoj obično viši društveni status). Dakako, kada i postoje realne razlike u jeziku pojedinih skupina, lingvistički gledano, govor neobrazovanih ljudi nije ništa manje vrijedan od govora obrazovanih – tu je samo riječ o društvenim razlikama koje se izražavaju kroz jezične varijable.

129 Usp. Kapović 2011a: 51.

preskriptivisti se proizvoljno odlučuju za samo jednu od njih i pokušavaju je nametnuti kao jedinu (obično bez uspjeha) iako se i varijante koje oni smatraju “nepravilnima” (kao *koristiti što* ili *posthuman*) obično bilježe i u rječnicima standardnog dijalekta te tako imaju i službenu “legitimaciju” “pravilnosti”.

Nije slučajno da se preskriptivisti uvijek orijentiraju na “ispravljanje” perifernih i nasumično odabranih minucioznosti u jeziku. Naime, većina govornika nema nikakvih problema u prepoznavanju standardnosti ili nestandardnosti oblikâ kao što su *gdje/di/kadi*, *što/šta/kaj/ča* ili *hoće/hoćeju* pa se tu u jezičnim “savjetnicima” ne bi imalo što objašnjavati i prodavati maglu. Stoga je potrebno naći zakučaste i opskurne primjere pomoću kojih će se ljudi uvjeriti da ne znaju govoriti te metodom nabijanja kompleksâ i širenjem moralne panike prodavati knjige, davati intervjue i tako graditi karijere.

Kad je riječ o samim jezičnim “savjetima” i “savjetnicima”, vrlo čestoj i popularnoj formi kroz koju se iznose preskriptivističke “preporuke”, treba reći nekoliko stvari. Problem kod jezičnih “savjetnika” nije samo u tome što sadrže, kao što smo vidjeli i kao što ćemo vidjeti, mnoge potpuno besmislene, neznanstvene i pretjerane “savjete”. Problem je u njima samima, u samoj koncepciji takvih radova, koji su jedno od osnovnih preskriptivističkih oruđa. Nije problem u tome što su ti “savjetnici” nedovoljno dobri, nego u tome što oni po samoj svojoj naravi (jer služe iznošenju preskriptivističkih “preporuka”) ni ne mogu biti dobri. Kada se u njima iznose “savjeti” u stilu dobro/loše ili pravilno/nepravilno, jasno je da je to sve znanstveno neopravdano. No braniti se ne mogu čak ni njihovi “neutralniji” dijelovi u kojima se jednostavno taksativno nabrajaju neke strukture standardnog dijalekta (npr. da je standardni oblik *bismo* a ne *bi* u 1. l. množine¹³⁰ i sl.) jer ni oni također najčešće nisu plasirani u okvirima deskriptivnog i vrijednosno koliko-toliko neutralnog standardno/nestandardno, nego se i tu govori o “pravilnom” i sl. Osim toga, takvi “savjeti”, gdje se jednostavno iznosi kakve su neke osnove pojave u standardu (tipa upotreba *bismo* ili pisanje *ije/je* i sl.) su i nepotrebne jer se to već detaljno opisuje i

može se provjeriti u pravopisima, standardnim gramatikama i rječnicima (iako ni ti priručnici nisu, naravno, uvijek savršeni i najbolje napisani). Dakle, jezični “savjetnici”, koji se sastoje od preskriptivističkih pretjerivanja i nadrisavjeta s jedne strane i banalnog prepričavanja osnovnih elemenata standarda (što je u doba modernih *spelling checker*-a uvelike i nepotrebno), su kao takvi suvišni. Stvar nije, da ponovimo, u tome što su jezični savjeti neosnovani – problem je u tome što je sama koncepcija jezičnih “savjeta” mistifikatorska i nadriznanstvena. Šaljivo rečeno – jedini dobar jezični “savjet” je onaj kojega nema¹³¹.

To ne znači, dakako, da se ne može zamisliti postojanje neakvih popularnih jezičnih priručnika, u kojima bi se npr. objašnjavalo porijeklo nekih riječi, njihova upotreba u različitim dijalektima, zašto u jeziku nešto funkcionira kako funkcionira, kako je došlo do standardizacije u obliku u kojem je danas vidimo itd., no tu onda više nije riječ o jezičnim “savjetnicima”. Treba napomenuti da pojedini preskriptivisti znaju u svoje “popularne članke o jeziku” osim eksplicitno preskriptivističkih zahtjeva ubacivati i neutralne stvari poput prepisivanja informacija o porijeklu pojedinih riječi

131 S tim u vezi ovdje možemo istaći primjer knjige Peti-Stantić & Langston 2013, koja se, prema naslovu, eksplicitno bavi, među ostalim, i (jezičnim) *ideologijama*. U djelu se korektno navode mišljenja i citati iz različite (ponajprije strāne) znanstvene literature o preskriptivizmu (npr. Milroy & Milroy 2012 i sl.), međutim istovremeno se, najčešće bez dovoljno kritičnosti (možda u težnji da se postigne “neutralnost” i izbalansiranoost te da se izbjegnu izravni napadi na hrvatske preskriptiviste, od kojih neki – poput Radoslava Katičića ili Dalibora Brozovića – uživaju velik ugled u hrvatskoj lingvistici, i to, zbog svojih nepreskriptivističkih radova, sasvim zaslužen), na drugim mjestima navode i potpuno neznanstvene teze pojedinih preskriptivista. Time se, unatoč citiranju relevantne znanstvene literature, zapravo postiže efekt davanja svojevrstne legitimizacije preskriptivističkom pogledu na jezik. To se onda ogleda i u tome da se na više mjesta u knjizi govori i o jezičnim “savjetima” koji su “itekako relevantni i primjenjivi i danas” (Peti-Stantić & Langston 2013: 157) – ovdje konkretno za “savjete” s početka 20. stoljeća. Tako se za jezične savjete Ivana Broza kaže da “pripadaju onoj skupini koju smatramo analitičkom, argumentiranom i uvelike dobro utemeljenom” te da je “većina Brozovih prijedloga (...) i danas prihvatljiva” (: 175), za “savjete” Nikole Andrića kažu da je “argumentacija opravdana i na mjestu” (: 176). Takvi se zaključci znanstveno ne mogu nikako opravdati. Čak i kad se navode Andrićevi stavovi kojima se nema što zamjeriti, npr. da se slobodno može upotrebljavati riječ *zrak* (: 179), kontekst čitave argumentacije teško da se može iz današnje perspektive smatrati znanstvenim. Neobično je da autori bez komentara citiraju i Jagićevo pismo Andriću koji njegovu knjigu pozdravlja kao “ustuk protiv bakterija” te govori o boju “protiv nagrdā” koje jeziku “zadaju svoji ljudi” (: 180). Još je neshvatljivije da autori u jednom dijelu knjige (: 185–187) praktički zagovaraju preskriptivističko-puristički stav pa se npr. riječi *opredijeliti*, *pozajmiti* ili *postepeno* bez ikakve ograde nazivaju “neprihvatljivim leksemima”.

iz etimoloških rječnika i sl. Na taj način se, uz prigodno pakiranje prozivaka uz zanimljive neutralne informacije, zapravo pokušava i preskriptivističkim neznanstvenim “savjetima” neizravno dati privid znanstvenosti (iako je preskriptivističko poznavanje povijesti jezika, kao i drugih područja jezika, vrlo često objektivno na veoma niskim granama), no sve to nikako ne može opravdati osnovnu preskriptivističku i neznanstvenu svrhu takvih napisa.

Kako uopće dolazi do preskriptivističkih savjeta? U svakom slučaju, neki ih preskriptivist jednom mora izmisliti, a kada jednom uđu “u optjecaj”, često ih od njih preuzimaju drugi preskriptivisti, a, ako su “savjeti” posebno uspješni, mogu ih preuzeti čak i obični ljudi. Katkada im se porijeklo može tražiti u pisanim izvorima, a katkada nastaju i na druge načine. Iako bi svakako bilo zanimljivo istraživati *povijest bolesti* i detaljno izučiti gdje, kada i kako su nastali pojedini preskriptivistički “savjeti” i kako su se širili, time se u ovoj knjizi nismo bavili – ovdje se bavimo “sinkronijom” i teorijom preskriptivizma, dakle kritikom preskriptivizma kao fenomena na realnim primjerima iz suvremene preskriptivističke prakse.

I lingvisti i preskriptivisti govore o *jezičnim pravilima* (preskriptivisti upotrebljavaju i izvedene oblike poput *pravilan/pravilno/pravilnost*). No *jezično pravilo* nije jednoznačan koncept. Za lingviste je ono prvenstveno *deskriptivno/opisno* jezično pravilo: radi se o obrascu koji se zaista ostvaruje u jezičnom sustavu, a netko tko se bavi jezikom ga je prepoznao, analizirao i opisao. Primjerice, u gramatičkom opisu našeg jezika možemo zabilježiti da se prezent koristi za izražavanje radnje koja je u toku u trenutku govorenja (*čitam knjigu*), koja se redovito zbiva (*svaki tjedan metemo dvorište*) ili pak za buduću radnju (*sutra ide u kino*), ali i za prošlu (*dođem ja jučer na faks i sretnem Krešu*). Možemo primijetiti i to da se primjerice prijedlog *kod* koristi u značenju bez promjene lokacije (*ja sam kod Marte*) i značenju s promjenom lokacije (*idem kod Marte*) iako se zbog preskriptivizma potonje izbjegava u lektoriranim tekstovima.

Ovdje valja naglasiti i to da gramatička pravila postoje u svakom jeziku i ne ovise o tome je li ih tko zabilježio i opisao. Postojanje pravila o tome kako se kombiniraju elementi u nekom jeziku sastavni je i automatski dio svakog jezika. Ne postoji jezik

u kojem se fonemi, morfemi, riječi i druge jezične jedinice potpuno proizvoljno kombiniraju. U hrvatskom možemo reći *Idem u školu* ili *U školu idem* (što stilistički ili po pitanju fokusa nije isto), ali se ne može reći ***Školu idem u*; možemo reći *predviđanje* ali ne možemo reći ***viđanjepred*; reći ćemo *nemam* ili *neam* ali ne i ***manem*. Pravila svakog jezika strogo su određena i bez svjesne ljudske intervencije. Nijedan izvorni govornik ne treba preskriptivnu gramatiku da bi znao da se ne kaže ***Školu idem u*. Jezici i njihova pravila postojali su puno prije nego što su se ljudi svjesno počeli baviti opisom jezika i zapisivati obrasce koje su uočili. Svaka rečenica koju izustimo ili napišemo slijedi (najčešće vrlo stroga) pravila. Prosječni govornik ne mora ta pravila znati eksplicitno objasniti – ona su pohranjena u našem umu i funkcioniraju bez formalizacije njihova opisa, jednako kao što prosječnoj osobi nije potrebno znati anatomiju i što se događa s kojim mišićem u tijelu dok hoda ulicom. Govornici ne moraju znati objasniti što je to *subjekt*, *veznik*, *proširak*, *elipsa*, *C-komanda* ili *gramatikalizacija* kako bi bili dobri govornici svojeg jezika (a i ti termini i povezani pojmovi samo su *pokušaj* lingvistâ da opišu što se događa u mozgu i u jeziku – pokušaj koji je nekad više a nekad manje uspješan upravo zbog kompleksnosti jezičnih i s njim povezanih misaonih procesa). Um svakog prosječnog, pa i nepismenog i neobrazovanog govornika ima sva jezična znanja i pravila koja mu trebaju, i to sve bez ikakve formalne poduke o jezičnoj strukturi. Čak i kada se lingvisti stoljećima bave nekim jezikom, i dalje ostaje velik broj pravila koja nisu uočena i zapisana iako ona i dalje postoje u umu govornika tih jezika. Naravno, pravila se s vremenom mogu i mijenjati, ali da bi se dogodile jezične promjene, ne treba ih nitko zapisati ili odobriti – jezik i njegovi govornici sami će se za to pobrinuti.

Preskriptivisti pak, bez valjanih razloga, zauzimaju drugačiju perspektivu: za njih je *jezično pravilo* u prvom redu *preskriptivno/propisno*, što znači da se oni bave odredbama i propisima o tome kako *bismo trebali* govoriti i pisati, a ne kako (kao izvorni govornici nekog jezika) *zaista* govorimo i pišemo¹³². Opisujući npr. upotrebu prijedloga *kod* preskriptivisti će zauzeti stav da je

značenje promjene lokacije tog elementa “pogrešno” i da ga treba eliminirati. Realnog razloga za takvu čistku nema. Struktura je proširena među govornicima, značenje je svima jasno, postoji i u drugim jezicima (usp. talijanski *vado da Marta*, francuski *je vais chez Marta*) i ne postoji problem u komunikaciji. Bez obzira na to, preskriptivisti odlučuju stvoriti (*propisno*, a ne *opisno*) pravilo koje se može sažeti ovako: “prijedlog *kod* ne smije se koristiti za promjenu lokacije, takva upotreba je nepravilna”. Kao što se može vidjeti, i deskriptivna i preskriptivna pravila su *pravila*, ali među njima je velika razlika. Lingvistika priznaje samo deskriptivna pravila, a preskriptivna pravila može proučavati samo s kritičkim odmakom, analizirajući razloge i načine na koje samoprovzvani stručnjaci žele utjecati na govornike, obično iz nejezičnih razloga i s nejezičnim namjerama poput promicanja konzervativno-autoritarnoga svjetonazora, učvršćivanja svojeg statusa u društvu i/ili želje za nametanjem svojeg ukusa i za induciranjem realno nepostojeće potrebe za postojanjem jezičnih sudaca kako bi sami zaradili na prodaji jezičnosavjetodavnih djela. Ako se vratimo na usporedbu s anatomijom i s nepostojanjem potrebe da se pozna mehanizam rada mišića pri hodaњу da bi se hodalo, možemo ustvrditi da preskriptivisti glume da su oni “anatomiji jezika” i da je iznimno bitno da svi govornici nauče njihovo neutemeljeno objašnjenje procesa hodaња kako bi uopće mogli puzati. Istina je da su zapravo bliži ulozi imaginarnih agresivnih stilista koji ljude žele uvjeriti da je upravo njihov smisao za modu “pravičan” i “jedini ispravan” i da zato trebaju kupiti zelenu a ne plavu košulju, jer je plava sama po sebi “pogrešna” ili se eventualno može nositi samo pri obavljanju kućanskih poslova. Realnih razloga za to nema, ni u jeziku, ni u modi.

Preskriptivizam stranaca radi?

Jedan od argumenata koji će se katkada upotrebljavati kao obrana preskriptivističkoga pogleda na jezik je i to da nam je potrebna samo jedna varijanta jezika koju će onda moći učiti stranci. Na stranu to što je smiješno da se izvorni govornici u bilo čemu prilagođavaju potrebama (pogotovo ako su one izmišljene) stranaca

koji će učiti njihov jezik, rečeni argument je samo argument za to da se podučava standardni dijalekt (što obično i jest slučaj). S obzirom da se ne mogu podučavati sve varijante nekog jezika odjednom, nije čudno da se u najvećem broju slučajeva podučava standardni dijalekt (iako se, pogotovo u novije vrijeme, sve češće mogu naći i udžbenici kolokvijalnog jezika). No podučavanje standarda nikako ne znači i automatsko prihvaćanje svih preskriptivističkih nesuvislih zahtjeva, kao ni automatsku negaciju govornoga jezika i dijalekata.

Dapače, inzistiranje na podučavanju isključivo strogoga (i pretjeranoga) standarda je, što je jasno iz prakse, vrlo nekorisno za učenika koji želi naučiti neki strani jezik. Ljudi jezik obično uče da bi mogli na njemu komunicirati, a ne da bi govorili “pravilno” u skladu s idiosinkratskim stavovima šačice preskriptivista. Ako nekoga npr. podučavate da se hrvatski može i treba reći samo *u vezi s tim* ili *ići k njemu* i nijećete da postoji išta drugo, to neizvornom govorniku sigurno neće pomoći u razumijevanju izrazâ *u vezi toga* i *ići kod njega*, koje će u realnoj govornoj stvarnosti također (ili gotovo isključivo) moći čuti. Nema ništa loše u uzimanju standarda kao osnove pri podučavanju nekog jezika kao stranoga, no onima koji uče strani jezik nije nimalo korisno kada se govorna stvarnost prikriva. Učenicima treba uz standard objašnjavati i određene aspekte govornoga jezika kako bi se oni znali snaći u svim svakodnevnim situacijama i razumjeti sve što izvorni govornici govore. Ako nekoga poučimo da se hrvatski može reći samo *Ideš li kući?*, on može biti poprilično zbunjen kada čuje da se zapravo govori (*Jel*) *ideš kući?* Uostalom, kome je problem varijantnost stranog jezika koji uči, neka uči *Pascal* ili *C++*.

Problem terminologije i stručnog jezika

Još jedan mogući prigovor kritici preskriptivizma je da je preskriptivizam nužan kako bi naše izražavanje bilo preciznije i jasnije i kako se to može usporediti s usustavljivanjem terminologije u pojedinim strukama. No, kako smo već vidjeli i kako ćemo tek vidjeti po brojnim primjerima u knjizi, kod preskriptivističkih se “savjeta” samo nominalno radi o traženju preci-

znosti i jasnoće¹³³. U najvećem broju slučajeva riječ je o običnu izživljavanju nad jezikom (ne samo standardnom) i govornicima uz pseudoargumente, kojim se zapravo pokušavaju sputati živost i kreativnost jezika. Što se tiče usporedbe s terminologijom, ona ne stoji jer se specifična upotreba jezika u određenim strukama ne može uspoređivati s upotrebom općeg jezika. Tako npr. za opći jezik, u kojem je svim govornicima jasno što znači riječ *životinja*, nije nužno bitno kako se *životinja* definira biološki i što ta riječ točno označava u zoologiji. Isto tako, u okviru se društveno-humanističkih znanosti itekako može raspravljati o tome što znači pojam *demokracija*, što bi to trebalo biti i sl., no takav je vid rasprave poprilično različit od preskriptivističkih intervencija u jeziku. Osim toga, jasno je da je i stvaranje terminologije u pojedinim strukama također zapravo stvar dogovora (implicitnog ili eksplicitnog) i da je u konačnici riječ o više-manje proizvoljnom odabiru. Tako se npr. u kroatističkoj dijalektološkoj terminologiji razlikuju pojmovi *narječje*, *dijalekt* i *govor* jer jasne distinkcije olakšavaju bavljenje tom strukom, ali to ne znači da je takvo rješenje bogomdano, jedino moguće i “objektivno” (npr. engleski termin *dialect* se ne poklapa u potpunosti s našim terminom *dijalekt*). U svakom slučaju, to što u određenim strukama postoji potreba za usustavljanjem terminologije nikako ne može biti opravdanje za preskriptivističko nasilje nad općim jezikom, isto kao što ni realno postojanje standardnoga varijeteta (i stvarna ili percipirana potreba za njegovim postojanjem) ne može opravdati preskriptivistička pretjerivanja niti dati znanstveno zaleđe njihovim “argumentima”.

Nerazumijevanje razlike između stručne (u ovom slučaju geometrijske) terminologije i općega jezika, začinjeno standardnim katastrofičarsko-moralističkim zapomaganjima o neukosti mladih ljudi, jasno se vidi u sljedećem preskriptivističkom “poučku”:

Ove natuknice ne bi ni bilo da svaki put kad u kojem sportu nastupa hrvatska reprezentacija ne slušam kako su *kockice* preplavile grad. Tako mogu govoriti oni koji zapravo ne znaju što govore – ne znaju, naime, što je *kocka*, a što *kvadrat*. Kako se matematika, pa valjda i geometrija, u našim školama kao “težak” predmet sve više učenicima “olakšava” tako da se sve “teško” izbacuje iz programa, nije ni čudo što to (mahom mlađi ljudi) ne razlikuju. (...) Na dresovima naših navijača nalaze se, dakle, *kvadrati*, a ne *kocke*. Ovu natuknicu pišem na molbu jednoga (općim neznanjem već pomalo rezigniranog) matematičara. Obećano – učinjeno. (Opačić 2009a: 97)

U tom kratkom odlomku nalazi se niz potpuno pogrešnih pretpostavaka. Kao prvo, kao što rekosmo, opći jezik nije isto što i stručni jezik. Jezikoslovci bi, kojima se tako potuži neki matematičar, trebalo matematičarima tu razliku objasniti, a ne ih podržavati u neznanstvenim stavovima o jeziku. Ako je matematičarima stalo do matematike, valjda bi i jezikoslovcima trebalo biti stalo do jezika i njegove točne i znanstvene interpretacije? No ako nam je stalo do lingvistike kao znanosti, to također znači i prihvaćanje jednostavne činjenice da (opći) jezik, osim što nije terminologija, također nije ni znanstveni opis niti bi to trebao biti. Tako se, recimo, govori da je *sunce izišlo*, a ne da se *zemlja okrenula oko sebe i sunce opet obasjava naš dio planeta*. To što se u općem jeziku govori o *izlasku* i *zalasku sunca* nipošto ne znači nepoštovanje ili neznanje astrofizike, nego samo govori o tome da opći jezik koristi neke druge mentalne modele. Također, zaključak da ljudi “ne znaju” što je to u geometriji/matematici *kocka* a što *kvadrat* i da je to (uz lošu nastavu matematike u školama i lijenost učenika) uzrok takve upotrebe nije sigurno točan – neki ljudi znaju, neki ne znaju. Ali znanje stručne terminologije je jedna stvar, a znanje općeg jezika posve druga. Lingvist bi trebao biti svjestan činjenice da je *kocka* narodska, obična, riječ, dok je *kvadrat* učena, knjiška, riječ koju većina nauči tek u školi i izvan škole je rjeđe upotrebljava (osim npr. u značenju ‘kvadratnog metra’). Stvar je jednostavno u sljedećem – u općem jeziku riječ *kocka* nema samo ònō značenje koje ima u geometriji. Osim što označava ‘geometrijsko tijelo omeđeno sa šest sukladnih kvadrata’, riječ *kocka* (koja etimološki nastaje od staroga

*kostȃka ‘koščica’ – jer su se prve kocke radile od kostiju) se u općem jeziku, osim za geometrijska tijela koja otprilike nalikuju kocki (iako im npr. stranice nisu posve ravne), u prenesenom značenju upotrebljava i za ‘kockanje, ždrijeb’ (to N. Opačić ipak nije sporno), ali također i metonimijski u značenju ‘kvadrat’. Naime, ‘kocka’ i ‘kvadrat’ su očito povezani pojmovi s obzirom da 6 kvadrata čini stranice jedne kocke pa se radi o figuri *totum pro parte*, pri čemu se izraz za cjelinu koristi kako bi se naznačio samo jedan dio te cjeline.

Dakle, nema ništa loše ili nepravilno u tome da se govori o *dresovima na kockice*, kako se spontano praktički jedino i govori. Tu također treba napomenuti¹³⁴ da se riječ *kocka* u općem jeziku koristi ne samo u značenju ‘kvadrat’, nego i općenito za svako geometrijsko tijelo i oblik koji ima sve prave kutove – tako se govori o *bilježnicama na kockice* (iako su unutra, stručnom terminologijom, kvadrati ili pravokutnici), o *lego-kockama* (iako su to najčešće, geometrijskom terminologijom, kvadri), o *kockama leda* (iako su i to vrlo rijetko pravilne geometrijske kocke) itd. I tu je pritom uvijek jasno o čemu je riječ i nikad nema zabune – nitko neće pomisliti da je npr. riječ o bilježnici koja sadrži trodimenzionalne kocke. Jednostavno, u općem je jeziku riječ *kocka* višeznačna i u tome nema ništa ni loše ni neobično (jednako kao što npr. riječ *glava* osim dijela ljudskog tijela još može značiti i ‘poglavlje’ i ‘poglavar’). Kao što je već rečeno, u općem se jeziku riječ *kocka* upotrebljava i u prenesenom značenju ‘kockanje’, dok se *kockom* (kao predmetom koji se upotrebljava u različitim kockarskim i društvenim igrama) često naziva i dodekaedar (“kocka” s 12 stranica) kojim se igra društvena igra *Dungeons and Dragons*. Jednostavno, kako *kockom* nazivamo obične kocke za bacanje, istim nazivom nazivamo i “kocke” koje imaju 12 stranica i geometrijski nisu kocke, ali imaju istu namjenu. Istom logikom hlače *na trapez* mogle bi biti hlače *na krnji stožac*. Jasno, matematičari upotrebljavaju različite nazive koji su njima bitni, ali riječi poput *kvadrat*, *pravokutnik*, *stožac* ili pogotovo *kvadar* (a još više *dodekaedar*) su tehnički, knjiški, termini i ne može se očekivati da se

upotrebljavaju u običnom jeziku, isto kao što ćemo svi i dalje govoriti o *izlasku/zalasku sunca* a ne o *rotaciji Zemlje oko svoje osi*.

Kao što smo već spomenuli, ponekad se u jezičnim raspravama mogu čuti mišljenja o tome da samo standardni varijetet ima dovoljno razvijenu terminologiju pojedinih struka, dok ona u dijalektima izostaje pa se na njima ne može govoriti ni o čemu što zahtijeva upotrebu kompleksne moderne terminologije (a da to nije npr. tradicionalna ribarska terminologija i sl.). No to je samo djelomično istina jer, iako je znanstvena terminologija stvorena u okviru standarda ne ostaje samo u standardu – nju je vrlo lako iz standarda preuzeti i u dijalekte tj. govorni jezik (čak i kad su standardni dijalekt i organski dijalekti prilično različiti), kao što se i u standardne dijalekte uzimaju termini iz stranih jezika ili latinskog i grčkog. Iz toga proizlazi da se, uz jednostavno preuzimanje stručne terminologije iz standarda, o vrlo učenim i zahtjevnim znanstvenim problemima može raspravljati i na lokalnim govorima, što se redovito i događa. Kolege znanstvenici iz istoga grada u međusobnom razgovoru o znanstvenim problemima neće odjednom početi koristiti standardni dijalekt ako to i inače ne čine i u razgovorima o drugim temama (usp. Trudgill 1999).

Riječi, simboli, termini i ideologemi

Osim na odnos preskriptivizma i terminologije, dodatno se valja osvrnuti i na odnos preskriptivizma i terminološko-ideoloških problema u jeziku. Naime, kako smo već više puta istakli, lingvistički je gledano potpuno jasno da svaka riječ može u načelu značiti bilo što i da nema “pravih” i “krivih” riječi i značenja. No pitanje koje se može postaviti jest što je onda s raspravama, kojima često možemo svjedočiti, o tome što točno npr. znače pojmovi kao *ljudska prava* ili *kapitalizam*? Tako će npr. netko tumačiti da *ljudska prava* obuhvaćaju samo određeni set pravâ (npr. bez ekonomskih prava), dok će ih netko drugi tumačiti puno šire (npr. uključujući i ekonomska prava). Isto tako, koncepciju riječi *sloboda* će pojedinci različito shvaćati ovisno o svojim političkim stavovima – npr. ekonomski liberali i konzervativci će *slobodom*

smatrati ‘pravo na poduzetničke slobode’, dok će socijalisti *slobodom* smatrati ‘pravo na slobodu od eksploatacije od strane kapitala’. Treba reći da u takvim raspravama nije riječ o raspravi o značenjima u užem lingvističkom smislu. Lingvistički je potpuno jasno da riječ *kapitalizam* može značiti i ovo i ono, kao i više stvari odjednom. Ali kada se o tako nečem raspravlja, raspravlja se o ideologiji kroz ključne pojmove te ideologije (koji su, jasno, izraženi riječima). Tu nije riječ o preskriptivističkim raspravama tipa onih što znači riječ *značaj* (‘karakter’ ili ‘značenje’) ili zašto je “pravilno” *sumnja* a ne *sumlja*, nego je riječ o borbi za ideološku hegemoniju na diskursnoj razini u užem smislu. Tu je posrijedi klasično shvaćena politička borba koja se, među ostalim, provodi i na jezičnom planu. Iako se prividno radi o borbi oko “značenja” (samog pojma, koncepta) određene riječi, radi se zapravo o borbi idejâ i sukobu ideologijâ. Dakle, ne radi se o purističko-preskriptivističkoj borbi hoće li se reći npr. *AIDS*, *sida* ili *kopnica* ili je li “pravilno” *sumnja* ili *sumlja* (gdje se raspravlja samo o označiteljima, a ne o onome što te riječi označavaju), nego se ideološkom raspravom npr. o značenju riječi *kapitalizam* zapravo raspravlja o opsegu njegovog sadržaja (što to *kapitalizam* jest, što bi trebao biti i sl.). Takve su ideološko-političke rasprave drugačije naravi od preskriptivističkih pokušaja intervencije u jezik – u prvim se preko jezika otvoreno raspravlja o politici i društvu, dok se u drugima (neznanstveno) raspravlja o jeziku (što pak ima veze s političkim ideologijama, ali ne toliko izravno kao u raspravama o političkim konceptima kao što su *sloboda*, *demokracija*, *kapitalizam*, *fašizam* i sl.). Kako su takve ideološke borbe na jezičnom planu neizostavan dio demokratskog političkog života i kako one ni na koji način ne niječu princip arbitrarnosti jezičnoga znaka, nema sumnje da se one ne mogu izjednačavati s preskriptivističkim “raspravama” i da ne mogu biti nikakvo opravdanje za preskriptivističke jezične prakse. Može se potegnuti i paralela sa znanstvenom terminologijom i znanstvenim raspravama – naravno da, gledano iz perspektive općega jezika, riječ *alofon* može značiti i ovo i ono i nešto treće. Međutim, iz perspektive lingvistike kao znanosti to nije tako – *alofon* je jedan od lingvističkih termina i rasprave o tome što bi taj termin trebao pokrivati su znanstvene rasprave o samoj naravi onoga što se proučava. Pozivanje na

arbitrarnost jezičnog znaka bi u takvom kontekstu bilo besmisleno. Kod terminologije se značenje terminâ pokušava što bolje fiksirati kako bi se lakše i bolje upotrebljavala, no čak je i kod terminâ to jako teško urediti – lako je smisliti logičnu i strukturiranu terminologiju umjesto neke manje strukturirane koja se npr. upotrebljava u nekom kontekstu, no teško je postići da je svi drugi prihvate i počnu upotrebljavati.

U ovom kontekstu treba razlikovati “obične riječi” od ideologemâ i stručnih termina:

<i>riječ</i>	<i>ideologem</i>	<i>termin</i>
<i>stol, kuća, voda, hodati</i>	<i>sloboda, ljudska prava, demokracija, kapitalizam</i>	<i>alofon, gravitacija, hipotenuza, kralježnjak</i>

Ideologemi su bitni ideološki pojmovi oko kojih se određena ideologija gradi – npr. ideologemi kapitalističke/liberalne ideologije su, recimo, *kapitalizam, poduzetništvo, poslodavac, tržište* i sl. S druge strane, ideologemi socijalističke ideologije su, primjerice, *socijalizam, solidarnost, jednakost, eksploatacija* i sl. Sve te riječi su, naravno, i riječi, ali one nisu samo riječi – kao npr. *stol, zgrada, vlaga* ili *majica*. Ideologemima smatramo pojmovne jedinice koje su bitna sastavnica određene ideologije (kao sustava međusobno povezanih ideja). Ideologemi su u načelu društveno relevantne riječi u smislu da npr. naša definicija riječi *demokracija* može utjecati na društvo u kojem živimo i način na koji ga promatramo (dok se to puno manje odnosi npr. na riječi *majica* ili *fotografirati*). Ideologemi su, dakle, performativne riječi – riječi tj. pojmovi koji utječu na društvo, na vanjezični svijet, riječi koje nisu politički manje (ako uopće) sporni i stoga neutralniji označitelji određenog značenja (kao npr. riječ *tepih*, *sat* ili *nevolja*), nego su izrazito ideološki nabijene. Njih ne možemo promatrati kao obične riječi, niti raspravu o njima možemo izjednačavati s raspravom o običnim riječima. Rasprava o ideologemima nije lingvistička rasprava u užem smislu, nego se radi o raspravi iz perspektive životnih stavova, svjetonazora, politike, sociologije, filozofije, ekonomije itd. Bez takve rasprave ne bi bilo ni društvenih znanosti i disciplina.

U riječi spada sve. I ideologemi i termini su riječi¹³⁵, ali nisu sve riječi ideologemi i termini. Svi su ideologemi obično i termini – npr. *demokracija* je i ideologem, bitan za mnoge političke ideologije, ali je također i termin u politologiji u odnosu na termine za druge vidove društvenih uređenja, npr. u odnosu na termin *monarhija*. No nisu svi stručni termini i ideologemi – npr. riječ *kralježnjak* je termin u biologiji, ali zasad nije i ideologem. Naravno, granice među običnim riječima, ideologemima i terminima nisu uvijek čvrste – npr. riječi *planina*, *voda* i *čovjek* mogu biti obične riječi (riječi općega jezika), ali mogu biti i termini (*planina* u zemljopisu, *voda* u kemiji, *čovjek* u antropologiji ili genetici). No dok *planina* i *voda* teško da mogu biti ideologemi, *čovjek* može biti i to – recimo u nekim rasističkim ideologijama koje samo neke ljude smatraju ljudima.

Dodatno treba biti svjestan toga da i neki predmeti koje sami po sebi nisu ideologemi mogu postati simboli ili markeri određenih ideja, stavova ili ideologije – i to na različitim razinama. Tako npr. polumjesec može biti simbol islama, svastika može biti simbol budizma ili nacizma, a srp i čekić su simbol komunizma, dok, donekle slično tome, upotreba određenih riječi može biti marker nekih ideja – recimo, upotreba riječi *grješka* (s f) simbolizira nacionalističko-konzervativne stavove prema hrvatskom jeziku, a upotreba riječi *hiljada* može se smatrati markerom “nedovoljne brige o jeziku”. No to ne znači da su *grješka* ili *hiljada* ideologemi na način na koji su to riječi kao *demokracija* ili *fašizam*. Raspravljamo li o riječi *hiljada*, rasprava se vodi o samom označitelju (tobože problematičnom zbog “pogrešnih” krvnih zrnaca), koji je samo eventualni negativni simbol za ono protiv čega se nacionalistički preskriptivizam bori. No kada raspravljamo o tome što je *demokracija*, ne raspravljamo o toj riječi kao formi, nego o samom pojmu demokracije, o tome što je suština tog pojma. Kod riječi *hiljada* nije sporno sāmō značenje (broj 1000), ne raspravlja se o tome što je to brojka 1000 kao koncept, nego samo kako bi se taj koncept “trebao” imenovati jer se ra-

zličitim imenovanjem tog označenog može slati poruka o tome jesmo li “dobri Hrvati” ili ne.

Međutim, u raspravi o ideologemu *demokracija* ne raspravlja se o tome kako bi se koncept trebalo imenovati, nego o tome što taj koncept (a ne njegov izraz) jest, što bi trebao uključivati, kolikog opsega bi trebao biti itd. Čak i kad se preskriptivistički napada označeno, npr. značenje ‘govoriti’ za glagol *pričati*, ni tad se ne napada sâm koncept govorenja ili pričanja, niti se raspravlja o opsegu pojma govorenja i pričanja. Preskriptivistima nikada nije problem neko značenje kao takvo (npr. nije sporan sâm koncept govorenja), tj. sadržaj koji određeni pojam obuhvaća, nego povezanost tog značenja s nekim konkretnim oblikom (npr. forme/označitelja *pričati* sa sadržajem/označenim ‘govoriti’), a koja preskriptivistima iz nekog razloga ne odgovara. S druge strane, kad se govori o “značenju” ideologema *fašizam*, problem nije u klasičnom spoju izraza i sadržaja, nego u tome što uopće ulazi u taj sadržaj, što jest fašizam i što se može klasificirati kao fašizam u ljudskom društvu (čemu pojedinci pristupaju, kao i svim ideologemima, iz različitih političko-ideoloških pozicija). Stvar dakle nije u tome da preskriptivizam napada samo formu, a da se u ideološkim raspravama u uskom (političkom) smislu raspravlja o značenju, nego se u raspravi o ideologemima (npr. o fašizmu ili demokraciji) raspravlja o tome što je uopće opseg sadržaja/označenog, dok se u preskriptivističkim napadima napadā ili označitelja (npr. oblik *sumlja*) ili označeno (npr. značenje ‘govoriti’ za oblik *pričati*), ali se nikad ne propituje sâm sadržaj označenog (npr. sâm pojam govorenja), nego samo njegova povezanost s ovim ili onim označiteljem (npr. označitelj *pričati* “ne smije” biti povezan sa značenjem ‘govoriti’).

Treba također istaći da sve riječi – bile one obične riječi, termini ili ideologemi – mogu biti i predmetom, objektom ideološke borbe govorimo li o preskriptivizmu (ideologiji standardnog jezika) i purizmu. Preskriptivistička borba protiv određenih riječi, oblikā i značenjā je svakako dio ideološke agende, međutim to ne znači da su “nepodobne” riječi, oblici i značenja ideologemi. Riječ je o različitim razinama – ideologemi su riječi koje označavaju pojmove koji imaju centralno ili bitno značenje u odre-

đenim političkim ideologijama u užem smislu i koji su izrazito ideološki nabijeni. Riječi (ili oblici, značenja itd.) također mogu biti ideološki napadane – zato što (se misli da) su strane ili zato što je netko procijenio da su “nepravilne” i sl. (npr. glagol *pričati* u značenju ‘govoriti’, anglizam *kompjuter* ili oblik *sumlja*). Ali to što su objekt ideoloških napada, i što su napadi na takve riječi dio šire ideološke preskriptivističke agende, ne čini takve riječi ideologemima (nego markerima i simbolima pojedinih skupina, ideja, vrijednosti i sl.). Puristički/preskriptivistički napad na riječ *kompjuter* (koliko god se iza toga krila ideologija konzervativizma i nacionalizma) nije isto što i ideološka rasprava o tome što znači koncept *slobode*. Kada preskriptivisti napadaju pojedine riječi (tipa *kompjuter*), nije riječ o istoj razini kao u raspravama o stručnim terminima (npr. što su to točno *agrumi*) ili ideologemima (kao što je *totalitarizam*).

Zaključno – rasprave koje se nužno vode o stručnim terminima (kao što su *crna rupa*, *vodozemac* ili *glagolsko vrijeme*), kao i rasprave o ideologemima (kao što su *demokracija*, *imperijalizam* ili *lustracija*) ne mogu se poistovjetiti sa sukobom lingvistike i preskriptivizma oko “pravilnih” i “nepravilnih” riječi. Terminu mogu doista biti bolji i lošiji te možemo raspravljati o tome koji su prikladniji ili ne za potrebe određene struke i znanosti – oni su stvar dogovora unutar područja. Rasprava o ideologemima je pak rasprava o samim ideologijama – rasprave o značenju određenih riječi kojima se označavaju određeni pojmovi način su da se raspravlja o tim pojmovima. Rasprave i različite interpretacije tih pojmova su njihov sastavni dio – bez toga nema ni ideologija koje oni karakteriziraju. Borba oko toga što ćemo smatrati pod pojmom *demokracija* nije inzistiranje na tome da ta riječ može imati samo ovo ili ono značenje – to je borba za način promatranja određenog pojma, koja može imati i određene društvene reperkusije. Kad netko želi, primjerice, dokazati da se riječju *demokracija* može smatrati samo jedna vrsta uređenja, a ne i druga, želeći time ostvariti određeni ideološki učinak, riječ je o drugačijoj razini nego kod toga kad preskriptivisti dokazuju da riječ *značaj* znači samo ‘karakter’ a ne i ‘značenje’, dok se lingvisti (deskriptivisti/antipreskriptivisti) tome suprostavljaju znanstve-

no dokazujući¹³⁶ da riječi mijenjaju značenja, da mogu imati više značenja i da nijedna riječ nema svoje nepromjenjivo imanentno značenje jer prirodni jezik ne bi tako mogao funkcionirati.

Kritika preskriptivizma

Što je, dakle, onda osnova kritike preskriptivizma? Na načelnoj razini, tu je riječ o čisto eksplanatornoj matrici, koja mora biti znanstvena i lingvistički utemeljena. Tj. znanstveno su neprihvatljiva subjektivna tumačenja o “pravilnosti”, “neispravnosti”, “boljim” i “lošijim” oblicima itd. o kakvim god da se jezičnim pojavama radilo. Lingvistički gledano – što god se sustavno i spontano upotrebljava (makar bilo i lokalno ili kontekstualno ograničeno i nepropisano u standardu) u određenoj jezičnoj zajednici ili njezinu dijelu je i pravilno. Lingvisti imaju dužnost takvu osnovnu i jednostavnu znanstvenu spoznaju prenijeti općoj javnosti.

S druge strane, u kritici se preskriptivizma uglavnom kao gotovo zatečeno stanje uzima činjenica da su određene razine jezika, koliko god to bilo u samim temeljima proizvoljno iz jezične perspektive (no ne i iz povijesno-društveno-političke), normirane – npr. pravopis (*svijet* a ne *sviet*), fonologija (*kruh* a ne *kruv*, *dodēm* a ne *dojdēm*), morfologija (*gradovima* a ne *gradovin*, *gradoviman*, *gradih* itd., *nositi* a ne *nosit*), osnovni leksik (*pas* a ne *ćuko*, *ker* ili *kućak*¹³⁷; *što* a ne *šta/ča/kaj*) i osnovna sintaksa (*kad dođeš* a ne *kad ćeš doći*¹³⁸). Te se stvari obično ne problematiziraju – iako je jasno da je odabir oblika *što* kao standardnoga proizvoljan i iako se oblik *šta* upotrebljava nadregionalno, ne

136 Uz opet ponovljenu samorazumljivu ogradu da je i preferiranje znanosti nauštrb, recimo, nacionalizma ili konzervativizma također ideološki izbor – iako vrlo niske razine (slično kao kada ideološki biramo hoćemo li o postanku svijeta govoriti iz perspektive znanosti ili mitologije).

137 Jasno, problematično je strogo odjeljivati neke razine, npr. *pas/pes* (što je fonološka razlika) bi se moglo pojednostavljeno gledati i na istoj razini kao *pas/ćuko/kućak* (tim više što se *pes* upotrebljava i u općem zagrebačkom govoru, koji je strukturalno danas zapravo većim dijelom štokavski).

138 Posljednji oblik se ne javlja u izvornom organskom štokavskom, ali se javlja u suvremenoj zagrebačkoj štokavštini (i, jasno, suvremenom zagrebačkom govoru općenito).

promatra se kao regionalno ograničen, a koriste ga i nešto kavicada kada govore standardom, svim govornicima je poznato da oblik *šta* nije standardan u Hrvatskoj (za razliku od susjednih Srbije, BiH i Crne Gore) i uglavnom ga se u pisanom jeziku neće koristiti (osim kad se svjesno ne piše standardom). I u kritici preskriptivizma će se onda takve pojave (tipa B – nadregionalne i općepoširene ali očito trenutno nestandardne) prihvatiti kao nekakav tradicionalni odabir i neće se inzistirati na tome da se i sve druge varijante dopuste kao jednako standardne iako bi u načelu bilo sasvim moguće da u standardu imamo dopuštenu varijaciju poput *radit* uz *raditi* kao što je imamo *crvenog* uz *crvenoga*, gdje je i povijesno i sinkronijski riječ o potpuno istoj pojavi – otpadanju završnog vokala iz gramatičkog morfema.

Standardni dijalekt je očito, kako smo već istakli, dovoljno fleksibilan da mu nikakav problem ne predstavljaju odstupanja (tipa B – vidi ranije za A, B i C tipove odstupanja od standarda), čak i kada se ona tiču osnovne fonologije i morfologije. Npr. ako netko ne razlikuje č i ć (bilo u govoru, bilo u pisanju), ako netko izgovara *gleaš* ili *treaš* umjesto *gledaš* i *trebaš*, ako netko kaže *šta* umjesto *što*, ako netko kaže *vidit* umjesto *vidjeti*¹³⁹, ako netko kaže *otiću* umjesto *otići ću* – ništa od toga neće uglavnom izazvati nikakve velike reakcije ili nerazumijevanje. Reakcije i nerazumijevanje će izostati zato što su to “odstupanja” samo nominalno – u praksi su nerazlikovanje č i ć, *treaš*, *šta* ili *otiću* nešto u jeziku potpuno uobičajeno¹⁴⁰ i to ne samo “na ulici”, nego i u najjavnijoj upotrebi (u školi, u Saboru, na televiziji, u javnim govorima itd.). Isto vrijedi i za lokalna odstupanja (koja se smatraju regionalnima, ali su općenito uglavnom šire razumljiva i prepoznatljiva) tipa C, npr. upotreba riječi *kašika* a ne *žlica*, *budem otišo* a ne *otići ću* ili obezvučavanja tipa *grat* umjesto *grad*. Nesporazum je moguć samo u slučaju ako netko upotrijebi neki nepoznat lokalizam (npr. neće svi u Hrvatskoj znati što znači *pinjur* ‘vilica/viljuška’), no i to se uglavnom brzo i bezbolno razriješ.

139 Oblik *vidit* s -i- nije isključivo ikavski jer se u (općem) govornom jeziku -je-ti često zamjenjuje s -i-t(ĭ) i u neikavskim govorima (npr. u Zagrebu).

140 Naravno, ne nužno, kako rekosmo, za sve govornike u svim slučajevima. Npr. neki govornici će razlikovati č i ć, a neki će i u govornom jeziku (npr. Zadrani i Dubrovčani) upotrebljavati isključivo (ili skoro isključivo) oblik *što*.

No, kako god bilo, zadaća kritike preskriptivizma nije borba za to da “sve može”, a što je zamjerka koju preskriptivisti često upućuju lingvistima koji kritiziraju preskriptivizam. Tu se ide kvazilogikom da “ako dopustimo *u vezi toga* (umjesto “ispravnog” *u vezi s tim*), onda može i *kaj si delal jučer?*”. Iako bi načelno jezik mogao funkcionirati bez problemâ i kad bi, recimo, i *što* i *šta* i *ča* i *kaj* bili standardni oblici¹⁴¹, kako je standard kao takav plod proizvoljnog odabira, iz kritičke se lingvističke perspektive tu napominje da ni odstupanja tipa B i C (za koja svi govornici znaju da nisu dio trenutnog standarda i da su, u slučaju tipa C, lokalno ograničena kao *ča/kaj*) nisu, samo zato što su regionalno ograničena ili trenutno nisu propisana kao eksplicitni standard, ništa lingvistički manje vrijedna ili “nepravilna”. Kao što preskriptivisti svoju nadriznanstvenu aktivnost zasnivaju na kritikama “pogrešaka” tipa A (nadregionalnim i općeproširenim jezičnim oblicima koje oni, iz različitih zabluda, smatraju “krivima” – kao što je *u vezi toga* ili *obećajem*), tako se ni lingvisti (koji bi po definiciji trebali biti antipreskriptivisti iako to u realnosti nije uvijek tako¹⁴²) ne zalažu za princip “sve može” (iako teoretski stvarno “sve može”), nego za implicitni nadregionalni standard,

141 S tim da tu treba voditi računa o tome da se *što* i *šta* javljaju unutar (govornog – a izvan Hrvatske i književnog) štokavskog (ali i ne samo štokavskog nego i općeg nadregionalnog govornog jezika), tj. da je tu riječ o spomenutom tipu B odstupanja od standarda, dok *ča* i *kaj* potječu ipak iz nešto organski obično udaljenijih i, što je još bitnije, lokaliziranih i regionalno ograničenih, idioma (iako i tu granica može biti labava – npr. u slučaju suvremenog zagrebačkog govora koji je uglavnom vrlo štokaviziran, ali i dalje ima zamjenu *kaj* kao varijantu uz *što/šta*) pa je tu riječ o tipu C odstupanja od standarda. Jasno, prilikom izgradnje službene norme se ne gleda nužno na granice dijalekata (npr. nije nemoguće zamisliti povijesnu situaciju u kojoj bi se u prošlosti stvarno na našim prostorima propisao standard koji bi dopuštao i *što* i *kaj* i *ča* – dapače, takva su se rješenja u određenim okvirima i javljala u nekim starijim tekstovima) jer je normiranje i politički čin, u kojem mogu postojati i regionalne razlike (kao što npr. postoje regionalne razlike u štokavskoj normi između Hrvatske i susjednih zemalja ili razlike u jezičnoj normi u pojedinim anglofonim, frankofonim, hispanofonim ili germanofonim zemljama), a, osim toga, čak ni na (dijalekatskom) terenu granica štokavštine, čakavštine i kajkavštine (pa onda i granica sa slovenskim) nije baš tako čvrsta kao što to laici misle (usp. Kapović 2011a: 149–152).

142 Naime, kod nekih lingvista – koji u svom području lingvistike mogu biti jako stručni i dobri znanstvenici (npr. u sintaksi ili povijesnoj lingvistici) – kada se radi o standardu i pitanju preskriptivizma jednostavno pretegnu nelingvistički/neznanstveno politički i ideološki stavovi pa onda zagovaraju, toleriraju ili ignoriraju preskriptivizam iako bi kao lingvisti trebali biti svjesni njegove neznanstvenosti i štetnosti.

tj. protiv neznanstvene kritike “odstupanjâ” od standarda tipa A i za dopuštanje svih struktura koje postoje u nadregionalnoj govornoj praksi (npr. *idem kod njega* uz *idem k njemu*). Dakako, pritom treba jasno naglašavati da ni nestandardni oblici tipa B i C (koji nisu nadregionalni i općeprošireni) nisu “nepravilni” samo zato što (zasad) ne pripadaju implicitnom nadregionalnom standardu, a legitimnost im se ne može osporiti nikakvim znanstvenim kriterijima.

Standardni varijetet trebao bi biti fleksibilan, ne bi trebao previše odudarati od živoga jezika i glavna nît vodilja u normiranju morala bi biti jezična upotreba a ne tradicija ili osobne preference standardologâ. Dakle, ako se nešto često i rašireno upotrebljava (makar to preskriptivisti smatrali “greškom”), nema razloga da se to onda i eksplicitno ne “dopusti” u normi (iako je i sama ideja da netko treba “dopustiti” nešto što se općeprošireno upotrebljava na nadregionalnoj razini zapravo besmislena). Nestandardnim oblicima zapravo možemo smatrati samo one oblike (tu je riječ o “odstupanjima” tipa B i C, o kojima smo već govorili) koje će rijetko tko slučajno napisati (govorni je uzus daleko slobodniji od pisanoga) kada želi pisati standardnim varijetatom. Dakle, ako se neki element normalno upotrebljava u nadregionalnoj komunikaciji (kao npr. *ukoliko* u značenju ‘ako’ ili npr. izraz *povodom toga*), načelno se može zauzeti stav da je neprihvatljivo ikakvo preskriptivističko naknadno proskribiranje takvih izraza kao “nepravilnih”. Standardnim se također može smatrati ono što je velikoj većini poznato i prihvaćeno kao standardno i bez posebnih tumačenja – npr. *gledati* a ne *gleat*, *šta* a ne *šta*, pisanje <kuća> a ne <kuća>, riječ *kuća* a ne *hiža* itd. Sve ono za što preskriptivisti moraju uporno i neuspješno dokazivati da nije standardno (npr. *unatoč toga*), a pogotovo najrazličitija izmišljanja (kao to da su izrazi poput *kroz par minuta* ili *držim da je to tako* “nepravilni”) treba odbaciti kao nepotrebnu i neosnovanu hiperregulaciju i kvaziznanstvenu preskriptivističku pedanteriju.

Opće orijentacijsko pravilo tu može biti sljedeće: ako osobi koja je završila srednju školu morate dokazivati da je krivo nešto što ona potpuno normalno upotrebljava u službenoj govornoj i

pisanoj komunikaciji (a da to nisu pravopisne začkoljice poput *ije/je* i *ć/č*, koje iz očitih i vrlo prozaičnih razloga¹⁴³ mnogim govornicima stvaraju probleme), tu je očito riječ o nepotrebnom preskriptivizmu. Ako nitko (osim šačice pedanata) ne zna da je nešto “pravilno”, onda to očito i nije “pravilno”. Pravim se standardom (dakle, općim nadregionalnim varijetetom jezika) može smatrati samo ono što više-manje svi koliko-toliko obrazovani govornici spontano i bez (osim slučajnog) griješenja upotrebljavaju u službenim (ponajprije pisanim) kontekstima (koliko god neki govornici razmjerno rijetko ili čak nikad imali potrebe za takvom upotrebom jezika) – npr. *što je rekao* a ne *ča je reka* ili *kaj je rekel*. Dakako, ako netko i u službenoj situaciji iz ovog ili onog razloga upotrijebi i nešto što je općepoznato kao nestandardno, to opet niti je kraj svijeta niti je “znanstveni” povod za zgražanje.

Već smo napomenuli da u govornoj upotrebi, kada govorimo o “odstupanjima” od strogog standarda, nalazimo vrlo česta “odstupanja” tipa B – “odstupanja” koja su vrlo proširena i nadregionalna (kao npr. *šta* umjesto *što*), ali istodobno ne izazivaju uglavnom nikakve negativne reakcije iako su više-manje svima prepoznatljivo nestandardne. Svatko tko je ikad pažljivo slušao javni govor zna da i u najslužbenijim upotrebama (npr. u emisijama na javnoj televiziji) rečenice poput spontanog *šta se mora gleat* u brzom govoru (umjesto strogo standardnoga *što se mora gledati* – što će se također čuti, ali ne dosljedno) teško da će izazvati bilo kakve prigovore (jer većina slušalaca/gledalaca takve pojave uopće neće ni registrirati), iako će praktički svatko u pisanom obliku, ako se piše standardno (kada za tim ima potrebe – npr. u pisanju žalbe sudu i sl.), napisati *što se mora gledati*. To opet ne znači da bi i *šta se mora gledat* u pisanom obliku značilo kraj svijeta – jednostavno je trenutno takva situacija da se samo

143 Tu je, naprosto, riječ o pojavama koje je nešto zahtjevnije naučiti. Ako u svom organskom govoru ne razlikujete *č* i *ć* ili ako nemate fonoloških duljina (svih ili samo zanaglasnih), onda je jasno da ćete u učenje toga da se piše *pračka* ali *kučka* ili *lijepo* ali *ljepota* morati uložiti puno više truda nego u pamćenje toga da je standardno *gledati* a ne *gledat* ili *rekao* a ne *reko*. Dodatni je problem i taj što se takve pojave često i u školi nezadovoljavajuće podučavaju pa se npr. ni štokavcima koji imaju sve dužine ne objasni da pisanje *ije/je* mogu znati u najvećem broju slučajeva prema svom izgovoru kratkih i dugih slogova (u *lijepo* je prvi slog dug a u *ljepota* je kratak).

što se mora gledati doživljava kao pisani standard (a što se u budućnosti teoretski može promijeniti i neće biti ništa loše u tome ako se i promijeni). Ništa u jeziku nije sveto i nepromjenjivo, a jedini su pravi gospodari jezika njegovi govornici.

Preskriptivizam kao strukturna pojava

Na kraju, treba istaći još jednu vrlo bitnu stvar. Neki su antipreskriptivisti, iako im je jasno da je preskriptivizam potpuno neznanstven, skloni preskriptivizam tumačiti ne na strukturnoj razini, nego individualno – tako da govore da su preskriptivistički stavovi “osobno mišljenje” neutemeljeno u znanosti. Premda to na jednoj razini nije netočno, takvo je tumačenje preskriptivizma ipak pogrešno. Preskriptivizam nije tek osobni stav (na razini toga da netko voli čitati knjige, a netko gledati filmove ili da je nekome ljepši Pariz od Rima), niti on slučajno nastaje kad ljudi koji ne znaju osnove lingvistike izmišljaju neznanstvene stavove o jeziku.

Preskriptivizam je strukturna pojava koja se javlja kao više-manje konstantni parazit uz standardni dijalekt. Kao što je već rečeno, standardni su se dijalekti u modernom obliku javili uz razvoj nacionalnih država od 19. stoljeća nadalje¹⁴⁴. S postupnim raspadom feudalizma i rađanjem kapitalizma i liberalne demokracije, došlo je do potrebe stvaranja nove transklasne ideologije (ideologije koja bi obuhvatila i novonastalu buržoaziju kao i njoj podčinjene klase i ujedinila ih u novom političkom projektu). Stvaranje standardnog dijalekta je, kako rekosmo, bilo dio toga – osim što je normirani dijalekt bio koristan za državnu administraciju i uniformno obrazovanje (potrebno, među ostalim, i za obrazovanje radne snage za kapital), on je i ujedinjavao

144 Naravno, stvaranje nacionalne države nije bio uvjet za formiranje modernog nacionalnog/službenog jezika jer su se novi standardni dijalekti razvijali u velikom broju i kod evropskih naroda bez zasebne države u 19. stoljeću – Finaca, Čeha, Slovenaca, Hrvata... Dapače, stvaranje je službenog dijalekta (npr. češkog ili ukrajinskog) često bio početak stvaranja nove nacije, a onda kasnije u mnogim slučajevima i nacionalne države. U 19. su stoljeću moderni službeni dijalekti nastajali normiranjem na temelju govornoga jezika, polako zamjenjujući tako dotadašnje službene jezike – npr. latinski u Hrvatskoj i Mađarskoj, slavenosrpski u Srbiji, osmanski turski u Turskoj itd.

novonastalu naciju pod jednim jezikom¹⁴⁵ (naravno, neki narodi nisu bili te (ne)sreće), kao vrlo bitna sastavnica nacionalne ideologije (odatle npr. i toliko inzistiranje domaćih nacionalista na posebnosti hrvatskog jezika i njegovoj razlici prema srpskom).

Preskriptivizam je pak, kao odraz konzervativne ideologije u jeziku, nakalemljen na sâmō postojanje standardnog dijalekta i u klasnom društvu vrši izrazito bitnu klasnu i ideološku ulogu – odvaja obrazovan(ij)e od manje obrazovanih, potvrđuje potrebu postojanja i prihvaćanja autoritetâ, u jeziku provodi tobožnju potrebu za “redom” u klasično reakcionarnoj maniri (od “reda” u jeziku nije dalek put do “reda” u društvu – npr. od stranih riječi u jeziku do imigranata i nacionalnih manjina u izvanjezičnoj politici) i postavlja tradiciju (a zapravo najčešće lažnu tradiciju) na pijedestal u svrhu očuvanja *statusa quo*.

Lingvisti (antipreskriptivisti) se protiv preskriptivizma bore iz dva osnovna razloga. Jedan je u tome što je on znanstveno potpuno neutemeljen, a drugi je što je i politički nazadan (Kapović 2013: 398) i proizvodi za društvo štetne posljedice: elitizam, klasizam, rasizam, šovinizam, konzervativizam, šizoglosija, strah od jezika i nedemokratičnost. No bitno je shvatiti da je borba protiv preskriptivizma borba na strukturnoj/sistemskejoj razini. To nije samo borba protiv ljudi koji se bave jezikom, ali su nažalost neuki pa onda svoje neznanstvene zablude o jeziku pokušavaju javno nametnuti i drugima na njihovu štetu (proizvodeći strah od jezika), a na svoju korist (stječući takvim javnim djelovanjem ugled, napredovanje u karijeri i zarađujući novac). Antipreskriptivisti se zapravo bore protiv preskriptivizma kao strukturne pojave, koja neminovno nastaje kao parazitska superstruktura nad standardnim dijalektom u

145 Preduvjet za to da različiti evropski dijalekti/jezici postanu i standardni idiomi bio je da se kao jezik pismenosti, književnosti, znanosti, administracije itd. umjesto dotadašnjeg latinskog počnu pretežno koristiti govori vernakulari. Jedan od bitnih razloga na prelazak s latinskog na pojedinačne govorne idiome je bio i razvoj tiskarskog kapitalizma. Knjige su prvo bile tiskane uglavnom na latinskom, no kako je tržište govornikâ latinskog bilo razmjerno ograničeno, širenje tržišta je nužno zahtijevalo i prelazak na svakodnevne vernakulare kojima je govorio daleko veći broj ljudi. Prelazak s latinskog na govorne idiome je također značio i prelazak od šire, naddržavne, kulture na zasebne kulture, ovisne o pojedinom govornom području, a što je onda, jasno, omogućavalo i razvoj nacijâ i nacionalizma. (Anderson 2006: 18–19, 36–39)

klasno stratificiranom i nacional-centričnom društvu, gdje se sve pojave koje preskriptivizam proizvodi (od elitizma nadalje) javljaju i izvan jezika. Ako vidimo da se kult (nacionalne) države, tradicije, potreba poštivanja *statusa quo* itd. provodi i kroz npr. nastavu povijesti i drugih školskih predmeta, kroz medij-sku propagandu i na sve druge načine, naravno da nije čudno da ona svoju refleksiju ima i na polju jezika. U tom je smislu borbu protiv preskriptivizma, želimo li da bude smisljena, teško odvojiti od drugih političkih aspekata.

To sve također znači i da sami nosioci preskriptivizma (npr. neki poznati i poznatiji preskriptivisti i preskriptivkinje koje spominjemo u ovoj knjizi) nisu sami po sebi bitni – ova knjiga se ne bori protiv njih osobno, niti smatra da je pravi problem u njihovoj tobožnjoj nerazumnosti, neznanju i sl. Preskriptivizam je strukturna pojava protiv koje se treba boriti na strukturnoj razini, a ne na osobnoj – koliko god na razini pojedinca prihvaćanje ili zastupanje preskriptivizma može imati i svoju psihološko-materijalnu podlogu, npr. u izgradnji svog elitnog habitusa kroz poznavanje tobožnjeg standardnog dijalekta, promoviranju političkih stavova kroz jezik ili za zaradu na prodaji jezičnih savjetnika.

Anatomija preskriptivizma

Kada se govori o preskripciji i standardnom dijalektu, ali i kada se općenito govori o jeziku u javnosti (i u struci i među nestručnjacima), znanstvena objašnjenja u javnosti su prije iznimka nego pravilo. Najčešće se poseže za potpuno neznanstvenim i nelingvističkim tumačenjima te se onda objašnjava na najrazličitije načine zašto su pojedine riječi “nepravilne”, a zašto su druge “pravilne” – npr. zašto je gen. mn. *vratiju* “nepravilan” a gen. mn. *vratâ* “pravilan”. Taj neznanstveni i štetan pristup jeziku je u Hrvatskoj i danas vrlo živ, kao što smo već vidjeli, a vidjet ćemo i dalje, no bitno je napomenuti su takvi stavovi isto tako prisutni i u drugim zemljama i da se lingvisti protiv njih i drugdje moraju boriti – usp. npr. Lyons 1981/1995: 47–48, Bauer & Trudgill 1998, Spolsky 1998: 74, Trask 1999: 190–191, Aitchi-

son 2001: 13, Fromkin, Rodman & Hyams 2003: 15–16, Crystal 2004: 396–403, Swan 2005: 63–64, 67–68, Milroy 2007, Herbst 2010: 21, Milroy & Milroy 2012, Lippi-Green 2012 itd. za englesko govorno područje. U Hrvatskoj je broj radova u kojima se takav neznanstveni pristup jeziku kritizira razmjerno malen¹⁴⁶. Usto treba još jednom ponoviti da deskriptivizam i preskriptivizam u lingvistici nisu “dvije struje”, kako se nekad misli, nego da je deskriptivizam lingvistika, a preskriptivizam nadriznanost.

Dosad smo u knjizi već analizirali različite neznanstvene razloge i “argumente” koji se navode pri jezičnom savjetodavstvu. U nastavku ćemo ove knjige na konkretnim primjerima iz recentnijih djela hrvatske preskriptivističko-purističke provenijencije (vidi popis izvora na kraju knjige) pružiti dodatnu kritiku različitih preskriptivističkih “savjeta” i stavova. Pritom je napravljena svojevrsna anatomija preskriptivizma unutar koje smo izdvojili sljedeće ključne ideologije kojima se preskriptivisti vode kada govore o “(ne)pravilnosti” ili nepoželjnosti pojedinih jezičnih pojava, a na kojima su zasnovana poglavlja u nastavku knjige:

- 1) ideologija tradicije i statičnosti
- 2) ideologija standardnog jezika i formalnog stila
- 3) ideologija doslovnog značenja
- 4) ideologija logike i simetričnosti
- 5) ideologija antiredundancije
- 6) ideologija purizma (monoglosije i monooriginije)
- 7) ideologija izvornog jezika

Naravno, podjela je u određenoj mjeri uvjetna i proizvoljna jer mnogi savjeti istodobno promoviraju više ideologija, a i same ideologije međusobno su povezane. Npr. svako je posuđivanje jezična promjena, kao što je promjena i izvođenje prenesenih

146

Npr. Trask 2005 (prijevod), Kapović 2011a, 2011b ili Kordić 2010 (uz čitav niz ranijih radova iste autorice, koji nažalost pate od neshvaćanja vlastite ideološke i političke pozicije, osim što su uvelike fokusirani na dokazivanje jedinstvenosti srpskohrvatskog), a tu treba spomenuti i prema preskriptivističkim pretjerivanjima kritički nastrojene Anić 1998, 2009 te niz članaka Damira Kalogjere. Tu je i knjiga Peti-Stantić & Langston 2013, koja sadrži dosta korisnih podataka i građe i kritizira preskriptivizam/purizam (iako uglavnom vrlo blago i oprezno, čini se u težnji za nekonfliktnim i “balansiranim” pristupom, pa je pitanje koliko čitalac na kraju može izvući pravi zaključak o neznanstvenoj i štetnoj naravi preskriptivizma/purizma).

značenja: mnogi primjeri mogu se podvesti pod više kategorija. Također, ideologijâ bi moglo biti i manje i više, mogli bi se navoditi i različiti podtipovi itd. Treba spomenuti i to da su eksplicirane ideologije preskriptivista vrlo često samo površinsko opravdanje i strategija za odbacivanje elemenata koji se pojedincima ne sviđaju iz nekog drugog razloga (koji je ponekad preskriptivističkom problematično otvoreno iznijeti)¹⁴⁷. Ipak, samo svrstavanje pod različite ideologije tj. “kriterije” nije toliko bitno, ključna je demistifikacija i dekonstrukcija neznanstvenog pristupa jeziku i lingvistici koje se daju kroz analizu pojedinih primjera. Na početku svakog poglavlja dajemo kratak uvod u problematiku te onda širimo temu analizom pojedinih primjera iz izvora.

Također treba dati još jednu napomenu prije početka. Iako se preskriptivistički pristup jeziku u ovoj knjizi kritizira na osnovi stvarnih primjera naših najistaknutijih preskriptivista, valja neprestano voditi računa o tome da problem nipošto nije u pojedinačnim primjerima i pojedinim osobama – problem je upravo u neznanstvenosti, neprihvatljivosti i štetnosti čitavog tog modela i opskurantističko-šarlatanskog pristupa jeziku. I preskriptivisti ponekad “kritiziraju” proskribiranje pojedinih pojava, pokazujući time tobože svoju fleksibilnost i otvorenost, no zapravo uvijek ostaju unutar preskriptivističkog načina razmišljanja, ne uviđajući (ili ne želeći uvidjeti) da je problem u preskriptivizmu kao pojavi.

Usporedi čest primjer iz 1990-ih (Kapović 2011a: 109):

Tu je zanimljivo da su i puristički, posve protujugoslavenski, jezikoslovci često upozoravali da taj pozdrav ne treba progoniti jer da je riječ o “starom hrvatskom pozdravu”, što se dokazivalo prisutnošću toga pozdrava u molitvi *Zdravo, Marijo*. Jasno, tu nije bila riječ ni o kakvoj kritici nacionalističko-purističkoga diskursa u jeziku niti o mijenjanju općenitih pogleda na jezik, nego samo o sitnim “ispravicima” unutar dominantnog diskursa – pokušavalo se obraniti samo jednu riječ, dajući tako pritom legitimitet cijelom diskursu kao takvom.

147 Tako se npr. nekad srbizmi neće otvoreno kritizirati što su srbizmi nego će se izmišljati drugi razlozi zašto dotične riječi nisu dobre. Isto tako, neće se uvijek priznavati posebna iritacija anglicizmima pa će se i tu katkad navoditi drugi (tobože objektivniji, strukturni) razlozi itd. (za oboje usp. i Starčević 2016a)

Tu se može dodati da je indikativno da se “hrvatstvo” dotične riječi opravdava upravo upotrebom u molitvi jer je Crkva u dominantnoj ideologiji praktički istovjetna naciji. Sličan primjer možemo naći u Samardžija 2015, gdje se u predgovoru (: 6) prigovara starijim “razlikovnim rječnicima” što su srpskima proglašavali riječi kao *krvotok*, *kazna* ili *latica*, dok s druge strane Samardžija u samom rječniku srpskima proglašava druge posve obične riječi kao *bauk*, *bestraga*, *beznačajan*, *oguglati* ili *patrola*¹⁴⁸. Tu se, dakle, ne radi ni o kakvoj kritici nacionalističko-ksenofobnog pristupa jeziku nego je tek riječ o kritiziranju toga što se određenu pogrešnu riječ tobože “krivo” proskribiralo kao “nehrvatsku” (prosudbe “pravih” i “krivih” srbizama su, naravno, uglavnom potpuno proizvoljne). To bi se moglo slikovito usporediti s “kritikom” rasizma u kojoj bi se prosvjedovalo samo zato što je netko lažno optužen da je crnac, a ne zbog rasizma kao takvog.

- 148 Takvih je primjera u tom “rječniku” podosta. Recimo, riječ *baviti se* je navodno srpska, a “hrvatski” se to kaže *zanimati se čime* (uspjut budi rečeno, *zanimati se* je zapravo rusizam), *boraviti* (?); *crkotina* se “hrvatski” navodno kaže *crkletina* (tâ riječ postoji, ali je vrlo daleko od proširene); *klackati se* je “hrvatski” navodno *lupkati* (?); *bakandža* se “prevodi” kovanicom *okovanka* (koja se ne upotrebljava) itd. U rječniku se srpskom proglašava npr. i riječ *patika* (što je zapravo turcizam, iako autor iz nekog razloga piše “<tur?>”, tj. nije siguran u to) iako se ona najnormalnije upotrebljava u Dalmaciji, Slavoniji ili Istri, a normalno se upotrebljava i u standardnom jeziku – recimo, u novinama *Slobodna Dalmacija* (riječ *tenisica*, s druge strane, koju guraju jezični čistunci, a normalno se upotrebljava npr. u Zagrebu ili Rijeci, potječe od stranē riječi *tenis*, no tu je riječ o zapadnoj Evropi a ne Turskoj i Srbiji pa to puristima ne smeta). Rječnik je, osim toga, prepun i opskurnih riječi koje se ni u Srbiji često ne upotrebljavaju – tako se kao srpska navodi riječ *bilet* (iako se to u Srbiji ne upotrebljava, bar ne danas), a kao hrvatsku varijantu, i to na prvom mjestu, navodi riječ *voznica* (koju u Hrvatskoj pak nitko ne koristi – iako je, zanimljivo, bila u službenoj upotrebi u NDH). Jasno je stoga da se tu ne radi o nekakvom deskriptivnom priručniku koji analizira razlike u jezičnoj upotrebi u Hrvatskoj i Srbiji, nego o još jednom normativno-preskriptivističko-purističkom projektu kojemu je cilj dokazati da su srpski i hrvatski različiti jezici. Kada se pak sve zamagli primjerima kao što su gornji, onda se i stvarne razlike (poput *lenj/lijen*, *bioskop/ktino*, *fudbal/nogomet* itd.) u tome utope iako bi ih bilo sasvim legitimno proučavati (kao što se mogu proučavati i razlike između američkog i britanskog engleskog, ili njemačkog u Njemačkoj i Austriji, ili razlike između indonezijskog i malezijskog, ili hindija i urdua – što su sve slučajevi koji su podudarni srpsko-hrvatskom odnosu).

Anatomija hrvatskog preskriptivizma

[J]ezični savjetnici (...) su postale najutjecajnije knjige u našoj pismenosti u višem smislu riječi, koje su dale ton razmišljanju koje nas i danas prati: jezični purizam, promjenjive ćudi i kontradiktoran (kriterij koji vrijedi za jednu riječ ne vrijedi za drugu), okrenutost na pogrešku pred sistematskim uvidom u ukupni materijal jezika, povjerenje u arbitražu bez obzira na argumentaciju. Tako možemo govoriti o *kulturi književnog jezika na bazi jezičnog savjetnika*. (Vladimir Anić [1983] 2009: 143)

-Jedanaesto izdanje je konačno izdanje – rekao je. – Dotjerujemo jezik u konačan oblik; oblik koji će imati kad nitko ne bude govorio ništa drugo osim njega. Kad završimo posao, ljudi kao što si ti morat će ga potpuno iznova učiti. Ti misliš, po svoj prilici, da je naš glavni posao izmišljanje novih riječi. Ali ni slučajno! Mi uništavamo riječi: na desetine, na stotine riječi, svakoga dana. Ogođujemo jezik do kosti. Jedanaesto izdanje neće sadržavati ni jednu jedinu riječ koja bi mogla postati zastarjelom prije godine 2050. (...)

-Lijepa je to stvar, uništavanje riječi. Naravno, najviše otpada ima među glagolima i pridjevima, ali ima na stotine imenica kojih se također možemo riješiti. Nisu posrijedi samo sinonimi, nego isto tako i antonimi. Naposljetku, kakva opravdanja ima riječ koja je naprosto suprotnost nekoj drugoj riječi? Svaka riječ već sadržava u sebi svoju suprotnost. Uzmi na primjer “dobro”. Ako imaš riječ kao “dobro” je li onda potrebna riječ “loše”? “Nedobro” će jednako služiti svrsi, i bolje, jer je to točna suprotnost, dok druga riječ nije. Ili opet, ako hoćeš jači oblik od “dobro” kakvog smisla ima da nižemo cijeli niz neodređenih i nekorisnih riječi kao što su “izvrsno” ili “sjajno” i ostale tome slične? “Duplodobro” pokriva sva ta značenja, a hoćeš li nešto još jače onda reci “dvoduplodobro”. Dakako, mi te oblike već upotrebljavamo, ali u konačnoj verziji novozbora neće biti ničega drugog. Na kraju će cijeli kompleks pojmova o dobrom i lošem biti obuhvaćen sa samo šest riječi – zapravo, samo jednom. Zar ne shvaćaš ljepotu te ideje, Winstone? Izvorno je to, razumije se, ideja samog V. B.-a – dodao je kao da se naknadno sjetio. (...)

-Ne znaš ti istinski cijiniti vrijednost novozbora, Winstone – rekao je gotovo tužno. Čak i kad pišeš, ti još uvijek misliš na starozbor. Čitao sam neke od onih članaka koje povremeno pišeš u Timesu. Nisu

loši, ali to su prijevodi. U dubini duše ti bi se radije držao starozbora sa svim njegovim nejasnoćama i beskorisnim nijansama značenja. Ti ne shvaćaš ljepotu uništavanja riječi. Znaš li ti da je novozbor jedini jezik na svijetu u kojem rječnik biva svake godine sve manji? (...)

-Zar ne razumiješ da je cijela svrha novozbora da suzi opseg mišljenja? Na kraju ćemo misaoni zločin učiniti doslovno nemogućim jer neće biti više riječi kojima bi se izrazio. Svaka ideja koja nam uopće može biti potrebna, moći će se izraziti jednom točno odgovarajućom riječi, sa strogo određenim značenjem, dok će sva njena sporedna značenja biti zbrisana i zaboravljena. Već u jedanaestom izdanju nismo daleko od te točke. Ali proces će se nastaviti i dalje, još dugo nakon tvoje i moje smrti. Svake godine sve manje i manje riječi, a djelokrug svijesti stalno sve uži. Ni sada, razumije se, nema nikakva razloga ni isprike da se počinu kakav misaoni zločin. To je naprosto pitanje samodiscipline, reguliranja zbilje. Ali na kraju neće biti potrebe čak ni za to. Revolucija će biti potpuna kad jezik bude savršen. (...)

-Do 2050, i ranije vjerojatno, svako realno znanje starozbora će se izgubiti. Sva literatura prošlosti bit će uništena. Chaucer, Shakespeare, Milton, Byron – postojat će samo u novozbornim verzijama, ne samo izmijenjeni u nešto drugo već izmijenjeni u nešto doslovno suprotno od onoga što su nekoć bili. Čak će se i partijska literatura izmijeniti. Čak će se i parole izmijeniti. Kako da postoji parola kao što je „sloboda je ropstvo“ kad ideja slobode bude potpuno ukinuta? Cijela klima mišljenja bit će drukčija. Zapravo i neće biti mišljenja, kako ga mi danas razumijemo. Pravovjerje znači ne-mišljenje, nedostatak potrebe da se misli. Pravovjerje je ne-svijest.

-Jednog od ovih dana, pomislio je Winston s nenadanim i dubokim uvjerenjem, Syme će ispariti. Previše je inteligentan. Previše jasno shvaća i previše otvoreno govori. Partija ne voli takve ljude. Jednog će dana nestati. To mu piše na licu. (George Orwell, 1984; izdanje 2008: 56–59)

Ideologija tradicije i statičnosti

Zlatnog doba nikad nije bilo.

(Milroy 1998: 62)

No jezik književnosti daleko je od nepromjenjivog. Koji bi se gramatičar danas usudio preporučiti svojoj publici da oponaša Racineovu sintaksu? (...) Ako se želi obraniti jezik, onda neka se precizira da se radi o strukturama književnih tekstova u određenom razdoblju i neka nam se izlože intrinzični razlozi zbog kojih takva gramatika, npr. 19. stoljeća, zaslužuje da je se brani pred jezičnim potrebama suvremenog društva (...)

(Martinet 1969: 26–27)

Kada naši kroničari i naši gramatičari tvrde da brane jezik, zapravo je to uvijek protiv govornika, kroz cenzuru načina na koji on ostvaruje svoje nove komunikacijske potrebe kojima tradicija nema što ponuditi.

(Martinet 1969: 28)

Jedna od osnovâ svakog preskriptivizma je pogled prema kojem je starije bolje – starije riječi, oblici i značenja uvijek su bolji od novijih i nema razloga da se ranija jezična stanja mijenjaju. Tako je npr. *govorim engleski jezik* bolje od *pričam engleski jezik*, a genitiv množine *primjedaba* je bolji od *primjedbi* jer su prvi oblici stariji, dok su drugi inovacije¹⁴⁹. Takav je stav u jeziku jednostavno preslika tradicionalizma iz društva i politike. Lingvistički – znanstveno – gledano, nema boljih i lošijih riječi. Jezik je dinamički sustav, neprestano se mijenja i možemo govoriti o starijim i mlađim, arhaičnijim i inovativnijim oblicima, ali je, zbog spomenute arbitrarne naravi jezičnog znaka, potpuno neosnovano uzimati te kriterije kao kriterij procjene “kvalitete” riječi.

149

Usp. još npr. i inzistiranje na čuvanju stare razlike glagolâ tipa *crveniti* i *crvenjeti* se u Ham, Mlikota, Baraban & Orlić 2014: 111, 167.

Kao što kaže sociolingvist Peter Trudgill:

Riječi ne znače ono što bismo mi kao pojedinci željeli da znače, nego ono što govornici dotičnog jezika općenito žele da znače. Ta se značenja mogu mijenjati i mijenjaju se jer se tokom vremena značenja preinačavaju i proizlaze iz bezbrojnih situacija svakodnevne interakcije između pojedinih govornika. (Trudgill 1998: 8)

Posebno je problematično kada se implicira postojanje “pravih” riječi i “pravih” značenja u jeziku naših predaka. Kao da su promjene u jeziku zlodjelo najnovije generacije uličarâ i drogerašâ, a donedavno je jezik, nakon što je kao neko savršeno božje djelo pao s neba, bio savršeno fiksiran i kao takav bio precizniji, logičniji, ekspresivniji i ljepši te daleko efikasnije služio komunikaciji. Međutim, dobro je poznata činjenica da se svi jezici cijelo vrijeme mijenjaju, zbog čega bi se preskriptivisti morali zapitati kada je točno u povijesti jezik bio “najbolji”? Prije koje godine je točno jezik još bio “neiskvaren”? Naravno da pogled “starije je bolje”, osim što je znanstveno besmislen, ne može biti ni dosljedan jer teško da netko može tražiti da nam kao književni jezik služi jezik od prije 100 godina (zašto ne i od prije 200, 300, 400...?) pa se onda takav princip provodi proizvoljno na pojedinačnim nasumce izabranim primjerima. Osim toga, protivljenje jezičnim promjenama promašeno je zbog toga što su nam upravo one donijele jezik za koji se preskriptivisti danas navodno toliko “bore” i do kojega im je toliko stalo (iako ga, realno, samo osiromašuju svojim mudrim “savjetima”) – da nije bilo jezičnih promjena, ne bi bilo ni jezika koji danas govorimo već bi još uvijek govorili praslavenski, prabaltoslavenski, praindoevropski ili neki još stariji prajezik. Preskriptivisti svoje ustrajanje u tome da je starije bolje tumače kao svoju veliku ljubav i poštovanje prema jeziku, implicirajući da dopuštanje jezičnih promjena odnosno jezična produkcija koja ne slijedi starije obrasce znači suprotno: ravnodušnost, nemar ili čak agresiju prema jeziku. Takav stav odbačen je još u začecima znanstvenog pristupa jeziku – već Humboldt (1836/2010: 47) inzistira na tome da jezik nije gotov proizvod, *ergon*, nego živ proces u stalnom gibanju, *energeia*, a to je u modernoj lingvistici polazišna točka istraživanja.

Jasno je da se standardni dijalekt ne može mijenjati iz dana u dan i da treba naći balans između stabilnosti i fleksibilnosti standarda – s jedne strane nije potrebno da svaka jezična inovacija odmah ulazi u standard (npr. ne moramo odmah početi i pisati *nosīt* umj. *nositi*, samo zato što se i tako često govori), a s druge nije poželjno da se standard nikako ne mijenja i da gubi vezu s realnim jezikom kakav se govori. Promjene kao takve su uvijek postupne i u načelu ne smetaju u komunikaciji. Postoje specifični slučajevi u kojima posljedice jezičnih promjena mogu dovesti do sićušnih nesporazuma kod govornikâ različitih dijalekata (Labov 2010: 21–47)¹⁵⁰, no tu je riječ o bezazlenim pojavama koje se u praksi vrlo lako razrješavaju (i koje nastaju zbog različitih stvari u jeziku, a ne samo zbog promjenâ), a koje su u jeziku i inače neizbježne. S druge strane, nemoguća je komunikacija u kojoj nikad neće biti nikakvih nesporazuma, a do nesporazumâ itekako može dolaziti i inzistiranjem na starijim oblicima ili značenjima. Npr. preskriptivističko inzistiranje da bi se riječ *značaj* trebala upotrebljavati samo u svom starijem značenju ‘karakter’ sasvim sigurno zbunjuje suvremene govornike, kojima ta riječ danas pretežno znači ‘značenje, važnost’.

Stariji jezični oblici mogu biti nečija osobna subjektivna preferencija – želi li tko govoriti kao u 19. stoljeću, naravno da ima pravo na to. No problematično je kada se različiti povijesni ili etimološki (pseudo)razlozi navode kao nekakav tobožnji argument zašto je pojedina riječ, oblik ili značenje inherentno bolji od drugog. Također treba napomenuti da je upotreba ovog “kriterija”, kao i uvijek, potpuno proizvoljna i nedosljedna i da se u jezičnim savjetnicima nipošto ne preporučuju uvijek stariji oblici – to je samo izlika koja se poteže kada se to preskriptivista čini prikladno. Osim toga, pri takvom “argumentiranju” se često očituje vrlo evidentno nepoznavanje osnovâ povijesti

150

Npr. tako da govornici američkog engleskog pobrkaju riječi *copy* ‘kopija’ i *coffee* ‘kava’ zbog različitog glasovnog razvoja u američkim dijalektima. Do sličnih rijetkih zabuna može doći i u Hrvatskoj kad komuniciraju govornici različitih dijalekata pa, recimo, Zagrepčanin štokavsko *idem kod rōdākā* shvati kao jedninu (što bi štokavcu koji čuva sve zanaglasne dužine bilo *rōdāka*) umjesto kao množinu. Tu različitost naglasnih sustava može uzrokovati sitne nesporazume koji se rješavaju na licu mjesta, izvanjezičnim znanjem, i nemoguće ih je spriječiti prethodnim normiranjem.

jezika jer preskriptivisti najčešće uopće ni ne znaju koji je oblik stariji s obzirom da u pravilu nisu povijesni lingvisti¹⁵¹.

Razni su i međusobno povezani mehanizmi jezičnih promjena, na primjer 1) *reanaliza* strukture, kada govornici neku jezičnu strukturu psiholingvistički shvate i segmentiraju na nov način (Millar & Trask 2015: 96), npr. kada se zadnji vokal toponima *Havaji* (*Hawai'i*) u hrvatskom shvati kao množina iako izvorno nema nikakve veze s tim, i 2) *analogija*, proširenje postojećeg i uočenog jezičnog pravila na nove elemente (: 99), npr. kada se u nekim dijalektima po uzoru na oblik *vučete* govori *vuču* umjesto starijeg *vuku*. *Hiperkorekcija* se može definirati kao vrsta analogije kojom govornik želi ostvariti produkciju u skladu s prestižnijim varijetetom, ali pritom provodi adaptacije koje zapravo rezultiraju odstupanjima od tog varijeteta (: 104), npr. kada govornici umjesto standardnog futurskoga *bit ću* (u izgovoru [biću]) u određenim situacijama govore nestandardno/hiperkorektno *biti ću*, po uzoru na samostalni puni infinitiv *biti* i futursko *ću biti* (s obrnutim redoslijedom sastavnicâ)¹⁵².

Morfologizacijom se riječi pretvaraju u vezane morfeme (: 107), a *gramatikalizacijom* riječi gube svoje osnovno leksičko značenje i u određenom kontekstu počinju funkcionirati kao gramatički markeri (: 134). Npr. futurska se značenja u raznim jezicima često izriču gramatikaliziranim upotrebama (i fonetskom redukcijom) glagola koji znače 'ići', 'htjeti' i 'morati' (: 135), na primjer u engleskom *I am going to/I'm gonna tell you a story*, 'ispričat ću ti priču'; u hrvatskom *mi (ho)ćemo ići*; u talijanskom *canterò* iz latinskog *cantare habeo*, 'pjevat ću' od 'imam pjevati'. Slično tome, nedavna se prošlost u francuskom može izreći glagolom *venir* 'doći', npr. *je viens de lire un livre passionnant*, doslovno 'dolazim od čitanja odlične knjige', što znači 'upravo sam pročitao odličnu knjigu'.

151 No to je tipično i za konzervativnost i tradicionalizam u društvu općenito, gdje je tradicija često krivotvorena, iskrivljena ili potpuno izmišljena – vidi npr. Hobsbawm & Ranger 1983.

152 Treba ipak napomenuti da oblici poput *biti ću* postoje i kao nestandardni stariji oblici u nekim dijalektima (npr. u nekim govorima u staroštokavskoj Posavini ili u nekim čakavskim govorima), a koji nisu nastali hiperkorekcijom pod utjecajem standarda, nego su jednostavno ostatak starijeg jezičnog stanja.

Semantičke promjene, promjene značenja pojedinih riječi i izraza uobičajene su u jeziku (npr. pridjev *jak* danas kod nas znači ‘snažan’, dok mu je izvorno značenje u slavenskom bilo ‘kakav’), a do njih može doći zbog novog shvaćanja iskaza u kojima se neki izraz koristi (: 32–33). Riječi mogu dobivati šira, uža, pozitivnija ili negativnija značenja, a značenja se mogu mijenjati i upotrebom metafore i metonimije. (: 36–38) Tako npr. prilog *strašno* može imati i izvorno, doslovno značenje (nešto negativno), ali može u prenesenom značenju biti i pozitivni modifikator (npr. *strašno dobro* ‘jako dobro’).

Preskriptivisti po definiciji svoje pozicije ne odobravaju jezične promjene pa ignoriraju i njezine mehanizme te novonastale oblike klasificiraju kao “pogreške”. Analogiju nerijetko osuđuju kao “lažnu analogiju”, a to je termin i koncept koji deskriptivna lingvistika odbacuje kao neutemeljen – tu se jednostavno radi o “slučaju analogije koji se nekome ne sviđa” (Millar & Trask 2015: 100). Preskriptivističke zabrane najčešće ne mogu zaustaviti jezične promjene, ali to i nije njihova funkcija – uloga preskriptivista je da u javnosti održe neutemeljenu *ideju* da postoji i da treba postojati potpuno i do zadnjeg detalja fiksirani jezični varijetet, u vlastitu korist i u korist nekih društvenih skupina.

Kada je riječ o semantičkim/leksikološkim proučavanjima, u lingvistici se moderna značenja riječi ne određuju na temelju ranijih značenja nego na temelju stvarne jezične upotrebe. Također, starija značenja nipošto se ne propisuju kao “ispravna” ili “poželjna” jer za takvom intervencijom nema nikakve potrebe niti znanstvenog opravdanja. Pogled prema kojem bi etimologija riječi bila glavni i obvezujući faktor u analizi suvremenog značenja naziva se *etimološka zabluda*, što u modernoj lingvistici ne podržavaju ni specijalisti za etimologiju, kao na primjer glavni etimolog projekta *Oxford English Dictionary*, Philip Durkin (2009: 27–31)¹⁵³.

Suprotno tome, iz preskriptivističko-konzervativne perspektive, nastupa Katičić (1992: 71–72):

Bez obzira na osobni ukus, jezična kultura traži pomnju nad punim i izvornim značenjima jezičnih izraza. Ona je borba protiv njihova obezvređivanja olakom i nemarnom upotrebom. Po tome je ona doista suprotna spontanosti razgovornoga jezika u kojoj se pomno traži i od-
vaguje izraz samo kad nikako drugačije ne ide. Moglo bi se doista reći da je jezična kultura po tome *etimologija* u pravom i izvornom značenju te grčke riječi, koja je postala terminološka etiketa za jednu specijalnu lingvističku disciplinu, a zapravo znači bavljenje izvornim i punim značenjem riječi. Čim se to zna, dobiva riječ *etimologija* novu dimenziju, ne može se više upotrebljavati plošno i nemarno, potiče na razmišljanje. A upravo to i jest elemenat prave jezične kulture. I ne vrijedi to samo za tuđe i učene riječi nego i za naše, najobičnije i najsvakodnevnije. Treba ih upotrebljavati s puno pomnje za njihovo izvorno značenje i za njihovu vezu s drugim riječima. (...) To naravno ne znači da se zahtjevi jezične kulture protive izvedenom i prenesenom značenju. Takva su značenja bitna za puninu izražajnosti i za prilagodljivost jezika. Traži se samo to da odnos između temeljnoga i izvedenih značenja ostane u jeziku kao napetost i snaga, da se ne izgubi napuštanjem prvotnoga značenja kad nas zaokupi neko izvedeno. Jezičnoj je kulturi stoga protivno svako klišeizirano izražavanje, svako obezvređivanje riječi i izraza. Jezična kultura traži da se čuva i poveća njihova izražajnost, da se razgiba i obogaćuje potencijal njihova sadržaja, a ne da se umanjuje olakom uporabom i povodenjem za kakvim značenjem što je postalo pomodno. (...) Stoga za upućenijega čitaoca etimološki rječnik, u kojem se tumači podrijetlo, razvoj i uzajamna povezanost riječi, nije priručnik samo za lingviste, korjenodupce, za dokone znatiželjнике i ljubitelje, nego je izvorno vezan s potrebama jezične kulture.

Začudno je da Katičić, koji je, među ostalim, i povijesni lingvist, govori o “punim” i “izvornim” značenjima riječi, kudi “nemarnu upotrebu” govornog jezika i nadređuje etimologiju postojećem jeziku (i to, čini se, ne samo standardnom). Nije uopće jasno što bi to “pūnō” značenje trebalo predstavljati kao ni u kojem je povijesnom trenutku uobličen taj “idealni” sadržaj neke riječi. Jasno da se radi o besmislici, među ostalim i zbog toga što je i to ciljano starije značenje također rezultat nekih prijašnjih promjena, odnosno uobičajenih procesa formiranja značenja. Riječ dakle ima značenje koje ima, a to se značenje može proši-

rivati, sužavati, tj. općenito mijenjati – kako je odavno ustvrdio Sapir (1921/2013: 79): “[f]orma živi dulje od svojega pojmovnog sadržaja. Oboje se neprekidno mijenja, no u cjelini forma obično preostaje i kada je duh odletio ili promijenio svoju bit.” Drugim riječima, *izraz/slijed glasova* nekog jezičnog elementa (npr. neke riječi) i *značenje* tog elementa nisu nužno zauvijek vezani jedno uz drugo, a novo značenje koje se pojavi također je “puno” značenje – ne postoje jezične jedinice s “polu” značenja ili s “nepunim/nepotpunim” značenjem, ni u kojem trenutku jezične prošlosti, sadašnjosti ili budućnosti.

Značenje stoji u vezi s čovjekovim kognitivnim sposobnostima i nema izravne veze s vanjskim svijetom pa zato i ne postoji točan i jedini način kategorizacije iskustva koji se onda ne bi smio nikada mijenjati. Nijedna riječ nema svoje “pravo” i jedino “ispravno” značenje. Etimologija se, kao jedna od lingvističkih disciplina, doista bavi i dijakronijskim istraživanjem starijih značenja riječi, međutim, kako smo već naveli, to sa suvremenim jezikom nema i nije jasno zašto bi trebalo imati veze u normativnom smislu: niti etimologija može biti gospodarica današnjem jeziku niti može biti ikakva referenca za današnje značenje pojedine riječi. Riječi imaju izvorno značenje u smislu da su se današnja značenja riječi mogla razviti iz nekih starijih, drugih, izvornih značenja, npr. riječ *struja* sasvim sigurno kad je nastala nije mogla imati značenje ‘električna energija’ (nego ‘vodena struja’), ali to ne znači da je jedno od današnjih značenja te riječi (‘električna energija’ – ali npr. i ‘tendencija razmišljanja’), zato što nije najstarije, neispravno, a da je ispravno samo izvorno značenje (‘vodena struja’). Takvo bi nas nesuvislo kvazietimološko razmišljanje moglo dovesti do potpunih besmislica – tako bismo npr. mogli zahtijevati i da riječ *more* mora značiti ‘jezero’, a riječ *med* da mora značiti ‘medovina’ jer je tako bilo u praindoevropskom. Je li Katičić mislio na takve primjere govoreći o jezičnoj kulturi kao etimologiji? Zašto bismo svakako morali održavati prethodna značenja ako su ona nestala iz upotrebe, čak i kada bi to bilo teoretski moguće?

Svaki ljudski jezik neprestano se mijenja, oduvijek se mijenjao i neće se prestati mijenjati. Da nije bilo jezičnih promjena, danas nitko ne bi govorio hrvatski. Jezična je promjena dio

jezične stvarnosti i jedno od osnovnih obilježja jezika¹⁵⁴. Jezične promjene ne kvare jezik, ne upropaštavaju ga niti dovode do kaosa. One ga načelno (na fonološkoj i sintaktičkoj razini) niti kvare niti poboljšavaju (usp. npr. Aitchison 2001); jezik se mijenja jer se *može* mijenjati. Na primjer, neke se jezične razine mogu pojednostavljivati, a druge usložnjavati (npr. mogu nestati ili nastati novi padeži ili glagolska vremena), a kakve god se jezične promjene u jeziku dogode, one ne dovode do raspada jezika i sloma komunikacije.¹⁵⁵ Riječima Petera Trudgilla:

Jezične promjene ne mogu se zaustaviti, a oni koje to zabrinjava ne bi trebali osjećati obvezu da ih zaustave. Jezici su samoregulirajući sustavi, koje se može pustiti da sami vode brigu o sebi. Samoregulirajući su zbog toga što se njihovi govornici žele međusobno razumjeti i žele da drugi njih razumiju. Ako se pojavi ikakva opasnost od nesporazuma u govoru ili pismu, govornici će to uvidjeti te povećati mjere opreza izbjegavanjem sinonima ili pružanjem dodatnog konteksta. (Trudgill 1998: 8)

Međutim, preskriptivistima zbog konzervativnosti jezične promjene smetaju, smatraju da su promjene nepoželjne i loše, da se jezik ne bi trebao mijenjati. Ako preskriptivista argumentima stjerate uza zid, pokušat će se braniti da zapravo govori samo o standardnom dijalektu (iako je takav stav nesuvisao i za standard), no zapravo je očito da se radi o protivljenju jezičnim promjenama u jeziku općenito. Takav stav prema jezičnim promjenama je potpuno neopravdan i neznanstven. Protiviti se jezičnim promjenama je jednako besmisleno i uzaludno kao i protiviti se okretanju Zemlje oko Sunca ili sili teže.

Unatoč svim tim općepoznatim činjenicama, Radoslav Katičić kaže:

154 Vidi više npr. u Kapović 2011a: 15–36.

155 Iako jezične promjene na mnogim razinama ne mijenjaju funkcionalnost jezika u smislu pogoršanja ili poboljšanja, jasno je da su one na leksičkoj razini ne samo pozitivne, već i nužne. Mogućnost jezične promjene omogućuje nam da stvorimo nove riječi i tako imenujemo nove objekte i pojave u stvarnosti, kako u općem tako i u stručnom jeziku. Svijet oko nas se mijenja, kao i naša znanja o njemu, i jezik, kako bi bio funkcionalan, na svu sreću ima mogućnost inovacije.

Istina, jezik se mora mijenjati jer se ne može ne mijenjati, ali to nije dobro za jezik. Najbolje bi bilo da svi ljudi svugdje uvijek govore jednako. (*Vijenac*, 15. 7. 2010)

Usporedimo još i sljedeće:

Svaki se jezik nužno i neizbježno stalno pomalo mijenja. To svi znamo jer nam upravo to rado govore. Pogotovu kad živo žele da nam se jezik promijeni, da se uskladi s njihovim predodžbama i ciljevima. Da postane onakav kako oni misle da treba da bude. Zato nam promjenu jezika prikazuju kao nešto dobro i poželjno. Rjeđe čujemo temeljnu istinu da se jezik mijenja od nevolje jer stalno bez promjene ponavljati isti vrlo složen obrazac ponašanja prelazi ljudske snage. To nismo u stanju. Koliko god nastojali da nas svi s kojima govorimo dobro razumiju, opet se, neopazice i nehotice, stalno potkraudaju sitne, jedva zamjetne promjene. Neke se od tih promjena onda nameću jezičnoj zajednici, prihvaća ih cijela, pa tako od osobnih odstupanja postaju novi oblik zajedničkoga ustaljenog jezika. Tako se jezik, i kad ga ostavljaju sasvim na miru, sam od sebe i sam u sebi stalno nešto mijenja. To za jezik, za njegovu funkciju pouzdanoga sporazumijevanja nije povoljno. Za najbolje i najneometenije opće sporazumijevanje bilo bi najpovoljnije da svi ljudi na svijetu uvijek i svugdje govore potpuno jednako. No to je nemoguće jer, kako smo već rekli, prelazi ljudske snage. Svi jezici se stoga neizbježno mijenjaju, makar i sasvim neznatno i na kraći rok posve neprimjetno. To je kao što iz dana u dan neopazice starimo. Neizbježno je, kako god za nas nije dobro. (Katičić 2013: 15)

Katičić tu, iako priznaje i zna da se jezik ne može ne mijenjati, izražava svoj negativan stav prema jezičnim promjenama. Ipak, ne radi se o brušenju dragulja niti o hrdanju željeza. Nema *dobroga* i *lošega* u principu jezične promjene. Može se reći da tu konzervativac u Katičiću preglašava povijesnog lingvistu i znanstvenika u njemu, tj. da politika pobjeđuje znanstveni pristup¹⁵⁶.

¹⁵⁶ Donekle sličan primjer možemo vidjeti i kod vrlo uglednog američkog povijesnog lingvisti i indoevropeista Winfreda Lehmana (1916–2007), koji se u prvom izdanju svog poznatog priručnika o povijesnoj lingvistici (Lehmann 1962: 142) potpuno neznanstveno izražava o govornom jeziku: “nestandardni se oblici mogu naći kod antisocijalnih grupa kao što su kriminalci, buntovna mlada generacija ili neotesani ljudi”.

Tako se svojevrsna nostalgija (vidi Aitchison 2001: 7–8) i konzervativni svjetonazor (iz osobne sfere, gdje je on legitiman) prenosi u znanstvena, lingvistička razmatranja, gdje im nema mjesta, a jezične se promjene proglašavaju negativnim fenomenom. U takvom, moralističkom pogledu na jezične strukture, u kojima ni morala ni nemorala realno nema, posebno je zanimljivo autorovo konstruiranje neimenovanih i loših *Drugih*, onih koji zbog svojih vjerojatno loših *predodžbi* i *ciljeva* “prikazuju promjenu jezika kao nešto dobro i poželjno”. Pritom se vjerojatno radi tek o lingvistima i osviještenim govornicima koji odbijaju neutemeljeno protivljenje osnovnim jezičnim procesima.

Na prvi pogled može se zaista učiniti da bi, komunikacijski gledano, bilo najbolje i najjednostavnije da svi na svijetu “govore potpuno jednako”. Ipak, radi se o utopiji (možda čak više o distopiji). Naime, kako smo već spominjali, ideja o homogenom jeziku u lingvistici je odavno prepoznata kao iluzija, kao *fikcija homogenosti*, jer je jezik uvijek *uređeno heterogen*: jezična varijacija nije sinonim za kaos i nerazumijevanje nego se koristi za različite potrebe govornika, koji se redovito nalaze u različitim situacijama, a homogena jezična proizvodnja u svim tim situacijama bila bi neprimjerena i vjerojatno na licu mjesta i kritizirana. Također, homogenost *jezika* svih govornika automatski implicira i homogenost *misli* svih govornika. Nije moguće niti fiksirati ljudsku misao, načine na koje se doživljava i opisuje izvanjezični konkretni i apstraktni svijet, niti načine na koje govornici analiziraju i reanaliziraju jezične strukture. Utjecaj spontanih (= neinstitucionalnih) jezičnih promjena na uspješnost komu-

Dakle, nepobitna stručnost u području povijesne lingvistike nikako nije sama po sebi element prosvjećivanja po pitanju preskriptivizma. Naravno, ni antipreskriptivistička/znanstvena pozicija kao takva ne garantira točnost pojedinih objašnjenja. Možemo dati primjer američkog serbokroatista Thomasa F. Magnera, koji kritizira hrvatski preskriptivizam (Magner 1966: 26), ali pritom potpuno netočno opisuje varijante *prenos/prijenos* i *vrenje/vrijenje* kao utjecaj zagrebačkog kajkavskog na standardni dijalekt: *pre-/prije-* su uobičajeni alomorfi koji se često izmjenjuju, usp. *prijenos* – *prenositi*, zbog čega tu onda dolazi do različitih varijanata u tvorenica tipa *prevara/prijevara* i sl. (kajkavska podloga kod pojedinih govornika može utjecati na to da prevagne varijanta s *pre-*, ali to nije ključan faktor ovdje), dok je u paru *vrenje/vrijenje* osnovni oblik i u štokavskom *vrenje* (usp. *preenje* i uobičajeni sufiks *-enje* u glagolskim imenicama), a *vrijenje* je varijanta koja nastaje sekundarno zbog čestog miješanja različitih tipova konjugacije kod ovog glagola (*vrīm/vrijem/vrem*, usp. ARJ) ili eventualno kao nekakva hiperjekavizacija kod govornika koji nisu organski ijekavci.

nikacije posve je zanemariv, a to što se jezici mijenjaju, kao što nam je dobro poznato iz povijesti, nikako ne ugrožava niti jezike niti društva u kojima se oni govore, zbog čega nikako ne stoji Katičićeva usporedba sa starenjem ljudskog organizma, koje dovodi do smrti. Dapače, bez jezičnih promjena ne bi bilo ni jezika koje danas poznajemo i koje konzervativci tako zdušno brane. Ono što ugrožava opstojnost pojedinih jezika u načelu nikad nisu jezične promjene, nego društvene okolnosti koje dovode do toga da govornici napuste jedan jezik i počnu govoriti drugi (ili, rjeđe, kada svi govornici određenoga jezika budu pobijeni). S jezičnim promjenama se jezik mijenja i nije više isti kao prije, ali i dalje postoji, koliko god se mijenjao. Tako se ne može reći da je latinski mrtav jezik – latinski je i danas itekako živ. Pritom ne mislimo na to da njime još uvijek govore nadobudni klasični filolozi ili stanovnici Vatikana, nego na to da latinski živi u svim današnjim romanskim jezicima. Romanski jezici kao talijanski, španjolski itd. nisu ništa drugo nego promijenjen, ali zato ništa manje živ, latinski. Stoga, iako su i jedno i drugo neizbježni, jezične promjene nikako nije prikladno uspoređivati s fizičkim starenjem. Takve usporedbe jezičnih promjena sa starenjem mogu se povezati s mitom o Zlatnom dobu i postupnom propadanju izvorno “savršenog” jezika, o čemu je već bilo riječi.

Neodrživost preskriptivističkih pseudokriterija vidi se i po tome što autori najčešće nisu svjesni vlastite nedosljednosti pa možemo u istom savjetniku naći primjere kojima sami sebi proturječe. Opačić (2009a: 193) pokazuje primjerice da glagolski prilog na -ći može postati pridjev “te se tako i ponašati”, *sljedeći tog čovjeka* > *sljedeći put/tjedan*; *idući od jedne znamenitosti do druge* (...) > *idući ispitni rok* i pritom je u potpunosti u pravu – riječ je o klasičnoj konverziji elementa iz jedne vrste riječi u drugu, glagolskog priloga u pridjev, koji se onda deklinira i ponaša kao i svi drugi pridjevi u jeziku¹⁵⁷. No autorica ne može dugo ostati otvorena stava prema ovom uobičajenom gramatičkom procesu pa u druge dvije natuknice, *iznenađujući(i)* i *začuđujući(i)*, ipak

odlučuje povući crtu i zaustaviti potpuno uobičajenu pojavu re-kategorizacije vrstâ riječi (2009a: 85):

*Na sjednici se čuo iznenađujuć podatak o broju otpuštenih radnika. Ovakve primjere obično lansiraju oni koji misle da su oblici iznenađujuć, uznemirujuć i sl. neodređeni oblici pridjeva, a određeni bi prema tome bili iznenađujući, uznemirujući itd. No treba znati od čega su nastali ovi pridjevi (koji izvorno uopće i nisu bili pridjevi). Oni su oblikom zapravo glagolski prilozi sadašnji (kao npr. i *idući*), ali su dobili i funkciju pridjeva (dakle dodatka imenici). No zato ipak nisu izgubili svoj oblik – dakle ono krajnje -i mora ostati i u pridjevu. To ujedno znači da se takvi pridjevi dekliniraju samo po pridjevsko-zamjeničkoj deklinaciji kao i svi određeni oblici pridjeva (a ima takvih pridjeva koji mogu imati samo jedan oblik, ne moraju nužno imati oba lika, neodređeni i određeni). Dakle: čuo se iznenađujući podatak, iz toga iznenađujućega podatka itd.*

Još više inzistira u drugoj natuknici (2009a: 227):

Ljudi bi trebali znati da su neki pridjevi nastali od drugih vrsta (u ovom slučaju od glagolskoga priloga sadašnjeg), pa moraju zadržati oblik one osnovne riječi od koje su nastali. Oblik *začuđujući* izvorno je bio glagolski prilog sadašnji koji je postao pridjev, no oblikom mora ostati “vjeran” glagolskom prilogu.

Opačić dakle “dopušta” pretvorbu priloga u pridjev, dapače retorički pita (2009a: 193): “Tko još u pridjevu *bivši* (*bivša žena, bivši muž*) prepoznaje glagolski prilog prošli glagola biti?!” ali onda proizvoljno odlučuje da je promjena dosta i ne želi dopustiti da se takvi pridjevi dokraja uklope u jezični sustav, odnosno da se pojave i u neodređenom obliku *začuđujući* i *iznenađujući* (kao i kod *vruć* i *moguć*¹⁵⁸). Ako se autorica načelno zalaže za “logična” jezična rješenja u “duhu jezika”, zašto ne “dopusti” da se nova

158

Kod ovih primjera valja napomenuti da je upitno koliko su oni nastali odbacivanjem dočelnoga -i. Današnji glagolski prilozi na -ći potječu od starih slavenskih (sklonjivih) participativa. Naš prilog na -ći postaje prema starom obliku na *-ti, koji se izvorno upotrebljavao za nominativ jednine ženskog roda. Pridjevi na -ć (kao *vruć*, *moguć*) bi mogli potjecati i izravno od starih oblika na *-tъ, tj. od izvornog akuzativa jednine muškog roda.

vrsta pridjeva potpuno uklopi u tradicionalni sustav, nego inzistira da oni među pridjevima budu iznimka i posebna skupina bez neodređenog oblika? Jesu li u pravu govornici, koji sami stvaraju analoške oblike koji se jednostavnije uklapaju u postojeće paradigme i odgovaraju komunikacijskim potrebama, ili proizvoljna preskripcija, koja želi na silu stvarati posebne klase od određenih primjera? Ako govornici sami stvaraju i upotrebljavaju *iznenađujuć podatak* (neodređeni oblik) i *iznenađujući podatak* (određeni oblik), nema nikakvog razloga zašto bi to bilo pogrešno. Osim toga, čak i kad bi se “izvornost” uzimala kao valjan kriterij, zašto onda ne bismo uzeli u obzir da su svi glagolski prilozi izvorno bili participi koji su imali sva tri roda i potpunu deklinaciju (kao što se to lijepo vidi u staroslavenskom)?

Pogled “starije je bolje” jasno se vidi i u ovom savjetu:

Danas Šonje dopušta upotrebu glagola *konzultirati* kao da je prijelazan glagol (*konzultirati šefa* i sl.). Stariji savjetnici (npr. već spomenuti Pavešić iz 1971.) izričito navode da glagol *konzultirati* ne valja upotrebljavati kao prijelazni, jer je on uzajamno povratan. Dakle, ne *konzultirati koga* nego *konzultirati se s kim*. Unatoč praksi koja se po Hrvatskoj širi pod utjecajem nekih stranih jezika, a koju Hrvati uvijek zdušno prihvaćaju lakše i spremnije nego ako ih se upozorava na što pravilno, trebalo bi ovaj glagol rabiti samo u povratnom obliku s dodatkom u instrumentalu – *konzultirati se s kim*. (Opačić 2009a: 102)

Iz samog diskursa već ovako kratkog ulomka može se iščitati gomila potpuno promašenih ideja koje su temelj preskriptivizma: netko nešto “dopušta” (ideja da neki autoritet mora odlučivati o upotrebi, ovdje u smislu ideologije rječničke potvrde), “stariji savjetnici izričito navode” (jasno je da su ti bolji jer su stariji), Hrvati “zdušno prihvaćaju” širenje određene promjene u jeziku (podrugljiv odnos prema govornicima iako ne čine ništa loše), a Hrvate se upozorava na “pravilno” (zanemarena arbitrarnost jezičnog znaka).

Problemâ u komunikaciji zbog nepoštivanja nerazumnih uputa jezičnih savjetnika ne može biti. Toga su svjesni i sami preskriptivisti pa stoga često glume da ne razumiju uobičajene riječi i značenja:

Slično mi se dogodilo u razgovoru s voditeljem informacijskog odjela u jednoj ustanovi. On mi kaže “da dečke treba educirati”. Pitam ga zašto ih treba educirati kad su sve to dobro odgojeni dečki, iz pristojnih obitelji. On se čudi kakve to ima veze s odgojem, a ja mu kažem da je riječ *edukacija*, kojom smo se mi u prošlosti rijetko služili, uvijek značila samo “odgoj”. I zaista, u našim se rječnicima za europske jezike riječ *educazione* (tal.), *éducation* (franc.), *educación* (španj.) uvijek objašnjavala prvenstveno kao “odgoj”, a samo u novijim rječnicima dolazi na drugom mjestu i “obrazovanje”, očito kao moderni amerikanizam (u konzultiranome njemačkome rječniku uopće nema riječi *Edukation*). Originalno značenje očito svagdje izrazito prevladava, jer u talijansko-me *mancanza di educazione* znači “pomanjkanje odgoja”, ne naobrazbe. I u španjolsko-me *hombre sin educación* znači samo “neodgojen čovjek, prostak”. Umjesto *edukacija* možemo dakle za englesko značenje uvijek uzeti “naobrazba, izobrazba, obučavanje, obuka, obrazovanje”, i sve će biti u redu, ne može biti nesporazuma. (Brozović 2005: 21)

Što uopće reći za potrebu da se netko pretvara da nešto ne razumije iako mu je posve jasno što je njegov sugovornik htio reći? Za govornike današnjeg jezika je bitno samo upotrebljavati se pojedina riječ danas i u kojem se značenju upotrebljava. Što je ta riječ značila prije u našem jeziku, je li se prije uopće upotrebljavala te što znači u latinskom i romanskim jezicima može biti zanimljivo za povijesnu ili kontrastivnu lingvistiku, no za današnju je jezičnu upotrebu irelevantno. Brozovićev nekadašnji jezik nije nimalo relevantniji ni bolji od današnjega jezika bilo kojega drugog govornika. Tjerati pak govornike danas da izbacuju riječ *edukacija* iz svog rječnika ili da nasilu upotrebljavaju tu riječ samo u značenju ‘odgoj’ nema nikakvog smisla. Brozović je, kao vrhunski dijalektolog, sasvim sigurno znao da riječi mogu mijenjati značenja i da ne moraju imati isto značenje ni u svim krajevima iste zemlje i istoga jezika, a kamoli da moraju imati isto značenje u Španjolskoj i u Hrvatskoj. Upitno je, dakako, i samo pozivanje na “originalno” značenje kad lako možemo ustvrditi da se latinsko *ēducātiō* ‘odgoj’ izvodi od glagola *ēdūcō*, nastalog od *ex + dūcō*, čije je prvo značenje ‘vodim’ pa je značenje od njega izvedene imenice i *sámo* metaforičko (‘odgoj’ kao ‘vođenje’).

Primjera za preskriptivističku glumu kod Brozovića ne nedostaje. Tako starom prijatelju koji ga je zamolio da na nekom skupu govori “ispred Leksikografskog zavoda” (u značenju ‘u ime’) upućuje tobože naivno pitanje “Mogao bih, ali što ću na ulici?” Nakon kraće rasprave epizoda završava time da

[d]ragi moj prijatelj organizator nije više ništa rekao i otišao je namr-goden. E sada, nije da ga nisam otrprve razumio. I nije da nisam znao kako riskiram da budem proglašen gnjavatorom. Ali nisam se mogao suzdržati. Nikako mi nije jasno što se postiže time da se umjesto prave riječi govori ili piše koja druga s posve drukčijim značenjem. (Brozović 2005: 19)¹⁵⁹

Jezične igre mogu biti zabavne, ali vrag je odnio šalu kad se ona shvati ozbiljno i na temelju nepostojećeg problema u javnosti zagovara mijenjanje proširene i bezopasne prakse. Metonimijsko proširenje mjesnog značenja prijedloga *ispred* do prenesenog značenja ‘kao predstavnik koga’ sasvim je očekivano jer onaj tko stoji ispred neke skupine ljudi često govori *u njihovo ime*. U ovom primjeru vidimo i da jezična gluma ponekad može biti izvor konflikta u situacijama u kojima realno problema nema. Konačno, zašto se ne odbaci i izraz *u ime* pod izlikom da se ne može govoriti *u ime* jer ime nije mikrofoni? Kako stvari stoje s jezičnim savjetodavljenjem, možemo očekivati da će netko i to plasirati kao ozbiljan argument i nagovijestiti veliku opasnost i kaos koji ta struktura unosi u jezik.

Na istoj stranici Brozović navodi kako se sinonimno koriste prilozima *isto* i *također* (a njemu se takva praksa ne sviđa) pa i s drugim prijateljem uprizoruje preskriptivističku jednočinu:

Tako mi u jednoj drugoj prilici kaže jedan drugi prijatelj: “I NM je isto došla.” Ja pitam: “A kako je mogla drugačije? Zrakoplovom?” On će: “Mislio sam reći da je *također* došla. A ti si nevjerojatno sitničav.” I nisam ga dospio pitati zašto onda sâm nije rekao *također* jer je već počeo razgovarati sa skupinom drugih uzvanika. A ja sam upravo doznao da

159 *Ispred* u značenju ‘u ime’ osuđuju od novijih preskriptivističkih pamfleta još npr. i Alerić 2011: 26, Nikić-Ivanišević, Opačić & Zlatar 2004: 47, LB 2011: 92 i Ham, Mlikota, Baraban & Orlić 2014: 64–65.

nisam samo običan gnjavator nego upravo sitničav gnjavator. Nije to mala čast. (2005: 19–20)

U pitanjima jezičnog planiranja autor i dalje promiče teatar apsurd:

Nedavno mi se jedan petnaestogodišnjak pohvalio da zna “pričati na engleskom i njemačkom”. Kad sam ga upitao kakve on to priče priča i komu, on je začuđeno odgovorio da zna govoriti na tim jezicima. Na pitanje zašto onda ne kaže jednostavno “govoriti”, odgovara da “svi pričaju” i da ih nastavnici u tome ne ispravljaju. (Brozović 2005: 111–112)

Šteta je da je za Brozovića upravo proširenje značenja jedne riječi egzemplarni slučaj kojim kritizira hrvatsko školstvo i “stanje u našoj jezičnoj kulturi”, a upravo nekoliko redaka ranije i sâm opravdano kaže da “[b]esmislena je dakle današnja programska preopterećenost efemernim konkretnostima” (: 111). Takve epizode pokazuju još jednom da preskriptivizam, iako je deklarativno usmjeren na “čuvanje i njegovanje jezika”, tu zadaću ne može ispuniti jer se mehaničkim zamjenama jedne riječi drugom ne postiže nikakva bolja produkcija ili kvalitetniji jezik.

Nasumično biranje između različitih proizvoljnih i neznanstvenih kriterija ponekad preskriptiviste vodi do najčudnovatijih preporuka ili žalopjki:

Promjene u značenju, koje su nastale u nedavnoj prošlosti potiskivanjem dosadašnjih značenja, često i pod utjecajem politike, najbolje će ilustrirati dva primjera. Već sam u prijašnjim radovima govorila o utruću osnovnoga značenja riječi *djelatnik* (radni dan) i prebacivanju tog značenjskoga polja na drugu riječ *radnik*, pa to ovdje neću šire elaborirati. Slično se dogodilo i riječi *izbornik*. Naime, kako se prvi hrvatski predsjednik, dr. Franjo Tuđman, vrlo strasno zanimao za neke sportove (tenis, nogomet), nastojao je (što on, što njegovi brojni ulizivači) pošto-poto “pohrvatiti” nazive u tim sportovima. Tako je *pripetavanje* trebalo u tenisu zamijeniti *tie break*, a na meti promjena ubrzo se našao i *sektor nogometne reprezentacije*, koji je postao *izbornik nogometne vrste*. Uz tako naglu i općeprihvaćenu promjenu značenjskoga polja riječi *izbornik*, već i Harambašićeva prigodna pjesma iz 19. stoljeća Dičnim iz-

bornikom (dakle, razumijevanje na vremenskoj osi naglo opada) može mirno u ropotarnicu (povijesti, dakako). Nitko je uskoro više neće razumjeti. Naime, Anićeви rječnici (1991, 1998) ovim redom nižu značenja riječi *izbornik*: 1. birač (još uvijek na prvom mjestu), 2. pov. knez ili drugi pripadnik višega plemstva koji ima pravo izbora kralja (u nekim zemljama), 3. neol. sport. KV selektor. Šonje (2000) sva značenja svodi samo na sportsko: šport. stručnjak koji pravi izbor; birač, selektor (~državne reprezentacije). Rječnik stranih riječi (Anić-Goldstein, 1999) za *selektora* ima ova značenja: 1. onaj koji vrši (tu završava str. 552) selekciju, odabire, 2. sastavljač momčadi, najčešće državne reprezentacije; izbornik. Ni jedan rječnik nema npr. informatičko značenje riječi *izbornik* – meni (engl. *menu, chooser*), koje će se već i zbog suvremene informatičke tehnologije zacijelo širiti. Od svih značenja riječi *izbornik* prevladat će sportsko informatičko, a izbornici kao ljudi s pravom glasa – birači – osuđeni su na brz i siguran zaborav, kao i njihovi pretходnici, izborni knezovi. (Opačić 2005: 552–553)

U citiranom paragrafu, dakle, imamo neobičnu situaciju. Radi se o riječi *izbornik*, jednom od neologizama poslije 1990, koji se potpuno ustalio i u velikoj mjeri zamijenio staru (i stranu) riječi *selektor*. Čovjek bi očekivao da će pošten purist i preskriptivist biti presretan i da će likovati nad smrću podla tuđinskog uljeza, no i preskriptivist gdje kad znade iznenaditi! I tako se N. Opačić protivi novoj, ali danas općevriježenoj, riječi *izbornik*. Iako kratko kritizira utjecaj politike na jezik, što nije upitno, ipak to nije bit kritike. Bit kritike je, nažalost, ipak nesuvisla – naime, nije riječ o kritici nazadne politizacije jezika i jezičnog čistunstva (kako bi i mogla biti kada je i sama Nives Opačić izrazita puristica), nego je posrijedi žaljenje za “starim dobrim vremenima” kada su knezovi birali kraljeve, a riječi imale “prava značenja”. Ovdje je riječ o sukobu dvije preskriptivističke ideologije: tradicije i purizma. U ovom slučaju je, vjerojatno bacanjem kockice ili željom za originalnošću, pobijedila prva. Potpuno je uobičajeno da riječi dobivaju nova značenja, da stara značenja nestaju i da se mijenjaju. Nema nikakvog razloga jadikovati nad time što više nitko ne upotrebljava riječ *izbornik* u značenju ‘izborni knez’ – kome ta riječ uopće i treba osim nekolicini povjesničara (koji je i dalje mogu tako upotrebljavati bez ikakve opasnosti da

će netko pritom pomisliti na nogometne selektore)? Kao što je i Nives Opačić dobro konstatirala, danas se riječ *izbornik* koristi uglavnom u sportskom i, nešto rjeđe, informatičkom smislu. I tu nema ničeg lošeg. Neka povijesni rječnici bilježe i druga, starija, značenja, a neka govornici slobodno govore kako se danas govori. Zdvajanje što danas imamo kompjutere a ne knezove i što se, shodno tome, i jezik mijenja doista nema nikakvog opravdanja.

Pogledajmo sada pak kako prolazi glagol *koristiti* (*se*) u preskriptivističkoj literaturi. Priznaje se doduše (Nikić-Ivanišević, Opačić & Zlatar 2004: 68) da je direktno prijelazna struktura *koristiti* + akuzativ, prisutna i česta “u govoru” (kao da se pojmovi *govor* i *standardni jezik* isključuju), ali se u standardu navodno dopušta samo povratni sklop *koristiti se* + instrumental¹⁶⁰. Nije jasno zašto bi se u standardnom dijalektu trebalo potencirati isključivo povratnu konstrukciju ako je i prijelazna proširena i sastavni dio jezičnog sustava. Da opravdanog razloga nema, svjesni su i sami autori jezičnih regula pa se niti ne trude objasniti taj naputak, nego ga navode kao dogmu. Da drugačija rekcija može narušiti jezični sustav, već bi ga odavno i narušila, a sudeći po uspješnosti svakodnevnog komuniciranja u svim funkcionalnim stilovima, to se nije dogodilo i nemamo razloga vjerovati da će se ikada zbiti. Implicitan razlog za odbijanja izravne prijelaznosti glagola *koristiti* je vjerojatno u tome što je to po njima “mlađi oblik”. Međutim, prijelazna je rekcija glagola *koristiti* potvrđena prije (1627) nego *koristiti se* + instr. (tek 1768, za oboje vidi ARj). Osim što je ideologija tradicije i statičnosti, koja se ovdje vjerojatno krije u pozadini, ionako neosnovana, ovdje je čak i, sudeći prema izvorima, netočna.

Alerić i Gazdić-Alerić (2013: 138) zahtijevaju obavezno sklanjanje imenice *niz* pa im umjesto “pogrešnog” *u niz primjera*, *s niz primjera*, *pred niz problema* valja samo *u nizu primjera*, *s nizom primjera*, *pred nizom problema* (usp. isto i u LB 2011: 152). Kod tē imenice je očito otpočeo proces gramatikalizacije/adverbijalizacije (tj. ona od imenice postaje prilog) i može se ponašati kao izrazi poput *puno/mnogo primjerâ*, s nesklonjivim prvim dijelom sintagme (čini se da se kod imenice *niz* radi o fiksiranom akuza-

tivu, kao i kod *to vidimo u hrpu primjera*, uz oblik *u hrpi primjera*). Slično je i sa strukturama *u bezbroj/sijaset primjera*. Nepotrebno je zaustavljati taj proces i forsirati samo jedan oblik zato što je možda stariji ako realno supostoje oba (a kao što znamo iz moderne sociolingvistike, varijacija je glavni pokazatelj aktualne jezične promjene).

Često se pogled “starije je bolje” ne ističe otvoreno (ili ga čak ni sami preskriptivisti nisu svjesni preuzimajući bez puno razmišljanja starije preskriptivističke savjete), nego se tek izriču neobjašnjene zabrane i “preporuke”. Tako Alerić i Gazdić-Alerić (2013: 51) bez objašnjenja zabranjuju glagol *bójati* u značenju ‘farbati, piturati’ i zagovaraju *bojiti* kao jedini pravilan u standardnom dijalektu. Potonji je oblik glagola doista u jeziku stariji (recimo, ARj navodi samo oblik *bojiti*), ali danas zvuči knjiški/formalno i pomalo je zastario. Nema nikakvog razloga da se tu pošto-poto zabranjuje mlađi ali uobičajeni oblik *bójati*.

Katkad se stariji oblici pokušavaju braniti nategnutim primjerima koji bi trebali dokazivati da su mlađi oblici nerazumljivi. Tako Alerić i Gazdić-Alerić (2013: 305) od silne želje da obrane kodificirani oblik složenog veznika *budući da* pred mlađim (i proširenim) oblikom *budući*, pribjegavaju mehaničkim i neuvjerljivim objašnjenjima o tobožnjim promjenama značenja (i impliciranom nerazumijevanju poruke, poslovičnom kaosu):

Riječ *da* u uzročnom vezniku *budući da* nije pravilno izostaviti jer tada dolazi do promjene značenja. Umjesto uzročnoga veznika *budući da* dobivamo pridjev *budući*, koji znači ‘ono što će tek biti’, npr. umjesto: *Budući da meteorolozi najavljuju toplo ljeto...*, u kojoj je *budući da* uzročni veznik, rečenica bi glasila: *Budući meteorolozi najavljuju toplo ljeto...*, u kojoj je riječ *budući* pridjev i označava ‘one koji će meteorolozi tek postati’.

Ideja da bi netko tko sluša vijesti mogao pomisliti da se radi o *budućim meteorolozima* čini se gotovo nemogućom ako to nije i željeno značenje. Da se u prvi mah to i dogodi, ostatak rečenice i kontekst jasno bi pokazali na što se misli pa bi govornik odmah reanalizirao rečenicu (kao *budući* + subjekt, a ne *budući* + glava imeničke skupine). Govornici ipak nisu tolike trube kakvima ih se ovdje portretira. Jedna je stvar biti konzervativan i

preferirati da se u standardu zadrže stariji jezični oblici (ovdje *budući da* umjesto *budući*), ali stvarno nema smisla pretvarati se da su mlađi jezični oblici nerazumljivi ili sami po sebi sporni samo zato što (još) nisu nužno standardni. Stvar je upotrebe (a u praksi i jezične mikropolitike) hoće li se *budući* umjesto *budući da* prihvatiti i u formalnim kontekstima, no činjenica je da i veznik *budući* sâm po sebi može bez ikakvih problema funkcionirati kao standardni oblik.

Posebno je zanimljiv slučaj Nives Opačić u emisiji *Pola ure kulture* (16.10.2014)¹⁶¹, gdje je zgrožena što jedna osoba govori kako neku kompaniju neće nitko dobiti *ni po bābi ni po stričevima*, jer što bi jedna *bāba* radila među stričevima kad je riječ o frazeološkom turcizmu u kojem je originalno prva sastavnica *bábo*, pa bi se trebalo reći *ni po bábu ni po stričevima*. Iako zbog dinamičkog naglasaka kod Zorana Milanovića, kojeg se kritizira, ne možemo zapravo znati je li riječ o *bábi* (ocu) ili *bābi* (baki), najvjerojatnije zaista jest *bábo* zamijenjen *bābōm*. No obratimo pažnju na argumentaciju osude nove varijante frazema:

Frazeologija je plod višestoljetnog taloženja narodnoga iskustva, pa i mudrosti, tako nastaju frazemi, oni takvi moraju ostati i ubuduće, dakle, ne mora i ne smije ih se mijenjati kako se nama čini da bi bilo možda logičnije.

Opačić ne samo da preuzetno nastupa iz pozicije tobožnjega autoriteta koji ima pravo dijeliti lekcije o tome što se u jeziku i kako treba upotrebljavati, nego pokazuje i da ne poznaje znanstvenu literaturu o frazeologiji ako misli da se frazemi ne smiju mijenjati¹⁶². Sve se u jeziku može mijenjati, pa i frazemi, odnosno njihove sastavnice i/ili značenje. Opačić istom prilikom kaže da “treba frazeologiju poznavati, da bismo se njome mogli služiti”, uporno odbijajući prihvatiti bjelodanu znanstvenu činjenicu da se svaki govornik zna služiti jezikom i da je dio jezičnog znanja upravo i kreativni potencijal za promjenu i fleksibilnost. Inovacija koja je u ovom konkretnom slučaju posrijedi vrlo je intere-

161 Isto i u časopisu *Vijenac* (br. 187).

162 O leksičkoj i semantičkoj fleksibilnosti frazema vidi npr. Gibbs, Nayak, Bolton & Keppel 1989 i McGlone, Glucksberg & Cacciari 1994.

santna i s društvenog aspekta. Opačić bi silom htjela da je nova varijana frazema besmislena jer su “frazemi nastajali u patrijarhalnom miljeu”, pa “jedna žena nema što odlučivati u muškom društvu, pogotovo kad se nešto dijeli, nasljedstvo, posjed”. Zanimljivo je međutim da je samo naglasna razlika¹⁶³ između L. *bábi* (što je u Hrvatskoj daleko uobičajenije od L. *bábu* koji navodi Nives Opačić) i L. *băbi*¹⁶⁴ i rijetka upotreba riječi *bábo* na području Hrvatske dovela do toga da se u svijesti govornikâ¹⁶⁵ *bábu* (oca) zamijeni *băbôm* (bakom)¹⁶⁶ pa makar to možda ne odgovaralo iskonskim patrijarhalnim predodžbama koje su motivirale frazem. Govornici očito nemaju problema s interpretacijom doprinosna sastavnice *baba* značenju ovog frazema i to ne samo zato što više ne živimo u (toliko) patrijarhalnom društvu, nego zato što govornik ne mora uopće imati svijest o nekadašnjoj motivaciji frazema pa kod mnogih figurativnih izraza nije sasvim jasna veza sastavnica i konačnog značenja, ali govornici svejedno znaju koristiti i takve izraze (npr. *koštati ko svetog Petra kajgana, imati putra na glavi, sve u šesnaest* i sl.). Vremena se mijenjaju, frazemi se mijenjaju¹⁶⁷, naša iskustva se mijenjaju i nije nam teško zamisliti da žena izravno ili neizravno odlučuje o nekom nasljedstvu ili imovini. Zato je besmislena izjava Nives Opačić da se frazemi ne smiju dnevno-politički mijenjati jer tako gube svoj smisao. Ovaj frazem niti je izgubio smisao, niti se konačno značenje tog izraza promijenilo, a i da se promijenilo ništa se u jeziku time ne bi izgubilo. Zašto bi varijanta frazema s patrijarhalnom sastav-

163 Kod onih govornika koji takvu razliku imaju – dakle, ne npr. kod većine govornika rođenih u Zagrebu (kao govornik kojeg spominje Opačić).

164 Čini se da bi uobičajena deklinacija, bar na prostoru Hrvatske, riječi *bábo* bila G. *bábē*, D. *bábi* pa se ta riječ od riječi *băba* u lokativu jednine razlikuje samo po naglasku (L. *bábi* ‘ocu’ ali *băbi* ‘baki’).

165 Je li riječ o svim govornicima, većini njih ili dijelu njih bi trebalo tek ispitati.

166 Sličan fenomen kod nekih govornika vidimo u frazi *pijan ko đuga* (gdje je *đuga* ‘daska na bačvi’), što se onda mijenja, čisto zbog sličnosti riječi (razlika je samo u naglasku) i rijetkosti riječi *đuga*, u *pijan ko đúga* (kao *đúga* na nebu).

167 Sličan primjer promjene frazema možemo naći i u frazemu s *kóca* i *konopca* ‘odasvud, na najrazličitije načine’, u kojem je jednom dijelu govornikâ očito nejasno da je *kóca* zapravo genitiv od *kolac* (s vokaliziranim l) jer sami govore *kolca* u genitivu od *kolac* te stoga taj frazem mijenjaju u *s konca* i *konopca*. Taj je oblik frazema očito mlađi, ali u njemu se tom promjenom ništa bitno ne mijenja (*kolac* ili *konac*, potpuno je svejedno). Frazem ne može biti “neispravan” ako ga izvorni govornici tako upotrebljavaju bez obzira na to kako je izvorno glasilo (i još uvijek glasi kod nekih govornika).

nicom bila bolja od nepatrijarhalnih baba u njima (ako o tome itko tu od govornikâ i razmišlja)? Kakvu smo to mudrost (spada li patrijarhat u narodnu mudrost?) dužni čuvati nauštrb suvremene jezične produkcije? Naravno, jezik ne treba opravdanje da bi se mijenjao i sva ova dana objašnjenja su zapravo izlišna.

Katkada se čini da su preskriptivistima razlozi za proizvoljno (navodno stručno) preferiranje jedne riječi potpuno subjektivni, kao što vidimo u raspravi o sinonimima *prečac* i *prečica*:

U hrvatskom jeziku čujemo i jednu i drugu riječ. Ipak, prednost bih dala imenici *prečac*. Kako “sve što meni treba ja dobivam s neba”, tako i za ovo imam primjer iz djetinjstva. Naime, dvije sam godine svaki dan išla u školu i iz škole kroz jedan takav *prečac*, pa sam ga dobro zapamtila. To je uličica bez ijednoga kućnog broja, zove se Dvoranski prečac (jer mu jedan bok čini znamenita Ilirska dvorana) i spaja Vrazovo šetalište s Opatičkom ulicom. Jedna od škola koju sam pohađala bila je i ona Augusta Šenoe u Opatičkoj ulici na Gornjem gradu (gdje je u Popovu tornju i stara zvjezdarnica). (Opačić 2009a: 167)

Uvijek je lijepo čuti nečije privatne uspomene, međutim nije jasno kako se one mogu smatrati ozbiljnim argumentom u propisivanju standardnog dijalekta nekog jezika¹⁶⁸. Budući da je i sama vjerojatno svjesna nikakve utemeljenosti ovakvih “savjeta”, autorica, kako bi poduprla svoju subjektivnu preferenciju, odlučuje spomenuti više poznatih zagrebačkih lokacija iz svojeg djetinjstva i školovanja te iskoristiti njihov prestiž ne bi li tako dala legitimitet svojim savjetima. Ne možemo se oteti dojmu da se jezične preporuke ne bi podupirale sjećanjima iz šetnji po, primjerice, radničkim kvartovima ili predgrađima. Slično tomu, nešto ranije unutar jezičnosavjetodavne natuknice ustvrđuje da ona sama zagrebačke “kulturne ustanove (kazališta, kina, koncertn[e] dvoran[e])” posjećuje “barem 55 godina” (2009a: 154), a u već poznatoj maniri navodi i da:

168 U povijesti bavljenja jezikom su, doduše, poznati primjeri izabiranja svoga jezika kao najboljega, od nekih elemenata kod Jurja Križanića pa do Vuka, međutim malo tko je, bar u novije vrijeme, ovako otvoreno nastupao proglašavajući samoga sebe vrhunskim autoritetom koji određuje što u jeziku ima biti “dobro” a što ne na temelju takve “argumentacije”.

(...) većinu naših (hrvatskih) suvremenika slabo zanima klasična glazba, a u njezino nepoznavanje osobno sam se uvjerila kad je dio koncertno neodgojene zagrebačke publike počeo pljeskati upravo u spomenutoj simfoniji [Patetičnoj, op. autori] najprije nakon prvoga stavka, a potom prije završnoga, misleći da je pretposljednji stavak ujedno i posljednji. Kako se čini, uskoro bi takvi i u našim koncertnim dvoranama mogli postati većina. A ja mogu dosadašnja pravila ponašanja na koncertima klasične glazbe objesiti mačku o rep. Valjda kao i jezične savjete. (Opačić 2009a: 154–155)

Zbog cijele te platforme društvenog prestiža i finoće čitalac bi vjerojatno trebao bez suvišnih pitanja prihvatiti autoričine proizvoljne jezične odabire kao jedine ispravne i legitimne. Makar se takva pozivanja na osobno i dugotrajno iskustvo u svemu tradicionalno prestižnom što nudi kultura glavnoga grada na prvi pogled možda i čine slučajnim anegdotama, njihova je stvarna zadaća da između redaka učvrste autoričinu poziciju poznavateljice svega “kvalitetnoga” i “najvrsnijega”, a onda i autoritet u pitanjima jezičnih nedoumica za čitaoca koji teži “izvrsnosti” u svemu, pa i u jeziku. No upravo potreba da se poseže za izvanjezičnim, snobovskim opravdanjima pokazuje slabost i proizvoljnost samog preskriptivizma i njegove pseudologike, koja nepotrebno klištriruje i zabranjuje sasvim legitimne jezične oblike. Zašto se uopće mora birati između *prečac* i *prečica*, koje se obje, kako i sama autorica priznaje, upotrebljavaju? Zašto se i dalje ne bi obje koristile? Znači li to što imamo dvije jakne da nužno jednu moramo baciti i nositi uvijek samo jednu? Možda je razlog i taj što Brodnjak (1992: 427) oblik *prečica* proglašava srbizmom u korist oblika *prečac*.

Strah od jezičnih promjena može se prepoznati i u sljedećim tvrdnjama:

Hrvatski jezik, stalno to ponavljam i primjerima potvrđujem, potiskuje se na sporedni kolosijek, i to u vlastitoj državi. Ne samo da tu sramotnu rabotu *dopuštamo* nego je upravo mi sami – ni od koga natjerani – i *provodimo*. Tko imalo poznaje hrvatsku povijest i povijest hrvatskoga jezika zna da je hrvatski jezik bolje prosperirao u razdobljima represije nego slobode. Tada su se svjesni pojedinci *borili* za hrvatski jezik. Danas, nažalost, gledamo sasvim drukčiju sliku. (Opačić 2006: 20–21)

Ovdje se daje lažna slika nekakvog potiskivanja hrvatskog jezika (vjerojatno od posuđenica i “pogrešnih” riječi koje postoje samo u glavama preskriptivistâ), to se povezuje s nacionalnim patosom i “vlastitom državom” te se na kraju govori o nekakvoj borbi za hrvatski jezik iako nije jasno s kim bi se to danas trebalo boriti za jezik koji sasvim dobro funkcionira i nije ni u kakvoj opasnosti.

Da navedemo još jedan primjer, ista autorica tobožnje “urušavanje znanja o značenju riječi” povezuje s crnim prognozama o stanju sa znanjem u društvu općenito, pritom pogrešno povezujući jezično znanje s drugim vrstama znanja. Tako pokušava izbrisati prilog *prvenstveno* (koji joj ne odgovara možda i zato što se proglašava srbizmom, npr. Brodnjak 1992: 460) i želi da taj oblik ostane samo srednji rod pridjeva *prvenstveni*, u značenju ‘koji se odnosi na sportsko natjecanje’:

Pridjev *prvenstveni* (to još nije sporno) odnosi se na *prvenstvo* (sportsko natjecanje za prvo mjesto, npr. *prvenstvena utakmica*). Prilog *prvenstveno* znači ono što sam već opisala. Ne bi to trebalo brkati, no kako se urušava svekoliko znanje, tako se urušava i znanje o značenju riječi, dakle njihova semantika. (2009a: 173)

Iz znanstvenog pogleda je potpuno smiješno govoriti o “urušavanju semantike”, s obzirom da riječi nemaju zadanu i jednu jedinu ispravnu semantiku, ali neku uvijek imaju – ona se stalno mijenja, a određuje se kroz spontanu upotrebu, ne kroz proizvoljno preskriptivističko naklapanje ili skriveni progon srbizama i “srbizama”.

Često se upozorava na pojavu da se “propadanje” jezika nerijetko povezuje s navodnim padom morala (usp. Milroy 1998: 59, Edwards 2012: 17). To se ogleda i u sljedećem citatu (Opačić 2009a: 7):

Još donedavno, do pojave najprizemnijega konzumerizma i u javnom medijskom prostoru, dakle do smjene tisućljeća, na upotrebu hrvatskoga standardnog jezika gledalo se kao na pitanje pristojnosti (...).

Nije, doduše, jasno na što autorica cilja govoreći baš o smjeni tisućljeća (inače je preskriptivističko mitsko “zlatno doba”

vremenski puno neodređenije) – na promjenu vlasti i kraj “zlatnih” vremena hrvatskog purizma u prvom postkomunističkom naletu u 1990-ima? U svakom slučaju, tipično je da se na standard gleda kao na “pristojan”, dok su govorni jezik i nestandard automatizmom predstavljeni kao kodovi nepristojnosti.

Nives Opačić (2009a: 147)¹⁶⁹ jedan primjer jezične promjene (*originalan* > *orginalan*) naziva, bez imalo ustezanja, primitivizmom:

(...) *originalno* ne samo što je pogrešno nego je i odraz primitivizma.

Govornici koji upotrebljavaju etimološki “pogrešne” riječi nisu samo primitivni nego i neuki, a njihovi su postupci sramotni:

Da nije sve masovnijega prodora neukih u hrvatski javni informativni prostor, ne bih o ovoj “anomaliji” ni pisala. (...) Sramotno je već i to što nitko pogrešan i izgovor i pisanje – *esproprijacija* – više ne smatra sramotnim. (Opačić 2009a: 58)

A što onda tek reći na neuke Talijane koji govore *espropriare* i to su još, nevoljnici, u rječnik stavili?¹⁷⁰ Jasno, može se primijetiti da je standardni oblik *eksproprijacija* i objasniti da to potječe od lat. *expropriatio*, međutim neprihvatljivo je pisati o tome na ovakav način, tim više ako se autorica tu zapravo referira na izgovor, u kojem je posve očekivano da dolazi do različitih redukcija.

Listi uvredâ zbog jezičnih inovacija pridružuju se i nove:

169 Usp. osudu oblika *orginalan* i u Nikić-Ivanišević, Opačić & Zlatar 2004: 98, a lingvistički osvrst na to u Kapović 2011a: 44–46.

170 Naime, u talijanskom je, kao i u mnogim jezicima, u povijesno doba došlo do pojednostavljenja brojnih suglasničkih skupina pa je tako npr. latinsko *monstrare* ‘pokazati’, *instructio* ‘instrukcija’, *optimus* ‘najbolji’, *maximus* ‘najveći’, *octo* ‘osam’, *advocatus* ‘advokat’ postalo talijansko *mostrare*, *istruzione*, *ottimo*, *massimo*, *otto*, *avvocato*. Nešto slično se dogodilo i u slavenskim jezicima. Recimo, slavensko je starije **drъbno*, **tekti*, **topnъti*, **opsa* dalo današnje naše *dno*, *teći*, *tonuti*, *osa*, a pojednostavljivanje se nastavilo i kasnije pa, recimo, imamo dijalektalno *čela* umjesto starijeg *pčela* ali i književno hrvatsko *janje* prema starijem (i književnom srpskom) *jagnje*. Takve su promjene uobičajene u većini jezika i, kako vidimo, jezici su sasvim normalno preživjeli. Ako je naš govorni oblik *esproprijacija* “sramotan” i “pogrešan”, nisu li onda “sramotni” i “pogrešni” i talijansko *espropriare* i naše *janje*?

Premda je, dakle, oblik *hulahupke* pravilniji, dogodit će se ono što se često događa: dođu divlji (koji ne znaju) pa istjeraju pitome (koji znaju). (Opačić 2009a: 76)

Dakle, svi koji govore jedan glas umjesto drugoga u jednoj riječi su “divlji” i oni “koji ne znaju”? U trenutku samilosti pak neuki, ipak, postaju tek poluučeni:

Na više je primjera dokazano da naš poluučen svijet kao jedini hrvatski nastavak za tvorbu imenica ženskog roda priznaje nastavak *-ica*. (Opačić 2009a: 72)

Izgovor *matrijal* (koji se javlja u govornom jeziku) krsti se “pogreškom”, nastoji ga se mononimički obrisati, a za pojavu se te varijante, potpuno neuvjerljivo, krivi birokratski jezik:

U birokratskom jeziku stalno šalju neke *matrijale za sjednice*, pa se pogreška proširila i u opći jezik. Naravno, do nje ne bi došlo da ljudi općenito više znaju i paze na svoje izražavanje. (Opačić 2009a: 119)¹⁷¹

Nova značenja riječi su nepoželjna. Tako se Opačić (2009a: 71)¹⁷² protivi novom značenju glagola *pričati* ‘govoriti (jezike)’:

(...) govoriti možete katkada da i ne otvorite usta (on govori engleski, cvijeće govori više od riječi), dok ih za pričanje morate uvijek otvoriti.

Činjenica je da je značenje ‘govoriti’ kod glagola *pričati* mlađe¹⁷³ i da je zasad nominalno upitne standardnosti (iako treba biti svjestan arbitrarnosti dopuštanja i nedopuštanja ulaska elemenata u standard), no problem je u tome ako se takva tvrdnja iznosi dogmatično i na način koji jezičnu promjenu kao takvu

171 Usp. i raniju osudu u Nikić-Ivanišević, Opačić & Zlatar 2004: 78.

172 Usp. i ranije u Nikić-Ivanišević, Opačić & Zlatar 2004: 114.

173 Sâm takav značenjski razvoj nije nimalo neobičan. Tako npr. talijanska riječ *parlare* ‘govoriti’ nastaje od vulgarnog (pučkog) latinskog *parabolare*, što je očito izvedeno od riječi *parabola* ‘priča’ (što pak, etimološki tj. tvorbeno gledano, doslovno znači ‘dobačaj’ u grčkom – opet jedna nezgodna metafora). Slično je sa španj. *hablar*, što se izvodi od vulgarnog latinskog *fabulare*, što pak dolazi od *fabula*. Na sreću, moderni talijanski i španjolski su valjda sigurni od hrvatskih preskriptivista i njihovih zamisli o jeziku.

smatra pogrešnom, čak i u govornom jeziku. U ovom slučaju radi se i o tome što se napadano značenje često konstruira kao srbizam (vidi savjet obrađen u Starčević 2016a: 78–80).

Ista autorica primjećuje proširenje značenja riječi *afera* na ljubavnu vezu (na poslu), pod utjecajem engleskog izraza *have an affair* te izražava zabrinutost:

Sva stara značenja *afere* time će brzo pasti u vodu kao nerazumljiva i besmislena. (Opačić 2006: 9)

Kao prvo, nema nikakve bojazni da će neko značenje nestati, a mi više nećemo moći izraziti misao, zato što značenja zapravo ne nestaju tek tako i sasvim je uobičajeno da riječi imaju više značenja, katkad vrlo različita jer to dopušta princip jezične ekonomičnosti. Banalna je to i očita lingvistička činjenica, koju autorica ovdje zanemaruje, ali pokazuje da je poznaje na mnogim drugim mjestima gdje navodi različita značenja riječi. Kao drugo, nije jasno zašto bismo žalili za starim značenjima, kada su ona “osigurana” u drugim riječima koje i sama autorica navodi objašnjavajući značenje afere, npr. *spor*, *sukob*, *skandal*. Iza svega zapravo stoji neznatstveni strah od jezičnih promjena i purističko-ksenofobni otpor utjecaju engleskoga jezika.

Pogledajmo još jedan primjer:

Pravne stručnjake nismo još kontaktirali. Kontaktirali smo razrednika i pedagoga. Danas su se ovakve rečenice toliko proširile da su potpuno zasjenile one pravilne. A pravilne bi bile jedino one koje glagol *kontaktirati* rabe s instrumentalom, a ne s genitivom, dakle, *kontaktirati s kim: Kontaktirali smo s pravnim stručnjacima; s razrednikom; s pedagogom.* Mislim da je pogrešnoj rekciji kumovao i ovaj put engleski jezik, u kojem vladaju drukčija pravila. No mi smo ovaj europeizam (koji u sebi već tako i tako ima *kon* od *con*, što i znači *s*), primili u hrvatski jezik mnogo prije nego što se engleski razmahao kao globalni jezik, pa nema razloga da to sada mijenjamo pod utjecajem jezika koji je ovu riječ također posudio iz latinskoga. Latinske posuđenice primali smo bez engleskoga kao jezika posrednika. (Opačić 2009a: 101)¹⁷⁴

174 Usput isti “savjet” i ranije u Nikić-Ivanišević, Opačić & Zlatar 2004: 67.

U ovoj natuknici autorica prigovara novom sintaktičkom obrascu *kontaktirati nekoga* (dakle, s akuzativom – kod autorice stoji da se radi o genitivu, bit će da se radi o slučajnom previdu) umjesto tradicionalnog *kontaktirati s nekim* (uz instrumental iza prijedloga *s*). Navodeći engleski kao jezik koji je “kumovao pogrešnoj rekciji” u hrvatskome, autorica dodaje da je taj glagol europeizam te da njegovu tobože jedinu ispravnu rekciju s instrumentalom treba sačuvati zato što smo latinske posuđenice preuzimali “bez engleskog kao jezika posrednika”. Iako bi se zbog ovakvog fraziranja moglo učiniti da nam je *kontaktirati* stigao direktno iz staroga Rima, sufiks *-irati* jasno ukazuje na njemački kao jezik posrednik. U njemačkom su obje rekcije moguće, direktna i s prijedložnom skupinom, a bit će da je otuda stigla i naša ranija konstrukcija. Danas *kontaktirati* u našem jeziku ima dvije moguće rekcije (s različitim nijansama značenja) i može se pretpostaviti da su obje uvoz pa se postavlja pitanje zašto bi obrazac iz njemačkog bio bolji za naš jezik od obrasca iz engleskog? Autorica stavlja i etimološku opasku da *kon/con* u glagolu *kontaktirati* znači ‘s’ i smatra da to ide tradicionalnoj rekciji na ruku, ali u preskriptivističkom pogledu na jezik to je zapravo argument *protiv* kontaktiranja *s nekim* – dvaput se izriče isti sadržaj, a preskriptivna nastojanja inače oštro kritiziraju takove pojave (vidi kasnije ideologiju antiredundancije). No ako ćemo do apsurdna dotjerati etimološku zabludu kao opravdanje za nadrijezikoslovlje (što je besmisleno i nepotrebno i nikada se ne može dosljedno provesti, čak i kada bi se iz nekog hira htjelo), tradicionalnoj hrvatskoj strukturi tada ne ide u prilog niti to da je latinski izvor ovoga glagola, *contingo*, 3. *tigi, tactum*, direktno prijelazan, s akuzativom, baš kao u engleskom i u novijem hrvatskom sklopu¹⁷⁵. Nije li zapravo tradicionalna konstrukcija s prijedložnom skupinom “iskrivljenje” uzoritoga latinskog jezika? Pazi li onda engleski jezik više na “pravilnost” i strogu etimološku “čistoću”? Naposljetku, je li engleski jezik “ispravniji” od hrvatskoga? Ova retorička i besmislena pitanja postavljamo kako bismo pokazali da je u 21. stoljeću zaista iluzorno misliti da

bi hrvatske riječi trebale slijediti gramatiku korijenom povezanih riječi u latinskome, a upravo je smiješno kada se priziva etimološka analiza koja zapravo pobija preskriptivističke navode i težnje. Što se tiče značenja tih dviju konstrukcija, ni ona nisu identična: u skladu s većinom (jednovidnih) glagola dolazi do preferiranja jednovidnosti strukturâ pa se *kontaktirati s nekim* doživljava kao nesvršeno ('biti u kontaktu'), a *kontaktirati nekoga* kao svršeno ('stupiti u kontakt').

Slično "problemu" s glagolom *kontaktirati*, "problematičan" je u novije vrijeme i glagol *komunicirati*. Opačić (2011: 41–42) se tako zgraža nad promjenom rekcije glagola *komunicirati s kim/čim* u *komunicirati koga/što*, a zapravo ne vidi da se ne radi o mehaničkoj promjeni rekcije nego o tome da se glagolu *komunicirati* dodaje još jedna rekcija s drugim, novim značenjem (još ne toliko učestelim), što ne znači da će stara struktura nestati. *Komunicirati s kime* odnosi se na drugog člana komunikacijskoga čina (npr. *ne zna komunicirati sa šefom*), konstrukcija *komunicirati čime* govori nam o sredstvu, mediju komunikacije (npr. *komunicirali smo elektroničkom poštom*), a nova struktura *komunicirati + akuzativ* iskazuje sadržaj komunikacije, ideju ili informaciju koja se želi prenijeti (npr. *Kako na novi način komunicirati ideju odmora u potpunom skladu s prirodom?*, internet) ili *Ipak, već duboko u šestoj godini njegova pontifikata reklo bi se da Benedikt XVI zna što hoće, ali nipošto nije siguran kako to postići, a još manje kako to komunicirati svojoj Crkvi, ponajprije "običnim" vjernicima.* (Inoslav Bešker, *Jutarnji list*, internet 22.11.2010.) Zasad dakle nema bojazni da će stara rekcija nestati (ne da bi bio problem sve da se i to dogodi), glagolu je samo pridodan novi obrazac. Budući da autor drugog primjera godinama živi u Italiji, moglo bi se nagađati da tu strukturu nije preuzeo iz engleskoga, odakle je ona došla u hrvatski većine govornika (eng. *communicate something*), nego iz talijanskoga (izravna rekcija glagola *comunicare* prva je u talijanskim rječnicima De Mauro i Zingarelli), a ona postoji i u latinskome (Žepić 1989).

Vratović (2007: 37) se također bori protiv jezičnih promjena, ovdje monosemički protiv proširenja značenja:

(...) upravo nas obasipaju riječju – *papirologija*: "Za to i to potrebna (nužna) je silna (bezvrijedna...) papirologija. Ah, mnogo papirologije!"

Bojim se da se ta kriva upotreba riječi papirologija toliko uvriježila (i Anić je u *Rječniku* navodi kao 2. značenje), da će mi mnogi od vas, koji slušate, odgovoriti: “Pa što hoćete – vrlo mnogo uzalud upotrijebljena, nevrijedna papira – to je papirologija!” A ja ću na to odvratiti: filologija nije znanost o nevrijednim riječima, nego znanost o riječima¹⁷⁶, ginekologija nije znanost o nevrijednim ženama, nego znanost o ženama, psihologija nije znanost o nevrijednosti duše, nego znanost o duši. Stoga je papirologija, već odavna tako upotrebljavana, znanost o papirusima, i te kako vrijednima! (...) Dakle, papirologija – udomaćen termin u svijetu i u nas – jest znanost o papirusima, tj. tekstovima na njima pisanim. Pustimo na miru takvo specifično i časno ime i značenje papirologije!

“Logika” kojom Vratović izvodi da *papirologija* ne smije značiti ono što u običnom jeziku uvijek znači je upravo fascinantna: budući da dijelovi složenice, *papir*- i *-logija*, nemaju značenje ‘nevrijedan’, onda niti *papirologija* ne smije značiti ono što znači većini govornika. Svaka čast ‘znanosti o papirusima’, ali teško se sjetiti prilike kada bi ova riječ u tom značenju mogla zatrebati običnu čovjeku. Uvaženi profesor opet ne uočava, ili ne želi uočiti, jezičnu kreativnost i humor (sličan primjer je *poligraf*, vidi gore) – budući da se za neke službene postupke mora skupiti velik broj (odbojnih) “papirâ” (što je opet pomalo podrugljiv naziv za dokumente, potvrde itd.), netko se dosjetio i nazvao to *papirologijom* (upitno je koliko to uopće veze ima s drugim značenjem riječi *papirologija* jer nije riječ o pretjerano poznatoj disciplini iako je sam označitelj/riječ već postojao). Može li doći do zabune pa da netko govori o upisu u gruntnovicu, a sugovornik se čudi što će mu/joj papirusi? Teško. Je li nastao kaos u jeziku, radi li se o nepoštivanju časne discipline papirologije? Nipošto. Radi se samo o uobičajenoj jezičnoj upotrebi i nepotrebnoj pedanteriji pojedinih ultrapreskriptivistički raspoloženih klasičnih filologa. Konačno, i na ovom primjeru se vidi da preskriptivisti ne staju samo na ispravljanju javne, službene komunikacije nego evidentno zadiru i u područje privatne, neslužbene upotrebe.

Vratović (2007: 48) daje i primjer imenice *tragičar*, koju televizijski nogometni komentatori i reporteri po njegovom

176

Zapravo je *filologija* doslovno ‘ljubav prema riječima’ (op. autori).

sudu prečesto koriste u značenju 'igrač koji je napravio veliki propust u utakmici' i sl. iako je ta upotreba zabilježena i u Anićevom *Rječniku hrvatskoga jezika*. Kaže da "nogometaš može biti tragičar, ako je napisao jednu ili više tragedija. A ja ni za jednog našeg ili stranog nogometaša ne znam da bi napisao tragediju." Autor zaključuje: "pustimo na miru riječi latinskoga i grčkoga podrijetla koje imaju staro i specifično značenje!" Na autorovu žalost, ako su umrli veliki grčki tragičari, nije umro i hrvatski jezik. Riječi koje se ne mijenjaju riječi su mrtvoga jezika, a naš se jezik još dobro drži, što se vidi upravo po novom značenju postojeće imenice *tragičar*. Upravo u stalnoj mogućnosti jezične igre, reinterpretacije postojećih odnosa označitelja (forme) i označenoga (sadržaja) i nove perspektive na svijet koji nas okružuje leži ljepota ljudskog jezika. Negiranje kreativnosti i humora u jeziku zapravo je negiranje jezika samog.

Opačić (2007: 129) se zgraža i nad očito svjesnom i prigodnom modifikacijom frazema *poći za rukom* u komentaru sportskog reportera koji je rekao "Ništa mu danas **ne polazi za nogom**" obrazlažući:

Odlika je frazema da se on u reproduciranju javlja uvijek u istom, **nepromjenljivom** obliku kao čvrsta veza riječi ustaljena dugom upotrebom. To je i **neraščlanjiv** skup riječi – znači da frazem neće ostati frazem ako mu promijenimo koji njegov dio.

Kao prvo, *nepromjenjivost* je tradicionalni kriterij lakšeg deskriptivnog definiranja frazemâ, a ne poziv na zadrti preskriptivizam u kojem će se određeni frazemi smatrati bogomdanima i nepromjenjivima. Jedna je od glavnih preskriptivističkih boljki upravo je shvaćanje opisa kao propisa. Kao drugo, promijeniti u nekoj situaciji dio frazema nije ništa neobično – to može biti sredstvo ekspresivnog, šaljivog izražavanja, u igri riječima ili, recimo, kao u gornjem primjeru, posljedica neobičnosti upotrebe riječi *ruka* u frazemu u kontekstu nogometa. U gornjem primjeru govornici (i pošiljatelj i primatelj poruke) su unatoč posebnom frazemskom značenju i dalje svjesni značenja pojedinih frazemskih sastavnica pa se onda, u žargonu sportskih komentatora, *ruka* u frazemu može zamijeniti *nogom* jer se radi

o nogometu (ili npr. *glavom* ako je riječ o igranju glavom). U kontekstu prijenosa nogometne utakmice navedena je modifikacija potpuno prikladna i uspjela, a značenje joj je kristalno jasno. Modifikacija frazema moguća je upravo zato što su govornici svjesni i osnovnog oblika frazema, inače ne bi imala smisla i bila bi nerazumljiva. Modifikacija dakle ne znači da će prethodni oblik automatski nestati (ne znači doduše niti da će se stariji oblik na duže staze održati, kao što se ne mora održati niti njegova modifikacija). Zabraniti igru riječima ili modifikaciju frazemâ bilo bi korisno (i jednako moguće) koliko i pretvoriti ljude u robote s unaprijed pohranjenim izrazima i replikama, ali autoricu to previše ne zanima, glavno je da se savjetnik puni sadržajem, pa makar i besmislenim. Frazemi nisu pande i delfini pa da ih svakako treba sačuvati u aktivnoj upotrebi. Jezična varijacija i jezične promjene ne uzrokuju potrese, globalno zatopljenje ili ludilo. Jezik nije dogma i zato su totalitarni savjeti poput autoričinog samo nerazumni i štetni:

U frazem, dakle, ne smijemo dirati. Ili ga upotrijebimo kakav jest ili ne-
mojmo posezati za njim! Uvoditi vlastitu logiku nazovilogiku u frazem
znači za frazem sigurnu propast. (Opačić *ibid.*)

Ideologija standardnog jezika i formalnog stila

Dijalekti su bogatstvo, dokle god netko njima ne misli zaista i govoriti.

Iako će preskriptivisti uglavnom odati nominalno priznanje dijalektima kao “bogatstvu svakog jezika” i “blagu koje treba čuvati”, iz njihovih se riječi, što proizlazi iz ideologije standardnog jezika, često može iščitati makar implicitan prezir i nipodaštavanje dijalekata¹⁷⁷. Kada je pak riječ o govornom jeziku, slengu ili suvremenim jezičnim promjenama – malograđanski prezir je tu u pravilu otvoren i prilično eksplicitan. Dijalekti još mogu donekle imati vrijednost kao svojevrsni čuvari tradicije. Oni su čuvari pravog “duha naroda” koji se može naći u ruralnim krajevima, daleko od modernog urbanog zagađenja, dok gradski govori, kao neželjena djeca (često nastala miješanjem navodno čistih dijalekata), ne mogu pretendirati čak niti na takav status.

Jasno je da je takav stav o pojedinim jezičnim varijetetima potpuno neznanstven i neprimjeren¹⁷⁸. Sve su jezične varijante jednakovrijedne i standard nije nimalo bolji ili vrjedniji od bilo kojeg drugog idioma¹⁷⁹. Dapače, ako bi se već išlo govoriti o primarnosti idiomâ, onda bi govorni jezik svakako trebao doći prije standardnoga. Naime, svaki jezik ima svoj govorni oblik, a većina jezika nema svoj službeni/standardni/književni lik. Svi prvo progovorimo govornim jezikom, a i sâm standardni dijalekt se pretežno zasniva upravo na govornom jeziku a ne obrnuto¹⁸⁰. I jezik pisaca čiji se izričaj, u nekim slučajevima, uzima kao

177 “(...) dijalekt možda nije ništa drugo doli jezik kojeg se ne poštuje” (Lippi-Green 2012: 46, zanimljivo je primijetiti kako je u ovom slučaju nestandardni odabir relativne zamjenice u prijevodu jednoznačniji od standardnoga, “(...) koji se ne poštuje”)

178 “Lingvist podjednako proučava jezik svih ljudi (...) nepristrano promatra sve jezične oblike.” (Bloomfield 1933: 22)

179 Usp. npr. i Harlow 1998.

180 Naravno, utjecaj je obostran. Jednom kad se određeni, dotad govorni, idiom standardizira, on povratno utječe na govorni idiom (i na onaj koji je standardiziran i na druge). Tako je sasvim sigurno, recimo, da bi jezik velikih gradova u Hrvatskoj (poput Zagreba, Splita ili Rijeke) danas bio potpuno drugačiji da kojim slučajem u 19. stoljeću kao osnovica standarda nije bila izabrana novoštokavska ijekavica.

model za formiranje standarda, također je prije svega utemeljen na govornom jeziku, što znači da ima gramatičku strukturu govornog jezika, uz djelomičnu nadgradnju. (Retoričko) pitanje je zapravo koliko se uopće strogo može govorni jezik odijeliti od standardnoga dijalekta i ima li smisla monoglosički inzistirati na takvim čvrstim pretekama.

Prezir prema govornom jeziku ponekad je vrlo umjeren:

U razgovornom jeziku (koji nije normiran) može se reći i drukčije (*kupaona, radiona* itd.), no to može biti samo pričuva pravilnim oblicima. (Opačić 2009a: 111)

No nerijetko je i eksplicitniji:

Likovi koji se također čuju – *cvjećarka, cvjećarna* – pripadaju razgovornom stilu, pa neka ondje i ostanu. Kad se želimo izraziti biranijim stilom, izaberimo najbolje! (Opačić 2009a: 37)

I još:

Zato, ako ne želite podleći (uglavnom neznalačkoj) većini, držite se pravilna oblika *shizofrenija, shizofrenik* i sl., a razne *šizike* ostavite razgovornom jeziku (Opačić 2009a: 190)

Još jedan primjer na istom tragu:

No, dakle, odnos prema jeziku je za mene odnos prema svemu. Odnos prema pojavama oko, koje me okružuju, odnos prema ljudima koji me okružuju, žaljenje, šaljenje, veselje, kako god okrenete, sve je zapravo u tom jeziku. I sve se može izreći tim jezikom ako se čovjek želi malo potruditi pa da izdiferencira te svoje iskaze, usmene i pisane, jer najgore je kad su, kad su svi isti, a kod nas se to upravo i događa. Kad vi slušate recimo televiziju, oni svi govore kao što govore u svojoj kuhinji. Razgovorni jezik se rabi. Ja nemam ništa protiv razgovornog jezika, sad to, ali to je otprilike kao da dođete na premijeru u kazalište u neakvim gumenim čizmama do bedara, jel', jer ste baš s ribičije došli, vidite tako. Ne ide jedno s drugim, znate. Nema uopće, nema uopće zapravo jezičnoga bontona jer se misli da toga i inače nema. Međutim, zašto ne

bi bilo, ako ima svakog drugog bontona, ako ga ima, zašto ne bi bilo i jezičnog bontona. (*Jezik i predrasude*, 15. 12. 2015)

Gostujući u emisiji *Jezik i predrasude* na Hrvatskom radiju povodom izlaska drugog izdanja njezinog jezičnog savjetnika, Opačić iznosi neke zanimljive preskriptivističke tvrdnje i, u skladu s nazivom emisije, svoje *jezične predrasude*. Kao prvo navodi da jezik promatra kao što promatra i sav izvanjezični svijet, što znači da jezičnoj građi nameće vrijednosne sudove, čime je i izrijekom napustila tobožnju neutralnu znanstvenu poziciju u jezičnim pitanjima. Nastavlja zatim s proturječnom tezom o tome da u javnom diskursu svi govornici jednako govore, što smatra lošim, ali ako svi govornici govore kao “u svojoj kuhinji”, kako je onda ta proizvodnja *ista* kod svih govornika? “Kuhinjska” proizvodnja širom zemlje vrlo je raznovrsna i autorica je toga zasigurno svjesna. Takva proizvodnja zapravo bi slavila raznolikost hrvatskoga jezika i bila bi upravo suprotna ujednačavanju na koje se autorica žali. Ideju o tome da su “svi isti” očekivali bismo kad bi svi govornici govorili rigidnim standardom, a ne lokalnim govorima. Autorica možda misli da su danas govornici jednaki po tome što se “svi” na televiziji služe varijetetima koji nisu potpuno standardni (nego su “razgovorni”), što ona odmah proglašava “kuhinjskim” varijetetima. Nažalost, radi se o autoričinom zanemarivanju lingvističkih spoznaja i promoviranju promašenog pogleda na liniji *sve ili ništa* – ono što nije “čisti” standardni dijalekt mora da je najprivatniji mogući govor. Autorica potpuno ignorira personalizaciju standarda i postojanje gradacije između raznih varijeteta odnosno postojanje brojnih geografskih i društvenih varijeteta između zamišljenih rubnih točaka – između *standardnog dijalekta* i pojedinih *mjesnih govora*. Opačić navodi da bi se govornici u javnom diskursu trebali potruditi “izdiferencirati”¹⁸¹ svoje iskaze, što se čini kao pozitivna ideja i promoviranje jezične raznolikosti, ali autorica zapravo zagovara nešto sasvim suprotno: *ujednačavanje* govornika prema standardnom dijalektu. Kad bi govornici *na taj način* bili “svi

181 Zanimljivo je da Opačić koristi glagol *izdiferencirati*, koji bi prema njezinim idejama bio nepotreban jer se prefiksom dvovidni glagol na *-irati* pretvara u svršeni, a taj proces autorica u svojem savjetniku osuđuje (2009a: 100, 104).

isti”, dakle kada bi svi na televiziji govorili istim standardnim dijalektom, autorica se ne bi žalila. Takva *istost* odnosno monokodija za preskriptivizam je glavni proklamirani cilj i ona se nikada ne smatra negativnom jednoličnošću – paradoksalno je da se jednoličnost uopće može pripisati produkciji na različitim nestandardnim dijalektima, kako to nalazimo u ovom primjeru.

Nadalje, autorica ponovno upada u proturječje kada kaže da navodno “nema ništa protiv razgovornog jezika”, ali u istoj ga rečenici “zdravorazumski” uspoređuje s odlaskom u kazalište u gumenim ribičkim čizmama, što je vrlo jasan negativan i omalovažavajuć vrijednosni sud prema nestandardnim dijalektima. Ovakve usporedbe kvalitativno su jednake izjavama poput npr. *nemam ništa protiv crnaca, ali nisam za to da dolaze u naše kazalište, to nije prikladno, ne ide jedno s drugim, znate...* Takve izjave danas bi izazvale burne reakcije javnosti, ali u jezičnim pitanjima predrasude i stigmatizacija nestandardnih dijalekata i dalje prolaze bez takvih reakcija iako se metonimijski zapravo radi o stigmatizaciji njihovih *govornika*, o predrasudama prema pojedinim skupinama (usp. Milroy & Milroy 2012: 84) – ponekad, vidimo, i prema cijelim narodima. Autorica provodi i redovito preskriptivističko uparivanje javne upotrebe nestandardnih dijalekata s kršenjem bontona – takvo govorenje je jednostavno *nepristojno* i *nekulturno*. Postupak je znanstveno promašen, a politički duboko manipulativan, serviran kao navodna briga za jezik dok se zapravo radi, spustimo li stvar na prizemnu razinu, o interesima za bolju prodaju vlastitog “savjetnika” i postavljanje sebe u nadmoćnu simboličku poziciju u društvu. Kako bi se stekao preskriptivistički društveni kapital (i kako bi se savjetnici kupovali), potrebno je u populaciji inducirati i održati šizoglosične osjećaje, jezičnu samomržnju i strah od jezika – najbolje tako da se iz pozicije autoriteta plasiraju iracionalne optužbe, prijekori i stereotipi poput “svi krivo govore” i “svi su nepristojni”.

Autorica potom prelazi na pozicioniranje sebe i Drugih, onih koji ne prihvaćaju njezine savjete:

Dakle, sve je to, sve su to pojave koje možete eto naći u prvom redu u ovoj knjizi jer je to nekakva ipak savjetodavna knjiga, ali nije, nije propis. Nijedan moj jezični savjet, slušali ste ih na radiju sigurno mnogo,

on nije diktat. On je prijedlog. E sad, vi se možete s tim prijedlogom složiti ili ne složiti, ali ako vam netko obrazloži *zašto* vam nešto savjetuje da bude baš tako, a ne drukčije, onda je pitanje isto tako vašega razuma hoćete li samo iz inata odbijati ili ćete razumski ipak pokušati to prihvatiti. Ili recimo, netko kaže, baš sam pričala kolegicama, kaže, masline u mjestu koje se zove Lun na Pagu, ona uporno zove *lunjske masline*. I kad ju pitaš, a zašto kažeš *lunjske* ako je mjesto *Lun*, kao *Ston*, *stonske*, jel'... Pa kaže, "tako tamo govore, a osim toga, meni gramatika ide strašno na živce". Dobro, onda je moj muž odgovorio, znate mi smo imali jednoga prijatelja koji je uvijek govorio *sapunj*, a ne *sapun* [smijeh]. *Sapunj*, i *šampunj* je govorio, jer su, jer je tako on naučio od svoga djeda i bake, i roditelji su tako govorili, on je ostao vjeran onome kako je čuo da se govori, ali usprkos tome, mi smo ostali dobri prijatelji [smijeh]. Prema tome, netko hoće prihvatiti, netko neće, ali ne možete nikoga s pištoljem natjerati da prihvati nešto što mu je strano, ali barem da osluhne da postoji nešto drugo, već bi i to bilo nešto. (*Jezik i predrasude*, 15. 12. 2015)

Autorica vrlo jasno uparuje sebe i svoje "savjete" s razumom, racionalnim i navodno znanstvenim promišljanjem, a govornike koji odbijaju njezine savjete kategorizira kao nerazumne, inatljive i tvrdoglave: zašto bi se inače protivili? Tko se ne slaže s njom, taj nije racionalan i ne poštuje hrvatski jezik, to su nedokazani ljudi koji uzviču da im "gramatika ide strašno na živce". Opačić niti u jednom trenutku ne dopušta mogućnost da netko drugi možda nudi racionalniju i znanstveniju argumentaciju vezanu za jezičnu građu koju ona zabranjuje. Upravo takvo uparivanje pokazuje da autorica, suprotno navodima o tome da su njezini savjeti samo "prijedlozi", *nameće* svoje savjete i da se ipak *radi* o diktatu jer onaj tko ne prihvaća savjete mora prihvatiti da je *nerazuman*. Budući da demokratsko društvo zabranjuje mogućnost da se druge "s pištoljem" natjera [*sic!* i za agresivnu sliku i za nestandardno, prijedložno iskazivanje instrumentala sredstva suprotno autoričinim zahtjevima za strogim standardom u medijima] da poslušaju autoričine savjete, autorici preostaje da se neprimjereno čudi što govornici u svojoj produkciji zadržavaju lokalni pridjevski oblik toponima (*lunjski*) ili što ne odustaju od nestandardnih dijalekata (*sapunj*, *šampunj*). Ide-

ologija standardnog jezika tjera autoricu da se pita zašto bi se razumna osoba i dalje služila nestandardnim (= *nerazumnim*) oblicima ako ju je ona upoznala sa standardnim (= *razumnim*) ekvivalentima. Konačno, Opačić na kraju velikodušno dodaje da je ostala prijatelj s nekime *usprkos* tome što je dotična osoba govorila nestandardno. Što bi takva izjava trebala poručiti slušateljima? Da se prijateljstva održavaju *usprkos* nestandardnom govoru – samim time automatski *nekulturnom* i *nepristojnom*? Po toj logici autorica bi se trebala posvađati sa svima, a ponajprije sa samom sobom jer ni sama ne uspijeva govoriti standardom kakav proklamira kao nasušno potreban.

Kasnije u istoj emisiji autorica se jako čudi što se kod nekih novinara javlja strah od jezika. Navodi, naime, da nepotrebno izbjegavaju upotrebu nekih jezičnih elemenata, a koriste neke druge koje autorica smatra isforsiranima i sl. S druge strane, od silnog zgražanja nad tuđom jezičnom upotrebom, autorica se nikada ne stigne zapitati zbog čega zapravo i novinari i mnogi drugi govornici razviju strah od (standardnog i nestandardnog) materinjeg jezika? Jesu li možda i njezino javno djelovanje i iznimno stroge, omalovažavajuće osude koje govornicima upućuje u masovnim medijima (i u istoj toj emisiji) i u svojim preskriptivističkim radovima velik dio uzroka za sveopću šizoglosiju u Hrvatskoj? Slično reagira Marko Alerić u emisiji *Hrvatski naš svagdašnji*. Kada se slušatelji-pozivatelji požale na neku riječ s hiperkorektivnom realizacijom naglaska, a koju su čuli od televizijskih i radijskih novinara, Alerić se redovito jako čudi otkuda takvi oblici jer ih se ne može naći u mjesnim govorima. Čini se da ne razumije pojam hiperkorekcije i kako do nje dolazi, a jednako se tako čini potpuno nesvjestan efekta koji strogo preskriptivističko nastupanje u javnosti ima na prosječne govornike, posebno na one koji često javno govore i pišu te su povjerovali u navodnu znanstvenost i racionalnu opravdanost savjetodavateljske prakse.

Kako smo vidjeli, govorni je jezik dakle u najboljem slučaju “pričuva pravilnim oblicima”, ali njegovi oblici ipak trebaju “ondje i ostati”, standard se bez suzdržavanja potpuno neznanstveno proglašava “najboljim” i “pravilnim oblicima”, a govorni jezik se gotovo pa proglašava šizofrenim (valjda zato što “nije normi-

ran”), što nije ni čudo s obzirom na to da se njime služi “uglavnom nezналаčka” većina. Iako neki preskriptivisti eksplicitno navode da se različiti funkcionalni stilovi “prožimaju i isprepliću”, kao npr. Hudeček, Matković i Ćutuk (Coca-Cola 2011: 10):

Hrvatski je standardni jezik (jezik koji je obvezatan u javnoj uporabi i koji se uči u školama) i jezik književnosti i jezik razgovora i jezik novina i jezik ureda i jezik znanosti te se u skladu s tim osnovnim funkcijama dijeli na pet osnovnih stilova: književnoumjetnički, razgovorni, publicistički, administrativni i znanstveni. Ti se stilovi međusobno prožimaju i isprepliću.

u mnogim savjetima nailazimo na nelingvističke osude neformalni (ji)h jezičnih stilova, varijeteta i elemenata, a veliko idolopoklonstvo prema formalnom jeziku, kao da formalnost forme bezuvjetno i neupitno upućuje na inherentno bolje izražavanje i kodiranje sadržaja.

Govoreći o “jezičnom nemaru i niskoj razini izražavanja” u informativnim emisijama na privatnim televizijama, *Hrvatski jezični savjeti* (Ham, Mlikota, Baraban & Orlić 2014: 72) inzistiraju na tome da nam novinari trebaju prenijeti točne obavijesti “točnim jezikom”, ustvrđujući i kako

Pokatkad doslovce vrijeđaju svojom nebrigom za hrvatski jezik i neznanjem. (Ham, Mlikota, Baraban & Orlić 2014: 72)

Ideologija standardnog jezika i pretendiranje na elitističku funkciju opozicije standardnog i razgovornog jezika očita je i u savjetu pod naslovom “Fulati jezičnu kulturu” iz Ham, Mlikota, Baraban & Orlić (2014: 47), gdje se prepričava zgoda u kojoj osoba nazove krivi broj (autoričin) i razgovor prekida riječima “Auuuu, fulao sam broj”. Osuda je višestruka. Autorica komentira kako “mladi menadžer ne zna da se službeno ne može reći *fulao sam*, nego *pogrješio sam*” (2014: 47). Prva je dakle teza da svaki razgovor s nepoznatom osobom svakako podrazumijeva korištenje standardnog jezika jer je razgovorni jezik jednostavno nepristojan. Druga je teza da razgovorni jezik znači neobrazovanost:

Naučio je reći dobar dan i ime svoje tvrtke, ali dalje nije išlo, razlikovati književni jezik od razgovornoga – to nije naučio.

Osudi se i ovdje prikrada ideologija tradicije i statičnosti – potenciranje starijeg (danas ne baš običnog) značenja glagola *zeznuti* ovdje se poteže kako bi se razgovorni stil pokazao kao sâm po sebi nepristojan i psovački:

U svakom slučaju, mnogo ih je koji smatraju da će njihov razgovor biti opušten ili uspješan (poglavito ako vam žele nešto prodati) ako vam kažu da su *zabrijali*, *fulali*, da su *kul*, da su se *zeznil* (osim što bi trebalo *zeznulli*, to je i psovka), da su na *faksu*... kao mi smo *otkačeni* i uspješni – tu vam poruku pokušavaju prodati.

Manipulacija je započela već korištenjem termina “jezična kultura” u naslovu i nastavlja se u daljnjem tekstu:

Smatraju da su vam, kao sugovorniku, bliži ako tako govore – pa ne, samo su jezično nekulturni, a uz to vrijeđaju i sugovornika – nismo svi na niskim jezičnim granama da nam trebaju *fulanja*, *zabrijavanje*, *zezanja* i *kuliranje*.

Ovdje naravno nije problem pitanje da li se nekim registrom može ciljano pokušati manipulirati određenom publikom, na primjer u reklamama (time se također možemo baviti u okviru kritičke analize diskursa), problem je što se u ovom slučaju formi kao takvoj pripisuju negativna svojstva i manipulativno je se vezuje uz nepristojno ili nemoralno ponašanje. U konačnom zaključku vidimo da je razgovorni jezik uvredljiv i da, ponovno, predstavlja “niži” oblik komunikacije.

Nakaradan stav prema govornom jeziku, koji dovodi do mnogih problema, možemo vidjeti i kod stranih preskriptivista, što u donjim primjerima kritiziraju Huddleston i Pullum (2002):

Među preskriptivistima je općeprihvaćena pretpostavka da je samo formalni stil gramatički ispravan. (...) Standardni jezik obuhvaća cijeli niz stilova, od formalnog i neutralnog do neformalnog. Kako bi ispunila svoju zadaću, gramatika ih mora sve opisati. Ne radi se o tome da

se samo formalni stil pridržava pravila, a neformalni odstupa od njih, nego o tome da formalni i neformalni stilovi imaju djelomično drugačija pravila. (Huddleston & Pullum 2002: 8)

(...) Aspekti nekih preskriptivističkih djela o kojima smo raspravljali ilustriraju načine na koje ta djela iznevjeravaju svoje korisnike. Ako se govorni jezik tumači kao nepravilan, postoji opasnost da stranac koji uči engleski neće naučiti kako da govori uobičajenim neformalnim stilom nego će zvučati ukočeno i neprirodno, poput nevještog čitača dok čita nešto iz knjige. (Huddleston & Pullum 2002: 10)

Iako se preskriptivistima inače nē milē nesklonjive posude-nice (poput *super igračke*), i tu, u tipično preskriptivističkoj dosljednoj nedosljednosti, ima i protuprimjerâ. Tako je dekliniranje pridjeva *roza* “pogrešno”, a čuje se u omraženim “tramvajskim razgovorima” – u *roznoj košulji* umjesto u *roza košulji*. Ovdje dakle nalazimo protivljenje prilagodbi jednog pridjeva uobičajenom deklinacijskom obrascu našeg jezika. Zašto? Zato što se neki gramatičar prije više desetaka godina (bilo da je opisivao tadašnju realnu upotrebu ili jednu od tadašnjih realnih upotreba) odlučio primjer *roza* zapisati kao iznimku koja se ne deklinira i to se sada ne može mijenjati. Ali tu priči nije kraj (Opačić 2006: 155):

Mislila sam da je sklonjiv oblik prodro samo u *razgovorni* jezik, no novine me uvjeravaju da se lijepo proširio i u pisanom jeziku. Zašto – nije teško zaključiti. Hrvatsko novinarstvo upravo panično bježi od hrvatskoga standardnog jezika (jer se on mora – kako nepopularno! – učiti), a priklanja se razgovornom jeziku kao da je to *jedini* idiom koji postoji (a u kojem – kao u svemu neobaveznom – pravila nema pa svatko govori kako mu padne na pamet).

Tako još, osim kritikâ na račun novinarâ, dolazimo i do potpune neznanstvene besmislice da u razgovornom jeziku nema pravilâ (!) pa svatko, o užasa li, “govori kako mu padne na pamet”. To što govorni jezik, srećom, nema, i po samoj svojoj naravi ne može imati – profesionalne cjepidlake koje će proizvoljno određivati što bi u njemu trebalo biti pravilno a što ne – ne znači da govorni jezik nema pravilâ. Svaki idiom, pa tako i govorni jezik (pri čemu treba još jednom naglasiti da je govorni

jezik u svojim različitim oblicima osnovni i organski idiom koji prethodi svim standardnim idiomima, koji su uvijek u velikoj mjeri umjetni), ima svoja pravila – svoj glasovni (fonološki) sustav, svoju fonotaktiku (pravila o kombiniranju glasova), svoje oblike i paradigme (morfologiju), svoju sintaksu (pravila o slaganju rečenica) itd. Tako, recimo, u govornom jeziku znamo, zbog njegovih pravila, da se može reći *u rozoj košulji* (kao što se može reći i *u roza košulji*), ali znamo da se npr. ne može reći ***u rozima košulji* ili ***u rozoj košulju*.

Nepostojanje eksplicitnih normativnih proizvoljnih pravila, zapisanih u nekoj knjizi, ne znači da nema implicitnih jezičnih pravila – naravno da ih ima jer bez njih jezik ne bi mogao funkcionirati. Kad ne bi postojala pravila u razgovornom jeziku, kako bismo se razumjeli? Kako bi tekla komunikacija kada bi se riječi kaotično nabacivale prema sugovorniku jer, kako kaže Nives Opačić, “pravila nema”? Iako nas preskriptivisti žele uvjeriti da se u razgovornom jeziku radi o kaosu, to jednostavno nije istina. U njemu itekako postoje pravila, koja doduše nisu uvijek ista kao i u standardu, ali govornici će odmah primijetiti kad netko svojom produkcijom odudara od uvriježenih uzusa. Sasvim je druga stvar što pravila po kojim funkcionira razgovorni jezik ne trebaju biti zapisana da bi ih se govornici pridržavali (jer svi znaju da se kaže *u rozoj košulji*, a ne ***u rozih košulji*). Jezična pravila postoje bez obzira na to hoće li jednog dana neki lingvist sjesti i opisati ih. Konačno, mnogi jezici svijeta nemaju niti pismo, a kamoli preskriptiviste, i unatoč tome sasvim dobro funkcioniraju. Dapače, mnogi jezici koji postoje samo u govornom obliku (npr. u Australiji ili Južnoj Americi) i nemaju propisani standard imaju vrlo složene gramatičke sustave s kojima se lingvisti itekako muče da ih shvate i opišu na zadovoljavajuć način. Pritom treba napomenuti da čak ni standardizirani jezici ne bi mogli funkcionirati bez nezapisanih pravila jer čak ni sva pravila standardiziranih idioma nisu eksplicitno zapisana, shvaćena i analizirana do u detalje (zato se stalno i mogu pisati novi i novi članci koji sinkronijski opisuju standardne idiome), nego ih govornici naprosto, kao izvorni govornici, znaju.

Jasno, to postojanje pravila ne isključuje mogućnost inherentnu svakom jeziku – mogućnost njihove promjene.

Zanimljiv je i način na koji Nives Opačić govori o “neprihvatljivom” dekliniranju riječi *roz(a)*: “sklonjiv oblik prodro (...) u *razgovorni* jezik”. Upotrebljava se izraz “prodro”, umjesto “proširio”, “pojavio”, “stvorio”, “nastao” ili sl., kao da je riječ o nečemu što je inače u jeziku potpuno nepoznato i nečuveno (o čuda li da se u našem jeziku pridjevi dekliniraju!) i kao da je došlo iz neznanog izvora, a ne od samih govornika prema pravilima tog istog jezika. Kakva je točno razlika između toga da posuđenice iz jezika bez deklinacije u svom jeziku dekliniramo i toga da počnemo deklinirati pridjev koji smo samo u prvoj fazi posudili kao nesklonjiv?

Razgovorni jezik je loš, kao i sve što iz njega dolazi:

U razgovornom jeziku vrlo je česta postala poštapalica *ajmo reć*. Naravno, kad se što proširi u razgovornom jeziku, odmah stiže i u službena javna glasila, jer u njima je standardni jezik gotovo getoiziran. Tako ovu poštapalicu slušamo i od ministara kad štogod tumače narodu i od novinara koji se tako obraćaju svojim gostima u kontaktnim emisijama ili gdje drugdje. Ako je već oblik *ajmo* imperativ, zašto se odmah ne upotrijebi imperativni oblik glagola *reći* – *recimo*? Zašto zazirati od oblika: *recimo to jasno i glasno*?! Ili: *To je, recimo, trećina proračuna općine...* (umjesto: *To je, ajmo reć, trećina proračuna...*); *Recimo* da vam takav dogovor ne odgovara (umjesto *Ajmo reć* da vam takav dogovor ne odgovara). (Opačić 2009a: 182)

Oblik *ajmo reć*, može se pretpostaviti, ne valja jer je razgovoran pa se onda treba baviti maštarijama “kako bi se to moglo drugačije reći”, samo zato da ne bude kako se stvarno kaže. Da parafraziramo autoricu: “Zašto zazirati od onoga kako se kaže”? Jasna je stvar da se može reći i *recimo*, ali zašto forsirati upravo tu mogućnost kao jedinu?

Milroy & Milroy (2012: 117) naglašavaju da se diskursni markeri (“poštapalice”) mogu smatrati “pogreškama” jedino ako se na govor primjenjuju isti normativni kriteriji kao i na pisani jezik, za što nema znanstvenog temelja. Govorni je jezik jednako jezik kao i pisani – dapače, govorni jezik prethodi pisanom i korpus mu je nužno daleko veći i češći – a on nužno ima svoja pravila i u njemu različite poštapalice, ponavljanja, ispravljanje i promjene toka misli usred rečenice i sl. ne samo da su logična posljedica

načina izražavanja (govor je puno spontaniji, direktniji i brži od pisanja), nego ih se ni ne može promatrati istim aršinom. To se vidi po tome što kada slušamo nekoga na televiziji govor može zvučati besprijeekorno, no kada se to zapiše, onda se vidi da u pisanom obliku to slabije funkcionira i da u njemu treba maknuti neka ponavljanja, nezgrapnosti i sl., koja su logična posljedica same naravi govornog jezika – u govoru se ne može razmišljati po 5 minuta o svakoj rečenici, niti se može svaku rečenicu 10 puta ispravljati, kao što je to moguće kada se piše na kompjuteru, te govor često zahtijeva ponavljanja koja u pisanju nisu potrebna itd.

Preskriptivisti strukture otpisuju i bez pokušaja davanja ikakvog realnog objašnjenja. Kao jedan od takvih primjera možemo navesti proglašavanje strukturâ poput *čovjek s velikim brkovima* “nepravilnima” (Alerić & Gazdić-Alerić 2014: 168) bez ikakvog tumačenja osim navoda da “[k]valitativni genitiv nije pravilno upotrebljavati s prijedlogom s”. I osnovnoškolcima je jasno da je *velikim brkovima* instrumental i da nitko ne bi rekao ***čovjek s velikih brkova*, tako da se ovdje očito htjelo reći da bi umjesto prijedlozne skupine s instrumentalom “ispravno” trebalo biti samo *čovjek velikih brkova*. U našem jeziku postoje obje strukture – i *čovjek velikih brkova* (nešto formalnija) i *čovjek s velikim brkovima* (manje formalna) – jednu od njih otpisivati nema nikakvog smisla. Ovdje je vjerojatno riječ o preskriptivističkom preferiranju formalnijeg oblika nauštrb neformalnijeg (premda su oba standardna), u svjetlu toga što se genitiv ovdje smatra starijim, a samim time onda i “pravilnijim” u očima preskriptivistâ.

Zapanjujuće inzistiranje na formalnom registru kao jedinom mogućem, uz sukladnu netočnu argumentaciju, vidimo u sljedećem preskriptivističkom primjeru:

Utjecaj je engleskoga i ovdje jak – češće se čuje da je pet ujutro ili pet po podne. Hrvatskom su jeziku takve sveze nepotrebne i opterećujuće – kraće je i jednostavnije reći pet sati ili 17 sati jer nam tada ne treba i dopuna *u jutro, dopodne, popodne, navečer*: pet sati je uvijek ujutro, a 17 sati uvijek je popodne. (Ham, Mlikota, Baraban & Orlić 2014: 131)

To što se u svakodnevnom jeziku govori *5 ujutro/popodne* nema nikakve veze s engleskim nego s jednostavnom činjenicom

da se sati broje na dva načina – jedan je, uobičajen u govornom jeziku, taj da se broje od ponoći (o) do podneva (12) i od podneva (12) do ponoći (o) pa onda imamo dva intervala po 12 sati, a drugi je, formalan i uobičajen u službenim funkcijama, takav da se broje od ponoći do ponoći, gdje onda postoji jedan period od 24 sata. S obzirom da na nedigitalnim satovima u pravilu nalazimo samo brojeve od o do 12, nije nimalo čudno da se govori *5 ujutro/popodne*, a što opet nema veze s engleskim. Tvrditi da je nešto što se u jeziku najobičnije upotrebljava “nepotrebno i opterećujuće” je upravo to što se tvrdi – nepotrebno i opterećujuće. Kao što je i potpuno nepotrebno da se vrlo formalno izražavanje (*17 sati*), koje se uopće ni ne upotrebljava izvan vrlo formalnog registra (npr. na televiziji, u službenim najavama i sl.) i pisanog jezika (gdje se često piše <17h>, a zapravo se čita [5 sati]), pokušava nametnuti kao jedina opcija pod tobožnjim izgovorom da je riječ o engleskom utjecaju (a što ne bi bila valjana izlika, sve i da je točna).

Ideologija doslovnog značenja

Ne postoji jezik s riječima koje bi se temeljile samo na jednom, doslovnom značenju, kao što se ni značenje složenih izraza ne sastoji od pukog zbroja doslovnih značenja pojedinih riječi. Preskriptivističko prigovaranje upotrebi riječi i različitih izraza u njihovom apstraktnijem, nedoslovnom značenju, može se objasniti jedino potpunim nerazumijevanjem jezika kao pojave. Riječ je pritom o realizaciji aspekta ideologije monosemonimije, tj. o neutemeljenom pogledu da pojedini izrazi mogu i trebaju imati samo jedno značenje i obrnuto. Najčešća su meta takve egzorcističke prakse metaforička i metonimijska proširenja značenja koja remete san svakog zanesenog preskriptivista. Stoga prvo nekoliko riječi o *metafori* (uspoređivanje/povezivanje pojmova po sličnosti, npr. *noga* za 'nogu od stola' jer slični na nogu živih bića) i *metonimiji* (uspoređivanje/povezivanje pojmova po bliskosti, npr. Washington za 'vlast SAD-a' jer je Washington glavni grad).

Ne možemo razumjeti kako funkcionira ljudski jezik bez razumijevanja prirode i uloge metafore i metonimije u formiranju jezičnih struktura, u prvom redu strukturâ značenja. Za metaforičke izraze pojednostavljeno možemo reći da se formiraju na temelju sličnosti između različitih koncepata (pa npr. govorimo o *nogama stola* ili o tome da je neka osoba *naše sunce*). Međutim, važno je istaknuti da metafora nije samo stilsko sredstvo koje nalazimo u književnosti – pjesničke figure tek su jedan od ostvaraja metaforičnosti kojom je prožet jezik u mnogim svojim segmentima (leksik, frazeologija, gramatika) u sinkroniji i dijakroniji. Metafora se beziznimno javlja u svim jezičnim stilovima, i to kao odraz općeg metaforičkog sustava karakterističnog za ljudski um i mišljenje, pri čemu se iskustveno manje poznat/jasan pojam tumači s pomoću poznatijega/jasnijega. Lakoff i Turner (1989: xi) ističu sveprisutnost i konvencionaliziranost metafore odnosno njezinu temeljnu ulogu u svakodnevnoj ljudskoj misli i kod svakog govornika, kao i njezinu posljedičnu nezamjenjivost u odnosu na različite modalitete kojima čovjek doživljava sebe i svijet oko sebe. Kreiranje značenja na temelju sličnosti između različitih pojava nije, dakle, neka marginalna pojava u jeziku niti

je isključivo jezični fenomen, već je prije svega univerzalni kognitivni fenomen – riječ je o spoznajnom procesu, odnosno jednom od načina konceptualizacije i kategorizacije stvarnosti (Lakoff & Johnson 1980, Lakoff 1993). Osim svoje spoznajne funkcije, ona ima i svoju komunikacijsku funkciju, pored estetske i ludičke.

Bez metafore, na primjer, ne bismo mogli razumjeti apstraktnija značenja mnogih prepozicija, npr. prepozicije *u* u rečenici *Đuka je u depresiji*, za razliku od doslovnog prostornog značenja prijedloga *u* rečenici *Ribica je u akvariju*. Osim u svakodnevnom govoru, metafore su jednako zastupljene i u formalnijim stilovima za koje je karakteristično korištenje strožeg standardnog dijalekta. Tako se i u znanstvenoj terminologiji javljaju izrazi temeljeni na metafori, npr. u astronomiji nazivi zvijezda poput *Veliki Medvjed*, *Zmaj*, *Žirafa*, u lingvistici *jezična porodica* ili *lažni prijatelji*¹⁸², a metafore izrazito često nalazimo i u političkom diskursu (*udar na građane*, *stegnuti remen*).

Za razliku od metafore, koja se temelji na uspoređivanju, metonimija se temelji na usmjeravanju pažnje na neki aspekt iskustva pri čemu jedan koncept zamjenjuje drugi unutar iste domene, što znači da je s njim u bliskoj vezi. Kao i metafora, metonimija je također rezultat temeljnih kognitivnih sposobnosti, prisutna je u svakodnevnom jeziku, u svim tipovima diskursa, i može se koristiti na kreativan način (vidi Lakoff & Johnson 1980, Lakoff 1987, Langacker 1987, 1993). Zahvaljujući metonimiji možemo reći *Jesi li čitao Krležu?* umjesto *Jesi li čitao Krležina djela?* (Krleža može zamijeniti sintagmu *Krležina djela* po bliskosti pojmova – autora i autorovih djela – a ne po sličnosti kao kod metafore). Za prvu rečenicu čak ne možemo reći da je jezično jednostavnija jer, iako je kraća, upravo ona je konceptualno kompleksnija. Isto tako, kada pročitamo u vijestima rečenicu *Bijela kuća poslala je upozorenje Kremlju*, ne pitamo se kako je to moguće da neka građevina šalje upozorenja drugoj jer nam je svima jasno o čemu se tu radi.

182

Lažni prijatelji su riječi u srodnim ili razmjerno bliskim jezicima koje su očito (etimološki) povezane/srodne, ali imaju različito značenje. Tako npr. slovenski *zahod* znači 'zapad' a ne 'WC' kao kod nas, dok engleski *eventually* znači 'na kraju' a ne isto što i hrvatski *eventualno*.

Mnogima je iz škole poznat primjer protivljenja metonimiji prema kojem se “ne može pisati zadaćnicu” jer je “zadaćnica samo bilježnica”¹⁸³. U stvarnosti nema ništa “nepravilno” u tome da se kaže *pišem zadaćnicu* umjesto *pišem školsku zadaću*. Upotreba riječi *zadaćnica* ne samo za bilježnicu nego i za ‘školsku zadaću’ nije nimalo drugačija od metonimijske upotrebe u kojoj kažemo *položila sam Horvata* umjesto *položila sam ispit kod profesora Horvata* ili *idem na Vucu* umjesto *idem na Vucin koncert*. Drugi je školski primjer protivljenja metonimiji kada se profesori prave pametni pa na pitanje *ima li sutra škole?* odgovaraju da *ima škole, ali nema nastave*, praveći se da ne razumiju da *škola*, osim što označava ‘zgradu škole’, može značiti i ‘školska nastava’ (kao i druge stvari, npr. ‘školu mišljenja’).

Slično tome, nerazumno je preskriptivističko osuđivanje sportskog izraza *gostujuća mreža* jer tobože može biti samo *mreža gostiju* (Nikić-Ivanišević, Opačić & Zlatar 2004: 41). Stvar nije u tome da je mreža sama došla u goste, nego u tome da je i mreža *gostujuća* jer (metonimijski) ima veze s *gostujućom* momčadi. Čovjek je mentalno osposobljen za kreiranje i razumijevanje metaforâ i metonimijâ, iako najčešće nije ni svjestan njihovog postojanja i načina ostvarivanja. I kad bismo htjeli, kao što to katkad naši preskriptivisti iz neobjašnjivih razloga u određenim slučajevima žele, metaforu i metonimiju ne bismo mogli izbrisati iz jezika jer ih ne možemo izbrisati ni iz uma.

Ipak, ne sviđa se to svima. U sljedećem se primjeru Opačić protivi kognitivnom procesu kategorizacije tako da zabranjuje jednu od temeljnih metafora u mnogim jezicima svijeta, tumačenje apstraktnog *vremena* putem konkretnijeg *prostora* (vidi npr. Radden 2004):

Prijedlog *iza* ima mjesno značenje i ne valja ga upotrebljavati u vremenskom značenju. Kao prostorni prijedlog *iza* znači biti sa stražnje strane čega, na drugoj strani: *iza kuće imamo vrt*. To što se u razgovornom jeziku čuje i upotreba ovoga prijedloga u vremenskom značenju ne znači da bi takvu praksu trebalo u standardnom hrvatskom jeziku

183 Taj je klasik školničkog preskriptivizma ovjekovječen u Nikić-Ivanišević, Opačić & Zlatar 2004: 156.

i ozakoniti. Čuje se: *iza nastave*, *iza rata* i sl.; no u takvim slučajevima valja reći: *poslije nastave*, *poslije/nakon rata* itd. (Opačić 2009a: 83)¹⁸⁴

Dobronamjeran bi čovjek mogao pomisliti – pa možda tu ima nešto, tko zna što su sve u stanju izmisliti nevjete. Počeli su, eto, u zadnje vrijeme govoriti i *iza rata* umjesto *poslije rata*, čega nikada prije nije bilo. No grdno bi se prevario. Naime, kako bilježi Akademijin rječnik (ARj), prijedlog su *iza* u vremenskom značenju (npr. *iza zore*, *iza dažda*) koristili i takvi hrvatski književni sjajnici kao Ivan Gundulić i Junije Palmotić¹⁸⁵. Dakle, tu nije riječ ni o kakvoj inovaciji nepismenih divljaka iz 21. stoljeća, nego o vrlo staroj pojavi.

Dapače, pogledamo li malo dublje, prijedlog *iza* se etimološki može analizirati kao spoj *iz+za*, a značenje je povezano s prijedlogom *za* (usp. i *ispred* prema *pred* ili *iznad* prema *nad*). Prijedlog *za* također ima i prostorno (*za kućom*) i vremensko značenje (*za rata*). Ako je dakle vremensko značenje u prijedlogu *iza* “loše”, to bi za sobom trebalo onda povući i to da je i vremensko značenje prijedloga *za* također “nepravilno” (jer se osnovno značenje prijedloga *iza* izvodi iz onoga prijedloga *za*), kao što bi “neispravna” trebala biti i sama riječ *zatim*, koja se pak, pogrde li, upotrebljava isključivo u vremenskom značenju. Tu pak treba primijetiti da i prostorno i vremensko značenje, među ostalima, kod prijedloga *za* nalazimo ne samo kod nas, nego i u svim slavenskim jezicima (npr. ruskom, češkom, poljskom), pa čak i u baltijskima (litavskom i latvijskom)¹⁸⁶. To će pak reći da je vremensko značenje prijedloga *za* ne samo praslavensko nego i prabaltoslavensko. Dakle, tvrdeći da je vremensko značenje prijedloga *iza* “nepravilno” (a time onda implicitno i prijedloga *za*), Nives Opačić zapravo, moglo bi se reći poprilično preuzetno, tvrdi da Balto-Slaveni nepravilno govore već jedno 2-3 tisuće godina. Naravno, sve i da je vremensko značenje pri-

184 Usporedi za istu preskriptivističku intervenciju npr. i Coca-Cola 2011: 113 te Alerić i Gazdić-Alerić 2013: 267.

185 Primjer *iza sna* koji se u ARj za vremensko značenje navodi za Marulića, Menčetića i Zoranića valjat će ipak tumačiti kao *iz sna* s pomičnim *-a* ispred početnoga *s-* (kao u *uza zid* ili *sa sobom*).

186 Usp. npr. Derksen 2008 za etimologiju i značenje prijedloga *za* u baltoslavenskom.

jedlogâ *za/iza* posve novo, to ne bi značilo da je tu riječ o nečem “nepravilnom”, ali preskriptivistička nerazumnost (i neznanje) u ovakvim primjerima dolazi pogotovo do izražaja.

Slična je situacija i kod sljedećeg primjera. Alerić i Gazdić-Alerić (2013: 252) zabranjuju upotrebu prijedloga *nakon* u rečenicama poput *To se mjesto nalazilo neposredno nakon grada*, što bi prema njima valjalo biti *To se mjesto nalazilo neposredno iza grada*. To obrazlažu time što je *nakon* “vremenski prilog” (iako se zapravo radi o prijedlogu, a ne o prilogu) i “nije pravilno upotrebljavati [ga] za oznaku mjesta”. Ne treba previše ponavljati kako nasumično mehaničko i monosemonimičko fiksiranje značenja prijedloga ne vodi nikamo osim u narušavanje glatke komunikacije, a pogotovo nije opravdano povlačiti stroge granice između prostornog i vremenskog značenja ako se zna da se pojam vremena ne može niti predočiti ako se ne zamisli kao prostor. U navedenom “pogrešnom” primjeru prijedlog *nakon* koristi se u smislu ‘nakon što se izađe iz grada’ (iz perspektive nekoga tko ide prema toj lokaciji), što čak i zadržava vremensko značenje. Stoga *neposredno nakon grada* i *neposredno iza grada* ni nemaju potpuno istu značenjsku konotaciju. Višeznačnost je normalno stanje jezika, osobito izraženo kod riječi kao što su prijedlozi. Ako bismo slijedili nakaznu “logiku” doslovnog značenja, ne bismo mogli reći da *idemo na more* (osim ako ne namjeravamo hodati po vodi) ili da ćemo *raditi na sebi* (ako se ne mislimo penjati po samima sebi). Ne bismo mogli pisati *pod pseudonimom* jer pseudonim nije kišobran da bismo bili pod njim, niti *ići u ribolov* jer ribolov nije soba, a kamoli tek *čitati u originalu*, kad original nije kutija. Kako bismo tek *prevodili na engleski*? Primjerâ je bezbroj. Ako dosljedno poslušamo preskriptivističke upute i tumačenja, ništa nam ne preostaje nego da šutimo, jer očito ništa apstraktnije od *Ja sam Tarzan* nije dopušteno ni izreći, ni pomisliti (naravno, samo u slučaju da stvarno i jesmo Tarzan jer bi i to inače mogla biti neka sumnjiva metafora).

Prijedlozi su izrazito bolno mjesto naših preskriptivista, koji se redovito sramote tražeći da prijedlozi nužno zadrže samo svoje polazišno mjesno značenje iako je, kako rekosmo, metaforičko povezivanje odnosâ u prostoru i vremenu tipološki i semantički uobičajeno u praktički svim jezicima. Usporedi tako sljedeće dosta neobične zahtjeve:

Prijedlog *pod* ne treba upotrebljavati za izricanje vremenske povezanosti ili kakve popratne okolnosti:

pod nastavom > za vrijeme nastave / tijekom nastave

pod uvjetom > uz uvjet

pod prijetnjom > uz prijetnju. (Coca-Cola 2011: 117)

Pred je mjesni prijedlog i ne treba ga upotrebljavati u vremenskom značenju:

pred godinu dana > prije godinu dana

pred odlazak na studij > prije odlaska na studij.

Primjer dobre uporabe, tj. uporabe u mjesnome značenju:

Stani pred prodavaonicu. (Coca-Cola 2011: 118)

Proljeće je ispred ljeta. > Proljeće je prije ljeta.

Prijedlog *ispred* pravilno je upotrebljavati samo u mjesnome značenju, npr.:

Ispred naše kuće rastu čempresi. (Coca-Cola 2011: 112)¹⁸⁷

Naravno, osim činjenice da je pojava ispreplitanja prostornih i vremenskih značenja jezična univerzalija i toga da nema razloga progoniti iz jezika nešto što se u njemu potpuno uobičajeno upotrebljava kao *pod nastavom* ili *pred odlazak na studij* (što, da stvar bude još gora, nema isto značenje kao *prije odlaska na studij* jer *pred* tu izražava nešto što se događa ‘neposredno prije’, dok kod *prije* nema te konotacije), moglo bi se tu isticati i to da npr. *pod* ima vremensko značenje već u staroslavenskom, kao i u drugim slavenskim jezicima, da se u Akademijinu rječniku kao neka od značenja prijedlogâ *pod* i *pred* potpuno normalno navode i ònā vremenska s primjerima i iz stare književnosti i tekstova itd.¹⁸⁸ Dakako, možda je ipak

187 Preskriptivisti se također često mršte i na upotrebu prijedloga *ispred* u značenju ‘u ime’, o čemu smo već govorili – usp. npr. još i Alerić & Gazdić-Alerić 2013: 273.

188 Usp. *pod noć* (Marin Držić), *pod večer mojijeh lita* (Junije Palmotić), *pod večer* (Antun Kanižlić), *pod starost* (15. stoljeće), *pod svetom misom* (Matija Antun Relković), *prid večer* (della Bellin rječnik), *prid dan smrti svoje* (Antun Kanižlić) itd.

nerealistično očekivati od preskriptivistâ da, kad već ne znaju ništa o samoj naravi jezika i načinu na koji on funkcionira ili o značenjima prijedlogâ u drugim slavenskim jezicima, znaju bar pogledati u rječnik.

Traženje “logike” kod prijedlogâ ispada posebno bolno. Tako u Lektorskoj bilježnici (LB 2011: 194) proskribiraju *pred sudom* (jer bi to valjda tobože ispalo ‘pred zgradom suda’) i tvrde da može biti samo *na sudu*. No kao što im ne pada na pamet da *pred sudom* ne znači nužno ‘ispred zgrade suda’ (iako i to može značiti u drugom kontekstu), nego metonimijski ‘pred sucem/porotom’, isto tako ne razmišljaju ni o tome da se istom tom “logikom” i *na sudu* tobože može doslovno shvatiti kao hodanje po krovu suda.

U posebno zbunjujućoj lekciji Alerić i Gazdić-Alerić (2013: 264) ne odobravaju uobičajeno i kognitivno posve razumljivo značenjsko proširenje prijedloga *preko* od prostornog do količinskog¹⁸⁹.

Prvo kao poželjno značenje tog prijedloga definiraju upravo količinsko (?), ‘više od čega’, bez spomena prostornog značenja – da bi nekoliko redaka kasnije napisali da

[p]rijedlog *preko* nije pravilno upotrijebiti umjesto izraza *više od*. Npr. nije pravilno: *Ulaznica je stajala preko 100 dolara*. Pravilno je: *Ulaznica je stajala više od 100 dolara*.

Tu postaje jasno da im količinsko značenje iz njihove vlastite definicije zapravo smeta, a i u *Zadacima* se vidi da odobravaju samo prostorno značenje, npr. *trebalo je prijeći preko mosta*, dok u primjerima *preko 20 godina/600 operacija očiju/200 kilograma/36 sati/27 milijuna primjeraka* inzistiraju na *više od* (20 godina itd.) kao jedinom pravilnom. Pritom im nije palo na pamet da i “jedini pravilni” izraz *više od* izvorno sugerira veću *visinu*, čime si govornici metaforički tumače veću *količinu* nečega (u *više od 20 kg* se, naime, ne radi ni o kakvoj *doslovnoj* visini)¹⁹⁰. To pro-

189 Usp. i LB 2011: 194.

190 Iako je preskriptivizam kao takav znanstveno neutemeljen, naravno da nisu sve preskriptivisti isti. I među njima, premda se svi bave prodavanjem magle, ima i onih koji se bolje i lošije razumiju u lingvističku analizu. Neki čak ni sami ne mogu primjenjivati uobičajene preskriptivističke zahtjeve. Npr. nekim je obrazovanim govornicima uglavnom poznato preskriptivističko pravilo da se u (strogom) standardu prilog *skoro* (izvorno vremenskog značenja – usp. npr. *uskoro*) često izbjegava upotrebljavati u

širenje sasvim je shvatljivo i opravdano te jednako napadanom proširenju značenja prijedloga *preko* (vrijednost koja je *preko 20 kuna* metaforički nadilazi, nalazi se na višem položaju od *20 kuna* konceptualiziranih kao predmeta, usp. konceptualnu metaforu VIŠE JE GORE u Lakoff i Johnson 1980: 17), ali autorski dvojac bi, ako želi biti dosljedan, trebao osuditi i zabraniti *više od* u značenju veće količine. Naravno, onda bi ostali bez ikakve strukture koju bi ponudili kao zamjenu, što pokazuje iznimno važnu jezičnu činjenicu – bez proširenja temeljnih prostornih nema ni drugih, neprostornih značenja, a onda nema niti ljudskoga jezika.

Opačić (2007: 139) te Alerić & Gazdić-Alerić (2013: 279) isto tako potenciraju upotrebu prijedloga *kroz* u prostornom (doslovnom ili prenesenom) značenju. Opačić tako dopušta *provlači se kroz trnje i gledaju mu kroz prste*, Alerići vrlo slično *provukavši se kroz tijesan otvor; kroz gustiš*. Zabranjuju pak vremen-sku upotrebu – “nepravilno” *naći ćemo se kroz mjesec dana* mora prema Alerićima postati *u roku od mjesec dana*, a kod Opačić *doći će kroz dvije minute* svakako treba zamijeniti konstrukcijom *za dvije minute* (iako mnogim govornicima ove dvije konstrukcije nemaju posve jednako značenje¹⁹¹). Složni su i kod izbacivanja tog prijedloga u izražavanju sredstva: nije im dobro *samo kroz rad ostvarit ćete dobre rezultate* nego traže *samo radom ostvarit ćete* (Opačić), odnosno tobože krivo *kroz pjesme je izrazio ljubav* svakako bi trebalo biti *pjesmama je izrazio ljubav* (Alerići).

Teško je ne zapitati se koja je točno motivacija ovih autora. Prazne stranice savjetnikâ koje trebaju ispisati nekim sadržajem, pa makar i besmislenim, ili pak neodoljiva potreba da se u jeziku propisuje, zabranjuje, izbacuje i pošto-poto nešto forsira? Do

značenju ‘zamalo’ pa se onda u vrlo formalnim kontekstima uobičajeno *skoro* pokušava zamjenjivati riječima *zamalo* ili *gotovo* te se npr. *skoro sto ljudi* prekraja u *gotovo sto ljudi*. Međutim, Alerić & Gazdić-Alerić (2013: 260–261) nisu čak ni tu poznatu lektorsku poslasticu, koja se redovno ispravlja, uspjeli kao preskriptivisti usvojiti, nego tvrde, suprotno pravilima koja su naveli, da su izrazi poput *skoro dvije sekunde/dva desetljeća/pola sata* “pravilni” jer zbog *sekunde/desetljeća/sata* misle da je tu tobože riječ o vremenskom prilogu *skoro* (koji su definirali i kao ‘u bliskoj budućnosti’). Naravno, *skoro/gotovo* u *skoro/gotovo dva sata* modificira količinu (kao i u npr. *skoro/gotovo dvadeset zemalja*, nevažno je što se cijeli izraz odnosi na vremenski period).

191 Tako će *za dvije minute* značiti ‘točno nakon isteka dvije minute’ a *kroz dvije minute* će značiti ‘u razdoblju od sljedeće dvije minute, ali ne nužno nakon isteka čitave dvije minute’.

proširenja značenja od ‘prostora’ do ‘sredstva’ dolazi usporedbom s fizičkim iskustvom u izvanjezičnom svijetu – postizanje nekog apstraktnog cilja (*izražavanje ljubavi, dobri rezultati*) metaforički se tumači kao kretanje prema fizičkom cilju. Prostor kojim se pritom treba kretati metaforički postaje sredstvo kojim se taj cilj postiže (npr. *kroz rad/kroz pjesme*) – vidi Lee 2001: 39–43 za detaljan prikaz tih mehanizama. To nam pokazuje da je upotreba prijedloga *kroz* u prenesenom značenju u potpunosti jezično očekivana i “pravilna”.

Jednako se tako značenje može proširiti i na vremensko, što je u vezi s ljudskim predočavanjem vremena kao prostora, pri čemu se protok vremena doživljava kao kretanje kroz prostor (vidi Lee 2001: 45–47 za detaljan prikaz, a usp. i vremenske linije kojima se prikazuju povijesni događaji). U navedenim proširenim značenjima prijedloga *kroz* nema dakle ništa “lošeg” (Opačić) i ničega što “nije pravilno” (Alerić)¹⁹². Loše, nepravilne i neosnovane su jedino njihove pseudoanalize i oštre granice koje povlače tamo gdje im nema mjesta. Nijedan standardni varijetet, pa tako niti hrvatski, ne može profitirati od protivljenja uobičajenim ljudskim kognitivnim mehanizmima. Naravno, ne treba niti spominjati da problemâ u prenošenju poruke kroz navedene izraze nema ni u naznakama, ali sigurno i neometano prenošenje poruke odavno je tek blijeda floskula u čije ime jezični savjetnici provode neumjesne zahvate na jezičnoj građi.

Zaslijepljeni doslovnošću i monosemonimijom, Alerić i Gazdić-Alerić (2013: 262–263) inzistiraju na strogoj razlici prijedeva *posljednji* i *zadnji* jer prema njima *posljednji*

ima vremensko značenje, odnosno znači *onaj koji dolazi poslije svih*, značenje koje je suprotno od *prvi*

a *zadnji*

192 S tim da upotreba *kroz* + akuzativ (umjesto instrumentala) u značenju sredstva i nije neka novost u jeziku. Najraniji se takav primjer u ARj bilježi još iz 1561. godine, a takva upotreba nije smetala npr. ni Ivanu Gunduliću (*O vjetri milosni, ah dali ganu vas kroz plač svoj žalosni od tužba lijepijeh glas?*). Naravno, jeziku ne treba potvrda jednog Gundulića – naš suvremeni jezik nije ništa manje vrijedan od Gundulićeva – no zgodno je preskriptiviste prokazati i na njihovu terenu s obzirom da se nominalno kunu u “jezik dobrih pisaca” i “tradiciju”.

ima prostorno značenje, odnosno znači *onaj koji je odzada, straga, strana*, značenje koje je suprotno rednom broju *prvi*.

Iako je već i po njihovom objašnjenju značenja (“suprotno od *prvi*” nesuvislo se kontrastira sa “suprotno rednom broju *prvi*”) jasno da, unatoč nastojanju autorâ da se ovi pridjevi semantički razgraniče s obzirom na njihovu tvorbu/etimologiju (*posljednji* ~ *slijediti*, *zadnji* ~ *-zada*), oštra granica između ta dva značenja ne može postojati (kao što, kako smo već vidjeli, uopće ne može postojati oštra granica između prostornih i vremenskih značenja), autore to nije briga. Kao ogledni primjer te razlike daju rečenicu *U banku je stigao posljednji i stao zadnji u red*. Već u tom, odabranom primjeru vidi se da autori mehanički i pogrešno provode vlastito pravilo te se u uzburkanom semantičkom moru hvataju za riječ *red*, koja bi trebala garantirati prostorno značenje i “pravilnu” upotrebu pridjeva *zadnji*. Međutim, u rečenici *stao je zadnji u red* pridjev *zadnji* također ima vremensko značenje, u smislu ‘došao je najkasnije’. Onaj tko je u banku stigao *posljednji* u red je također stao *posljednji*, vremenski, a eventualno može, prostorno govoreći, *biti zadnji u redu* (makar nema razloga da se i u zadnjem slučaju progoni *posljednji*). Preklapanje prostornog i vremenskog značenja je neizbježno, ali to nije nikakav problem koji bi trebalo “rješavati” propisivanjem. Kao i kod drugih “savjeta”, problema u komunikaciji nema nego ga se opet izmišlja. Autori u *Zadacima* nepravilnima proglašavaju sasvim legitimne rečenice *kasno u noći prebacili su zadnjeg člana posade – kapetana; podatke je zapisivao i prikupljao zadnjih 20 godina života, zadnjih godina često je viđen u njezinu društvu*. S druge strane, ne valja im rečenica *pjesnik je posljednji stih u pjesmi ispisao vlastitom krvlju* jer vjerojatno zamišljaju napisan tekst i stoga prostorno značenje, zanemarujući činjenicu da ono što je *zadnje* u pismu bude i *posljednje* napisano i *posljednje* izgovoreno u vremenu i da tu oštrih rezova nema i ne treba biti. Za prosječnog govornika *posljednji* je jednostavno u velikom broju slučajeva formalni ekvivalent pridjeva *zadnji* i nikakve zabune neće biti ako se velikodušno “dopusti” govornicima da koriste jezik po svojim pravilima (a to su *također* pravila, a ne raspašoj) i prestane inzistirati na neprirodnim i neodrživim kontrastima. Da je kod dotične tobožnje

semantičke opozicije riječ o tvorbeno-kvazietimološkoj preskriptivističkoj konstrukciji, jasno je i po tome što se npr. riječ *zadnji* od najranijih vremena javlja i u značenju *zadnji u vremenu*, kako lijepo piše u Akademijinu rječniku. Tako npr. stoljećima prije Alerićâ, Bartol Kašić spominje *najzadnja godišta od njegova života*, a Jerolim Kavanjin upotrebljava izraz *zadnjih lita*.

Protivljenje prenesenim značenjima se nastavlja:

U nas se već dugo kreće i ono što ne ide uz glagole kretanja, što se, dakle, fizički ne miče. Tako nam kreće emisija, prodaja školskih knjiga, školska godina, otkup ambalaže, javna rasprava i što sve ne. U svim ovim slučajevima bolje je upotrijebiti glagol *početi/počinjati: počinje nova emisija; počela je prodaja školskih knjiga jer će za koji dan početi i nova školska godina; počela je javna rasprava (ili: otvorili smo javnu raspravu)*. (Opačić 2009a: 158)¹⁹³

No naša dobra preskriptivistica nije napomenula da “već dugo” doista jest poprilično dugo. Npr. preneseno značenje glagola *krenuti* (u značenju ‘početi’) javlja se već kod Jerolima Kavanjina (1641–1714), koji piše *Kad pomrčaj njegov [sunca] krenu* (ARj). Hoćemo li, dakle, i Kavanjina lektorirati (pri čemu ne pokušavamo “pravdati” neki izraz time što su ga upotrebljavali “stari pisci” – to je potpuno irelevantno – nego ukazati na rupe u samoj preskriptivističkoj ideologiji)? Osim toga, ako javna rasprava ne može *krenuti*, može li se *otvoriti* (s obzirom da nije kutija)? Zašto su neka prenesena značenja dobra a druga ne? Isti se savjet ponavlja i u Ham, Mlikota, Baraban & Orlić 2014 (: 82) uz obrazloženje da školska godina, nastava, sezona skijanja i sl. ne može *krenuti* jer te sintagme “ne znače što pokretljivo”, ne miču se, premda je sasvim jasno da se odvijanje radnje i procesa mogu sasvim očekivano doživljavati kao kretanje kroz prostor (usp. *pokrenuli smo promjene; došli smo do kraja emisije*). S druge strane, tragikomično je kako na istom mjestu preskriptivist upada u vlastitu zamku, potpuno nesvjestan vlastite nedosljednosti. Tako unutar iste natuknice nalazimo “pozitivan” primjer upotrebe povratnog glagola *kretati se* kojim se izriče raspon, kao u

primjeru *Cijene se kreću od 500 kn do 1500 kn*. Kako je odjednom to apstraktno kretanje u redu? Ta cijene nisu ljudi da bi nekamo išle? Navodi se i primjer rečenice *Krećem se u društvu slikara* (2014: 82), gdje također odjednom nedoslovno značenje autorima ne smeta iako se u društvu slikara može kretati i (npr. tako da se sjedi na kavi) bez kretanja po prostoru. Ne bi li trebalo ispraviti takvo “pogrešno” izražavanje?

Posve je pak nevjerojatan prigovor da bi se trebalo reći *televizor* umjesto *televizija* (jer da je to samo ustanova):

televizija, televizor – Danas vjerojatno opada broj onih koji bi ove dvije riječi zamijenili. Naravno, ne tvrdim da danas takvih ljudi više nema, jer i danas ljudi govore: To smo vidjeli na *televiziji* (misleći pritom na *televizijski ekran*, a ne na ustanovu) (...) (Opačić 2009a: 208–209)

Riječ *televizija*, osim institucije, naravno, znači i ‘televizijski program’, pa će mnogi govornici sasvim lijepo razlikovati *vidio sam taj film na televiziji* i *vidim taj CD na televizoru*.

Osim očajavanja zbog upotrebe anglizma *face-lifting*, autorica ne može preći ni preko metaforičke upotrebe tog termina u značenju renoviranja (građevine) pa kaže:

Što od svega toga treba zapuštenom ribljem restoranu ili bordelu? Kakav će se to *face-lifting* raditi na zidovima? Koliko znam, zidove su dosad “tretirali” soboslikari i ličioci, a ne plastični kirurzi. (Opačić 2006: 51)

No već u istom odlomku vraća se glas razuma, pa ostaje opet “samo” kritika uvođenja anglizama:

Engleska sintagma doduše *figurativno* može značiti i *renoviranje*, no zar nam za takve zidarsko-ličilačke i ostale obrtničke radove, uz tolike dobre hrvatske riječi, treba i taj jezični uvoz?!

Doduše, riječ *figurativno* u kurzivu čini se da implicira ipak neko negodovanje prema figurativnim, metaforičkim, kreativnim upotrebama jezika, za razliku od plemenitih, prvorazrednih doslovnih značenja.

U sportskom žargonu se ponekad kaže da je došlo do poravnanja rezultata (što se često smatra srbizmom, Brodnjak 1992: 413), no s obzirom da se glagolu *poravnati* dopušta samo doslovno značenje ‘učiniti ravnim’ pa

Poravnanje ostavimo onima koji održavaju travnjak ili odvjeticima (Opačić 2009a: 84)

ne preostaje nam ništa drugo nego da se odrekemo sposobnosti našeg uma da od jednostavnijih, konkretnih razina stvara složenije, apstraktne koncepte i misli na način specifičan za njegovu vrstu i tako se svedemo na funkcioniranje nekih jednostavnijih oblika života.

Poseban primjer iracionalnog protivljenja nedoslovnim značenjima riječi vidi se u slučajevima poput onoga gdje se vezniku *da* u rečenicama s kondicionalom dopušta isključivo namjerno značenje pa se umjesto rečenicâ poput *Otišao je na liječenje da bi tamo i umro* preporuča *Otišao je na liječenje i tamo umro* (Frančić, Hudeček & Mihaljević 2005: 158, 159)¹⁹⁴. Osim što nema baš nikakvog razloga da se prva upotreba proskribira, u ovakvim se “savjetima” ne vodi računa ni o tome da između dotične dvije rečenice postoji razlika u značenju i konotacijama, čijom se nasilnom eliminacijom postiže samo osiromašenje izražajnih mogućnosti. Preporučena zamjena u obliku sastavne rečenice označava samo kronološku susljednost dviju radnji, dok rečenica s namjernim veznikom u svoje vremensko značenje uključuje i neočekivanost ishoda izrečene radnje. Uzgred budi rečeno, takav pomak u značenju izvorno namjernih veznika nije neobičan ni u drugim jezicima (engleski, portugalski itd.). To što su one nekima nezgodne za analizu jer se ne uklapaju u unaprijed zadane obrasce, to je već druga stvar, ali neodobravanje postojanja složenih koncepata (deriviranih iz jednostavnijih) nasilje je nad jezikom i zdravim razumom. Nije problem jezika ili govornikâ ako neku jezičnu pojavu neki jezikoslovci zasad nisu stavili u kućicu. Neprihvatljivo je stoga tražiti da se poništi realna jezična struktura jer je odre-

194 Usp. i Nikić-Ivanišević, Opačić & Zlatar (2004: 100) te Opačić (2009a: 40–41) za klasifikaciju te strukture kao nepravilne.

deni jezikoslovci ne znaju klasificirati, čime se pitanje *jezičnog opisa* posve neosnovano prikazuje kao problem *jezične upotrebe*, i to uz brisanje/unišćavanje građe. Istovjetan postupak u drugim područjima znanosti bio bi uništavanje umjetnina za koje još nije određen umjetnički pravac kojem bi pripadale ili ubijanje novootkrivenih etničkih skupina u teško dostupnim dijelovima planeta za koje još nemamo naziva. Mišljenje o toj strukturi s vremenom je promijenila čak i jedna od autorica prethodnog savjeta. Pet godina kasnije, preispitujući sintaktički status takvih rečenica, Hudeček & Vukojević (2010: 94) ustvrđuju sljedeće:

“Zanimljivo je da se nitko ne pita nije li možda u razredbi rečenica potrebno otvoriti mjesto takvim rečenicama. U prilog takvu razmišljanju govori i činjenica da se uvidom u korpus hrvatskog književnog jezika koji je dostupan na mrežnim stranicama Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje pokazuje da su te rečenice iznimno česte te da rješavanje njihova statusa u standardnome jeziku normativnom diskvalifikacijom nije dobro rješenje.”

Ovog se puta s autorima možemo samo složiti.

Slično prošlom primjeru, Hudeček, Mihaljević & Vukojević (2010: 82) prednost daju sintagmi *raditi u institutu* pred *raditi na institutu* jer

Uporaba toga prijedloga posljedica je pogrešne analogije s imenicama *fakultet, škola* itd. uz koje je uobičajena uporaba prijedloga *na*.

Kao prvo, u lingvistici je, kako smo vidjeli, pojam “pogrešna analogija” prepoznata kao preskriptivizam – analogija je analogija i do nje dolazi kada se neke dvije pojave mogu na neki način povezati. S obzirom da tu nikad nije riječ o povezivanju na osnovi nekakve kvaziučene etimologizacije ili znanstvene analize, ne može se govoriti o pogrešnim i nepogrešnim analogijama¹⁹⁵. Pitanje je, doduše, zašto bi tu uopće bila riječ i o kakvoj analogiji i po čemu

195 “Prvi jezikoslovci nisu shvatili prirodu fenomena analogije (...). Svaki otklon od uspostavljenog reda za njih je nepravilnost, kršenje idealnog oblika. Do tog je došlo zbog iluzije svojstvene tom razdoblju kad su u prvobitnom stanju jezika vidjeli nešto više i savršeno, a da se pritom nisu zapitali je li prije tog stanja postojalo neko drugo. Svaka

bi riječ *institut* bila različita od riječi *fakultet, škola, zavod...*? Ako se kaže (i) *raditi na institutu* – a kaže se – i ako je takva upotreba posve u skladu s drugim takvim primjerima u jeziku – a jest – čemu onda ovakvi savjeti? I prijedlog *u* i prijedlog *na* imaju više različitih upotreba i značenja i propisivanje “ispravnih” je potpuno promašeno.

Nesuvislo i proizvoljno jezično cjepidlačenje, u kombinaciji s nerazumnim protivljenjem metonimijama i konzervativizmom (“sve što se nije govorilo dok sam ja bila mlada je užas”), ponekad dovodi do potpuno nevjerojatnih konačnih “zaključaka”:

Ne znam što nedostaje glagolima *pisati, stvoriti, napraviti* i sl. kad se danas sve češće čuje i vidi: *aranžman za tu i tu pjesmu potpisuje X.Y., režiju potpisuje, scenografiju potpisuje, knjigu potpisuje X.Y.* Zna se što znači glagol *potpisati/potpisivati*: staviti/stavljati svoj potpis na nešto, primiti obveze potvrđene tim potpisom. Pretpostavljam da su autori aranžmana, režije, scenografije, knjige zapravo napisali (stvorili) svoja djela, a ne samo (gotova) potpisali. Naravno, književnici mogu i potpisivati primjerke svojega djela u knjižari ili prostoriji gdje se njihova knjiga predstavlja publici, no oni tada potpisuju već gotovu knjigu. Ovakav put vodi u leksički redukcionizam, tj. opće siromaštvo, a dalekosežnije znači put u gubitak vlastita jezika, što se neće dogoditi zbog pritiska “izvana”, nego ćemo za to biti krivi isključivo mi sami. (Opačić 2005: 556)

Dakle, tu polazimo od prigovora uobičajenim metonimijskim procesima pomoću kojih nastaju izrazi tipa *potpisati pjesmu* u smislu ‘biti autor pjesme/napisati pjesmu’, zbog toga što se autorstvo obično naznačuje potpisom. Takav izraz može nekome smetati na stilskoj razini, primjerice ako se počne često upotrebljavati u određenim kontekstima, no to ne znači da takvo proizvoljno mišljenje treba nametati drugima, pogotovo ne osuđujući kognitivne procese koji su temelj ovakvih proširenja značenja. Dakle, nema ništa sporno u metonimijskim izrazima poput *režiju potpisuje* (za razliku od valjda predloženog i nepostojećeg ***režiju je stvorio*). Metonimičnost je jedna od osnovnih karakteristika svakog jezika i neprestano se odražava u jeziku.

sloboda koja bi se uzela bila je za njih odstupanje od pravila, anomalija.” (De Saussure 1916/2000: 241)

To nema apsolutno nikakve veze s “leksičkim redukcionizmom”, a sasvim sigurno neće dovesti do “gubitka vlastita jezika”. Jezici nestaju zbog nestanka govornikâ koji su njime govorili ili nestanka potrebe/okolnosti kod govornikâ da nastave govoriti svojim jezikom, a ne zbog metonimije. Upravo suprotno, nestanak metonimičnosti i metaforičnosti, kada bi se to teoretski moglo postići, bili bi puno problematičniji za jezik i komunikaciju. Kako kaže Edward Sapir (1921/2013: 68):

Bilo bi nemoguće da neki jezik izrazi svaku konkretnu zamisao neovisnom riječju ili korijenskim elementom. Konkretnost je iskustva beskonačna, resursi su i najbogatijega jezika strogo ograničeni. Jezik mora prisilno svrstati bezbrojne pojmove u rubrike nekih temeljnih pojmova upotrebljavajući druge konkretne zamisli kao funkcionalne posredovatelje.

Katkada se pak preskriptivisti nasumično odlučuju koja im se metafora ili metonimija više sviđa pa tako Nives Opačić više voli metaforu *osvojiti medalju* od metonimijâ *uzeti/odnijeti medalju*:

Osvojiti/osvajati sasvim su dobri hrvatski glagoli, ali – usprkos svojem značenju (1. zauzeti čiji teritorij, 2. pronaći neotkrivene ili malo poznate predjele, 3. popeti se na vrh najviših planina, 4. spustiti se u velike dubine, 5. postići izvanredne rezultate u sportu, 6. uspjeti u udvaranju ženama, 7. ovladati radnim procesom i tehnologijom) – počinju ustupati pred nepreciznijima. To su *uzeti* i *odnijeti*: “Uzeo je zlato na 200 m leđno.” “Janica Kostelić uzela je tri zlatne medalje na Svjetskom prvenstvu u skijanju u St. Moritzu 2003.” “Već dugo nije uzela Grand Slam, od US Opena 2002.” “Odnijeli su pobjedu.” *Osvojiti* i *pobijediti* neprijeporno su bolja rješenja od *uzeti* i *odnijeti*, kojima se ionako široka značenjska polja nepotrebno još proširuju, a preciznost se gubi. (Opačić 2005: 556)

Nema apsolutno nijednog razloga zašto bi jedna od rečenih fraza bila bolja od drugih ili zašto bi *uzimanje* bilo “nepreciznije” od *osvajanja*. Fraza *uzeti/odnijeti medalju* je jednako precizna i jasna kao i *osvojiti medalju* (ili *dobiti medalju* i sl.). Svi govornici razumiju od čemu je riječ. Osim toga, i izrazi *osvojiti/dobiti medalju* također su prenesenog značenja jer se zapravo misli na ‘sudjelovanje u sportskom natjecanju i ostvarivanje jednog od prva

tri mjesta kao rezultata' – nije da netko doslovno (s vojskom) *osvaja* medalju ili da je *dobivanje* predmeta ključno (medalja se dobiva kao *posljedica* ostvarivanja jednog od prva tri mjesta). Lingvistički se ne može govoriti o “nepotrebnom” širenju značenja, “nepotrebnim” značenjima ili “boljim” i “lošijim” frazama. Značenja riječi i fraza su fleksibilna, neprestano se mijenjaju, gube i nastaju nova. To je jedna od osnovnih karakteristika jezika od samih početaka jezika i događa se u svim jezicima. Stoga ovakvi proizvoljni prigovori ne stoje.

U poznatoj preskriptivističkoj mehanicističkoj maniri Alerić & Gazdić-Alerić (2013: 98–99) navode nasumičnu listu glagolâ i njihovih jedinih “dopuštenih” značenja. Naime, smatraju da je odstupanjem od tih značenja moguće “prenijeti drugačiji sadržaj od onog koji smo htjeli”, a to odobravaju samo “u pjesničkom jeziku”. Među navedenim glagolima tu su *upaliti* (‘učiniti da što počne gorjeti, zapaliti’), *uključiti* (‘staviti u upotrebu, učiniti da radi’), *ugasiti* (‘učiniti da vatra ili plamen prestane gorjeti’), *isključiti* (‘prekinuti upotrebu, učiniti da ne radi’), *obuci* (‘odjenuti se, staviti odjeću’), *obuti* (‘navući na noge, nazuti’), *smanjiti* (‘učiniti nekoga/nešto manjim’) i *utišati, stišati* (‘smanjiti buku’). Nakon što su popisali “legitimna” značenja, autori kreću u čistku svakodnevnih (a njima nepoćudnih), često metaforičkih, izraza. Iako se na drugim mjestima bune protiv redundancije, ne valja im *Smanji televizor!* nego samo potpuno usiljeno i nepotrebno opisivanje navedene radnje, *Stišaj zvuk na televizoru!*, da se koji jadni govornik ne bi slučajno zabunio i krenuo tražiti način kako fizički učiniti televizor manjim. Računalo ili televizor se nikako ne smije *upaliti* jer nije zgodno da se u kući igramo otvorenom vatrom, treba ga, dakle, *uključiti* (iako to mi ostali, neuki puk, obično upotrebljavamo u značenju ‘uključiti u struju’, unatoč tome što tu nema nikakvog ključa). Ne smije ih se niti *ugasiti* jer ćemo, pretpostavljamo, smočiti pòd – te uređaje treba samo *isključiti* (iako, opet, “neukima” – dakle, praktički svim govornicima – to znači ‘isključiti iz struje’). Zanima nas kako dotični autori postupaju s automobilom – *pale* li auto ili ga pak jedini *uključuju* jer *upaliti auto* znači ‘učiniti da automobil počne gorjeti’? Ne odgovara im niti *Obuci cipele!* nego isključivo *Obuj cipele!*, vjerojatno jer su im poznati mnogi nesretni slučajevi u kojima su dobronamjerni

primatelji prve poruke cipele stavljali na uši, ruke i ramena, pokušavajući udovoljiti neobičnom zahtjevu¹⁹⁶. Naravno, većinu “nepravilnih” značenja spomenutih riječi možemo vrlo lako naći u suvremenim rječnicima standardnog dijalekta. Nije jasno zašto ih autori nisu konzultirali prije davanja tako neobičnih “savjeta” ako već ne vjeruju tome kako svi mi govorimo.

Navedeni primjeri vrlo dobro ocrtavaju preskriptivističku bezumnost i potpuno ignoriranje temeljnih i nužnih principa metaforizacije u jeziku¹⁹⁷. Iako ne može doći ni do kakvih zabuna u prijenosu poruke, autori zabranjuju sasvim uobičajena značenja i umjesto njih nude nepotrebno opisne (*stišaj zvuk na televizoru*), ili pak sasvim pogrešne zamjene – *uključiti* televizor/računalo (‘uključiti u struju’) nije isto što i *upaliti* ga (‘omogućiti prikaz programa’), a isto vrijedi i za *isključiti* prema *ugasiti*. Dapače, njihove predložene zamjene izazivaju zabune i remete glatko komuniciranje – umjesto uobičajenog izraza zagovara se neekonomično opisivanje radnje i značenje koje ne odgovara traženome.

Naposljetku, kao zanimljiv možemo spomenuti slučaj rada Matas Ivanković 2014, koji se vrlo detaljno bavi prostornim i vremenskim prijedložnim značenjima. Nažalost, unatoč tome istraživačica ne upućuje nikakvu kritiku preskriptivističkim dogmama i zabranama pojedinih značenja i upotreba (: 50, 56, 64, 134, 178), čak ni u onim primjerima u kojima jasno uočava povezanost fizičkog i nefizičkog značenja. Štoviše, ponekad se čini i da sama zagovara preskriptivističke šizoglosične poglede na trivijalnu formalnu varijaciju (: 135) iako bi, ako ništa drugo a ono zbog naravi svoga rada, trebala biti svjesna da je to znanstveno neopravdano. To je samo pokazatelj toga kako se preskriptivizam vrlo lako može pojavljivati i u nominalno deskriptivnim proučavanjima jezika.

- 196 Kod *obući* umjesto *obuti* nije riječ o metafori, kao u prethodnim primjerima, nego o zamjeni glagola *obuti* širenjem značenja glagola *obući* u nekim govorima, npr. u Zagrebu (analogijom prema *obući majicu* dobivamo i *obući cipele* umjesto starijeg *obuti cipele*).
- 197 Kontinuum prenesenog značenja tipa *paliti vatru* > *paliti svjetiljku* > *paliti svjetlo* > *paliti struju* > *paliti električne aparate* i sl. vrlo je lako razumjeti.

Ideologija logike i simetričnosti

*Na nesreću, ili nasreću,
nijedan jezik nije tiranski dosljedan.*

Sve gramatike “cure”.

(Sapir 1921/2013: 37)

Kao i kod potpuno neshvatljivog protivljenja metaforici i metonimici, jezična pedanterija dolazi do izražaja i kod kvazilogičkih razmatranja o jeziku, pri čemu dolazi do kritiziranja nasumce izabranih jezičnih pojava na osnovi nesuvislih i često potpuno smiješnih “logičkih” stavova o jeziku. U potrazi za “krivim” strukturama i značenjima, preskriptivisti se često oslanjaju na vlastiti intuitivni doživljaj o tome što bi trebalo biti “logično” i “simetrično” u jeziku, a što bi kao nelogično i nesimetrično trebalo “ispraviti”¹⁹⁸. Pa ipak, znamo da nečiji intuitivni doživljaj nije isto što i znanstvena metoda. Ako zamislimo da ne znamo ništa o fizici i gravitaciji, onda nam se može činiti logičnim da je Zemlja ravna ploča jer, kad bi bila okrugla, ljudi s nama suprotne strane zemljine polutke odletjeli bi u svemir. Slično je i s jezikom – ako ne poznajemo znanstvene metode opisa jezika i znanstvene spoznaje o tome kako funkcionira jezični sustav, onda nam svakakve ideje mogu pasti na pamet. Ovdje se kao izrazito čest problem javlja nerazumijevanje principa kompozicionalnosti značenja na rečeničnoj razini, pri čemu preskriptivist očekuje da se neka višečlana konstrukcija sastoji od običnog zbroja doslovnih i osnovnih značenja riječi. Jedan primjer takvog kvazilogičkog zaključivanja vidimo u sljedećem prigovoru:

Tako slušamo da je *takav proračun daleko bliži našim mogućnostima* i sl. No riječi *daleko* i *bliže* smisleno se sukobljuju. Stoga je bolje reći da je *takav proračun mnogo bliži našim mogućnostima*. (Opačić 2009a: 124)

198 Za primjer iz anglofonog preskriptivizma usp. npr. Cheshire 1998.

Ispada tako da se ne može reći *daleko bliže*¹⁹⁹ jer su tu tobože potiru izvorno značenje riječi *daleko* i značenje riječi *bliže*. Kada bi riječ *daleko* imala samo svoje osnovno, prostorno značenje, onda bi sintagma *daleko* bolje značila da je ‘nešto bolje u daljini’, a takva se interpretacija jednostavno ne javlja u ovakvim slučajevima jer je *daleko* u svakom od prethodno navedenih primjera upotrijebljen u prenesenom značenju, kao intenzifikator. Slično tome, postoje i “nelogični” izrazi kao *strašno dobro*, kao što i pri-djev *određen* može značiti ‘neki’ (*imali smo određenih problema*)? Takva su kompleksna značenja svakom izvornom govorniku jasna i nitko nema problemâ s njihovom interpretacijom. Ne bi ih imali ni preskriptivisti kad svoje “bavljenje jezikom” ne bi svodili na besmislene pseudologičke doskočice. Zanimljivo je da u sljedećoj natuknici Opačić (*ibid.*), za primjer *daleko bolje*, navodi drugi razlog neprihvatanja te konstrukcije:

Prilog *daleko* uz komparative upotrebljava se prema latinskom i njemačkom. Umjesto toga, bolje je reći: *mnogo* bolje, *kudikamo* bolje.

U jezičnim savjetima možemo saznati i da se otpad može samo odlagati, ne i zbrinjavati, uz sljedeći “uvid”:

Zar i otpadu tepamo kao kućnom ljubimcu? (Opačić 2009a: 142)

Zbrinjavaju se, dakle, samo živa bića? Ovdje opet možemo vidjeti kako preskriptivisti ne žele prihvatiti činjenicu da jedna riječ obično nema samo jedno značenje i opet smo potaknuti zapitati se kako bi to točno ovakav preskriptivistički način razmišljanja poboljšao komunikaciju? Očito nikako, jer bi je učinio krutom, nefleksibilnom, neekspresivnom: jednostavno neodrživom.

Sličan slučaj kvazilogičkih analiza je traženje simetričnosti (“pogrešne analogije”) u jeziku pa se tvrdi da, analogno prijedloznom izrazu *daleko od Zagreba*, ni *nedaleko* ne može biti bez *od* kao u “nepravilnom” *nedaleko Zagreba*:

199 Preskriptivistice Lektorske bilježnice (LB 2011: 41) traže odbacivanje takvoga *daleko* i u drugim primjerima, npr. žele da se kaže *kudikamo jeftiniji* od *daleko jeftiniji* (kao da *kud-i-kamo* ne nastaje slaganjem izvorno prostornih priloga).

Zašto onda za isti odnos, samo zanižkan, ne vrijede ista pravila? Naravno da vrijede, samo to još nije svima ušlo u glavu. (Opačić 2009a: 131)²⁰⁰

Zanimljivo je da se ipak ne prosvjeduje protiv toga što se kaže *daleko od Zagreba* ali *blizu Zagreba* (a ne ***blizu od Zagreba*). Gdje nestade logika i dosljednost? Takva dosljednost jeziku nije potrebna, pa je zato i nema. Usprkos ideologiji simetrije, jezik nije jednoobrazni monolitni sustav, savršeno simetričan, i ne treba ga tjerati da takav postane jer, osim što to ne bi bilo moguće, od toga ne bi bilo niti ikakve koristi. Najtragičnije je od svega što si preskriptivisti daju za pravo da nasumično odabiru primjere, uoče obrazac i potom tvrde kako je riječ o beziznimnom “pravilu”. Kakvog ima smisla uopće uzimati ikoji obrazac u jeziku kao relevantan, ako neki drugi, jednako tako potvrđen jezični obrazac, nije relevantan? Sâm preskriptivistički postupak je nelogičan.

To se vidi i u već spominjanom proskribiranju konstrukcije *u vezi* + genitiv, koja se često javlja umjesto *u vezi* + *s* + instrumental. Tobožnja ispravnost samo ove druge tumači se temeljnim značenjem riječi *veza* i pokušava se ukazati na “nelogičnost” prve analogijom s primjerom *biti u vezi s Višnjom*: ako je ***biti u vezi Višnje* negramatično u značenju odnosa s osobom, zaključuje se da je i *u vezi otkupa stana* pogrešno (Ham, Mlikota, Baraban & Orlić 2014: 158). Očajnički su to pokušaji iznalaženja opravdanja za izgon najnormalnijih struktura, a metodom mehaničkog dekomponiranja i zbrajanja temeljnih značenja određenih sintaktičkih sklopova, i opetovanim inzistiranjem na jednoobraznosti, što nije valjan znanstveni postupak. Sintagma *u vezi* ne može se gledati na isti način u primjeru *biti s nekim u vezi* i u primjeru *u vezi s tim/u vezi toga* – u drugom se slučaju gramatikalizirano *u vezi čega* tretira kao složeni prijedlog (= *glede, oko*) pa je onda sasvim razumljivo da se može reći *javio sam mu se u vezi stana*, kao što se kaže i *javio sam mu se oko stana*, dok je u prvom slučaju riječ o frazeologiziranom izrazu koji u navedenom primjeru označava ljubavni odnos (i, naravno, ne može se zamijeniti prijedlogom *glede*).

200 Usp. takvu “analizu” i ranije u Nikić-Ivanišević, Opačić & Zlatar 2004: 86 i Ham, Mlikota, Baraban & Orlić 2014: 102.

Zato što postoje superlativi pozitivnih i negativnih značenja, npr. *najbolji* i *najgori*, samostalna upotreba riječi *naj* navodno nije moguća (kako nije kad se upotrebljava?) jer se “ne zna” na što se misli, pa stih popularne pjesme *Ti si mi bila u svemu naj, naj, naj* govornike navodno zbunjuje:

Svi razumijemo da *naj* znači najveću mjeru onoga što izražava pozitiv, no kada ga nema, upravo netom izložen primjer pokazuje svu nedorečenost uporabe formanta *naj* kao samostalnoga. Ne znamo, naime, je li opjevana osoba bila pjevaču najbolja, najgora, najodurnija, najdosadnija, najblesavija itd. (Opačić 2009a: 126)

Kako je lingvistika ipak empirijska znanost, postoji mogućnost da se tvrdnje da se nešto ne razumije, ako već ne vjerujemo svojem jezičnom osjećaju izvornoga govornika, provjere – tako da se npr. napravi istraživanje i da se govornike pita razumiju li što nam rečena pjesma poručuje. Dakako, preskriptivistima takvo što neće pasti na pamet. Samostalna upotreba morfema *naj* uvijek je pozitivno konotirana i ne radi se ni o kakvoj “nedorečenosti”, što je jasno svim govornicima, uključujući i autoricu prigovora (koja se samo gradi nevježom). Primjer je zanimljiv iz još dva razloga. Prvi je taj što autorica opet zagovara mehanički, telementacijski model komunikacije: ako nešto nije eksplicirano, onda se ne može ni shvatiti (a opet je svima sve jasno). Drugi je taj što autorica kritizira poeziju/stihove/pjesmu. Premda umjetničke domene preskriptivisti obično ne diraju, ovdje se pokazuje da ipak nitko nije siguran od ispravljanja.

U sljedećem primjeru, o sintagmi *plodna voda*, vidi se uobičajena nepredvidivost tvorbe (Kroeger 2005: 250–253). Iako se može reći i *plodova voda*, izraz *plodna voda* uvriježen je termin i među laicima i stručnjacima i nema ga potrebe zamjenjivati kao što se sugerira u *Hrvatskim jezičnim savjetima* (Ham, Mlikota, Baraban & Orlić 2014: 110). Iako *plodna njava* daje plod, kod *plodne vode* značenje je drugačije, *plodna voda* pripada plodu, nalazi se uz plod. Zašto je tako? Zato što metonimija kao lingvistička činjenica dopušta sva značenja koja se mogu podvesti pod “ima neke veze s” (‘daje plod’, ‘nalazi se uz plod’ itd.), a monosemonimija (neostvariva i nemoguća ideja da jednom značenju treba

odgovarati samo jedan izraz) je neznanstvena preskriptivistička ideologija. *Plodna voda* je termin za koji će svatko znati točno na što se odnosi i kvazilogička razmatranja oko toga što bi tu bilo “bolje” ili “pravilnije” su nepotrebna. Kaže se onako kako se kaže – na lingvistima je da to analiziraju, a ne da ljudima govore kako bi “trebali” govoriti.

Alerić i Gazdić-Alerić (2013: 308–309) inzistiraju na još jednom usiljenom pravilu, a pritom u ponuđenim primjerima opet pokazuju da ni sami ne mogu pratiti svoje prohtjeve. Naime, veznik *ukoliko* priznaju samo kao veznik poredbenih rečenica²⁰¹ i uvjetuju njegovu pravilnu upotrebu obaveznim korištenjem priloga *utoliko* u glavnoj rečenici. Ukratko, proizvoljnim preskriptivističkim paralelizmom oni tvrde da ne može ići *ukoliko* ako paralelno i simetrično ne dolazi i *utoliko*. Pritom je naravno na preskriptivističkom udaru druga, u suvremenom jeziku u pisano-formalnoj komunikaciji iznimno proširena struktura, a to je samostalna upotreba veznika *ukoliko* kao veznika pogodbenih rečenica, npr. *ukoliko dođeš na vrijeme, stići ćemo na trajekt*. Takva je upotreba prema autorskom dvojcu “nepravilna” i mora se svakako zamijeniti rečenicom *ako dođeš na vrijeme, stići ćemo na trajekt*. Budući da su rečenice s uparenima *ukoliko* – *utoliko* danas prilično rijetke, a veznik *ukoliko* sasvim dobro funkcionira kao pogodbeni veznik u formalnijem stilu, nije jasno u čemu je zapravo problem – osim neosnovanih ideologija tradicije i simetrije. Da stvar bude gora, sami autori ne znaju sa sigurnošću ponuditi ovjerenu poredbenu rečenicu s *ukoliko* – *utoliko*. Ogledni primjer im je *Ukoliko krenemo na vrijeme, utoliko ćemo na vrijeme i stići*, što je izricanje pogodbe (‘ako krenemo..., onda ćemo na vrijeme i stići...’) a ne poredbe (**u mjeri u kojoj krenemo na vrijeme na vrijeme ćemo i stići’), u što autori mehanički uguravaju *utoliko* u glavnu rečenicu kako bi zadovoljili svoje pravilo pa dobivaju rečenicu sumnjive ovjerenosti. I drugi njihovi primjeri, u *Zadacima*, koji bi trebali biti poredbeni s *ukoliko* – *utoliko*, zapravo su pogodbeni s nasilno umetnutim *utoliko* i nikakve poredbe u njima nema, osim u jednome: *ukoliko* [=ako] *imate kakvih problema, utoliko je bolje da se što prije javite; ukoliko* [=ako] *želite biti prvi*,

201 Za osudu *ukoliko* ‘ako’ usp. i LB 2011: 11.

utoliko morate stići na vrijeme; ukoliko [=ako] želite posvetu autora, utoliko vas molimo da nas obavijestite; ukoliko [=ako] su te tvrdnje istinite, utoliko vas molimo da na njih reagirate. Jedina rečenica u *Zadacima* koja je zaista poredbena je *utoliko ću biti sigurniji ukoliko mi se prije javiš* ('što mi se prije javiš, to ću biti sigurniji') i autorima treba čestitati što su smislili barem jedan po njihovim kriterijima validan primjer. Savjet je, naravno, potpuno promašen. Proširenje značenja s poredbenog na pogodbeno sasvim je razumljivo: izvanjezična situacija u kojoj se uspoređuje razvijanje dvije paralelne pojave vrlo je lako reanalizirati kao situaciju u kojoj jedna pojava uvjetuje drugu. *Ukoliko* je realno u suvremenom jeziku većinom formalna i/ili birokratska opcija za pogodbene rečenice, a poredbena značenja mogu se izricati i na druge načine, npr. *što više štediš, to više imaš; koliko štediš, toliko imaš* itd. (Silić i Pranjković 2005: 341; Opačić 2009a: 14).

Coca-Colin savjetnik (2011: 190) i Alerić i Gazdić-Alerić (2013: 222) navode tobožnju strogu monosemonimičku razliku između pridjeva *kožni* ('onaj koji pripada koži, koji se tiče kože/odnosi na kožu, koji je namijenjen koži'), npr. *kožna bolest, kožni odjel, kožna industrija*, i *kožnat* ('onaj koji je izrađen od kože'), npr. *kožnat(i) kaput, kožnate cipele, kožnata fotelja*. To je dosta dobar primjer preskriptivističke zaludenosti jer se sasvim uobičajeno kaže *kožni kaput, kožne cipele, kožna fotelja* ili *kožni remen*²⁰², dok je upotreba oblika *kožnat* u takvim primjerima u najmanju ruku daleko rjeđa. Ako to nije kljaštrenje jezika, teško je reći što jest.

Kako bi istaknuli tobožnju veliku komunikativnu vrijednost formalnog razlikovanja prijedložnog instrumentala društva i besprijedložnog instrumentala sredstva²⁰³, a sve u skladu s "logikom" izvanjezične situacije, i Alerić i Gazdić-Alerić (2013: 193) pribjegavaju glumi i izmišljanju potpuno neuvjerljivog scenarija o velikim zabunama koje će uslijediti ako ljudi nastave izražavati sredstvo prijedložnom skupinom:

202 Alerić (2011: 87) se takvoj običnoj upotrebi izričito suprotstavlja: "u izlogu je najskuplja bila bijela kožnata torba (NE: kožna)". Nešto manje strogi su Nikić-Ivanišević, Opačić & Zlatar (2004: 69) koji takvu upotrebu dobrohotno samo preporučuju.

203 Za osudu konstrukcija poput *idem s brodom usp.* i Nikić-Ivanišević, Opačić & Zlatar 2004: 14.

Novinar želi pitati kojim prijevoznim sredstvom premijer putuje u Split. Međutim, postavlja pitanje: “Gospodine predsjedniče Vlade, s čim putujete u Split?” Predsjednik Vlade razumije da mu je postavljeno pitanje: “S kim putujete u Split?” pa odgovara: “S potpredsjednikom Vlade, ministrom financija...” (...) Novinar je dobio neočekivan odgovor zato što nije razlikovao oblik instrumentala društva od instrumentala sredstva.

Navedeni primjer potpuno je isforsiran i nesuvisao. Usprkos činjenici da su *č* i *k* u govoru prilično različiti glasovi i da je nestandardna prijedložna skupina za izražavanje sredstva (*s čim*) iznimno česta u svakodnevnoj upotrebi, autori impliciraju da se nestandardno *s čim* automatski krivo shvaća kao *s kim*, što je prilično malo vjerojatno. Do zabune može doći jedino ako postoji buka u okruženju u kojem se razgovor vodi (ili ako je netko i inače slabijeg sluha), a u tom slučaju krivo se mogu čuti i standardni oblici (npr. *čim*) i nestandardni (npr. *s čim*), kao nepotpuni elementi (npr. kao *...im*). Da je kojim slučajem (trenutno standardni) *čim* nestandardni oblik, preskriptivisti bi ga vjerojatno progonili proročanstvima o komunikacijskom kaosu jer bi sugovornik taj element zabunom mogao shvatiti ne kao instrumental od *što*, nego kao vremenski veznik *čim* i očekivati nadopunu glavnom rečenicom. Dakako, prijedlog *s/sa* uz instrumental sredstva slavio bi se kao jedino jamstvo precizne komunikacije i element koji se nikako ne bi smio izostaviti. Preskriptivizmu “objašnjenja” služe samo tome da se opravdaju rješenja koja se *unaprijed* postavljaju kao dogme, a diskurs jezičnih savjetnika služi tome da im se dade privid veće logičnosti, preciznosti i predstavi ih kao rezultat tobože pomnog “lingvističkog” promišljanja.

Upravo zbog svima jasnog izvanjezičnog razgraničenja entitetâ koji mogu biti društvo ili sredstvo, nitko tobože inherentno nepravilne rečenice *došao sam s autom*, *putujem s vlakom* ili *pišem s olovkom* ne shvaća kao ‘došao sam u društvu automobila, putujem u društvu vlaka, pišem u društvu olovke’. Zbog uvijek jasne *izvanjezične* situacije govornici nemaju potrebu dodatno naglašavati da im automobil, vlak i olovka nisu dobri prijatelji iako preskriptivisti smatraju da se to svakako mora istaknuti i *jezičnim* sredstvima. Tradicionalno u standardni dijalekt ulaze samo izrazi poput *putujem vlakom*, dok se u razgovoru uobičajaje-

na varijanta *putujem s vlakom* smatra nestandardnom. Kao što je rečeno, u opisivanju standarda moglo bi se ustvrditi da je varijanta sa s razgovorna (iako je zapravo riječ o obliku koji pripada implicitnom nadregionalnom standardnom dijalektu), ali nema nikakve potrebe za pretvaranjem da je ona nekako nerazumljiva, nejasna, inherentno “nepravilna” ili da bi svi, bez obzira na to govore li usko shvaćenim standardom ili ne, trebali govoriti samo *vlakom* jer je to navodno jedini “logičan” način za izricanje sredstva (usp. i druge jezike koji koriste kod nas napadano prijedložno izricanje sredstva, (s) prijedlogom *s/sa*: eng. *with a spoon*, fr. *avec une cuiller* ‘žlicom’, tal. *con la macchina* ‘autom’).

U slučaju pridjevâ *uskršnji/uskrсни* nalazimo pokušaj mononimičkog brisanja pod krinkom navodne logike, u režiji Mar-ka Alerića:

Pravilno je *uskrсни*, a ne *uskršnji* (...) kada se radi o pridjevu, onda je pravilan samo *uskrсни*, ne *uskršnji* jer [je] *Uskrs*, dakle pridjev se tvori dodavanjem nastavka *-ni*, *uskrсни*, i nema nikakvog razloga da se ovo s mi-jenja u š, odnosno da se provodi jednačenje po mjestu tvorbe tako da tu nema nikakve dvojbe iako je zaista čudno da se svake godine uvijek javlja barem, pa barem 30-ak posto pogrešnih načina čestitanja i uop-će nazivâ *uskršnji blagdani* i sl. (Hrvatski naš svagdašnji, 26.03.2012)²⁰⁴

Ne treba biti genijalac da bi se shvatilo da rečeni savjet nema nimalo smisla. Kaže se (prividno deskriptivno) da je “pra-tilno” *uskrсни* jer se imenici dodaje *-ni*, što je na razini one po-znate šale o Savi koja teče ispod Savskog mosta, a uopće se ne argumentira zašto bi se dodavao samo taj sufiks i zašto bi sufiks *-nji* bio “nepravilan”, osim što se kaže “da nema potrebe da se provodi jednačenje po mjestu tvorbe (a kada onda *ima* potrebe

204 Preskriptivisti se tu nisu baš u potpunosti uskladili. Dok Coca-Cola (2011: 242) bez objašnjenja upućuje na *uskrсни* umjesto *uskršnji*, kao Alerić, u Lektorskoj se bilježnici (LB 2011: 265) *uskrсни* tek preporučuje kao “neutralan”, dok se *uskršnji* dopušta kao “rjeđi oblik, stilski obilježen” (što je netočno – nije riječ o kakvom stilski obilježenom i rijetkom obliku nego o uobičajenom pridjevu koji se pokušava protjerati iz jezika). Opačić (2009a: 219) navodi da su oba oblika standardna, ali također neosnovano tvrdi da su oblici na *-nji* općenito “stilski obilježeni”. Štoviše, pritom uz *uskršnji* daje primjer *današnji*, koji nema alternativu ***danasni* pa, kao jedina opcija, nikako ne može biti stilski obilježen.

za bilo kakvim jednačenjima – kada se poslože zvijezde ili talog kave?). No krenimo otpočetak – zašto je uopće ovdje kao “nepravilan” proskribiran pridjev *uskršnji*? Naravno, na takva pitanja teško da ima smisla odgovarati jer je jedno od temeljnih obilježja preskriptivizma gotovo potpuna neosnovanost. Oba sufiksa, i *-ni* i *-nji*, uobičajeni su sufiksi. Prvi nalazimo u primjerima kao *brusni* (*papir*), *autobusni*, *nosni*, *tjelesni* itd., a drugi u primjerima kao *današnji*, *jutrošnji*, *godišnji*, *središnji* itd. Pridjev *-ni* nešto je frekventniji, no oba su konkretna pridjeva, i *uskršnji* i *uskrni*, posvjedočena još od 17. stoljeća (ARJ). Nema nikakvog razloga, osim preskriptivističke ideologije monosemonimije, da se pridjev *uskršnji* proglašava “nepravilnim”. Dapače, taj oblik je u govornom jeziku svakako puno češći od varijante *uskrni*, koja se nameće kroz standardološko-lektorske zahvate. Vjerojatno je to i razlog zašto se varijanta *uskršnji* proskribira – sve što se stvarno govori preskriptivistima je sumnjivo i poželjno je da se zamijeni nečim što se ne govori. Jer čime bi se inače oni bavili?

Neutemeljenu jezičnu “preporuku” nalazimo i u sljedećem savjetu:

Usprkos najčešće dolazi uz oznake živih bića (*usprkos tebi*) ili čega apstraktnog povezanog sa živim bićima (*usprkos tvojim savjetima*). Uz imenice i zamjenice koje označuju što neživo upotrebljava se prijedlog *unatoč*:

~~*usprkos nevremenu*~~ > *unatoč nevremenu*. (Coca-Cola 2011: 121)

Ovim se navodom pokušava potpuno umjetno razgraničiti upotreba prijedloga *usprkos* i *unatoč*. Iako bi se moglo pažljivije lingvistički istražiti postoji li kakva razlika u realnoj upotrebi ovih prijedloga, ovakvo proizvoljno stvaranje njihovih distinkcija nema smisla ni za koga osim za preskriptiviste kao “jezične znalce” (jezika koji sami izmišljaju). Očito je da se autorice u analizi prijedloga *usprkos* (pod utjecajem neznanstvene etimološke zablude) vode izvornim značenjem sastavnice *prkos*, koja se prototipno odnosi na otpor prema živim bićima, pa im se čini kao da se o takvom otporu mora raditi i u slučaju prijedloga (što nije točno, a već i sama imenica može se odnositi na otpor prema nečem neživom). Premda su autorice svjesne proširenja znače-

nja prijedloga i na otpor prema apstraktnim, neživim entitetima poput *savjeta*, neutemeljeno zagovaraju kriterij postojanja poveznice takvih entiteta sa živim bićima (npr. neka osoba dala je savjet koji se ne prihvaća), ali takva granica potpuno je proizvoljna i znanstveno neopravdana. Naime, jasno je da se otpor može pružati i prema (strogo tehnički gledano) neživim entitetima, a koji se metaforički mogu personificirati, doživljavati kao živi akteri i sudionici u pojedinim situacijama, što se vidi i u rječničkim primjerima uz glagol *prkositi*, npr. *vjetru/olui/vremenu/godinama* (HJP), kao i u izrazima poput *vrijeme ga je pregazilo, oluja je ostavila za sobom pustoš, vjetar nosi prašinu u kuću ili godine su prošle*. Što se tiče prijedloga *unatoč*, nema razloga niti da se on monosemički ograniči samo na nežive entitete. Izmišljanje razlika koje u jeziku ne postoje (a bez valjanog razloga da postanu) nikako ne pomaže jezičnoj standardizaciji.

Kao drugi primjer takve potpuno proizvoljne zabrane možemo iz istog priručnika navesti zabranu kombinacije *ni... niti...*:

Simetrični su veznici *ni... ni i niti... niti*.

Veznik *ni... niti* ne treba upotrebljavati:

Posao nije ni opasan niti težak. > *Posao nije ni opasan ni težak.* (Coca-Cola 2011: 125)

Tu se još jednom bez utemeljenog objašnjenja zabranjuju moguće kombinacije elemenata, čini se iz perspektive normalizirane ideologije simetričnosti.

Još monosemonimičkog inzistiranja vidimo u primjeru o značenju glagolâ *posuditi* i *pozajmiti* (Alerić & Gazdić-Alerić 2013: 100–101). Autori inzistiraju na tome da su ponekad

“razlike u obliku riječi toliko malene da nam se čini kao da riječi imaju isto značenje. Ipak je važno paziti na točno značenje svake riječi jer unatoč malo razlici u obliku, razlika u značenju može biti velika.”

Pa onda glagol *pozajmiti* definiraju kao ‘dati uz očekivanje da nam neće biti vraćen isti predmet, nego ista vrijednost’, a *posuditi* kao ‘dati uz očekivanje da će nam biti vraćen isti predmet’. Dakle, tvrde autori, *posuđuje* se knjiga, a *pozajmljuje* šećer.

Zvuči sjajno i nijansirano, no tu postoje tri problema. Prvi je da takva razlika u jeziku realno ne postoji (dapače, glagol *pozajmiti* je općenito pomalo knjiški/arhaičan i ne upotrebljava se previše u govornom jeziku). Drugi je da takva razlika ne samo da u jeziku ne postoji, nego je, čini se, prilično upitno i je li ikad postojala. Npr. u ARj se već iz 15. stoljeća navodi primjer *Zlatih 100, ke nam biše posudil*, kao i brojni drugi slični primjeri gdje se izričito govori o *posuđivanju* novaca. Isto tako, za 18. stoljeće nalazimo potvrđen primjer *Siromašne zaručnice, kad se udaju, ne imajući odiće pozajmu u drugi[h]*, gdje se vraća ista odjeća, ne istovrijedna. Preskriptivistički se zahtjev za razlikovanjem *posuđivanja* od *pozajmljivanja*, iako u živom jeziku ne postoji, očito temelji na razlici među imenicama *posudba* (npr. *knjigâ*) i *pozajmica/zajam* (što se odnosi samo na novac, a onda i na druge predmete koji se ne vraćaju identični nego istovrijedni)²⁰⁵. Ta se razlika (koja postoji među imenicama) potom nastoji prenijeti i na glagole, promocijom češće upotrebe glagola *pozajmiti* (a u savjetniku Coca-Cole *pozajmiti* se pak proglašava nepoželjnim i zamjenjuje glagolom *posuditi*, 2011: 215). Ipak, takav je postupak potpuno ideološki obojen i nemoguće je naći prednost zbog koje bi se promovirala takva upotreba, što je treći problem navedenog savjeta.

Vjerojatno pod dogmom prividne uređenosti sustava tipa *jedan glagol – jedna rekcija* ili možda tek zbog kakvog preskriptivističkog “osjećaja”, Alerić i Gazdić-Alerić (2013: 188) izbacuju kao nepravilnu konstrukciju *dogovoriti sastanak* i odobravaju jedino *dogovoriti se o sastanku*, kao da se radi o istom značenju. Jeziku i govornicima zasad su ipak potrebne obje – prva znači ‘odlučiti da će sastanka biti’, a druga ‘odlučiti kakav će biti sastanak’: *dogovorili smo sastanak* nije isto što i *dogovorili smo se o sastanku*. Kao i inače, nema potrebe da se izbacuje uobičajeno i zamjenjuje izrazom drugog značenja.

Nives Opačić (2009a: 156–157) smatra da u raspravama o tome tko gdje ispija kavu treba biti jako precizan:

Naravno, kava, taj (i meni drag) napitak, može se piti na razne načine. Ako vam se žuri, popit ćete je nadušak, naiskap, u jednom dahu. Za takvo vam svetogrдно pjenje kave u Bosni možda i ne naplate, uz objašnjenje: “Ajde, bona, kad je ne znaš popit’, ne moraš je ni platit’.” Naravno, kavu bi trebalo piti polako, za užitak, zadovoljstvo, nasladu, za gušt i merak. Tada kažemo da *pijuckamo* kavu (pijemo je u malim gutljajima). Ne znam zašto je nekima glagol *pijuckati* zazoran, pa i za kave koje na “in” lokacijama u gradu traju satima sve se češće počinje rabiti glagol *ispijati* (kavu). No glagol *ispijati* nije primjeren takvu pjenju, jer znači – piti do dna, piti mnogo (čašu za čašom). Glagolska imenica glasi *ispijanje*. Premda se može reći da neki ljudi *ispijaju* kave kao što neki drugi *ispijaju* vino ili pale cigaretu na cigaretu, dobro je znati što koji glagol znači, pa onda u skladu s njegovim značenjem i opisati željenu radnju.

Potpuno je nejasno zašto se autorica odlučuje propisivati nešto što je očito pitanje hiperbole i neformalnog stila, a naizgled vrlo precizno značenjsko nijansiranje zapravo je još jedan pro-mašen savjet. Kada se kaže da netko negdje (satima) *ispija kavu*, glavna poruka nije ta da netko pije kavu “u malim gutljajima” (kao što bi bila s *pijuckati kavu*) nego (sa šaljivim ili kritičkim prizvukom) to da netko na nekom mjestu provodi puno/previše vremena, često na nekoristan način, a što se izriče aktiviranim progresivnim/iterativnim značenjem uz nesvršeni glagol (radnja se razvija ili se ponavlja). U tom izrazu zapravo se i koristi značenje koje autorica zagovara (‘piti mnogo, čašu za čašom’), ali ono hiperbolički služi tome da se naznači (pre)dug (i nekoristan) vremenski boravak na nekom mjestu. Fraza *ispijati kavu* u jeziku je potpuno uobičajena i uvriježena, logična kakva jest te nema nikakve potrebe za ovakvim proizvoljnim zahvatima.

U govornom jeziku nekoliko glagola može fakultativno izgubiti povratnu česticu *se*. To su npr. glagoli *brinuti (se)*, *žuriti (se)*, *seliti (se)* i *odmarati (se)*. Jasno, preskriptivisti takve jezične promjene i varijaciju ne odobravaju pa se u jezičnim savjetima inzistira na upotrebi *se* u rečenim primjerima²⁰⁶. Budući da se u praksi upotrebljavaju i povratni i nepovratni oblici, a

svaka varijabilnost je prilika da se nešto propisuje (u skladu s preskriptivističkom ideologijom monosemonimije), preskriptivisti kreću u potragu za kvazilogičkim objašnjenjima kako bi uvjerali govornike u opravdanost upotrebe samo jedne od konstrukcija. Protivljenje jezičnim promjenama i varijaciji (u ovom slučaju na primjeru protivljenja gubljenju formalne povratnosti nekih glagola) pokušava se opravdati smiješnim inzistiranjem npr. na tome da glagol *seliti* mora svakako biti prijelazan – iako praksa to opovrgava:

Sutra selim. Nakon ovakve izjave nije suvišno pitanje: *što seliš?* Pa premda će ljude zbuniti više ovo pitanje nego izjava prije njega, izjavi ipak nešto nedostaje – a to je objekt. Naime, glagol *seliti* prijelazan je glagol, što znači da ima objekt u akuzativu (tzv. bliži objekt), npr.: *selim ured na viši kat.* Glagol može biti i povratan – *seliti se* – i tada je upravo ova povratna zamjenica *sebe/se* taj objekt u akuzativu (*selim sebe*). Dakle: *sutra se selim iz roditeljske kuće.* (Opačić 2009a: 189)

Prvi je problem savjeta to što autorica, vrlo “znanstveno”, glumi da nešto ne razumije, a zatim si odmah skače u usta priznanjem da tek zbog njezine glume dolazi do nesporazuma. Drugi je problem to što činjenica da je u trenutno kodificiranom standardu glagol *seliti se* i dalje formalno povratan ne znači da je takvo izražavanje dotičnoga značenja nužno i presudno. Dapače, iz preskriptivističke perspektive moglo bi se tvrditi i npr. to da je *seliti se* zalihosno i da tobože nema potrebe da se iskazuje ono što se već podrazumijeva. Nema ničeg upitnog u informaciji o tome da je ispuštanje povratnoga *se* u *seliti se* i drugim glagolima jezična inovacija i/ili sinkronijska varijacija, ali problematično je kada se proizvoljnost standardnojezičnog odabira pokušava “objasniti” kvaziargumentima i smiješnim nelingvističkim tvrdnjama te kada se na taj način niječe jezična stvarnost. Autorica tvrdi da *se* u *seliti se* znači *seliti sebe* i da zbog toga struktura *sutra selim* nije dobra jer joj “nešto nedostaje” (u skladu s telementacijskim pogledom na komunikaciju, “sve se mora izreći”) iako se iz svakodnevne jezične prakse zna da je sve na svome mjestu – potpuno je jasno tko koga i što seli. Da poruci izraženoj neprijelaznom strukturom (*selim*) nešto nedostaje, govornici bi odavno

u nju nešto dodali jer inače ne bi mogli prenijeti željeno značenje. Pa ipak, taj komunikacijski realitet i trivijalnu varijaciju oblika autorica pokušava mononimički izbrisati, a sve kako bi se (be) promovirala kao znalca i dodala građu u svoj “savjetnik”, bez održivih argumenata. Ovdje je zanimljivo i to da se preskriptivisti u drugim slučajevima oštro protive kajkavskim (zagrebačkim) povratnim glagolima poput *sjesti se, ustati se, plakati se* (Frančić, Hudeček & Mihaljević 2005: 110), koji su u štokavskom (a onda i u standardu) neprelazni. Ne bi bila sporna tvrdnja o tome da su neki glagoli u nekom jezičnom varijetetu izvorno povratni, a u drugom nisu, no problematično je, kako rekosmo, kada se tome pridaju kvaziznanstvena objašnjenja i kada se inzistira na izmišljenoj inherentnoj pravilnosti samo jednoga od oblikâ, kao i kada se inzistira na tome da ne smije doći do jezičnih promjena i jezičnog kontakta pojedinih varijeteta ili na tome da je komunikacijski neproblematična varijabilnost u formalnom iskazivanju povratnosti *velik standardološki problem*.

Klasičan, mnogima poznat primjer hrvatskog preskriptivizma koji se među govornicima prenosi kao odlika navodno preciznog izražavanja svakako je monosemonimičko inzistiranje na razlici između glagola *zahvaliti* i povratnog *zahvaliti se*, pri čemu prvi oblik navodno mora izražavati iskazivanje zahvale, a drugi odbijanje. U praksi se povratni glagol često koristi u oba značenja, bez ikakvih komunikacijskih problema, kao što i povezanom riječju *hvala* možemo zahvaliti i prihvatiti nešto ili zahvalom pristojno nešto odbiti. Taj klasik nalazimo i kod Opačić (2009a: 229), koja (nakon što je usput najprije netočno izjednačila ukupnost hrvatskoga jezika s hrvatskim standardnim dijalektom, koji je nominalno tema njezinog “savjetnika”) strategijom prividne deskriptivnosti (“tako je to u jeziku”) provodi mononimičko brisanje povratnog oblika, bez ikakvog objašnjenja za taj progon (bilo u standardu, bilo u hrvatskom jeziku uopće, iako niti jednom niti drugom varijetetu ovakav “savjet” ne treba):

U hrvatskom jeziku glagol *zahvaliti* znači reći komu hvala. *Zahvaljuje-mo* na pomoći, na gostoprimstvu itd. Kao povratni glagol, *zahvaliti se* ne izražava hvalu, nego znači ljubazno odbijanje; *zahvaliti se* na nekoj funkciji, časti. Loše je kad naši radijski i televizijski voditelji na kraju

emisije kažu: *Zahvaljujemo se* svim gostima u studiju. Budući da im žele reći hvala, trebalo je upotrijebiti glagol *zahvaliti*, a ne *zahvaliti se*. Dakle, izražavam hvalu: *zahvaljujem*; uljudno odbijam: *zahvaljujem se*.

U *Hrvatskim jezičnim savjetima* (Ham, Mlikota, Baraban & Orlić 2014: 73) prigovara se konstrukciji *manje toksičan* ili *manje otrovan*

jer se pridjevi u hrvatskom jeziku ne stupnjuju riječima *manje/više* (*više lijep, više pametan, manje lijep, manje pametan*), nego nastavcima – *ljepši, pametniji*.

Predlaže se potom prefiksacija negacijom *ne* i formiranje komparativa *neotrovniji* (vrlo rijetke potvrđenosti²⁰⁷). Čak i kad bismo poželjeli slijediti ovakav čudan preskriptivistički logički slijed (promoviran strategijom prividne deskriptivnosti, “tako je to u hrvatskom”), kako bismo iskazali manje stupnjeve nekog svojstva npr. kod pridjeva *lijep* i *pametan*? *Neljepši, nepametniji*? Kompulzija proskribiranja vodi upravo do ovakvih nezgrapnih propisa umjesto postojećih i sasvim funkcionalnih rješenja. Ako netko želi iskoristiti oblik poput *neotrovniji*, to svakako može učiniti, ali ne može se jedan obrazac izražavanja nekog značenja (ovdje sintetički, dodavanjem nastavaka) proglasiti jedinim postojećim i time obavezujućim (umjesto analitičkog, slaganjem riječi u skupine). Čini se da je tu na djelu i jedan vid purizma, budući da se u preskriptivističkom narativu zapadnoevropski (germanski, romanski) jezici redovito smatraju analitičnima, a slavenski sintetičkima, i to u apsolutnom i potpunom smislu, pa se svaka analitičnost može doživljavati kao “strani” utjecaj, gubljenje domaćih tvorbenih obrazaca i sl. iako se kod analitičnosti i sintetičnosti radi o kontinuumu prisutnosti različitih struktura, a ne o crno-bijeloj podjeli tipova jezika u koju se svaka struktura mora ili uklopiti ili nestati u mraku jezičnog savjetodavljenja.

207 U *Hrvatskoj jezičnoj riznici* (<http://riznica.ihjj.hr/index.hr.html>) *neotrovniji* se ne javlja, za razliku od *manje otrovan*. Na tražilici Google (zadnja pretraga 1. 12. 2018) pojavljuju se 3 hrvatska i jedan srpski rezultat stvarne upotrebe za *neotrovniji* i rezultat koji prenosi navedeni jezični savjet, a nešto manje od dvije tisuće rezultata za *manje otrovan*.

Nives Opačić “nepotrebnim” smatra i glagol *pojasniti* jer navodno nejasno izriče ideju koju treba iskazati:

Ne znam zašto nisu bili dovoljno dobri glagoli koje već odavno imamo (*razjasniti*, *objasniti*), nego je nepoznat netko počeo (ne tako davno) sve češće upotrebljavati glagol *pojasniti/pojašnjavati*, što je naš narod odmah prihvatio (bez ikakve provjere, naravno). Ako tomu dodamo sve učestaliju upotrebu ovoga glagola u političko-administrativnom jeziku, jasno je zašto je i u medijima postao tako popularan. Što su značili glagoli od kojih smo (čini mi se) odustali? *Objasniti* i *razjasniti* znače uglavnom isto: učiniti komu što *jasnijim*, *razumljivim*, *razstumačiti*, *protumačiti*. Sami prefiksi (*ob-*, *raz-*) govore upravo o sveobuhvatnosti objašnjenja. Prefiks *po-* navodi na obavljanje radnje u manjem opsegu: *popričati*, *postajkivati*, *pogledavati* i sl.; pa ne znam je li cilj glagola *pojasniti* bio učiniti puku nešto tek malo jasnijim, a ne potpuno jasnim. S obzirom na to komu političari upućuju svoja tumačenja (i kakva su ona), već mi je jasnija potreba uvođenja ovoga glagola (inače, normalnim ljudima, sasvim nepotrebnoga). Jer ako je što valjano *razjašnjeno*, *objašnjeno*, *protumačeno*, može li biti jasnije od toga? (Opačić 2009a: 139)

Iako se autorica to ne usudi otvoreno reći, razlog negodovanja protiv glagola *pojasniti* (u značenju ‘malo/dodatno objasniti’) vrlo je jednostavan – riječ je o novijem glagolu, koji se počeo upotrebljavati i širiti otprilike u 1990-ima, te o glagolu za koji se u preskriptivističkim krugovima sumnjalo da je slovenizam (jer je u slovenskom u značenju ‘objasniti’ postojao već otprije). U 1990-ima se taj glagol možda širio, među ostalim, i tako što ga se osjećalo kao noviji i neobičniji, a što se onda podsvjesno poistovjećivalo s hrvatstvom (što čudnija i neobičnija riječ – to hrvatskija), s obzirom na općerasprostranjenu maniju progonojenja srpskih i “srpskih” riječi. No glagol *pojasniti* ipak se nije svidio svim preskriptivistima iz konzervativno-purističkih razloga – konzervativnih jer se preskriptivisti uvijek gnušaju novih jezičnih elemenata (osim kada ih sami ne izmisle ili kada ih ne procijene kao “hrvatskije”, “pravilnije” i sl.), a k tome još postoji sumnja (osnovana ili ne – pitanje je je li slovenski tu stvarno mogao utjecati na naš jezik) da je riječ izvorno iz drugoga jezika.

U ovom prigovoru glagolu *pojasniti* također ponovo nalazimo neutemeljeni telementacijski pogled na komunikaciju. Autorica problematici pristupa posve mehanički, kao da se komunikacija odvija bez govornikâ i/ili pak kao da govornici ovisе samo o konkretnim riječima kako bi razumjeli poruke koje su im upućene. U potpunosti ignorira pragmatiku i činjenicu da se taj glagol vrlo često koristi npr. u novinarskim pitanjima gostima u televizijskim i radijskim emisijama. Budući da se ljubaznost prema sugovorniku jezično kodira *neizravnošću* (Yule 1996: 56), tj. ublažavanjem iskaza (usp. *bi li mi mogla malo pomoći?* čak i za slučajeve gdje je pomoć znatna, ili *trebam te na sekundu* iako sugovornika trebamo na više od jedne sekunde i sl.), može se razumjeti kako se glagol *pojasniti* možda proširio umjesto *objasniti* ili *razjasniti*. Naime, pitanja poput *možete li to objasniti/razjasniti?* (= ‘učiniti potpuno jasnim’) puno su izravnija i predstavljaju puno veći zahtjev, a time i prijetnju za obraz sugovornika (eng. *face threatening act*, : 61) nego pitanja poput *možete li to pojasniti?*, koja pred sugovornika postavljaju puno manji zahtjev (= ‘učiniti jasnijim’) i manju prijetnju za obraz (eng. *face saving act*, : 61) ako potpuno objašnjenje izostane, a time se automatski ostvaruje i ljubazniji nastup prema sugovorniku. Radi se o prilično jasnom mehanizmu, ali autorice se to ne tiče, jer je zauzeta osudama drugih govornika da nisu “normalni” (*sic!*) i da se tim glagolom služe “bez provjere”, kao da je govornicima potrebna ikakva provjera prije upotrebe čestog glagola. Kritika “nepoznatog nekog” također poručuje da inovacije u jeziku ne smiju dolaziti od prosječnih govornika nego bi ih trebali uvoditi i odobravati samo “posvećeni” pojedinci poput autorice. Tu je i obavezno neutemeljeno *kasandrenje* oko glagola *objasniti* i *razjasniti*, kao da su oni odjednom nestali – tko želi iskazati njihova značenja, pogotovo u situacijama u kojima nema izravnih zahtjeva prema sugovornicima, koristit će upravo njih, dakle ništa nije nestalo iz jezika (a i da ih čak i nestane, tu ne bi bilo ničeg niti neobičnog niti tragičnog). Zanimljivo je da autorica, iako potpuno svjesna značenja glagola *pojasniti* i činjenice da on ima različito značenje od glagolâ *objasniti/razjasniti*, želi zabraniti njegovu upotrebu jer ne odobrava ideju djelomičnog objašnjavanja koju glagol tvorbeno izriče pa onda ne odobrava niti leksikalizaciju te ideje

kritiziranim glagolom. Autorica se tako navodno bori protiv političarskog manipuliranja (što je tipičan i upravo među političarima populistima često korišten postupak pri kojem se onaj tko ga primjenjuje pretvara da se svrstava s “običnim čovjekom” a protiv elite, iako je zapravo obrnuto), ali ono se ne može kritizirati promašenim i mehaničkim jezičnim “savjetima” o pojedinim riječima nego konkretnom analizom političkog diskursa. Ovaj savjet odličan je primjer pokušaja manipulativnog pretvaranja govornikâ u podanike zauvijek ovisne o jezičnim savjetnicima kojima je zabranjeno da sami inoviraju i koriste jezik kako žele.

Kao što smo već vidjeli, česta je praksa da preskriptivisti glumataju i pretvaraju se da ne razumiju najuobičajenije izraze. Tako je i ovdje:

Tako prolazi i riječ *definitivno*: “On je *definitivno* najpametniji.” Pogled u rječnik stranih riječi (bilo koji): *definitivno* – konačno, neopozivo, zauvijek. Može i u koji englesko-hrvatski rječnik (npr. R. Filipović, 1959): *definite* – točno određen, jasan; ustanovljen; omeđen; konačan (pril. *definitely*); *definitive* (pril. *definitively*) – određen, odlučan, presudan, konačan, zaključan, definitivan. Kakva je to onda u njega pamet? Konačna? Ili: “On *definitivno* dolazi.” Znači li to: on *konačno* dolazi; on *zauvijek* dolazi – ili (ipak) on *sigurno* dolazi, *svakako* dolazi? (Opačić 2005: 556, usp. i Nikić-Ivanišević, Opačić & Zlatar 2004: 22)

Ista autorica u drugom navratu tako navodno ne razumije ni novu rekaciju glagola *komunicirati*:

Ovi su primjeri – iz današnjeg gledišta – nerazumljivi, već i zato što je promijenjena rekacija – dosad pravilna *komunicirati s kim* u *komunicirati koga/što*. (Opačić 2011: 41)

Ipak, malo kasnije, nerado priznaje da problema u razumijevanju nema pa, u nedostatku pravih razloga za progon jezičnih elemenata, pribjegava etiketiraju klasičnim omalovažavanjem svega što se njoj osobno u jeziku ne sviđa:

Komunikacija ipak *nekako* teče, pa makar izvedba (govor, pismo) bila nepravilna, loša i razumljiva tek u naznakama. (Opačić 2011: 42)

Glagol *mijenjati* također je na udaru kvazilogičke dosljednosti, preskriptivističkih dramskih izvedaba i monosemonimičke želje da riječi pošto-poto imaju potpuno razdvojeno i fiksirano značenje, a sve u sukobu s jezičnom realnošću. Jedno od njegovih uobičajenih značenja, ‘zamjenjivati’, osuđuju i Brozović i Opačić²⁰⁸:

Prilično sam dugo na ovome svijetu, a do prije petnaestak godina nikada nisam čuo glagol *mijenjati* u značenju “zamjenjivati”. Sada se to nevjerojatno raširilo, iako ni u najnovijim rječnicima nema takva značenja pod natuknicom *mijenjati* (ima po nekoliko drugih, ali takva ne). No kada god čujem da je netko bolestan pa ga moj sugovornik “mijenja”, odmah pitam: “A kakav će biti?”. (Brozović 2005: 27)

Premda su oba glagola u hrvatskom jeziku dobra, ipak ne znače isto, pa ih ne smijemo ni upotrebljavati kao da su sinonimi. Glagol *mijenjati* znači činiti drukčijim od onoga što je sada: *mijenjati situaciju iz sata u sat; mijenjati datum polaska; mijenja se i čovjek s godinama. Zamjenjivati* pak znači *davati u zamjenu za što, obavljati što mjesto koga*. Kad se to zna (ili, bolje reći, ako se to zna), nećemo pribjeći ovakvim rečenicama: *Tko danas mijenja Katicu na porti?* Jasno je da se Katica u tih nekoliko sati neće promijeniti kao osoba, nego da će netko mjesto nje dežurati nekoliko sati na porti. Dakle, netko će Katicu zamijeniti. No pogreška se već toliko razmahala, da je mnogima običnije upravo ovo pogrešno (*Tko danas mijenja kolegicu?*). (Opačić 2009a: 121)

Kada čuje pitanje *Tko danas mijenja Katicu na porti?* nijedan govornik hrvatskoga jezika neće biti zbunjen i tražiti objašnjenje u smislu *Kako to misliš, tko preinačuje Katicu?* jer dvosmislenosti u toj rečenici nema. Čak i kada bi netko zaista htio izraziti (vrlo neobično i rijetko) značenje poput ‘tko danas preinačuje Katicu na porti?’, iz izvanjezičnog konteksta bilo bi jasno da se tada radi o nečem drugom. Naime, dvosmislenost iskaza izvan konteksta nije realan problem jer se jezik, odnosno govornik s njom sasvim dobro nosi u kontekstu, što je jedina realna razina jezične upotrebe, ne ona koju redovito postuliraju autori jezičnih

208 Glagol *mijenjati* u tom značenju osuđuju i Nikić-Ivanišević, Opačić & Zlatar 2004: 80 i LB 2011: 135.

savjeta, a koju bismo mogli nazvati jezik u društvenom vakuumu. Premda se dvosmislenost javlja na svim jezičnim razinama, od fonološke do pragmatičke, zahvaljujući sposobnosti inferencije i izvanjezičnom znanju govornici većinom vrlo lako otklanjanju netočne interpretacije. Kada nas netko pita *Imaš kunu?*, mi jako dobro znamo da nas osoba ne pita posjedujemo li jednu kunu u novčaniku čisto informacije radi (nego možemo li joj dati/posuditi novčanu jedinicu), a još manje držimo li možda kući kunu kao kućnog ljubimca. Dvosmislenost se redovito javlja i na sintaktičkoj razini, npr. u rečenici *Vidio sam prijatelja iz kafića* interpretacija rečenice ovisi o strukturi i funkciji spojeva riječi (konstituenata): *iz kafića* može biti zaatribut u obliku prijedložne skupine unutar imeničke skupine *prijatelja iz kafića* (= ‘prijatelja s kojim se družim u kafiću’) ili priložna oznaka mjesta (= ‘dok sam bio unutar kafića’). Govornici zbog toga nisu izvan sebe i redovito razumiju poruke koje dobivaju. Nesporazumi do kojih ponekad ipak dolazi sigurno se ne mogu spriječiti navedenim primjerima apsurdnog jezično propisivanja i progona. Istini za volju, mogli bismo, opet radi preskriptivističke “dosljednosti”, prigovoriti i strukturama koje preskriptivisti zagovaraju. I rečenica *tko zamjenjuje Katicu na porti* može se shvatiti kao npr. ‘tko angažira nekog trećeg umjesto nje’, kao u primjeru *izbornik zamjenjuje igrača*, u kojem je jasno da u igru ne ulazi sam izbornik. Kao što se vidi, preskriptivistička se igra može igrati bez kraja i konca, a sve samo na štetu ostalih govornika i žrtava šizoglosije. U ovom se slučaju radi jednostavno o tome da se za izražavanje tematiziranog značenja (obavljanja posla umjesto kolege) mogu upotrijebiti oba glagola, *mijenjati* i *zamjenjivati*, a moglo bi se istražiti i koje su konotacije pojedine opcije.

Kada Brozović pak poseže za rječnicima kao dokazom “pravog” značenja, umjesto da možda kritizira slabu aktualiziranost istih, on zapravo poručuje kako su starija značenja bolja. O znanstvenosti takvih tvrdnji već smo dovoljno rekli. Osim toga, Brozović se brine za preopterećenost riječi značenjima:

I opet se pitam kakvu bi dobru služilo izbacivanje iz upotrebe glagola *zamjenjivati* s posve jasnim značenjem, i opterećivanje glagola *mijenjati* još jednim značenjem uz onih četiri-pet koja već ima. (Brozović 2005: 27)

Riječi nisu deve ili magarci pa da ih trebamo sažalijevati zbog preteškog tereta. Potpuno je normalno da riječi imaju i puno više značenjâ, odnosno upotrebâ, od četiri-pet nad kojima Brozović lamentira. Pretjerana višeznačnost ne postoji i nije za-bilježena u ozbiljnijoj lingvističkoj literaturi jer je u ljudskim je-zicima višeznačnost strukturirana pojava pa nitko s njom nema problema. Nasuprot neznanstvenoj preskriptivističkoj ideologiji monosemonimije, lingvisti višeznačnost smatraju najnormal-nijom pojavom u svim jezicima:

Višeznačnost je sveprisutna u jeziku i javlja se u mnogim oblicima. Ona nije samo slučajni rezultat povijesti ili sinkronije, nego suštinski odraz fleksibilnosti, prilagodljivost i bogatstva značenjskog po-tencijala u samoj srži onoga što jezik jest i čemu služi. Višeznačnost je i simptom (više nego osnovna sastojnica) načina na koji se razni kognitivni procesi odražavaju na različitim razinama. (Fauconnier & Turner 2003: 80)

Osim toga, da je značenje glagola *mijenjati* o kojem ovdje govorimo posve normalno i neupitno, vidimo i po tome što se najnormalnije govori o *mijenjanju nov(a)ca/strane valute* a ne o ***zamjenjivanju*, kao što govorimo i *mjenjačnica*²⁰⁹, ili kao što *mije-njamo žarulju* ili *gumu na autu*. Pritom teško da će netko pomisliti da *mijenjati novce* (ili *novac*, kako to preferiraju preskriptivisti) znači ‘raditi preinake na novčanicama’ i sl. a ne ‘uzimati dola-re umjesto kunâ’ i sl., kao što neće misliti da ‘radimo promjene na žarnoj niti u žarulji’ a ne da ‘stavljamo novu žarulju umjesto stare’. I na kraju, Brozovićevo je prigovaranje dotičnoj upotre-bi glagola *mijenjati* zanimljivo i zato što je prema anegdotama o ispravljanju koje prepričava jasno da je on u vezi toga “isprav-ljao” ljude ne u formalnim nego i u posve neformalnim prilika-ma (to je općenito slučaj sa svim njegovim preskriptivističkim tvrdnjama iz citirane knjige). Tu je, dakle, očito da preskriptivi-stički nadriznanstveni stav prema jeziku ipak nije vezan samo uz formalni stil standardnoga dijalekta, kao što preskriptivisti često tvrde kad ih se stjera u kut, nego da se tu smatra da postoje

oblici i značenja koji su u jeziku inherentno “nepravilni”, u svim pojavnim varijetetima, ne samo u standardu.

Osuda radi “nelogičnosti” često se javlja i kod kolokvijalnih honorifičnih konstrukcija poput *Marice*, *Vi ste došla* umjesto *Marice*, *Vi ste došli*, što se nestručno tumači kao “nepravilno” slaganje jednine i množine odnosno “zastarjelo je i pokrajinski” (Ham, Mlikota, Baraban & Orlić 2014: 38²¹⁰). Nepravilno i zastarjelo sigurno nije, iako jest nestandardno i regionalno/pokrajinski. Radi se o tome da se neki govornici iz poštovanja obraćaju ženskim osobama tako da ne slažu honorifičnu zamjenicu *Vi s* (glagolskim) pridjevom u množini muškog roda, nego koriste pridjev u ženskom rodu jednine (*Vi ste dobra/udata/bila* a ne *Vi ste dobri/udati/bili*). I u muškom rodu moguće je odstupiti od standardnog pravila, slaganjem s jedninom muškog roda (*Vi ste dobar/oženjen/bio*) umjesto s množinom (*Vi ste dobri/ožeenjeni/bili*) pri obraćanju jednom muškarcu. Tu je zapravo riječ o zanimljivoj gramatičkoj i sociolingvističkoj pojavi koju bi trebalo detaljnije istražiti (nije nemoguće da napadanom sročnošću neki govornici razlikuju i treću razinu formalnosti, koja se smješta između formalnog *Vi ste bili* i neformalnog *ti si bio* i omogućuje komunikacijski kompromis izbjegavanja prevelike distance i pretjerane prisnosti), a ne o nečemu što bi se trebalo osuđivati.

Ako se tvrdi da je napadani tip slaganja “nelogičan”, moglo bi se jednako tako ustvrditi da je “nelogično” korištenje drugog lica množine za obraćanje samo jednoj osobi. Hoće li se netko zbuniti jer neće znati o čemu se radi budući da se u govoru velika i mala slova ne razlikuju? Kako ne postoji samo jedan način kategorizacije izvanjezične realnosti, u svjetskim jezicima nalazimo najrazličitije vidove honorifičkih konstrukcija (tj. obraćanja iz poštovanja) – u našem jeziku koristi se drugo lice množine (*Vi*), u talijanskom treće lice jednine (*Lei*), u njemačkom treće lice množine (*Sie*), a u japanskom, među ostalim, posebne glagolske strukture, riječi i oblici. Zbog nepoznavanja ili ignoriranja temeljnih mehanizama jezičnih promjena, slučajevi slični analiziranom povod su za neznanstvene preskriptivističke invektive i u drugim jezicima – npr. u Portugalu se tako preskriptivisti zgražaju

nad time što se umjesto *a gente vai* ‘mi idemo’ (doslovno/izvorno ‘narod ide’) upotrebljava nestandardno *a gente vamos* ‘mi idemo’ (doslovno ‘narod idemo’), a što je obično i sasvim razumljivo semantičko slaganje i/ili analogija prema *nós vamos* ‘mi idemo’ (gdje je *nós* i izvorna zamjenica za ‘mi’, za razliku od *a gente*, što je imenica koja je postala zamjenicom).

Preskriptivisti ipak katkada pokazuju i trenutke lucidnosti – npr. braneći višeznačnost riječi *žar* (kao reakcija na brošuru u kojoj se riječi *žar* negira značenje ‘žeravice’ i sugerira samo preneseno ‘oduševljenje, polet’) Nives Opačić sasvim korektno, a suprotno drugim svojim savjetima, ustvrđuje: “(...) nije ništa neobično da jedna riječ ima *više* značenja” i jednako ispravno nastavlja: “To je nedopustivo trijebljenje hrvatskoga jezika” (Opačić 2009b: 42). Isto tako, ista autorica posve opravdano (Opačić 2009a: 129) brani i izraz *na telefonu* (gdje neki bezrazložno inzistiraju na *pri telefonu*, što da je “pravilnije”). Šteta samo što je takva lucidnost kod preskriptivistâ ograničena isključivo na pojedinačne nasumično odabrane primjere. Tu je riječ samo o iznimkama koje potvrđuju pravilo, a kojima preskriptivisti samima sebi i svojim rabotama pokušavaju dati legitimitet proizvoljnim milosrdem prema pokojem progonjenom primjeru (usp. takve postupke kao preskriptivističku *strategiju liberalnoga savjeta* u Starčević 2016a: 96–98).

Često i sami preskriptivisti i laički prigovarači priznaju da nema problemâ s razumijevanjem poruke, ali ustraju u mehaničkom pogledu na jezične strukture:

Slušatelj: Htio sam postaviti profesoru jedno pitanje (...) baš sam čuo na radiju kad novinarka kaže da se dogodila tramvajska nesreća u kojoj je *nasreću* lakše ozlijeđeno petero putnika (...) mislim, jasno je meni što se misli pod time, ali da li je to možda suvišno, ono, suvišno, to *nasreću*, tada se može stvarno dvojako shvatit’ (...)

Alerić: Jasno mi je što ste htjeli pitati (...) trebamo biti vrlo oprezni kad govorimo jer ako je netko lakše ozlijeđen, to isto može biti zapravo nešto što će ga pratiti cijeli život, čak i ta lakša ozljeda, i nešto što će mu možda, nešto što će mu otežavati život (...) Jasno je da je vođa htjela reći *nasreću nije bilo teže ozlijeđenih*, ali možda nije trebalo. (Hrvatski naš svagdašnji, 16. 1. 2012)

Ako je i slušatelj i gostu-suradniku emisije jasno što je voditeljica htjela reći navedenim primjerom, onda se ne može dvojako shvatiti njezina namjera i prozivati je zbog tobože zlorabe uporabe priloga *nasreću*. Slušatelj očekuje da se *nasreću* nužno mora odnositi na cijelu rečenicu, što često i jest slučaj (*Nasreću, stigli smo na vrijeme.*) Međutim, primjer iz emisije pokazuje da to ne mora biti tako i da taj prilog može pobliže određivati neki drugi prilog (*nasreću lakše*), što je također tipično za tu vrstu riječi. Kao što oba sugovornika i priznaju, problema s interpretacijom nema. Značenje rečenice i inače je uvijek određeno njezinim kontekstom, našim poznavanjem situacije i razumijevanjem govornikovih namjera.

Rigidno se držeći krute, nejezične “logike”, Vratović (2007: 13–14) navodi kako pridjevi *esencijalan*, *bitan* i *monumentalan* “ne smiju imati komparacije”, navodno zato što

[a]ko je neka misao ili pitanje u nekom djelu *esencijalna*, ne može druga misao biti *esencijalnija* od te prve. (Usput podsjećam na prijevod te latinske riječi – *bitan*, lijepu, punu, visoka značenja hrvatsku riječ, uz koju previše često, kao pošast, niču komparativi i superlativi *bitniji* i *najbitniji*.) Ako je neka građevina *monumentalna*, ne može druga slična zgrada biti – *monumentalnija*.

Vratović potpuno ignorira činjenicu da jezični elementi s vremenom mogu gubiti na značenjskom intenzitetu i da se ono što se jučer nije moglo stupnjevat i danas možda i može. Riječ *bitan* danas većinom znači *važan*. I kao i riječ *važan*, i ona se može komparirati i redovno se komparira unatoč povremenom zanovijetanju dežurnih “logičara”. Zašto pak neka zgrada ne bi bila *monumentalna*, a druga *monumentalnija*, to je doista teško razumjeti. Kako je to točno drugačije od toga što je jedna zgrada *lijepa* a druga još *ljepša*? Zašto bismo se svim silama borili protiv stupnjevanja nekih pridjeva i čemu bi to točno služilo, nije jasno.

Stara preskriptivistička zabrana prema kojoj je *par* samo ‘dva/dvoje/dvije’ i dalje se prenosi kao dogma:

Slušateljica: (...) onda recimo *par dana*, *par sekundi*... mene su u školi učili da je *par* ‘dva komada’

Alerić: Slažem se.

Voditeljica: Meni je to ‘tri do četiri’ nekako...

Slušaateljica: Da, pa ne znači, to znači samo ‘par’ [smijeh] (...)

Voditeljica: Sve ste dobro rekli.

Alerić: Sve ste dobro primijetili i uočili (...) zaista, *par*, prvo njegovo značenje je ‘dva’, dakle, netko je u *paru*, to je dvoje, ili dvije ili dva, i onda se to ne upotrebljava, zaista nije primjereno upotrebljavati kad se odnosi na veći broj. I možemo onda opravdano reći, kad nam netko kaže *donesi mi par – aha, donio sam dva krumpira...*

Voditeljica: Pa to se nekako uvriježilo, *donio sam par komada* uvijek znači ‘više od dva’.

Alerić: Ne, nije, nije... [smijeh] Dakle, *nekoliko* treba reći. Ili zamislite kakva bi bila situacija kad bismo rekli *to će se dogoditi za par dana*, i onda netko pomisli *dva dana*, ali zapravo za *nekoliko*, bolje je reći pravilno i biti siguran onda da ono što smo rekli je zaista i shvaćeno onako kako smo mislili (...) (*Hrvatski naš svagdašnji*, 21. 10. 2013)²¹¹

Da *par* tobože ne znači ‘nekoliko’ tvrde npr. i Nikić-Ivanišević, Opačić & Zlatar (2004: 87), no tamo ipak “velikodušno” ustvrđuju da bi se takva “uporaba mogla dopustiti jedino u razgovornom jeziku” (ako se već riječi moraju “dopuštati” za standard, otkud je to tako i za razgovorni jezik?). Iako nitko ne može osporiti značenje ‘dva’ za riječ *par*, koje se lako vidi u izrazima u kojima se navedeni predmeti obično i nalaze u *paru* (*par rukavica/cipela/čarapa*), nema nikakvog smisla smatrati da je samo to značenje “ispravno” i u ostalim slučajevima (kada nije riječ o predmetima koji uobičajeno dolaze u *paru*) jer, kao što i voditeljica emisije razumno (ali bez uspjeha) dodaje, tu *par* zapravo znači ‘nekoliko’. Dapače, *par krumpira*, *par dana* ili *par knjiga* ni za jednog govornika (osim pokojeg preskriptivista) neće značiti ‘dva’ (bez obzira na preskriptivističku “logiku”), nego se uvijek upotrebljava u značenju ‘više od dva’, tj. ‘nekoliko’. Uparivanje *krumpira*, *dana* ili *knjiga* ili bilo čega što u našem izvanjezičnom iskustvu ne dolazi u *paru* toliko je konceptualno neobično da je takva interpretacija moguća samo uz preskriptivističku glumu. Dakako, “predviđanje” nepostojećih problema u komunikaciji

niti ovdje ne izostaje pa se tako navodi da bi to drugo značenje stvorilo zabune jer bi netko mogao pomisliti da je *par dana* ‘dva dana’, što je posve promašeno i nerealno. Nijedan govornik neće reći *par dana* u značenju ‘dva dana’ nego isključivo u značenju ‘nekoliko dana’. Uostalom, ne može se inzistirati da neodređeni izrazi poput *par* i *nekoliko* kao na apotekarskoj vagi odrede količinu onoga na što se odnose upravo zato što su neodređeni. Ako za tim postoji potreba, onaj tko želi zaista precizirati o čemu govori neće reći niti *par* niti *nekoliko* nego npr. *dva*, *tri*, *četiri* ili *pet*. Vrlo razumljivo proširenje značenja s ‘dva’ na ‘nekoliko’ prisutno je npr. i u engleskom (*a couple of*), njemačkom (*ein paar*) i talijanskom (*un paio di*), a prigovaranje da se radi o “pogrešci” klasičan je primjer pseudologičnog poimanja jezika.

Alerić i Gazdić-Alerić (2013: 48) bez objašnjenja zabranjuju upotrebu glagola *brojiti*²¹² u značenju ‘imati’ i “nepravilnu” upotrebu opimjeruju rečenicom *Taj grad broji deset tisuća stanovnika*. Budući da nema niti pokušaja da se ta preskripcija objasni, može se samo nagađati što im tu smeta jer struktura ne vodi nikakvim komunikacijskim zabunama. Vjerojatno je to misao da *grad* ne može prebrojavati *stanovnike* pa izgleda da je “nelogično” tako koristiti glagol *brojiti*. Da je možda riječ o glagolu s više značenja i različitim mogućim upotrebama, to im nije palo na pamet. Osim toga, zanimljivo je da istim autorima ne smeta upotreba glagola *stajati* u *Ulaznica je stajala više od 100 dolara* (2013: 264) – nisu li zabrinuti da ulaznicu ne zaboje noge?

Za riječi koje označavaju vršitelja radnje *Hrvatski jezični savjeti* (Ham, Mlikota, Baraban & Orlić 2014: 34) daju prednost oblicima muškog roda na *-telj* zbog mogućnosti tvorbe ženskog roda (za označavanje ženske osobe) riječi kao što su *čitatelj* – *čitateljica*, za razliku od *čitalac* – ***čitalica*, konstatirajući kako su rijetki, iako pravilni, oblici na *-lac* koji nemaju sinonim na *-telj* (*ličilac*, *ronilac*). Posljedično se zaključuje da ako postoje obje opcije, treba odabrati “oblike na *-telj* jer su sustavniji pa zbog

212

Kod ovog je glagola inače vrlo frekventna i preskriptivistička mononimička osuda kojom se jedinim “pravilnim” proglašava oblik *brojiti* (koji stvarno jest stariji, sukladno ideologiji tradicije), dok je oblik *brojati* tobože “nepravilan” (usp. npr. Nikić-Ivanišević, Opačić & Zlatar 2004: 18) iako se sasvim uobičajeno upotrebljava u nadregionalnoj komunikaciji.

toga i bolji”. Sustavnost doista jest svojstvo svakog jezika, ali ni jedan jezik ne robuje apsolutno simetričnoj sistematičnosti, odnosno jednoobraznosti, pa se ona ne može na ovakav način iskrivljavati i zloupotrebljavati (tim više što se *-telj* zapravo preporučuje zato što je *-lac* tobože “srpsk(ij)i”²¹³, npr. Brodnjak 1992: 84). I ono što naoko nije sistematično ili simetrično upravo kao takvo odlično funkcionira, a to su znali već i članovi praškog lingvističkog kruga (usp. ranije Mathesius [1932] 2015: 75–76), navodno veliki uzori hrvatskim preskriptivistima. Zanimljivo je u ovom savjetu to što autori varijabilni suodnos imenica muškog i ženskog roda s razine tvorbe prikazuju kao navodno problematičnu pojavu na razini jezične upotrebe, u kojoj se oba oblika uopće ne moraju pojaviti zajedno, a i ako se pojave, sasvim je u redu reći i npr. *čitalac* i *čitateljica*. Ako netko želi upotrijebiti oblik tipa *čitalac*, sintagmatski ga nikako ne blokira tvorbeno “manje povezani” oblik *čitateljica*. Jasno je da u jezicima postoji više konjugacijâ glagolâ a ne samo jedna, više deklinacijâ imenicâ a ne samo jedna, kao što je normalno i da postoje sinonimni oblici koji se razlikuju po tvorbenom obrascu (a mogu se razlikovati i po konotacijama, stilu, registru i sl.). Tzv. nepravilni oblici *moгу* i *hoću* nisu sistematični kao *možem* i *hoćem*, a opet se nitko ne buni protiv njihove upotrebe. Slijedeći logiku ideologije simetričnosti, i takav bi savjet trebao naći svoje mjesto u jezičnim savjetnicima, a ulazak u standard trebalo bi omogućiti i simetričnim oblicima *čovjeci* (< *čovjek*) i *ljud* (> *ljudi*).

Preskriptivistički savjeti uvijek su neznanstveni i štetni, ali ponekad postanu, ni ne sluteći, parodija samih sebe. Takav jedan napis nalazimo u vezi broja 200 u Ham, Mlikota, Baraban

213 Preskriptivisti, pogotovo u novije vrijeme (za razliku od ranih 1990-ih), često izmišljaju kvazirazloge zašto je nešto “nepravilno” da ne bi morali otvoreno reći da je nešto loše zato što je srpsko (ili “srpsko”). Naime, proganjanje srbizama je ipak donekle opasno jer ih se može optužiti za nacionalizam i netoleranciju (iako općenito za nacionalizam i ksenofobiju u jeziku postoji puno više tolerancije nego u društvu) pa se onda srbizmi i “srbizmi” proganjaju uz kojejakve lažne isprike. Tako npr. u Lektorskoj bilježnici (LB 2011: 16) tvrde da je *autoput* loše ne zato što je to srpski (a što je pravi razlog, usp. Brodnjak 1992: 23), nego zato što *put* tobože znači samo ‘staza, utrta zemlja’ (usp. primjere takvog skrivenog progona i u radijskim savjetima, analiziranima u Starčević 2016a: 76–78).

& Orlić (2014: 41). Tamo se prvo govori o tome da je oblik *dvjesta* danas zastario ili regionalan, a zatim se nastavlja:

Ipak, na našoj novčanici od 200 kn piše *dvjesta* kuna. Zašto takav naziv ako je *dvjesta* zastarjelo i ako nam valja upotrijebiti *dvjesto*? Baš zato što je zastarjelo pa je stilski obilježeno i može dobro poslužiti kao naziv novčanice. Ne bi trebalo biti svejedno imate li u novčaniku *dvjesta* ili *dvjesto* kuna – ako je *dvjesta*, onda je jedna novčanica, a ako je *dvjesto* – može biti i nekoliko novčanica pa i kovanica – važno je da ih je ukupno *dvjesto*.

Dakle, autori ovdje tvrde da “ne bi trebalo biti svejedno” kako se nešto kaže, priznajući tako da zagovaraju uspostavu monosemonimijske distinkcije koja u jeziku uopće ne postoji. Kome, osim autorima jezičnih savjetnika, koristi stvaranje takve potpuno bizarne jezične razlike? Kakvog bi smisla imalo da se *dvjesta kuna* počne smatrati imenom novčanice? Ovaj je savjet dobar primjer krajnosti do kojih može dovesti preskriptivistička manija hiperregulacije u jeziku, ideja da se treba propisati sve što preskriptivistima padne na pamet, a navodno u svrhu veće preciznosti i nijansiranosti iskaza. Prava je šteta i nesreća što ne postoji i novčanica od trista kuna, da možemo i proširiti tu korisnu distinkciju.

Na kraju, bizaran primjer “logike” vidimo i kod preskriptivističkog inzistiranja na tome da se može reći samo *Antarktika* a ne i *Antartik* (iako se kaže *Arktik*). Naime, “Antarktika je kontinent, a svi su kontinenti ženskog roda” (LB 2011: 13). Poprilično zanimljiv razlog. Istom logikom moglo bi se tražiti i da *veljača* postane *veljač* zato što su svi ostali mjeseci muškog roda.

Ideologija antiredundancije

Slično protivljenju prenesenim značenjima i “nelogičnim” strukturama, preskriptivisti se često protive i redundanciji (zalihosti) u jeziku – npr. izrazima poput *čak štoviše*²¹⁴. Redundancija je ponavljanje iste informacije ili istog obilježja na više mjesta u strukturi ili iskazu/rečenici. Ona nije višak u nekom negativnom smislu, nešto što treba odbacivati, jer najčešće olakšava i ubrzava dekodiranje poruke, odnosno čini je pouzdanijom. Osim što olakšava razumijevanje, redundancija u slučaju buke u kanalu umanjuje moguću štetu i olakšava komunikaciju (kada netko prebrzo govori, ima govornu manu ili govori drugim dijalektom, kada ste sugovorniku dosadni i nema vas strpljenja slušati, ako prolazi tramvaj, ako sugovornik ima problemâ sa sluhom ili se nalazi na susjednom brdu i sl.). Ukratko, redundancija je uobičajena i normalna pojava u svim jezicima (Milroy & Milroy 2012: 65).

Iako se iz znanstvene perspektive radi o jezičnoj zalihosti, a ne o jezičnoj suvišnosti, preskriptivisti vole prigovarati izrazima za koje procjenjuju da nose višak informacijâ, redovito u negativnom smislu, npr. izrazu *obadva* jer se ‘dva’ već podrazumijeva u *oba*, slično kao što smatraju “nepotrebnim” više riječi za jedan pojam ili više značenja za jednu riječ. Treba naglasiti da je redundancija prisutna na raznim jezičnim razinama – npr. već je i samo slaganje zamjenicâ, pridjevâ i imenicâ u rodu/broju/padežu (kao u *to lijepo selo*) zalihosno. Takva morfološka redundancija ne postoji u svim jezicima, ali ovaj ili onaj oblik redundancije javit će se u svakom jeziku. Redundancija ostvarena putem npr. gramatičkih nastavaka u savjetnicima se ne napada jer je nemoguće ukloniti je i istodobno zadržati gramatičnost strukture (***t-lijep-selo*), ali se zato napadaju sklopovi za koje se čini da jednako funkcioniraju i izražavaju “isto značenje” i nakon uklanjanja “suvišnog” elementa, primjerice prefiksi na dvovidnim glagolima (npr. *skoncentrirati se*), elementi u složenicama (npr. *obadva > oba*) ili na sintaktičkoj razini (npr. *no međutim > no* ili *međutim*).

Jedan od izrazâ koji izazivaju iritaciju preskriptivista je tako *oko dvadesetak*:

Već *dvadesetak* znači: *oko dvadeset, otprilike dvadeset, približno dvadeset*; pa ne treba dvaput izricati ono što je već rečeno. (Opačić 2009a: 34)²¹⁵

Navedeni izraz doista jest redundantan jer bi se moglo reći i samo *dvadeset* ili *oko dvadeset*, ali nema znanstvenog razloga prema kojemu bi to bio višak koji treba svjesno odbacivati ili na čijoj bi eliminaciji iz jezika trebalo raditi, kao što dva bubrega ili dva oka nisu višak samo zato što možemo živjeti i s jednim od tih organa. Čak i doslovno ponavljanje istih riječi u jeziku nije višak – na primjer, na pitanje *Jesi li napisao zadaću?* odgovor može biti *Jesam* i *Jesam, jesam*, što znamo da je pragmatički različito. Kada bi se dosljedno provodio neznastveni princip čišćenja jezika od redundancije, onda bi, kako je već rečeno, također bilo pogrešno slagati imenicu i pridjev u ženskom rodu jer ako kažemo *dobra profesorica*, mi dvaput ponavljamo informaciju o ženskom rodu. Dakle, mogli bismo početi neredundantno govoriti i ***dobro profesorica*, kao i *Ja volim blitvu* umjesto ***Ja voljeti blitva* (bez glagolskog i padežnog nastavka). Stoga je jedini zaključak da je, znanstveno gledano, jednako ovjereno i *dvadeset* i *oko dvadeset* i *oko dvadeset*. Jezični opis nije pitanje vaganja i zabranjivanja redundantnosti u pojedinim slučajevima nego bilježenja i objašnjavanja stvarne jezične prakse, što je daleko teži posao.

Opačić (2009a: 100)²¹⁶ se žali i na glagol *skoncentrirati se*:

Mnogi se ljudi žale da imaju slabu koncentraciju, no zašto onda ne kažu da se ne mogu *koncentrirati* nego kažu *skoncentrirati*? Pravilno je reći samo da se ne mogu *koncentrirati*. Razumijem kako je došlo do dodavanja početnoga *s-*. Ljudi misle da je *koncentrirati se* nesvršen glagol, pa dodavanjem ovoga prefiksa misle da će izvesti svršen glagol. No glagol *koncentrirati se* već je ionako dvovidan – dakle po glagolskom vidu i svršen i nesvršen – pa mu ne treba dodavati nikakav prefiks da postane svršen.²¹⁷

215 Usp. istu osudu i u Nikić-Ivanišević, Opačić & Zlatar 2004: 96.

216 Usp. i Nikić-Ivanišević, Opačić & Zlatar 2004: 66.

217 Vrlo se slično osuđuje i glagol *ispoštovati s* “nepotrebnim” *is-* (Nikić-Ivanišević, Opačić & Zlatar 2004: 46, LB 2011: 91).

Istina je da svi glagoli na izvorno strani sufiks *-irati* (njem. *-ier-en*) mogu biti dvovidni (npr. *telefonirati*), ali to ne znači da glagol *ne smije* u svršenom značenju dobiti prefiks koji će ga učiniti jednovidnim. Usprkos autoričinom nastojanju da izbriše praksu monoaspektualizacije, nije istina da govornici “misle da će izvesti svršen glagol” – oni ga stvarno i izvode. Glagoli koji su u istom obliku i svršeni i nesvršeni u našem su jeziku puno rjeđi od jednovidnih te su više iznimka nego pravilo. Zbog toga se može pretpostaviti da je riječ o tendenciji govornikâ da dosljedno provedu generaliziranu, kategorijalnu morfološku opreku po svršenosti (tj. poseban oblik za svaki pojedini vidski parnjak, npr. *čitati/pročitati*). Budući da govornici teško da ubacuju prefikse na glagole tek tako, bez razloga, vjerojatno im primjeri s neprefigiranim dvovidnim glagolima djeluju više kao nesvršeni (odnosno mogu imati i takav smisao), što navodi i autorica, dakle više kao npr. *moram se smiriti/sabirati* umjesto *moram se smiriti/sabrati*. S obzirom na to da bi i s drugim glagolima u tom slučaju upotrijebili svršeni vid, govornici dodavanjem prefiksa na temeljni glagol stvaraju nedvojbeno jednovidski oblik i tako postižu veću analogiju s ostalim oblicima unutar glagolâ kao vrste riječi. Analogija je to koju bi autorica vjerojatno nazvala “lažnom”, ali već je rečeno da se u takvim etiketiranjima radi o osobnim preferencijama, ne o znanstvenom pogledu.

Prigovara se i imenici *nadopuna* i glagolu *nadopuniti*:

Prefiks *na-* suvišan je. Dovoljna je *dopuna*. Tako onda i glagol – ne treba *nadopuniti*, dovoljno će biti i *dopuniti* (Opačić 2009a: 54)

Trebamo li stvarno u svakom trenutku razmišljati o tome je li koji prefiks ili bilo koji drugi element “suvišan”? Ako se riječi *nadopuna* i *nadopuniti* upotrebljavaju, uz *dopuna* i *dopuniti*, zašto bi to bilo loše? Kako je moguće da svi *usprkos tome* normalno komuniciraju upotrebljavajući te glagole, a da oni ipak ne smetaju nekolicini glasnih savjetodavatelja? Umjesto takvog jalovog prigovaranja, trebalo bi istražiti postoji li razlika u stvarnoj upotrebi, npr. postoji li za neke govornike *nadopuniti* možda razlika u značenju prema *dopuniti* i sl.

Da sve bude još apsurdnije, nakon što se u brojnim primjerima redundancija napada, u drugim slučajevima ona se u klasičnoj maniri nedosljednosti i kontradikcije promovira, kao u inzistiranju da se upotrebljava samo *s obzirom na to da* a nipošto i *(s) obzirom da* (Nikić-Ivanišević, Opačić & Zlatar 2004: 92) ili u riječi *sveza* gdje se značenje *veze* “može i naglasiti tako da se s pridoda ispred riječi *veza*” (Ham, Mlikota, Baraban & Orlić 2014: 158). Redundancija se dakle umjetno uvodi tamo gdje u realnoj upotrebi izostaje. Umjesto da slave neredundantne konstrukcije poput *sa ili bez šlaga*, preskriptivisti ih napadaju i odjednom zagovaraju redundantne, za svakodnevnu komunikaciju preuštogljene, usiljene forme:

U ovakvim primjerima na djelu je nešto nespojivo, a to su dva prijedloga koja se ne slažu s istim padežom. *Sa šlagom* je instrumental imenice *šlag*, a *bez šlaga* genitiv te imenice. Kako će pod istu (prijedložnu) kapu stati i instrumental i genitiv? Trebalo je razdvojiti pitanje: *Želite li kavu sa šlagom ili bez šlaga?* I ovo se ponavljanje može elegantno izbjeći upotrebom zamjenice (kojoj i jest dužnost da zamjenjuje imenicu): *Želite li kavu sa šlagom ili bez njega?* (Opačić 2009a: 187)²¹⁸

Teško se složiti da je *sa šlagom ili bez njega* posebno elegantno²¹⁹, a još se teže složiti s tvrdnjom da je tu “na djelu nešto nespojivo”, kada nam svakodnevna upotreba izrazâ poput *sa ili bez šlaga* dokazuje upravo suprotno. Ako laže koza, ne laže rog. Riječ je o elipsi, uobičajenoj pojavi izostavljanja riječi ili sklopova riječi koji se kontekstualno mogu rekonstruirati. Nema nikakvog razloga da se prijedloge prisiljava da svaki put u upotrebi aktiviraju svoju samostalnu rekciju, pogotovo ako *nisu* upotrijebljeni samostalno, a još je manje razloga za kompulzivnim korištenjem zamjenice jer joj “i jest dužnost da zamjenjuje imenicu”. Da je zamjenica ovdje potrebna, govornici bi je već umetnuli i bez jezičnih savjeta. Kad bismo dosljedno slijedili “logiku nespojivosti”, onda bi se na isti način moglo “dokazivati” da se ne može reći npr. *muškarci i žene su debeli* nego samo *muškarci su debeli i*

218 Usp. tu još npr. Alerić i Gazdić-Alerić 2013: 269–270.

219 Kao što elegantno nije ni predlagano u *hotelu i oko hotela* umjesto u *i oko hotela* (Nikić-Ivanišević, Opačić & Zlatar 2004: 143). Za isti taj nesuvisli prigovor usp. i LB 2011: 142.

žene su debele jer, eto, tã ne može se spajati nespojivo, muškarci su s Marsa, a žene s Venere.

Klasičan je primjer prigovaranje izrazima poput *sat vremena*, koje se želi izbaciti iz jezika jer su tautološki, tj. zato što se već iz riječi *sat* podrazumijeva da je riječ o vremenu (Opačić 2007: 145). Umjesto toga preporučuje se *za jedan sat* iako nije jasno po čemu je to manje tautološki od *sat vremena* obzirom da je *jedan* tu također redundantno – riječ *sat* ionako je u jednini pa ni ne može biti ništa drugo osim *jednog*. Problem je i u tome što se teško drugačije mogu reći rečenice tipa *Živio sam tamo godinu dana* ili *Bio sam tu tjedan dana* (ili pak *sat vremena*). Iako je jasno da je to *dana* redundantno u nekom apstraktnom logičkom smislu, ono nije višak – tako se kaže i nitko zbog toga ne pati. Problem je u tome što se ***Živio sam tamo godinu* ili ***Bio sam tu tjedan* ne može reći bez dodavanja *jednu/jedan* ispred imenice ili *dana* iza nje. Naravno, nema apsolutno nikakve potrebe da takva tobožnja pedanterija zabrinjava prosječne govornike (a niti lingviste), jednako kao što ne treba primjerice brinuti što izgovaramo rečenice poput *torba je teška deset kila*²²⁰, umjesto “neredundantnoga” *torba je deset kila*. U jeziku je pravilno sve što se u njemu upotrebljava, a kvazilogička razmatranja komunikaciju ne mogu poboljšati, mogu samo stvarati i pojačavati jezičnu nesigurnost.

Preskriptivisti su često proaktivni i javljaju se i izvan klasičnih preskriptivističkih glasila (jezičnih savjetnika). Tako u časopisu *Odvjetnik* od broja 1/2 (2014) kreće rubrika “Hrvatski za odvjetnike” u kojem se najavljuje da će Marko Alerić “savjetima i primjerima pokušati razjasniti probleme, dileme i nedoumice hrvatskoga jezika” (*Odvjetnik* 2014/1-2: 49). Taktika je zanimljiva. Na početku se uzme banalan primjer i upozori se da u standardu postoje različiti oblici u kondicionalu (*bih, bi, bi, bismo, biste, bi* umjesto kolokvijalnog *bi* za sva lica). Iako svijet sasvim sigurno ne bi propao ako jedan odvjetnik u svom dokumentu napiše *bi* umjesto *bismo* (niti bi propao kad bi svi

220 Usput budi rečeno, ovo je opet jedan primjer razlike između općeg jezika i stručne terminologije (vidi ranije). U fizičkoj su terminologiji *kilogrami* mjera za *masu* a ne *težinu*. Za opći jezik to, dakako, nije važno – nema nikakvog razloga da govorimo o *masi torbe*.

pravnici tako pisali, niti bi se sve urušilo kad bi i u gramatikama standardnog dijalekta stajalo *bi* kao varijanta ili čak kao jedini oblik), načelno nije nužno problematično da se informira o tome da je standardni oblik *bismo* (a da je *bi* razgovorni/nestandardni oblik).

Međutim, preskriptivisti to ne znaju napraviti tako da se jednostavno upozori/objasni što je standardno (tj. za što u standardnojezičnim priručnicima trenutno piše da je standardno), nego pritom automatski govore u neznanstvenim parametrima “krivog” i “pravilnog”. Da stvar bude gora, takve se općepoznate banalije poput *bih/bismo*, za koje se pretpostavlja da ih govornici prepoznaju kao standardne jer ih se npr. sjećaju iz škole i viđaju u službenoj upotrebi, potom uparuju s potpuno nerazumnim preskriptivističkim zahtjevima, kojima se na taj način, paralelizmom s poznatim morfološkim trivijalijama, pokušava dati legitimitet. Tako Alerić odmah nakon (loše izražene) upute o upotrebi kondicionala u standardu nastavlja pa nalazimo i uputu koja kaže da nisu pravilni izrazi *temeljem toga* (npr. temeljem ugovora), *povodom toga* (npr. povodom ugovora), *sukladno tomu* (npr. sukladno mišljenju) umjesto kojih se nalaže “pravilna” upotreba samo izraza *na temelju toga*, *u povodu toga* i *u skladu s tim* (usp. i Alerić i Gazdić-Alerić 2013: 297). Zašto, teško je reći, ali vjerojatno zato da bude drugačije od onoga kako se (također) govori i piše te da se popune jezični savjetnici i ovakve rubrike u časopisima. Takvo je “ispravljanje” potpuno bespredmetno jer su svi navedeni izrazi jednako ispravni, jednako jasni, označavaju iste pojmove i svi govornici ih razumiju. Nedosljedno i suprotno primjerima u kojima se redundancija *progoni* kao opasna i nepoželjna, ovdje se pak *zagovaraju* redundantni oblici: budući da su varijante s manje riječi, bez prijedlogâ, sasvim razumljive, zašto se forsiraju duže varijante? Na razini same forme ne može se argumentirati da je jedna konstrukcija s određenim padežima, sa ili bez prepozicije, bolja od neke druge ako se obje prepoznaju i razumiju kao smislene. Odabir ovakvih jedinica ne može se ni znanstveno ni praktično preporučiti jer govornik ima kapacitet pamtiti, koristiti i prepoznavati obje sinonimne varijante. Dakle, sâmô postojanje sinonimâ i sinonimnih konstrukcija nije opravda-

nje za eliminaciju ikojih od njih. Konačno, Alerić ne samo da potpuno bespredmetno inzistira na tome da su izrazi poput *povodom toga* “nepravilni”, nego još na početku tvrdi da je tu riječ o “gramatičkim pravilima” (što je poprilično neobično za nekoga tko ne priznaje gramatikalizaciju prijedložnih skupina u nove prijedloge), a osim toga napominje da se tu “griješi” i u “govorenom (...) komuniciranju”. Autor dakle implicitno priznaje da se ne inzistira na standardnom dijalektu samo u formalnim dokumentima, nego i općenito na govornoj upotrebi kao takvoj (bila ona standardna ili ne).

Još jedan primjer protivljenja redundanciji možemo vidjeti u sljedećem savjetu (bez autorskih objašnjenja):

U rečenicama poput:

Prihod je za šest posto veći nego u istome razdoblju prošle godine.

On je za tri centrimetra viši od Marka.

ne treba upotrebljavati prijedlog *za*. Te rečenice trebaju glasiti:

Prihod je šest posto veći nego u istome razdoblju prošle godine.

On je tri centrimetra viši od Marka. (Coca-Cola 2011: 122)

Jasno je da se prijedlog *za* u rečenim primjerima i može i ne mora upotrijebiti, no nije jasno zašto bi se zato primjeri sa *za* morali protjerivati iz jezika. Razlog sigurno nije dosljedna preskriptivistička preferencija neupotrebe prijedlogâ kada je to moguće (radi tobožnje ekonomičnosti i sažetosti) jer se u istom savjetniku traži i da se umjesto izrazâ poput *pomoću indeksa kvalitete* upotrebljava *s pomoću indeksa kvalitete* (: 117). U tom slučaju redundantnost prijedloga nije problem nego je odjednom poželjna, samo da bude suprotno onome što je proširena praksa, a sve to kako bi savjetnici prividno nudili dodanu vrijednost u smislu “pravilnoga” jezika.

Za kraj navodimo još jedan primjer toga da preskriptivisti nemaju kontrolu nad vlastitim kriterijima “ispravljanja” jezika. Pod *ad hoc* parolom “[u] rečenici nije pravilno izostavljati prijedloge”, nepravilnom se proglašava rečenica *Zbog svoje sklonosti tom poslu postala je glavna urednica* i inzistira na *Zbog svoje sklonosti prema tome poslu postala je glavna urednica* (Alerić i Gazdić-Alerić 2013: 267). Rečenica bez prijedloga ured-

no prenosi poruku, nesporazuma nema i mogli bismo upitati autore – čemu ustrajanje na *redundantnom uguravanju* elemenata? Bojimo se da na to pitanje, kao i inače, nema validnoga, racionalnoga odgovora.

Ideologija purizma (monoglosije i monooriginije)

Jezični purizam ili jezično čistunstvo ideološka je kritika (percipiranih) stranih elemenata u jeziku te je pandan izvanjezičnom/ društvenom nacionalizmu i ksenofobiji²²¹ (Thomas 1991: 43, vidi taj naslov za vrlo detaljnu razradu purističkih fenomena). Pa ipak, dok se otvorena ksenofobija u društvu često ne tolerira (bar načelno i na službenoj razini), u jeziku se diskriminacija stranih i “stranih” elemenata vrlo često odobrava i smatra zdravorazumskim pogledom iako je potpuno neznanstvena (vidi i u Kapović, Starčević & Sarić 2016 i Starčević 2016a). Purizam je odraz *ideologije monoglosije*, težnje da se razni kodovi ne miješaju, na bilo kojoj jezičnoj razini, pri čemu kod pojedinih govornika, u pojedinim situacijama i u pojedinim društvima postoje razlike u stupnju otpora prema miješanju kodova. Primjerice, nekim će govornicima smetati što se netko drugi u razgovoru prebacuje na drugi jezik u segmentima dužima od skupine i surečenice (smeta im dakle klasično prebacivanje kodova jer npr. ne razumiju poruku, smatraju takvu komunikaciju pretencioznom, znakom manjka etničke lojalnosti itd.), ali im neće smetati što se koriste prilagođene posuđenice, pojedine riječi ili eventualno višerječni izrazi (ne smeta im dakle klasično jezično posuđivanje). Netko će pak inzistirati da se i prilagođene posuđenice potpuno zamijene riječima s domaćim podrijetlom elemenata/morfema, što se može smatrati podvrstom ideologije monoglosije i nazvati *ideologijom monooriginije*. Mogući su i drugačiji slučajevi, npr. kada netko povratniku iz dijaspore neće zamjeriti što prebacuje kodove u istoj komunikacijskoj situaciji (zato što će imati razumijevanja za govornikov svakodnevni život s dva jezika i sl. i zato što će smatrati da se radi o naizmjeničnoj pro-

221

U hrvatskoj se situaciji nacionalizam u jeziku odražava na dvije razine – na vanjskoj, kao inzistiranje na jezičnom nacionalnom jedinstvu i neovisnosti od drugih političkih zajednica (što konkretno znači izdvajanje hrvatskoga iz hrvatskosrpskoga konteksta, tj. razlikovanje hrvatskoga od srpskoga), i na unutrašnjoj, kao nacionalistička homogenizacijska politika unutar hrvatskog (Kapović 2013: 391–392).

izvodnji na zasebnim jezicima pa “pravog miješanja” zapravo nema), ali smetat će ga ako ista osoba počne posuđivati riječi jednog jezika u drugi i adaptirati ih u skladu s glasovima i morfologijom jezika primatelja jer će smatrati da u tom slučaju dolazi do “pravog miješanja” i navodnog krnjenja, kvarenja jezika i sl. U radu se služimo terminom monoglosija kao nadređenim pojmom za ideološki otpor bilo kakvom miješanju, prebacivanju i preklapanju kodova, na bilo kojoj jezičnoj razini.

Iako je otvorenog purizma i ksenofobije kroz jezik danas manje nego u 1990-ima u toku rata, neki ih preskriptivisti i danas izražavaju bez imalo uvijanja (progoneći uz srbizme i tzv. “bosanizme”):

Suvremene strasti prema tuđicama i pomodarstvo kojekakvih riječi ne odnosi se samo na anglizme, makar ih je najviše. Naplavljuju nas opet srbizmi i bosanizmi. Postaju pomodarstvo. A riječ je o tuđicama kao i svima drugima – ako nisu anglizmi dobrodošli u jezik, nisu ni srbizmi ni bosanizmi. Oživljavanje veza sa susjednim državama oživljava i tuđice, poglavito u novinama i na televiziji – kud su lektorske službe stjerane u mišje rupe, tud još i novinari, preuzimajući vijesti, preuzimaju i ne-hrvatske riječi. (Ham, Mlikota, Baraban & Orlić 2014: 153)

Purizam se može smatrati specifičnim vidom preskriptivizma. Te su dvije pojave često povezane, no ne pojavljuju se uvijek zajedno. Primjerice, kod lingvistâ i filologâ raznih specijalizacija preskriptivizam (u smislu preferiranja “strogog” standardnog dijalekta i “pravilnih” oblika) je često prisutan uz istodobni izostanak purizma (ti govornici mogu čak biti i oštri protivnici purizma). Netko dakle, bio lingvist ili ne, može vjerovati u inherentnu “pravilnost” pojedinih oblika i u nadređenost standardnog dijalekta ostalim jezičnim varijetetima (i npr. tvrditi da se mora reći *zahvaliti*, a ne *zahvaliti se* ili *glasovati* jer se samo životinje *glasaju*)²²² te zagovarati tako konzervativni preskrip-

222 U 1990-ima se nauštrb glagola *glasati* (na izborima) počelo forsirati “pravilniji” izraz *glasovati*, a glavni je “argument” bila rečena tvrdnja o životinjama i njihovu *glasanju*. Iz lingvističke perspektive to se nije moglo i ne može opravdati (kao što se ne može opravdati niti kasnije proganjanje istoga glagola). Kao prvo, nema ništa pogrešno u tome da riječ ima dva značenja, a, kao drugo, zapravo nije riječ o istom glagolu jer

tivizam, a da pritom nije nimalo sklon jezičnom čistunstvu u smislu progona “nehrvatskih” elemenata. Zbog toga nije svaki preskriptivist nužno i purist (iako svaki purist jest i preskriptivist). Treba također reći da ima i onih govornika koji se politički zgražaju nad ksenofobnim i nacionalističkim stavovima, ali u jezičnim pitanjima smatraju da je sasvim u redu brojati riječi-ma krvna zrnca jer ne uviđaju vrlo blisku povezanost jezične i izvanjezične razine progona “stranih elemenata”. S druge strane, politički nacionalizam pojedinaca i skupina često (ne uvijek) dolazi u paru s jezičnim purizmom.

U članku koji se bavi jezičnim purizmom Jakobson ([1932] 2015: 118–120) navodi da je hibridizacija odnosno jezični kontakt redovita odlika jezičnog razvoja i takozvanih “kulturnih jezika” te se na taj način stvaraju novi jezični potencijali, jezično bogatstvo – “[g]enetska lingvistika i purizam nespojivi su pojmovi”²²³. Langer & Davies (2005: 11) naglašavaju da su svi jezici “proizvod jezičnog kontakta”. Jakobson (: 125) nas također upozorava da ne postoje potpuni sinonimi (usp. i Pranjković 2010: 41): mehaničke zamjene jednog izraza navodno ekvivalentnim drugim redovito rezultiraju promjenom značenja, stila, afektivne obojenosti, uvriježenosti i drugih faktora, što autor kasnije i oprimjeruje kritikom Hallerovih purističkih progona pojedinih elemenata u češkome. Precizno sažima probleme koji proizlaze iz purističkih nastojanja u jezičnom planiranju kao jezično osiromašenje i de-

je prvo *glasati* (na izborima) nepovratno, dok je *glasati se* povratno. Ipak, takvo je kvazistručno objašnjenje i inzistiranje na obliku *glasovati* danas prilično prošireno i među nelingvistima pa neki govornici i u neformalnom razgovoru znaju sami sebe i druge ispravljati s *glasati* na *glasovati*. Zadnjih godina pojavila se i preskriptivistička kritika oblika *glasovati* kao rusizma, što bi trebao biti najjači i “zdravorazumski” argument za izbacivanje tog glagola: “nije nam potreban jer imamo dobru domaću riječ”. Dodatni argument za progon *glasovanja* koji se navodi je taj da *glasovati* nije tvorbeno simetričan s povezanim leksemima kao što su *glasač*, *glasački* i sl., ali očekivanje takve simetričnosti nužno je ideološko, kako smo vidjeli ranije u knjizi, kao da se inzistira da prvo lice prezenta glagola *moći* budem *možem*, radi navodne “veće pravilnosti i logičnosti sustava”.

- 223 Leeman-Bouix (1994: 138) naglašava da posuđenice dodaju nova, specijalizirana značenja, to jest da ne zamjenjuju uvijek stare domaće riječi (koje neće dakle nužno nestati), nego da zapravo restrukturiraju leksik. Tako npr. engleski glagol *to hate* ‘mrziti’ ulazi u hrvatski kao *hejtati*, ali nema potpuno isto značenje kao *mrziti* (usp. i *lajkati*, *frendati*, koji također nisu istovjetni domaćim riječima *svidati se*, *sprijateljiti se*, nego se primarno upotrebljavaju u kontekstu društvenih mreža).

stabilizaciju (Jakobson [1932] 2015: 135), a osvrt itekako vrijedi i za hrvatsko jezično savjetodavljenje:

pseudoznanstvenost metoda i ciljeva toga pravocrtnoga purizma, koji cenzurira leksičko blago češkoga književnoga jezika, autoritarno osuđuje mnoge riječi i spojeve riječi iz toga blaga te time nužno osiromašuje književni jezik. Ta “konfiskacijska praksa” češkoga purizma često potresa normu koja je već općeprihvaćena, neki put čak izravno šteti stabilnosti književnoga jezika i stvara jezični nered.

Konačno, Jakobson (: 137) odlično sociolingvistički analizira ideologiju progona stranih elemenata, primjerice germanizama, kao iskaz rasizma i kao neopravdan jezičnoplanerski postupak i “pokušaje koji se samo pretvaraju da su znanstveni” (: 139). I njegov diskurs u kritici češkog purizma (o jezičnim elementima kojima se niječe “pravo građanstva”) upućuje da se radi o izvanjezičnim ideologijama o etničkoj nelegitimnosti ne-Čehâ u Češkoj maskiranima u jezične ideje (: 137):

Vidimo da je izbacivanje germanizama više demonstracija nego stvarna degermanizacija jezika. Ono je dakle činjenica jezične politike i moguće je postaviti pitanje njezine opravdanosti. Ta se politika ne može nazvati nacionalističkom politikom: termin koji bi tu bolje odgovarao bio bi rasizam. Jer germanizmi se proganjaju isključivo zbog svojeg podrijetla, pa makar i dalekoga. Proganjaju se iako su u češkom jezičnom osjećaju udomaćeni do te mjere da je čovjek koji ne poznaje etimologiju iznenađen kada dozna da je tim izrazima najedanput uskraćeno pravo građanstva.

Kao još jedan primjer recentnijeg otvorenog antisrpskog purizma možemo uzeti Samardžijin (2015) “razlikovni rječnik”. Samardžija (2015: 12) s odobravanjem govori kako je sredinom 20. stoljeća nekoliko autora “s različitim uspjehom nastojalo oko ustanovljenja granice između hrvatskoga i srpskoga u leksiku”, no dodaje kako se unatoč tome “stanje vrlo sporo mijenjalo” (priznajući time da je riječ o sustavnom zadiranju u realan jezik i pokušaju nacionalističkog normiranja standarda, a ne o deskriptivnoj analizi postojećih razlika u jezičnoj upotrebi u Hr-

vatskoj i Srbiji, koje, naravno, postoje²²⁴) te s očitim zgražanjem primjećuje kako su se čak i u NDH objavljivali rječnici “s obiljem s(e)rbizama i – dopuštanjem Glavnoga izvještajnog i promičbenog ureda!”. Tu, kako vidimo, ne samo da nema nikakve kritike jezične politike u tzv. NDH, koja je u jeziku provodila politiku etničkog čišćenja kakvu je provodila i izvan jezika (s tom razlikom da je riječi nešto teže likvidirati nego ljude), nego je jedino što se, čini se, “Glavnom izvještajnom i promičbenom uredu” zamjera to što nije dovoljno dobro provodio cenzuru knjigâ u koje su se ipak potkradali srbizmi/“srbizmi”. To, doduše, teško može čuditi zna li se da je riječ o autoru knjige *Jezični purizam u NDH* (Samardžija 1993), u kojoj također ne samo da nema nikakve znanstvene kritike purizma²²⁵, nego se purizam hvali biranim riječima – npr. purizam se naziva “jednim od najučinkovitijih oblika otpora pogibelji što je hrvatskom jeziku prijetila”, purističku se nit hvali da je “pouzdana svjedokinja onih nastojanja brojnih naraštaja hrvatskih ljudi od pera koja su težila tome da hrvatski jezik u svakom pogledu bude toliko dotjeran da bi s pravom mogao biti pribrojan *najuzoritijim europskim jezicima*” (: 1), dok se o purizmu u NDH kaže npr. “prve dvije godine ustaške vlasti (1941. i 1942.) ispunjene su živom i zanimljivom purističkom djelatnosti.” (: 13). Purizam se “kritizira” tek utoliko što se navodi da se u purističkim stremljenjima “nerijetko događalo da pritom strada koja dobra hrvatska riječ” (: 14). Dakle, prebacimo li se iz sfere jezika u sferu društva, nije problem što se ubijaju Židovi, Srbi i Romi – problem je što se pritom dogodi da “strada i koji dobar Hrvat”. Naravno, moglo bi se tu opravdano prigovoriti da riječi ipak nisu ljudi i da zabranjivanje određene riječi nije isto što i ubijanje čovjeka. To je, dakako, nedvojbeno tako, međutim teško je tvrditi da je npr. NDH slučajno provodila politiku “nacionalne čistoće” izvan jezika i “jezične čistoće” u

224 Zanimljivo je da nacionalističke lingviste u pravilu uopće ne zanima realan opis razlikâ između jezične upotrebe u Hrvatskoj i Srbiji (iako bi se o tome moglo jako puno toga napisati i istraživati), nego su uvijek puno zainteresiraniji za izmišljanje novih razlika.

225 Autor doduše, istini za volju, ipak na jednom mjestu označava NDH kao “totalitarni režim”, ali i to u kontekstu hvaljenja tadašnjeg Hrvatskog državnog ureda za jezik zbog njegove navodne “umjerenosti” (: 21). Tu možemo dodati da se isti taj HDUJ hvali dodatno i zato što su njihove “jezične bilješke”, prema autoru, “pisane na doista visoku stupnju stručne neutralnosti” (!) (: 22).

jeziku, kao što neće biti slučajno ni da su se obje politike branile sličnim “argumentima” (o “ugroženosti hrvatskog naroda/jezika” i sl.) i kao što bi teško bilo braniti tezu da ideologija “jezičnog čišćenja” ne podržava simbolički i politiku “etničkog čišćenja” i da nije dio istog političkog projekta.

Takav ksenofobno-nacionalistički pristup jeziku²²⁶ nema nikakve veze s lingvistikom kao znanošću, koja pojavi jezičnog posuđivanja (prelasku strukturâ i značenja iz jednog u drugi jezik) i prebacivanju kodova pristupa analitički i deskriptivno, a ne s plemenskim provincijalizmom i ideologijom utemeljenom na krvi i tlu, pogotovo kada se dotična pokušava proturiti kao nešto neutralno bez priznavanja vlastite ideološke pozicije (koliko god ona, kao u slučaju tzv. NDH, bila odbojna). Kao i jezične promjene, posuđivanje riječi, kontakt s drugim jezicima i utjecaj jednog na drugi jezik postoje otkad postoji i jezik. I u tom kontaktu nema ništa loše²²⁷ – posuđenice iz raznih jezika u našem jeziku jednostavno nam govore s kojim je sve jezicima naš jezik u prošlosti i sadašnjosti bio ili jest u kontaktu. Naravno, kao i druge ideologije, purizam je nužno nedosljedan, što ćemo vidjeti u mnogim primjerima²²⁸.

U sljedećem primjeru Katičić (1992: 56) zagovara statičnu sliku pojedinih jezika kao oštro omeđenih i zasebnih predmeta te praktički piše monoglosički manifest ideologije razdvojenih kodova strateški pripisujući *ljudska* (vlastita) puristička nastojanja i zahtjeve samom *jeziku*, što je neutemeljena i neznanstvena teza koju obara bilo koji primjer svakodnevne komunikacije, prožete jezičnim kontaktom:

226 To se lijepo vidi u primjerima gdje preskriptivisti/puristi, recimo, to što se u Srbiji upotrebljavaju riječi *poručiti* (u značenju ‘naručiti’) i *potiljak* (iako se to upotrebljava sasvim normalno i u Hrvatskoj!) koriste kao priliku da se osudi “balkanska neurednost” srpskog jezika (a onda i Srba), pri čemu se za srbizme (i “srbizme”) govori da su “poput jezičnog tumora s metastazama”, dok se hrvatski njima “degradira na primitivnu balkansku razinu” – te primjere očitog rasizma i šovinizma navode i opravdano označavaju lingvistički neutemeljenima Peti-Stantić & Langston (2013: 250–251) (usp. i Starčević 2016a: 75–83).

227 Loši mogu biti uzroci (npr. strana okupacija ili ekonomska dominacija) koji u nekim situacijama dovode do posuđivanja iz jednog jezika u drugi, no to s jezikom nema izravne veze – takve probleme treba rješavati na političkoj razini, a ne invektivama protiv jezičnog posuđivanja.

228 Za više o purizmu vidi i Kapović 2011a: 81–92.

Važno je na prvom mjestu uočiti da je jezik već po samoj svojoj naravi purističan. Zahtijeva, naime, da se govoreći njime služimo izražajnim sredstvima koja mu pripadaju i koja su u njemu sadržana, a ne kakvim drugima. Jezik je sam po sebi zadavanje i po tome ograničenje i omeđivanje govornih mogućnosti. U svakom je jeziku sadržano određenje toga koje mu govorenje pripada, a koje ne. U svakom se jeziku, bar u načelu, zna što ulazi u nj, a što ostaje izvan njega, i svaki zahtijeva da se govoreći njime ostane unutar njegovih granica, da se odabiru samo takve mogućnosti kakve on predviđa i zadaje. Pri tome je stanovit elementarni purizam sastavni sastojak same jezične naravi. On je nužnost samog jezičnog bića.

Iako se nekoliko puta ograđuje od isključivosti, Katičić i u sljedećem primjeru monogloski zagovara domaće elemente kao da govornici trebaju vokabularne upute o tome kako da službeno govore i pišu i kao da je vaganje domaćih prema stranim nazivima znanstveni recept za javnu jezičnu proizvodnju. Racionalnih razloga za načelno davanje prednosti domaćim elementima nema jer je nemoguće 1) unaprijed odrediti koje učinke pojedini govornik želi postići svojim javnim diskursom (želi li zvučati ozbiljnije, opuštenije, lokalnije ili međunarodnije itd.) i 2) unaprijed fiksirati primateljsku interpretaciju poruke s jezičnim elementima govornikovog diskursa – *neke* će domaće riječi zvučati prihvatljivije, *druge* pretencioznije (isto vrijedi za međunarodne riječi), a prosudba ovisi o pojedinom primatelju poruke (vidi i Kapović, Starčević i Sarić 2016: 53–56, a Žanić 2016: 416–418 za analizu uparivanja jezičnih elemenata s odjećom u ovom primjeru):

Ne može se stoga dati odlučna standardna prednost niti domaćem niti međunarodnomu nazivlju, niti jedno niti drugo ne valja izbjegavati, ali će valjano pisanje i javni govor, kad treba da bude zahtjevan, kad u njem nismo kao u kućnoj haljini i papučama, nego kao u odijelu s izglačanom košuljom i kravatom, bez ikakve grčevite isključivosti svugdje davati prednost nazivlju domaćega podrijetla, gdje god je to moguće bez jezičnoga nasilja i prenaprezanja jezičnih navika čitateljstva ili slušateljstva, i kada se time ne narušava sklad izlaganja. (2004: 32)

Iza čitavog narativa o purizmu kao o “nužnosti samog jezičnog bića”, navodnoj purističnosti jezika kao takvog (što je, kako

smo već vidjeli u knjizi, u potpunom neskladu sa svim znanstvenim spoznajama lingvistike, kao i s realnom jezičnom praksom) te zahtjeva za domaćim vokabularom u javnom diskursu ne krije se ništa drugo nego vrlo prozaična ksenofobija i nacionalizam preneseni iz politike i društva na područje jezika.

Puristi, da bi opravdali svoj purizam i prikrili ksenofobiju i nacionalizam u njegovoj pozadini²²⁹, katkad posežu za opravdanjima poput onoga da anglizme u medijima treba izbjegavati jer bi tekstovi s previše novopreuzetih anglizama mogli biti ne baš potpuno razumljivi nekim slojevima društva (npr. starijim ljudima koji ne znaju engleski). Sâm po sebi takav prigovor nije problematičan – želi li novinar da mu tekst bude razumljiv svim čitaocima, pazit će kako će ga pisati i izbjegavat će riječi i izraze koje možda neće svima biti jasni, bilo da je tu riječ o novim i ne svima poznatim anglizmima, o učenim latinskim posuđenicama ili nečem trećem. No da je tu kod purista riječ o čistoj prijetvornosti i da je u pozadini svega jezična ksenofobija, a ne tobožnja briga za starije ljude koji ne znaju engleski, jasno je po tome što im mogući nesporazumi i nerazumijevanje ipak ne smetaju kada je riječ o novohrvatskim tvorenicama ili preskriptivističkim ro-gobatnostima uopće.

Neki će se preskriptivisti ponekad eksplicitno pokušati distancirati od bilo kakve politike tvrdeći da se bave “samo jezikom”. Takva negacija političkog angažmana između ostalog služi i dodatnoj legitimizaciji preskriptivističkog djelovanja kao navodno znanstvenog te u javnost treba odaslati sliku strogo jezične analize koja proizvodi savjete utemeljene u “samom jeziku”, a ne npr. na temelju nestručnih, konzervativnih i malograđanskih predrasuda. Da je takva apolitičnost i teoretski i praktično nespojiva s preskriptivizmom, pokazuje paradoksalni primjer iz emisije *Hrvatski naš svagdašnji* (28.04.2014.), u kojoj Marko Alerić u razmaku od nekoliko minuta kaže da ga ne zanima politika jer se bavi samo jezičnim materijalom i potom da je pridjev *ogroman* rusizam pa nam ne treba u hrvatskom. Budući da je u opsežnoj novijoj hrvatskoj produkciji preskrip-

tivističkih pamfleta nemoguće naći da netko svjesno prigovara primjerice bohemizmima (riječima češkog podrijetla)²³⁰ – dok prigovorâ rusizmima ima napretek – teško je povjerovati da se radi o pokušaju strogo strukturalne jezične analize. Vjerojatnije je ipak da se radi o preslikavanju društvenih odnosa i političkih pogleda preskriptivističkih autora u jezične strukture. Česi se očito konstruiraju kao fin i kulturni srednjoevropski narod koji Hrvatima može u svemu biti uzorom, a Rusi kao svojevrsna suprotnost navedenim karakteristikama (pritom zacijelo nije od pomoći što je dio rusizama do nas došao preko Srbije). Selektivno biranje i korištenje riječi stranog podrijetla nije nužno problematično na razini individualnog govornika – svatko ima pravo na svoj ukus i subjektivni pogled – ali postaje problematično kad se pod krinkom znanstvene analize svim govornicima nameće očito subjektivan pogled jednog ili nekolicine autora ili se pak povlađuje dominantnim društvenim ideologijama.

Nives Opačić je ponekad u svom purizmu vrlo otvorena, ne ustežući se niti od ratne metaforike, otvorene ksenofobije i jasnog konstruiranja Drugoga, uz normaliziranje teze o jezicima kao o jasno razdvojenim predmetima (zasebnim kućama):

Da odmah bude jasno: bitka se ne vodi između *čimbenika*, *činitelja* (a možda i kojega trećeg mušketira) koji su svi na istoj strani, nego između svih njih i *faktora*, koji je, naravno, s druge strane barikade. Zna se i kako se taj boj zove: borba protiv tuđica, a za češću uporabu domaćih, hrvatskih, riječi. Borba je to pravedna i posve legitimna, jer tko uopće voli uljeze u vlastitoj kući? (Opačić 2009a: 39)

Borbu protiv anglizama na braniku hrvatskog nacionalnog bića vodi i Stjepan Babić:

Istina, mi od nosilaca engleskoga jezika nismo nacionalno ugroženi, ali da je taj kolonijalni mentalitet štetan za jezičnu strukturu, njegovu funkciju, kulturu i ljepotu i da slabi otpornost nacionalnog bića, u to nema sumnje. (Babić 1995: 76)

230 Za bohemizme kao pozitivne vidi npr. Ham 2014: 12.

Parafrazirajući staru frazu o tome da je antisemitizam socijalizam za budale, ovdje možemo ustvrditi da je jezični purizam antiglobalizam za budale. Nije nimalo sporno, kako smo već napomenuli, da se protiv kolonijalizma i neokolonijalizma u različitim sferama – od političko-ekonomske preko kulturne do diskursne – možemo boriti, no boriti se protiv toga na kvaziznanstvenim klišejima i opskurantističkim argumentima o štetnosti kolonijalnog mentaliteta za jezičnu strukturu i o “otpornosti nacionalnog bića” potpuno je promašeno.

Babić je i inače nešto izravniji od drugih pa otvoreno priznaje da su mu “nacionalni interesi” preči od realne upotrebe jezika i znanstvenog pristupa istom:

Osobito je poučan primjer para *šport/sport*. Prva je riječ potisnuta u zaborav izrazitim političkim pritiskom, kako je pokazala N. Bašić u 47. godištu Jezika, ali to mnogima Hrvatima ništa ne smeta jer su na *sport* navikli zbog pedesetogodišnje prevlasti *sporta* i navika im je važnija od normalnoga nacionalnoga kriterija. (Babić 2008: 71)

Ovdje se očito od muhe radi slona i nepotrebno se stvara drama oko jednog glasa/grafema. Više je stvarî problematično. Kao prvo, u 19. stoljeću je u Hrvatskoj zapravo prvo zabilježena upravo varijanta *sport*. Kao drugo, poprilično je paušalna tvrdnja da je na širenje oblika *sport* više utjecao srpski nego engleski (a još je sumnjivije to da je sport prevladao pod nekakvom prisilom). Kao treće, ako *sport* mora postati *šport*, što je onda s riječima *špektakl*, *špecijalitet*, *šstudent*, *inštitut* itd., kad preskriptivisti toliko vole “dosljednost”? No na stranu sve to, nije li bizarno da jezikoslovac ide kritizirati čitav narod (!) zato što im je spontana upotreba bitnija od “normalnoga nacionalnoga kriterija” (!), kao da se simboličkom upotrebom jezičnih oblika koje Babić odobri izravno biva boljim građaninom?

Osim o “normalnim nacionalnim kriterijima”, dakle o normalizaciji političke ideje nacionalizma kao zdravorazumskog pogleda, puristi govore i o “opasnosti” od stranih riječi:

Opasnost je duge uporabe engleskoga naziva u hrvatskomu jeziku u tome što s vremenom taj naziv doista i dobiva specifičnije i drukčije

značenje nego što je imao u engleskome. Dobar je primjer riječ *konzalting* (prema engleskom *consulting*) koja se odmaknula od značenja koje ima engleska riječ (i koje je i ona imala u vrijeme ulaženja u hrvatski jezik, a to značenje je jednostavno ‘savjetovanje’), dobila značenje posebne djelatnosti u graditeljstvu te je s tim značenjem ušla i u hrvatske zakone. (Coca-Cola 2011: 56)

U odlomku je dobro primijećeno da posuđeni anglizmi u drugim jezicima, pa tako i kod nas, zažive svojim životom i mogu dobiti drugačije i novo značenje, nevezano uz ono izvorno englesko. No u tome nema ništa loše, od toga nikome ne prijeti nikakva “opasnost”, niti se to ikako može spriječiti – riječ je o posve normalnom i očekivanom jezičnom procesu.

Osim samih riječi nepoželjna su i značenja pojedinih riječi koja k nama dolaze putem drugih jezika, najčešće engleskog:

Devastiran je glagolski pridjev trpni toga glagola i znači: *opustošen, poharan, razoren, upropašten*, no to sve ide uz *prirodu, okoliš*, tzv. *vanjski svijet*, a ne uz *ljude*. U hrvatskom pak tekstu čitam ovakvu rečenicu (...): *Čovjek je bio devastiran ubojstvom mlade vježbenice Ivane Hodak*. I u ovom primjeru vidi se (vidi onaj tko poznaje i pozadinu jezične priče) da je opet riječ o trčanju ususret engleskom jeziku, a istodobno o sve većem gubitku hrvatskoga jezika. Naime, dok engl. *devastate* znači (o) pustošiti, (po)harati (prirodu, okoliš) kao i u hrvatskom, dok *devastation* znači (o)pustošenje, opustošenost, poharanost (prirode, okoliša) kao i u hrvatskom, pridjev *devastating*, uz *razoran* i sl. kao i u hrvatskom, znači, figurativno, i *ubojiti, frapantan*, što se veže i uz *ljude*²³¹. Dakle, u hrvatskom ipak (barem još) ne možemo reći da je *čovjek* bio *devastiran* (kako nemarno “prevode” naši užurbani novinari, pa i kad pišu u tjednim listovima, a ne samo u dnevnicima), nego kažemo da je čovjek bio *zgrožen, zgromljen, zabezeknut, pogođen, frapiran* i sl. Kako vidimo, bilo je barem pet boljih rješenja, i u duhu hrvatskoga jezika i u pogledu puke razumljivosti, no autor teksta priklonio se postupku kojim se zacijelo i inače često služi – tzv. *copy / paste* (prepiši i prilijepi). Takvi više uopće ne primjećuju da takvim postupcima hrvatski jezik opasno

231 Zapravo je na stvaranje novog značenja hrv. *devastiran* utjecao eng. pasivni oblik *devastated*, ne aktivni *devastating*. [op. autori]

približavaju pidžinskim, bastardnim jezicima, da time hrvatski jezik osiromašuju, a njegov rječnički fond (već ionako uvelike načet) prorjeđuju. (Opačić 2011: 42–43)

Znanstveni, lingvistički stav oko posuđenica nije ni protivljenje posuđenicama ni podržavanje posuđenica (formalnih ili značenjskih). Lingvistika u vezi samog posuđivanja zauzima deskriptivan stav – u jezičnom kontaktu nema ništa dobro ili loše, riječ je o uobičajenom jezičnom procesu koji se ne može vrijednosno ocjenjivati sâm po sebi. To dakako znači da lingvistički/znanstveni stav nije niti *zastupanje* i *promicanje* što većeg stupnja jezičnog kontakta. S druge strane, vrijednosni sudovi dolaze itekako u obzir u vezi s političko-ekonomskim odnosima koji mogu dovesti do toga da se posuđivanje iz engleskog odvijati isključivo u jednom smjeru, ali posuđivanje je u tom slučaju samo posljedica asimetričnih izvanjezičnih odnosa moći, ne i uzrok tih odnosa. Naš je stav da je na govornicima da govore i pišu kako žele govoriti i pisati, a društveni fenomeni koji utječu na posuđivanje (npr. politička, ekonomska i kulturna dominacija SAD-a) nisu jezični nego prije svega izvanjezično, političko pitanje i neće se riješiti u domeni jezičnih “savjetnika”, zamjenama pojedinih leksema i konstrukcija. Leeman-Bo-uix (1994: 99) tako govori o velikom izvanjezičnom utjecaju SAD-a na Francusku i odmah upozorava: “jezik je tomu samo svjedok i sredstvo izraza”. Svačije je legitimno političko pravo da i jezično protestira protiv anglofonog utjecaja, ali mora biti jasno da se ne radi o neutralnim i znanstvenim pogledima nego o iskazu političkog stava.

U Hrvatskoj je također bilo pokušajâ (2010. godine) da se zakon o jeziku²³² progura kroz tobožnje zalaganje za radnička prava (zbog ugovorâ o radu koji su u nekim tvrtkama na engleskom a ne na hrvatskom – što je nesporno loše i nedopustivo), no to je bila samo isprika za još jedan pokušaj nametanja jezične cenzure u vidu savjetodavljenja. Navodna briga za radnička prava je samo površinski prikrivala jezični šovinizam (purizam) i jezičnu autoritarnost (preskriptivizam).

Slična je stvar i s konzervativnom kvazikritikom konzumerizma koja se često može naslutiti u purističko-preskriptivističkim pamfletima. Nedvojbeno je da se konzumerizam može argumentirano kritizirati iz mnogo aspekata, no puristima on zapravo smeta ponajprije zbog toga što se u povezanom marketingu javlja izrazito mnogo anglizama (zbog specifičnog prestiža koji engleski uživa), a ne zato što konzumerizam inače ima mnoge negativne posljedice po društvo. Kada se propagandni materijali usklade sa strogo zamišljenim standardnim hrvatskim, preskriptivistička kritika najčešće nestaje. Kako smo već naznačili, u borbi protiv stranih elemenata često se nastupa kao da su jezične promjene pojava prvog reda, a izvanjezične, društvene okolnosti nešto sporedno i sekundarno. S time je povezana ideologija da se borbom protiv *jezičnih* utjecaja drugih skupina govornika može voditi borba protiv neželjenih *nejezičnih* utjecaja (imperijalizam, vojna agresija, ekonomski pritisak i sl.) koje te skupine imaju na druge. Istina je pak sasvim suprotna. Naime, da bi se neki inojezični element usvojio i proširio u jeziku, potrebno je da *prije* toga dođe do *nejezičnog* kontakta govornikâ različitih jezika, primjerice na političkoj ili ekonomskoj ili kulturološkoj ili općedruštvenoj razini, a jezične strukture tada odražavaju nejezični utjecaj. Jezično polje ne može i ne treba biti zamjenom za borbu na drugim društvenim planovima. Drugim riječima, jezični nacional-šovinizam nikako nije pravi odgovor na ekonomski imperijalizam Zapada ili konzumerističko društvo, niti ti fenomeni mogu biti isprika za jezični purizam²³³.

Da se vratimo na riječ *devastiran* – dvije stvari nisu upitne. Prva je da lingvistički gledano nema apsolutno nikakvog problema u tome da taj pridjev dobije i novo značenje ('zgrožen, pogođen...' ²³⁴), niti da to bude pod utjecajem engleskog. No druga je ta da se takva promjena u jeziku još nije dogodila (ili bar još nije jako proširena). Iako je teško precizno reći kada nešto po-

233 Dapače, strane korporacije mogu i preuzeti lokalni preskriptivizam/purizam u svrhe svoje promocije, kao što se sjajno vidi na primjeru preskriptivističkog savjetnika koji je sponzorirala *Coca-Cola* (*Coca-Cola* 2011).

234 Zanimljivo, jedan od zamjenskih izraza koji nudi Nives Opačić, *zabezeknut*, mnogi bi hrvatski proskribirali kao *srbizam*, a koliko je *frapiran* (po kriterijima iste autorice) hrvatski element također je upitno.

staje (opće) prihvaćeno i prošireno (isto kao što je teško reći koliko točno sijedih vlasi netko mora imati da bismo mogli reći da je sijed), svakako *devastiran* u značenju ‘pogođen’ još nije uvriježeno. To se u budućnosti može i ne mora promijeniti, ali to se ne može predvidjeti. S obzirom na to, kada bi netko eng. *devastated* preveo kao *devastiran* (u značenju ‘pogođen’), lektor/ drugi prevoditelj bi to vjerojatno izmijenio, u skladu s trenutno dominantnim ideologijama svoje struke. No ne može se zato kritizirati govornika koji spontano u svom tekstu napiše, ili u razgovoru upotrijebi, riječ *devastiran* u tom novom značenju. Istina je da će u prvoj fazi to biti neobično i neprošireno, no do jezičnih promjena nužno dolazi tako – netko mora biti prvi tko će nešto upotrijebiti u novom obliku, značenju itd.

Problem kod jezičnog savjeta Nives Opačić je u tome što on o rečenoj pojavi kod pridjeva *devastiran* govori na neznanstven i pogrešan način – pristup je puristički/ksenofobičan, govori se o gubitku hrvatskog jezika (što je neosnovano), govori se osiromašenju jezika i prorjeđivanju rječničkog fonda (kako je točno novo značenje neke riječi *prorjeđivanje* rječničkog fonda?), o približavanju “bastardnim” (što uopće nije znanstveni pojam) i “pidžinskim” jezicima (što s tim varijetetima nema nikakve strukturne veze). Ukratko, o pridjevu *devastiran* može se govoriti znanstveno i lingvistički, no ovo što se navodi u savjetu to nije.

Primjer pokušaja nepotrebnog izbacivanja određenih konstrukcija iz jezika, i to bez davanja pa makar i bilo kakvog objašnjenja, vidimo u sljedećem “savjetu”:

Prijedlog *za* ne treba upotrebljavati za označivanje cilja uz glagole kretanja:

letjeti za Beč > *letjeti u Beč*

putovati za Rijeku > *putovati u Rijeku*. (Coca-Cola 2011: 122)

Ovdje je riječ o dvije konstrukcije, od kojih su nesumnjivo obje u upotrebi: *ići u Zagreb* i *ići za Zagreb*. Prva je konstrukcija možda češća, ali koriste se obje. Istina je da je njihovo značenje u nekim kontekstima vrlo slično, no čak i da je uvijek potpuno ili približno isto (što bi trebalo detaljnije ispitati), nema razloga da

se samo zato što postoje dvije konstrukcije jedna od njih izbacuje iz jezika. Lingvistički bi smisleno bilo da se ovakva upotreba pokuša analizirati i vidjeti kada se točno upotrebljava jedna a kada druga konstrukcija i kakve su značenjske razlike²³⁵. No autorice to ne čine, nego bez ikakva objašnjenja jednu od konstrukcijâ (onu koja im zvuči “sumnjivije” jer je riječ o nešto rjeđoj i mlađoj konstrukciji²³⁶, a nedajbože možda i stranoj, usp. ekvivalentne konstrukcije u engleskom *leave for Zagreb* ili talijanskom *partire per Zagabria*, doslovno ‘otputovati za Zagreb’) jednostavno progone iz jezika. Takav je postupak još manje shvatljiv ako znamo da se jedna konstrukcija ne može baš uvijek zamijeniti drugom, npr. u rečenici *avion polijeće za Zagreb* ne možemo *za* zamijeniti prijedlogom *u*.

Katkad preskriptivisti ipak priznaju da sinonimi i približni sinonimi, strana i domaća riječ, mogu imati barem stilsku ulogu (a nerijetko se radi i o većim značenjskim razlikama) pa ih onda i “dopuštaju”, no ipak povlačeći sumnjivu granicu između stilski obilježene (i legitimne) i neobilježene (te stoga nelegitimne) upotrebe stranih riječi:

Kad je dakle tudica afektivno upotrijebljena, nikakva je sila iz jezika izgnati ne može. Ali ako nije, ili nam afektivna vrijednost nije potrebna, a uz stranu riječ imamo našu? Mislim da nije potrebno dokazivati kojoj treba dati prednost. (Babić 1990: 70)

Tko će određivati je li ili nije potrebna afektivna vrijednost u nekom tipu diskursa, u pojedinim situacijama? Također, tko će i kako vagati kada je riječ upotrijebljena stilski neutralno, a kada obilježeno (zanemarimo li na trenutak neprihvatljivost tvrdnje/“dopuštenja” da se strane riječi smiju upotrebljavati samo

235 Npr. kada se kaže *ovaj bus ide u Zagreb*, to jednostavno izražava konačno odredište vožnje. No kada se kaže *ovaj bus ide za Zagreb*, tu je prisutnija i moguća konotacija autobusa koji *redovito* vozi za Zagreb. Isto tako, ako se upita *idemo u Zagreb?*, to podrazumijeva da je Zagreb tu konačan cilj, dok se u rečenici *idemo za Zagreb?* može podrazumijevati da se ide prvo do Zagreba, a da se onda nastavlja nekamo dalje. Općenito, čini se da je konotacija prijedloga *za* više ‘smjer’ a prijedloga *u* ‘konačni cilj’ pa *krenuti za Zagreb* znači ‘krenuti u smjeru Zagreba/prema Zagrebu’, a *krenuti u Zagreb* fokusira samo destinaciju.

236 U ARj nema primjerâ da *za* u suvremenoj upotrebi poput *ići za Zagreb*.

afektivno)? Nečija poezija nekom drugom je banalija, a vrijedi i obrnuto – npr. Zagrepčanima se *vazda* može činiti uzvišenim i pjesničkim, a Dubrovčanima svakodnevnim ili čak intimnim. Splićaninu je *što* jako formalno i književno, a Zadraniu je to svakodnevni govorni oblik. Tko ima legitimitet propisivati izvornim govornicima smije li se ili ne smije neka riječ upotrijebiti u određenoj situaciji (jer npr. jest ili nije stilsko sredstvo)? Autor nastupa kao da praktički postoje samo dvije domene u kojima se jezik ostvaruje: razuzdani jezik književnih djela i zakopčani administrativni stil. I govornik standardnog dijalekta ima pravo na personalizaciju i stilizaciju svojega govora i pisma u bilo kojoj situaciji (personalizacija se dijelom nužno i automatski događa), a sâm snosi odgovornost za svoje odabire: nekome će se svidjeti njegova produkcija, nekome ne. Posve je promašeno i nepotrebno pokušavati normirati ono što se normirati ne dâ i što normirati ne treba, a time i stvarati nesigurnost kod prosječnog govornika, koji počinje konstantno brinuti o tome je li počinio kakvu “grubu jezičnu pogrešku”.

U novije vrijeme puristi znaju biti nešto oprezniji s etničkim diskvalifikacijama u jeziku (jer ih vjerojatno osjećaju kao politički nekorektne) pa, recimo, u slučaju srbizama i “srbizama” propuštaju navesti da je njihovo (navodno) porijeklo razlog njihove nepoćudnosti odnosno jednostavno navode da neki element “ne pripada hrvatskom jeziku” ili “hrvatskom standardnom jeziku”:

Hrvatskomu standardnom jeziku ne pripada dopusni veznik *mada*.

Umjesto njega treba upotrebljavati veznik *iako* i *premda*.

Uspjeli smo proširiti tržište mada je bilo teško. > *Uspjeli smo proširiti tržište iako/premda je bilo teško.* (Coca-Cola 2011: 125)

Mada se to ne navodi kao eksplicitan razlog, nema sumnje da je veznik *mada* nepoželjan zato što se percipira kao srbizam (usp. Brodnjak 1992: 278). Lingvistički bi bilo zanimljivo istražiti točno porijeklo²³⁷ i upotrebu ovog veznika (zanimljivo je da

237 On nastaje od *ma* + *da*, no trebalo bi vidjeti gdje se prvo i kada počeo upotrebljavati, kako se širio itd. Kratkim provjerom u hrvatskom korpusu (<http://riznica.ihj.hr/index.hr.html>), lako je vidjeti da su taj veznik upotrebljavali “dobri pisci” kao Ksaver Šandor

u Akademijinu rječniku uopće nema zasebne natuknice *mada!*), ali njegovo potpuno isključivanje iz standardnog varijeteta nema nikakvog smisla.

Slično je i s ovim primjerom iz Opačić (2009a: 151)²³⁸, gdje kaže:

Svaki dan u dnevnim novinama čitamo o nekoj prometnoj nesreći i, na-
žalost, o ranjenima i poginulima. No je li točno kad piše da je u nesreći
povrijeđeno više od sto putnika? Nije, jer je trebalo pisati da ih je toliko
ozlijeđeno ili *ranjeno*. Glagol *povrijediti* znači *uvrijediti* koga riječju ili po-
stupkom. Može značiti i *prekršiti zakon* ili *propis*. *Ozlijediti* znači *raniti*.

Nema nikakvog objašnjenja zašto bi glagol *povrijediti* značio samo to što autorica tvrdi (očito ne znači samo to kada se drugo značenje može pročitati “u dnevnim novinama”), niti ima ikakve ograde da se ovakva tvrdnja treba odnositi samo na standard a ne i na opći jezik – premda nema nikakvog razloga da se takvo što tvrdi ni za standard. Iako je napadano značenje (‘nanijeti tjelesnu povredu’, HJP) sasvim jasno temelj izvedenom značenju (‘uvrijediti’, HJP) pa je na prvi pogled neočekivan njegov progon iz preskriptivističke perspektive (ovo je dakle primjer progona temeljnijeg/doslovnijeg značenja), čini se da se radi o nečemu drugom. Nije ustvari riječ o proizvoljnoj tvrdnji nego ponovno o skrivenom purizmu, a on se maskira navodno preciznim i logičkim nijansiranjem značenja (ustvari monosemičkim brisanjem). Glagol *povrijediti* u značenju ‘nanijeti tjelesnu povredu’ neki smatraju srbizmom (Brodnjak 1992: 422) pa je to vjerojatno razlog zbog kojeg to značenje smeta autorici iako se to ne usuđuje otvoreno priznati. Ovdje treba napomenuti i to da se glagol *povrijediti* u kolokaciji *povrijediti ranu/rane* javlja već kod starih dubrovačkih pisaca (kao što su Vetranović ili Nalješković, vidi ARj), što je upotreba očito vrlo bliska onoj protiv koje Nives Opačić prosvjeduje, kao i to da neki drugi rječnici (npr. HJP ili ERj) značenje ‘ozlijediti’ navode kao prvo. Naravno, povijesni

Gjalski, Eugen Kumičić, Janko Leskovar, Janko Polić Kamov, Vjenceslav Novak itd., ali i jezikoslovci kao Stjepko Težak i Julije Benešić. Na prvi pogled bi se reklo – krivna su zrnca ovjerena.

podaci za suvremenu su upotrebu normativno nebitni – činjenica je da taj glagol i danas postoji u jeziku pa bilo koje značenje toga glagola u Dubrovniku u 16. stoljeću nije obvezujuće za današnje govornike, no dobro je upozoriti na takve rupe već u okviru same preskriptivističko-purističke ideologije. Jasno, nije uopće sporno ni to da se može istražiti kako se i kojim putem širilo koje značenje kojega glagola, ali nijedan rezultat takvog istraživanja ne može se nametnuti kao znanstveno obvezujuć za bilo čiju upotrebu.

Ista motivacija pojavljuje se i u sljedećem savjetu. Pokušavajući provesti mononimičko brisanje, Opačić (2009a: 133)²³⁹ navodi da je pridjev *bespotreban* nepotreban budući da se opreka “često izriče negacijom”, prefiksom *ne-*, i dodaje da kada se “ona može tako postići, neka se i postigne”. Navodi i druge primjere *briga* – *nebriga*, *primjeren* – *neprimjeren*. Zašto bismo opreke postizali samo jednim prefiksom, jasno je samo autorici. Svi znamo da i prefiks *bez-* također može funkcionirati kao potpuno legitimno tvorbeno sredstvo izražavanja opreke, kao u *besplatan*, *bezalkoholan*, *bezakonje*, *bezbržan* i u mnogim drugim riječima. Jesu li ove riječi pogrešne i nepravilne? Ako nisu, nije ni *bespotreban*. Štoviše, uz *bezbržan* postoji i *nebržan*, ali svima je jasna ogromna razlika u značenju i teško je zamisliti da netko predloži izbacivanje *bezbržnog* radi etabliranja *nebržnog*. Naime, tvorba riječi u jeziku uvijek je varijabilnija i manje predvidiva od fleksije (gramatičkih nastavaka) (Kroeger 2005: 250–253) i to je lingvistička činjenica koja ne stvara nikakve teškoće. Tvorbu je nemoguće svesti na jedno jedino pravilo tipa [oprečni pridjev = *ne* + osnovni pridjev] i zbog toga što izvanjezični svijet nije jednoznačan kako bi neki možda htjeli. To što se trenutno upotrebljavaju i *nepotreban* i *bespotreban* ne predstavlja nikakvu smetnju u komunikaciji, bilo usmenoj bilo pismenoj. Dapače, pitanje je koliko su ta dva pridjeva doista sinonimi, s obzirom da pridjev *bespotreban*, čini se, ima nešto afektivnije značenje, što bi se moglo istražiti. Nije isključeno ni da će s vremenom možda jedan oblik prevladati, ali o tome će zadnju riječ imati govornici i upotreba, a ne proizvoljna ideja

o tome što bi “trebalo biti”. Konačno, čini se da je pravi razlog zabranjivanja *bespotrebnog* percepcija tog pridjeva kao srbizma (usp. Brodnjak 1992: 37), a ideologija monosemonimije ovdje služi kao strategija promocije purizma.

Još jedan takav primjer vidimo kod napada na oblik *krompir*. Baraban (u Ham, Mlikota, Baraban & Orlić 2014: 83) u dvojbi između oblika *krumpir* i *krompir* zagovara prvi oblik sa sljedećom argumentacijom:

Naziv je nastao od njemačke riječi *Grundbirne*, što bi značilo *zemljana kruška* jer plod raste ispod zemlje i sličí kruški. U hrvatskom je jeziku ta njemačka riječ dobila oblik *krumpir* gdje se očuvalo izvorno *u* u korijenu te riječi, dok je oblik *krompir* sa *o* mlađi oblik i ako pripada hrvatskom jeziku, pripada mu kao riječ iz dijalekta ili razgovornoga jezika. (...) U književnom jeziku izvorne riječi i oblici imaju prednost pa je to razlog za uporabu oblika *krumpir* koji je prihvatila hrvatska jezična praksa.

Iako se kao glavni razlog promoviranja oblika *krumpir* ističe neosnovana ideologija izvornog jezika odnosno ideja da u standardnom dijalektu prednost trebaju imati izvorni oblici posuđenih riječi, teško je racionalno braniti *krumpir* kao vjerniju sliku izvornika. Prvo, nema nikakvog lingvističkog argumenta zašto bi posuđenica morala biti što bliža originalu. Drugo, kao što se riječ općenito prilagodila pri posuđivanju i prilično promijenila suglasnike, dodatna promjena vokalizma ne treba čuditi. Na formalnoj jezičnoj razini radi se o pseudoproblemu, varijaciji koja ne ometa komunikaciju. Pravi pak razlog promoviranja oblika *krumpir* i stigmatizacije *krompira* zapravo je činjenica da se potonji oblik smatra srbizmom, npr. u Brodnjakovom se rječniku (1992: X, 248) klasificira kao “[s]rpska riječ odnosno riječ tipičnija za srpski nego za hrvatski jezik zabilježena u djelima starijih hrvatskih pisaca”. U savjetu se taj razlog ne spominje otvoreno nego ga se maskira u navodno racionalne i znanstvene teze o “izvornom obliku” posuđene riječi, čime pak ideologija izvornog jezika (= *njemački oblik je primaran*) zapravo postaje strategija s ciljem promocije purizma, ovaj put protiv srpskog jezika.

Za napade na riječi stranog porijekla upotrebljavaju se i drugi izgovori:

Načelno, tuđice su višeznačne i donekle zamagljuju značenje i otežavaju sporazumijevanje, a tako je i s tuđicom *regija*. (Ham, Mlikota, Baraban & Orlić 2014: 127)

Načelno tuđice zapravo nisu puno drugačije od ne-tuđićâ i ne “zamazljuju značenje” (koje značenje? što bi to uopće trebalo značiti?) niti “otežavaju sporazumijevanje” – teško da bi tuđice ulazile u jezik da su baš tolika smetnja, a većinom ulaze spontano, kroz upotrebu samih govornika, zato što, na ovoj ili onoj razini (bez obzira je li riječ o stilu, prestižu, identitetu, rezultatu čestog kontakta s drugim jezikom ili imenovanju nove pojave ili stvari) u jeziku primaocu imaju svoju svrhu. Također, tuđice nisu ništa više višeznačne od ne-tuđićâ, a *teoretska* višeznačnost je, kako smo već više puta napominjali, normalna pojava u jeziku s kojom govornici u *konkretnoj* upotrebi nemaju problemâ (to se vidi čak i u primjerima koji se u savjetu navode kao tobože neprecizni, a oni su zapravo vrlo precizni ili pak nije bitno radi se o političkoj i zemljopisnoj zoni: može se tako prigovarati i rečenici *ona mi je prijateljica* jer se nije jasno reklo znamo li se iz osnovne ili srednje škole). Ako pokušamo zamijeniti latinizam *regija* jednom od imenica koje autori nude i koja se na prvu čini kao prihvatljiv sinonim, *područje*, vidimo da je višeznačnost i tu prisutna: *područje* se može odnositi primjerice na jednu četvrt i na cijeli kontinent, kao i na sve razine između ta dva ekstrema. Ne radi se dakle o navodno nepreciznim značenjima nego, ironično, o protivljenju vrlo preciznom i danas čestom značenju “regije”, koja se često kao eufemizam upotrebljava za područje bivše Jugoslavije, što navode i autori, a tu upotrebu žele izbrisati jer ne žele da se jezikom performativno konstruira i legitimira tako zamišljen i omeđen prostor, kao kulturna ili ekonomska zona. Autori savjeta u paketu promoviraju i ideologiju monoglosije, ali u ovom slučaju čak je i ona samo usputni kolosijek: puno je važniji pokušaj brisanja mentalnih slika o “prirodnim” grupiranjima pojedinih država koje autori ne odobravaju.

Govoreći o globalizaciji i njezinom utjecaju na jezike svijeta, Nives Opačić (2014: 81–86, vidi i primjer *devastiran* ranije) povezuje nastanak pidžinâ, specifičnih miješanih kontaktnih jezika (npr. *rusenorsk*, kao mješavina ruskog i norveškog, koji su bili upotrebljavali ruski i norveški lovci na kitove i trgovci u 18. i 19. stoljeću), s nekim pojavama u današnjem jeziku u Hrvatskoj, nazivajući posuđivanje engleskih riječi i izraza “pidžinizacijom” hrvatskog jezika. Autorica upozorava da hrvatski jezik postaje “bastardni” jezik i da, osim količinom riječi, utjecaj engleskog narušava i strukturu hrvatskoga jezika. Kada navodi primjere krivo prevedenih engleskih riječi u našim novinskim tekstovima, poput *barake* za *barracks* (u kontekstu gdje je riječ o kasarni), Opačić je u pravu, kao što je i legitimno izraziti tehničku kritiku prema novinarskom stilu ako se smatra da brojni anglizmi mnogim čitaocima nisu razumljivi. Međutim, opći zaključci koje autorica izvodi o stanju našeg jezika potpuno su promašeni. Kao prvo treba reći da niti je moguće niti je ikad igdje zabilježeno da jezično posuđivanje, koliko god intenzivno bilo (a kod nas ono i nije baš toliko intenzivno kao u nekim drugim jezicima), dovodi do nekakve “pidžinizacije” jezika. Recimo, albanski, velški i engleski su kroz povijest posudili mnoštvo latinskih/romanskih riječi (čak do pola i više vokabulara) pa nisu zato postali pidžini. To što se kod nas javljaju izrazi kao što su *top stipendija* i *top student* nema veze s pidžinizacijom. Pidžin je vrsta jezičnog koda koji nastaje uslijed kontakta govornika više različitih, međusobno nerazumljivih jezika. Takav se kod koristi u vrlo specifičnim okolnostima (npr. u trgovini i povremenoj komunikaciji), a svojstvena mu je reducirana gramatika i uzak vokabular, pri čemu je ključno to da on nikome nije materinji jezik. Ako se u određenim društvenim okolnostima stabilizira i ako se prošire sfere njegova korištenja, pidžin može krenuti u smjeru usložnjavanja gramatičkih struktura i širenja vokabulara, a ako dobije izvorne govornike, razvit će se u “punopravni” (tzv. kreolski) jezik (vidi Thomason & Kaufman 1988, Holm 1988/89, Sebba 1997, Singh 2000). Pidžini, dakle, nemaju nikakve veze s jezičnim posuđivanjem u postojeće jezike, a širenje straha da bi posuđivanje moglo dovesti do ikakvog raspada jezične strukture i stanja neupotrebljivosti nema veze s realnošću i lingvističkim spoznajama. Čak i u onim rijetkim slu-

čajevima miješanja jezika, kada se na neki način prekida genetski kontinuitet, ne dolazi do “raspada” komunikacije. Treba uzeti u obzir i da je svaka komunikacijska situacija, čak i unutar “istog” jezika, zapravo prigoda u kojoj se zbiva jezični kontakt. Svaki je jezik prema tome, “svojevrсни hibrid” (Mufwene 2002: 56) jer, usvajajući i stalno modificirajući svoj jezik, svaki govornik uvijek iznova stvara neki novi, rekreirani idiolekt.

Ksenofobija se nesumnjivo krije i u protivljenju sufiksu *-luk*, turskog porijekla, u Lektorskoj bilježnici (LB 2011: 21, 126, 132), gdje se traži *bezobraština* umjesto *bezobrazluk*, *mamurnost* umjesto *mamurluk*, *lopovština/lupeština* umjesto *lopovluk* i *kukavština* umjesto *kukavičluk*. Nije tu, naime, problem samo to što je *-luk* sufiks porijeklom iz stranog jezika, nego nesumnjivo i to što je to baš turski jezik, a koji se prema trenutno dominantnim ideologijama u Hrvatskoj ne nalazi visoko na ljestvici prestiža. Ksenofobija se realizira kroz ideologiju monoglosije, a preskriptivistice su najoštrije prema jednoj od riječi (: 126):

Imenica *lopov* mađarska je riječ, a nastavak *-luk* je turski. *Lopovluk* je, dakle, jezična nakaza.

Tu se, dakle, jedna riječ “miješane krvi”, koja se unatoč tom “nečistom” porijeklu u jeziku normalno upotrebljava, ni više ni manje nego proglašava “nakazom”. Povučemo li implikacije toga izvan jezika, na društvo, dojam postaje zaista zastrašujuć (osim što je, kao i svaki rasizam, šovinizam i diskriminacija – u jeziku ili izvan njega – znanstveno neutemeljen).

No turski je još mila majka prema najgorem od najgorih – srpskom. Posebno je stoga komičan sljedeći savjet (Opačić 2009a: 119):

Nećete pogriješiti ako u svojem leksičkom fondu zadržite samo pridjev *materinski*. Evo zašto. Oblik *maternji* pripada samo srpskom leksiku, no oblik *materinji*, moguć u hrvatskom jeziku, vrlo se malo razlikuje od oblika *maternji*, što bi vas moglo zbunjivati. A čim između dva vrlo slična rješenja morate izabrati jedno (pravo), lako ćete pogriješiti i odabrati baš ono pogrešno. Stoga govorite i pišite *materinski*, pa se ne bojte pogreške!

Dakle, Nives Opačić je “velikodušna” jer nominalno dopušta i oblik *materinji* a ne samo *materinski* (za razliku od radikalnih LB 2011: 134), ali ipak predlaže da se upotrebljava *materinski*. Zašto? Zato da slučajno ne bismo, govoreći *materinji*, progutali prvo *i* pa da, ne daj bože, ispadne srpsko *maternji*. Dakle, ne smetaju nam samo srpske riječi, nego čak i one koje malo više (s)liče na srpski pa bi nas mogle “navesti na grijeh” tako što bi nam se eventualno moglo desiti da kažemo nešto slično srpskom obliku. Bolje da stoga nestanu čak i hrvatske riječi koju nalikuju srpskome: *znanost je neumoljiva*.

Opačić (2006: 146) tvrdi i da riječ *proklet* ne može biti intenzifikator jer takva upotreba dolazi od engleskog utjecaja (kao u npr. *damn hot*) i zato što *proklet* ima svoje jedno jedino priznato značenje (pri čemu se ideologija monosemonimije koristi kao strategija za promociju purizma):

Zna se i što u hrvatskom znači *proklet*: onaj kojega je stigla kletva, na koga je palo prokletstvo. Narodna književnost ne poigrava se kletvama niti proklinje na svakom koraku.

Istina, zna se što je osnovno i izvorno značenje riječi *proklet*, ali se također zna (iz osnovâ lingvistike) da riječi mogu mijenjati svoja značenja i pridodavati nova značenja osnovnom značenju. Pa makar, užasa li, i pod utjecajem stranog jezika. Dodatnu opasku o neupitnom autoritetu narodne književnosti (*narod* je odjednom dobar – za razliku od *naroda* koji je inače “neznalačka većina”) i moraliziranju o proklinjanju ne treba posebno ni komentirati. Nives Opačić umjesto *proketo mlad* predlaže *vrlo mlad*, kao da je to potpuno isto, te dodatno opominje (2006: 147):

Čak i ako su *sve* riječi *formalno* hrvatske, duh globalnoga jezika, engleskoga, vreba iz svake busije i stvara u hrvatskom nepotrebne nove sklopove.

Usprkos takvim stavovima, o tome što je u jeziku “nepotrebno” mogu odlučiti samo govornici svojom upotrebom, ne samopostavljeni autoritarni “čuvari jezika”.

Opačić (2006: 165) nepotrebim, jasno, smatra i anglicizam *spam* (*spem*) pa predlaže “dobru hrvatsku riječ – *smeće*”. Na

stranu potpuno promašen koncept “dobre hrvatske riječi” (riječi nisu ni dobre ni loše jer u znanosti ne podliježu moralnim prosudbama, a hrvatskima se mogu smatrati sve riječi koje se upotrebljavaju u hrvatskom jeziku), autorica zanemaruje jednostavnu činjenicu da *spam* nije isto što i *smeće*, nego posebna vrsta internetskog virtualnog smeća. Naravno, nitko ne može zabraniti govornicima da govore *dobio sam gomilu smeća na mejl* (ponekad se tako i kaže), ali isto tako im se ne može, niti za tim ima potrebe, zabraniti da upotrebljavaju i riječ *spam*.

Jedan od vrhova nesuvislog preskriptivizma je svakako i ovaj “savjet”:

Katkad se događa da se riječ uzeta iz engleskog osjeća kao riječ drukčijeg značenja od riječi uzete izravno iz latinskoga. Tako će većina govornika hrvatskoga jezika različito značenje pridruživati riječima *donator* i *donor*. Prva će se povezivati s darivanjem kakve materijalne vrijednosti, a druga s darivanjem organa (tako se govori o *donorima organa*, o *donorskoj kartici* itd.). Međutim, riječ je o posve umjetno stvorenoj razlici jer je i riječ *donor* u engleski jezik preuzeta iz latinskoga. Umjesto tih dviju riječi bolje je upotrebljavati hrvatsku riječ *darovatelj*. (Coca-Cola 2011: 129)

Kako autori na početku dobro uviđaju, govornici jasno razlikuju riječi *donor* i *donator*. Usput se daje i napomena o tome zašto je to tako – riječ *donator* je internacionalizam porijeklom iz latinskoga, a riječ *donor* je također originalno latinska riječ, ali je k nama došla preko engleskoga. Te su informacije zanimljive lingvistima ili onima koje zanima etimologija, ali za govornike našeg jezika i njihovu upotrebu dotičnih riječi nisu od veće važnosti. Ipak, u zadnje dvije rečenice nalazimo dobar primjer preskriptivističkog besmisla. Osim što se (uobičajeno ali potpuno neznanstveno) poziva na etimologiju kao nešto tobože relevantno za suvremenu jezičnu upotrebu i što se umjesto dviju riječi koje se stvarno upotrebljavaju preporuča puno rjeđa riječ *darovatelj* (“bolja”, dakako, jer je naše gore list), najnerazumnija je tvrdnja da je razlika u značenju riječi *donor* i *donator* “umjetno stvorena”. Kako može biti “umjetno stvoreno” nešto što je u jeziku nastalo upotrebom i postoji potpuno spontano? Nisu

li upravo “savjeti” u jezičnim “savjetnicima” umjetno stvoreni? Posve je uobičajeno da u jeziku dolazi do takvog spontanog i nesvjesnog strukturiranja značenjskih distinkcija i u tome nema ničeg umjetnog, za razliku od mnogih cenzorskih uputa. Umjetno je i nepotrebno upravo preskriptivističko nastojanje da se dokaže razlika koja postoji u živoj upotrebi i da se dvije uobičajene riječi zamijene trećom, neobičnijom, kao da se elementi mogu tako mehanički zamjenjivati bez posljedica po izražena referencijalna i simbolička značenja.

Na listi nekoliko “ružnih, netočnih i nepotrebnih” izraza u jednom preskriptivističkom pamfletu nalazi se i *šef države*, uz obrazloženje:

[...] šef je glavni kuhar, a države ih za sada nemaju. Imaju predsjednike. (Ham, Mlikota, Baraban & Orlić 2014: 72)

U publicističkom se stilu često koriste različiti anaforički izrazi radi izbjegavanja neprestanog ponavljanja istih riječi, pa se tako *predsjednik države* izmjenjuje i sa *šefom države*. To i nije neobično s obzirom da *šef* znači prije svega ‘direktor, voditelj, glavni čovjek’ i sl. Pa se tako ne kaže samo *šef države* nego i *šef katedre* za *predstojnika katedre*, *šef diplomacije* za *ministra vanjskih poslova*, *šef sabora* za *predsjednika sabora* itd. Ako se takvi izrazi javljaju u određenom funkcionalnom stilu ili u komunikaciji općenito, onda očito nisu nepotrebni. No ono što je ovdje najsmješnije je lakonska tvrdnja da države nemaju šefove jer je *šef* tobože ‘glavni kuhar’. S obzirom da se u istoj knjizi inače rogozori protiv anglizama, komično je da se ovdje za riječ *šef* tumači da znači ono što primarno znači u engleskom. Naime, riječ *chef* se u značenju ‘glavni kuhar’ upotrebljava upravo u engleskom, a kod nas joj to nije primarno značenje (bar ne bez dodatka *kuhinje* ili bez engleskog/francuskog načina pisanja kao *chef*). No dotično “objašnjenje” ionako zapravo nije bitno – preskriptivistima nije stalo do argumenata (koji su u njihovoj izvedbi redovito neznanstveni i besmisleni) nego do konstantnog nametanja svog lažnog autoriteta jezičnoj zajednici. Naravno, izraz *šef države* (ili bilo koji drugi) može bilo kome biti ružan, odbojan, ali to je onda stvar subjektivne estetske ili političke prosudbe, a ne ne-

što što se može ili treba drugim govornicima proskribirati pod maskom tobožnjeg znanstvenog suda.

Kako smo vidjeli, u purizmu se (kao i u nekim drugim ideologijama) javlja selekcijski relativizam: neki jezici diskursno se konstruiraju kao “bolji” ili barem “manje zlo” od nekih drugih jezika, u smislu izvora posuđenica. Često se relativistički purizam opravdava aktualnošću posuđivanja riječi iz pojedinih jezika. Tako je u 1990-ima, zbog rata, bila aktualna borba protiv Srba i u jeziku pa su se čistili srbizmi (vrlo često “srbizmi”), a još uvijek je aktualna borba protiv engleskog, trenutno dominantnog svjetskog jezika:

Zato što pišem protiv anglizama, neki su me nazvali pretjeranim čistun-
cem, a da to nisam, dokaz je i to što ništa ne govorim protiv latinizama,
germanizama, talijanizama, rusizama, čehizama... jer s njima danas
nemamo gotovo nikakvi[h] problema, nego samo s anglizmima, a to
znači da smo pretjerali s njihovom upotrebom. Znači da nije problem
u stranim riječima, nego je problem samo u anglizmima. To opet zna-
či da je izgubljen onaj jezični osjećaj koji smo imali u 19. stoljeću kad
smo bili u jednakom odnosu prema germanizmima, a ipak smo im se
uspješno oduprli. (Babić 1995: 67–68)

Preslikajmo ovo na društvenu razinu: “nije problem u svim
strancima, nismo mi ksenofobi – problem je samo u Romima i
Židovima”. Između društvene i jezične ksenofobije nema puno
razlike na načelnoj razini, osim što se jezična provodi radi druš-
tvene, a društvena je puno opasnija. Jezična ksenofobija gotovo
je uvijek ideološki i diskursno povezana s društvenom ksenofobi-
jom. Nažalost, jezična ksenofobija ne samo da se tolerira, nego
se prečesto i maskira u plašt tobožnje znanstvenosti.

Babić je tolerantan ksenofob – neke će tuđince, ako baš
mora, ipak prihvatiti (francusko *sida*), no neki su drugi ipak ne-
prihvatljivi, npr. AIDS:

Nepotreban i neprihvatljiv anglizam jer se nikada neće i ne može uklo-
piti u hrvatski književni jezik. Liječnik Drago Štambuk predložio je da
se zove *kopnica* jer čovjek od te bolesti kopni. Ja sam za kopnicu. Bilo
bi mi drago da postane jedina riječ za tu opaku bolest, ali da me tko
ne optuži da sam pretjerani čistunac, dopuštam da se upotrebljava

francuska riječ *sida*. To je prihvatljiva tudica, ako već mora biti tudica. (Babić 1995: 68)

Jasno, što je prihvatljivo a što ne, koji su tudinci (ili riječi – o tome se ipak može slobodnije govoriti) prihvatljivi, to određuje vrhovni autoritet Stjepan Babić po svom proizvoljnom nahođenju.²⁴⁰ Strategijom prividne deskriptivnosti tvrdi se da je AIDS suvišan anglizam “jer se nikada neće i ne može uklopiti”, a svakom je govorniku jasno da se uklapa jer se redovito koristi.

Purističko protivljenje anglizmima ponekad se pokušava maskirati u kvaziznanstvene “strogo jezične” argumente, a tu je i fetišizacija latinskog i grčkog:

Kad već trebamo posezati za tudim, tada je bolje da posežemo za sredstvima tih dvaju jezika jer oni zapravo i nisu tuđi. U jednom su smislu zajedničko kulturno blago svih europskih naroda, i ne samo europskih, pogotovu nas Hrvata kojima je latinski stoljećima bio književni jezik, na kojem smo stvorili bogatu književnost i posljednji njime govorili, a s druge strane zato što je glasovni sastav riječi tih jezika veoma blizak našem pa nema toliko problema kad se njima poslužimo kao što ih ima kad preuzimamo angлизme. Glasovni je sastav anglizama često znatno drukčiji od glasovnog sastava naših riječi pa su one i po tome obilježene riječi i teško se uklapaju u naše rječničko blago na književnojezičnoj razini. (Babić 1995: 78)

Posuđenice u jezik ulaze kontaktom – izravnim (stvarnim kontaktom govornikâ različitih jezika) ili neizravnim (putem televizije, filmova, muzike, tekstova, interneta itd.). Na veliku žalost Babićeva malograđanskog procjenjivanja što je “tude” a što nije, što je “prihvatljivo” a što ne, većini je govornikâ danas puno bliža suvremena američka kultura nego činjenica da je Hrvatima “latinski stoljećima bio književni jezik” ili da su Hrvati “posljednji

240 Vrlo je neobično da se o “nepotrebnom posuđivanju” (npr. *štrudla* umjesto *savijača* ili *bina* umjesto *pozornica*), kao da je riječ o kakvom savjetniku, govori i u knjizi Peti-Stantić & Langston 2013 (: 187) koja je inače u drugim svojim dijelovima, barem donekle, kritična prema preskriptivizmu i purizmu (iako se kritike, kad ih ima, uglavnom izriču prilično blago) i koja citira relevantnu stranu znanstvenu literaturu o preskriptivizmu (npr. Cameron 2012). Na drugom mjestu autori (Peti-Stantić & Langston 2013: 212) ipak i sami kažu da nije jasno što bi to bile “potrebne” a što “nepotrebne” strane riječi.

njime govorili” (budimo realni – njime je govorio samo vrlo uzak najviši sloj društva, obični ljudi i seljaci teško da su svakodnevno divanili latinski). Ako kineski jednog dana nadjača anglofoni utjecaj, lako je zamisliti nostalgичni diskurs koji će plakati za dobrim starim anglizmima i koje će se simbolički izdizati kao markere nekih starih vrijednosti za koje mladi više ne mare.

Argument o bliskosti glasovnog sastava/sustava latinskog hrvatskom kao tobožnji razlog za veću prihvatljivost latinizama potpuno je promašen. Istina je da u latinskom nema mnoštva vokala kojih ima u engleskom, no zato, s druge strane, u latinskom, kao i u engleskom, ima mnoštvo suglasničkih skupina kojih kod nas nije bilo do posuđivanja latinskih riječi. Primjerice, izvorne slavenske riječi u našem jeziku završavaju samo na *-st*, *-št*, *-zd* i *-žd* (*strast*, *plašt*, *grozd*, *dažd* ‘kiša’), ali danas sasvim normalno upotrebljavamo latinizme koje završavaju na druge suglasničke skupine, npr. *element*, *kontakt*, *infarkt*, *koncept*, *transport*. To Babiću, zanimljivo, ne smeta. S druge strane, argument da je engleski zbog svog fonološkog sustava nepogodan kao izvor posuđenica u naš jezik je nesuvisao jer ga demantira jezična praksa – mnoštvo engleskih riječi neprestano se posuđuje i nema realnih problema s njihovom fonološkom prilagodbom našem jeziku²⁴¹. Kao što znamo iz kontaktne lingvistike, iz svakog se jezika može preuzimati, tako da jezična praksa jasno pobija navodnu udaljenost jezičnih sustava kao prepreku pri posuđivanju (usp. Haugen 1972: 316).

Preskriptivisti općenito preferiraju internacionalizme (obično učene ili knjiške riječi uzete iz latinskoga i grčkoga ili skovane od latinskih i grčkih elemenata) pred svim drugim posuđenicama:

Prema internacionalizmima imamo drukčiji odnos nego prema riječima iz živih jezika, npr. anglizmima. Ako trebamo birati hoćemo li upotrijebiti riječ iz engleskog ili internacionalizam, prednost bismo trebali dati internacionalizmu. (Coca-Cola 2011: 129)

Lingvistički gledano je, naravno, potpuno svejedno odakle je i kako koja riječ u koji jezik došla (to ne znači da se njezina povijest

241 Vrlo detaljno o tome vidi npr. u Filipović 1986.

ne može istraživati nego da se ne može nametati kao obvezujuća za govornike). Relevantno je što riječ znači i kako se upotrebljava (a ponekad je zanimljivo istražiti i percepciju pojedinih riječi od strane govornika radi ideološke analize). Kako preskriptivisti vole klasificirati riječi na bolje i lošije (*sve u ime znanosti*), to onda rade i sa stranim riječima. Samo rijetki ultrapuristi ne trpe baš nikakve strane riječi, preskriptivistički je prosjek ipak malo “racionalniji” pa onda i među stranim jezicima nalaze i žito i kukolj. Razlozi su, dakako, uvijek isti – tradicionalizam, konzervativnost, malograđanske ideje o svijetu i društvu i sl.

Tako će npr. anglizmi biti neprihvatljivi jer je riječ o modernom živom jeziku koji “ugrožava hrvatski”, a latinizmi i grecizmi će biti prihvatljivi jer je riječ o “pristojnim” starim uzor-jezicima, koji su u temeljima zapadne civilizacije i sl. Isto tako, turcizmi će, kao posuđenice s morskog istoka, biti ipak nešto omraženije od germanizama, koji su ipak sa zapada itd. Osim toga, engleski je, kao živi jezik, u iskrivljenom preskriptivističkom pogledu na jezik valjda “iskvaren” (kao i svi živi jezici), za razliku od “savršenih” klasičnih jezika, koji se više ne mijenjaju – tako je npr. engleski “barbarski” iskrivio izvorni latinski korijen u riječi *kompjuter*, dodavši joj svoje fonetsko *-j-* i nevaljali nelatinski sufiks *-er*, a onda su to iz engleskoga pokupili neuki Hrvati. Danas je uglavnom zastario pokušaj da se englesko *-er* pretvori u “ispravnije” *-or* (varijanta *kompjutor*, koju ne-metajezično koristi npr. Opačić 2009a: 8, 176), a u službeno se koristi knjiški kroatizam *računalo* (iako je taj korijen, *računati* < *račun*, romanska posuđenica). Kod preferiranja klasičnih jezika, koji su svakako manje poznati većini društva od suvremene svjetske *lingua franke*, engleskoga, treba primijetiti i znatnu dozu elitizma, tj. simboličkog pogodovanja malobrojnoj kulturnoj eliti (Leeman-Bouix 1994: 100).

Još je jedan sličan primjer preskriptivistički zahtjev (LB 2011: 16) da se sufiks *-er* (germanskog porijekla) u riječi *autostoper* zamijeni ipak bolji, izvorno starogrčkim, *-ist* (*autostopist*). Iako je npr. njemački jezik kulturni, srednjoeuropski jezik, nama prijateljskog naroda, ipak je to donekle sve barbarski (a *-er* nalazimo i u engleskim posuđenicama!) pa je bolje biti siguran i uzeti nastavak *-ist* iz klasičnih jezika. Ako je tome već tako, onda bi možda i *frizer* mogao u dogledno vrijeme postati *frizistom*, a

kruzer kruzistom? Jasno, ako preskriptivisti u međuvremenu ne doznaju da je germansko *-er* porijeklom zapravo najvjerojatnije latinski sufiks *-ārius* (od kojeg, preko germanskog, potječe i naš sufiks *-ār*), što bi ga onda moglo učiniti legitimnijim u njihovim očima. Pri čemu je potpuno jasno da ono kako mi danas govorimo mora pošto-poto ovisiti o etimologijama starim tisućama godina – tākako bi moglo biti da se računa vodi samo o onome kako se danas (uglavnom “nepravilno”) govori?

Katkada kod proizvoljnog purizma ulogu igra i već spomenuta malograđanska snobovština:

U građanskom društvu kopnene Hrvatske odvajkada se rabio germanizam *šebig* (njem. *schäbig*, otrcan), no novinari koji tako pišu [...] očito misle da za to nikad nismo čuli, pa nam uvoze englesko-francusku verziju, *shabby chic*. (Opačić 2014: 83)

Tu, dakle, saznajemo da su neke posuđenice, germanizmi svojstveni određenoj *finoj* društvenoj klasi – “građanskom društvu kopnene Hrvatske” – ipak prihvatljivi. “Bolje” je njemački nego engleski. Izgleda da ovdje uopće nije bitno to što takva upotreba riječi *šebig* (‘prost, neukusan’, HJP), za koju je pitanje koliko je danas uopće proširena, nema nikakve veze s upotrebom kasnije posuđenice *shabby chic* (koja se upotrebljava za vrstu namještaja i gdje je i u engleskom riječ o novijem, kulturno specifičnom, terminu) osim što se njem. riječ *schäbig* i eng. riječ *shabby* etimološki srodne. Lijepo je moći etimološki povezati neke riječi, ali s realnom jezičnom upotrebom to nema nikakve veze i nitko tu nikome ništa ne duguje. Nije valjda da se preporučuje korištenje termina *šebig šik* (jer to bi -g sve promijenilo)? Ovdje je i opet riječ o primjenjivanju znanstvenih spoznaja (svijest o srodnosti riječi u različitim germanskim jezicima) na normativan i znanstveno potpuno neprimjeren način (povezivanje germanizma koji se koristi(o) u “finom društvu” u kontinentalnoj Hrvatskoj s potpuno drugačijom upotrebom anglizma koji se u novije vrijeme koristi za određeni stil namještaja). Očito je da takvi savjeti najmanje veze imaju s lingvistikom, kao što je i očigledno da se ovdje kroz jezik i prilagođeni purizam samo promovira malograđanska konzervativno-elitistička platforma.

Takvi iskazi svakako predstavljaju vrlo zanimljiv materijal za ideološke analize, no stvarno je teško shvatiti kako netko može misliti da je to validan argument za jezično planiranje.

Ideologija izvornog jezika

Poseban su kvaziproblem, na kojem preskriptivisti znaju inzistirati, riječi iz drugih jezika, često klasičnih, a koje se u našem jeziku “nepravilno” izgovaraju ili “pogrešno” koriste. Naime, strašan im je problem kada naš današnji izgovor odudara od latinskoga ili starogrčkoga u nekom detalju ili kada se govornici našeg jezika ne drže izvorne latinske deklinacije, a i nova značenja smatraju iskrivljavanjem izvornika, što se, kako smo već vidjeli, u lingvistici smatra *etimološkom zabludom*.

Počnimo s jednim fonološkim primjerom:

Pravilan je oblik u hrvatskom standardnom jeziku *ishijas*, a oblik *išijas* prodire (već je prodro) iz razgovornoga jezika. No ako želite ostati na terenu biranoga i pravilnoga hrvatskog jezika, priklonite se *ishijasu* i svim njegovim izvedenicama (*ishijatičar*; *ishijalgija* i sl.). (Opačić 2009a: 80)

Izgovor *ishijas* prati izvorni grčki izgovor (iako to *-h-* tu nije pravi starogrčki izgovor, nego novogrčki tj. školski izgovor starogrčkoga) dok u varijanti *išijas* vidimo izgovor pod utjecajem njemačkog jezika, preko kojega nam je ta riječ zacijelo i došla (kao u *shema/šema*). Preskriptivisti inzistiraju na izvornijem, grčkom izgovoru, a odbacuju izgovor koji se praktički jedini javlja u običnom jeziku. Ne treba posebno ni napominjati da bi nam valjda trebao biti relevantniji naš stvarni današnji izgovor danas nego izgovor kakav je bio u grčkom (u starogrčkom se tu zapravo izgovaralo aspirirano *k^h* a ne *h*) i kakav bi tobože “trebao” biti i kod nas.

Pojednostavljivanje izgovora Opačić (2009a: 102–103) za-brinja i u sljedeća dva savjeta (*kooperant* i *koordinacija*):

Ljudi bez velikih škola (a danas, nažalost, i s najvišim školama) obično iskribe strane riječi koje ne znaju, pa ih po nekoj svojoj “pučkoj etimologiji” prilagode onomu što im je najbliže. U riječi *kooperant*, *kooperacija* i sl. nije im jasno zašto bi se pisala i izgovarala dva *o*. A evo zašto dva *o* moraju biti: riječi potječu iz latinskog jezika (*co* + *operator*), u kojem se

sastoje od prijedloga (prefiksa) *co* (od *con, com*), što znači sa, skupa, zajedno, i glagola (*operor* 1). Dakle, razlozi za dva *o* stoje i u jezicima koji su ovakve riječi posudili iz latinskoga (romanski jezici, njemački, engleski), pa to vrijedi i za hrvatski.

Naravno, svaki je povod dobar za omalovažavanje govornika kao neobrazovanih i neukih masa koje “iskrivljavaju” strane riječi, uz istodobno pozicioniranje sebe kao “vrhunskog znalca”. Pojava koju autorica stereotipno i bez argumenata naziva “iskrivljavanjem” u lingvistici se analizira kao uobičajena glasovna promjena: dva jednaka segmenta (glasa, sloga) često se pokraćuju u jedan (ta se pojava naziva *haplologija*), a ovdje se može raditi i o uklanjanju zijeve, tj. slijeda dvaju vokala zaredom. U domaćim se riječima slijed *-oo-* javlja samo u složenicama (npr. *visokoobrazovan, smeđook*), slično kao u internacionalizmima iz klasičnih jezika, npr. u već spomenutim primjerima i u nekim drugima (kao što je npr. *zoologija*), gdje se onda takva dva *-oo-* mogu ponekad u govoru kratiti u *-o-* (npr. *zološki* umjesto *zoološki*), što je tipološki vrlo česta glasovna promjena²⁴². U klasičnim internacionalizmima kao *zoološki* ili *koordinacija* se *-oo-* možda nešto lakše mijenja u *-o-* (*zološki, kordinacija*) zato što govornici u njima uglavnom nemaju svijesti o tome da su i to složenice i što su njihovi sastavni dijelovi, za razliku od domaćih knjiških riječi kao *samoobrana* ili *visokoobrazovan* (gdje se više osjeća potreba i za spojnim *-o-* i za *o-* s početka druge sastavnice), premda do iste promjene može doći i u domaćim ne-knjiškim riječima kao što je *sljepoočnica* (> *sljepočnica*), a u brzom se spontanom govoru jedno *-o-* može “progutati” u svim takvim primjerima.

Jedan je od popularnijih primjera ideologije izvornog jezika imenica *skripta*, o čijoj se upotrebi upozorenja šire i kroz “službene” preskriptivističke kanale tiskanim i govorenim jezičnim savjetima, ali i neslužbenim opomenama na fakultetskim

242 Zanimljivo, dok se u spomenutim primjerima gubitak jednoga *o* smatra “nepravilnim”, kod glagolskog je pridjeva radnog od glagola *bosti* (i izvedenica) upravo obrnuto – u govornom se jeziku vrlo često upotrebljavaju nestegnuti oblici *boo, izboo, uboo* (jer se osjeća potreba da se očuva i *-o-* iz osnove i *-o* kao nastavak), dok se kao standardni forsiraju stegnuti oblici *bō, izbō, ubō*.

hodnicima²⁴³. Latinski je izvor ove riječi imenica (poimenčeni particip) *scriptum* ‘tekst, knjiga, pismeni rad’ srednjega roda, u množinskom obliku *scripta*, a što je preuzeto u naš jezik. Iako bi se takav množinski oblik teoretski u naš jezik mogao preuzeti i kao nominativ množine srednjeg roda (dakle da se deklinira kao riječi *vrata* ili *kola*), posuđenice s nastavkom -a u našem se jeziku prototipski svrstavaju u kategoriju imenica poput *knjiga*, tim više što riječ *skripta*, kao npr. ni *knjiga*, konceptualno ne asocira na množinski sastav (za razliku od, recimo, *pluća*, koja se sastoje od dva plućna krila²⁴⁴). Suvremeni govornici u Hrvatskoj pritom, sasvim prirodno, ne mare za to kako su govorili Rimljani prije dva tisućljeća, nego imenicu analiziraju kako im je najprirodnije unutar svog jezika. Pa se onda uobičajeno govori *To je dobra skripta* ili *Imaš li skriptu za taj kolegij?* Primjer je to vrlo banalne i očekivane jezične prilagodbe pri posuđivanju riječi iz jednog jezika u drugi, koja jedva da bi zahtijevala ikakav lingvistički komentar. Ali u preskriptivnom se, zamućenom pogledu na jezik inzistira da ta imenica obavezno bude množina srednjega roda, npr. *To su dobra skripta* ili *Imaš li skripta za taj kolegij?* Zašto? Teško je vidjeti smisao tamo gdje smisla nema, ali preskriptivisti ustraju na tome da se zadrži latinska množina i srednji rod iako se imenica odlično uklapa u naš jezični sustav i kao jednina ženskoga roda i kao takva je proširena među govornicima (osim uz svjesno preskriptivističko samoispravljanje). Inzistiranje na zadržavanju latinske gramatike unutar hrvatskoga zasigurno nije motivirano unutarjezičnim razlozima, logikom našeg jezičnoga sustava, nego izvanjezičnim, simboličkim motivima u stilu “ako koristim ovu imenicu na neobičan način, pokazujem da znam latinski i da pripadam krugu ljudi koji imaju pristup elitnom obrazovanju i diskursu”. Naravno da svaki pojedini govornik ima pravo izbora i da osobno može dotičnu riječ upotrebljavati i u množini (što god takvim jezičnim izborom htio poručiti), ali preskriptivno nametanje takvog izbora drugima nikako se ne može opravdati “jezičnim” ili “logičkim” kriterijima. Kad bi se dokraja htjela ispoštovati latinska gramatika i zadržati

243

Za lingvistički osvrt na riječ *skripta* usp. i Kapović 2011a: 52–53.

244

Koncept ‘uparenosti’, naravno, ne znači da riječ mora biti *plurale tantum*.

latinski srednji rod, mogli bismo onda zadržati i cijelu latinsku paradigmu te imenice i govoriti npr. *Nemam scriptorum* (genitiv) ili *To piše u scriptis* (ablativ u nedostatku lokativa). To bi naravno bilo smiješno i neprihvatljivo, ali jednako je razumno kao i gore navedeno inzistiranje na množini srednjeg roda – dakle, nije²⁴⁵.

Koliko problemâ takav nerazumni preskriptivizam stvara, vidimo u slučaju *Enciklopedijskog rječnika* (na internetu: HJP). Naime, ondje je ispoštovana preskriptivistička uputa da riječ *skripta* mora biti množina srednjeg roda, a ne jednina ženskog roda kako se normalno govori, no to je očito i samim autorima rječnika stvaralo probleme tako da su za dativ/lokativ/instrumental množine na početku natuknice (neusklađeno s odrednicom o srednjem rodu množine) napisali *skriptama*, što je zapravo dativ/lokativ/instrumental množine od riječi *skripta* u ženskom rodu, iako su u izvedenim oblicima i kasnijim primjerima naveli oblik *skriptima* (kao *plućima*, *kolima*). Oblik *skriptama* i inače se često čuje od onih koji nastoje usvojiti preskriptivistički nalog da je *skripta* samo množinski oblik srednjeg roda, ali im je to neprirodno pa se zbune u padežima i uzmu množinski padež oblika koji su govorili prije nego što su bili izloženi preskriptivističkom nasilju. Posebno je indikativno kad se takav oblik potkrade u jednom rječniku jer pokazuje da je propisana deklinacija zaista neprirodna i teško usvojiva. Ovdje također treba dodati da se riječ *skripta* koristi i kao informatički termin – i dok se množinsko *skripta-skripata-skriptima* lako može zamisliti na fakultetским hodnicima (pogotovo onima društveno-humanističkih fakulteta) zahvaljujući preskriptivizmu, autopreskriptivizmu i jezičnom elitizmu, vrlo je teško zamisliti da neki informatičar izgovori rečenicu poput *isprogramirao sam to u svojim skriptima*.

Preskriptivisti često napadaju jezičnu kreativnost i bilo kakvo odstupanje od zadanih obrazaca, tj. od statičnoga humboldtovskog *ergona*, kakvim jezik doživljavaju. Tako Vratović

245 Engleski su preskriptivisti u svojim nastojanjima ponekad uspješniji od hrvatskih. Tako je u engleskom moguća latinska množina riječi poput *stadium*, *corpus*, *fungus*, *cactus*: *stadia*, *corpora*, *fungi*, *cacti*. Srećom po govornike, često je dopuštena dvojnost odnosno i tipični engleski plural (*stadiums*, *corpuses*, *funguses*, *cactuses*). I opet, napominjemo, ako netko baš želi koristiti latinsku množinu, u tome nema nužno nekog velikog problema, no problem je kad se takva elitistička rješenja nameću drugima kao obavezna.

(2007: 5) napada naziv UNIQUA (osiguranje), koji je na nekoliko mjesta primijetio u medijima, jer

zvuči kao da je latinski (...), a nije, jer bi se u latinskom moralo pisati *unica* i čitati s dugim *û* (...) *uniqua* ni u jednom jeziku ne znači ništa. Francuski i engleski imaju *unique*, pisano s *qu* i dočekom *e* na kraju, a gornji *uniqua*, da bi bio latinski, morao bi se pisati *uniqua*, s *qu*, i čitati – *kva*. Dakle, *uniqua* nije ništa, ne znači ništa. I to nam ekrani naše televizije i novine nude kao reklamu!

Vratovićeve “argumentacija” ne stoji iz više razlogâ. Kao prvo, riječ je o nazivu poduzeća, a tu se naziv može (ili bi se trebalo moći) dati kako god se hoće. Drugo, u tom nazivu je očito riječ o svjesnoj igri riječima i stvaranju drugačijega oblika iz marketinških razloga. Ako taj oblik izvorno ne postoji ni u jednom jeziku (a ta činjenica Vratoviću smeta), vjerojatno upravo i jest razlog što je baš takvo ime izabrano: da privuče pažnju i istakne se na tržištu. Taj je oblik zacijelo produkt kreativnosti, a ne slučajna pogreška nepoznavatelja stranih jezika. Suprotno autorovom manifestu semiotičkog brisanja iskazanom strategijom prividne deskriptivnosti (“*uniqua* nije ništa, ne znači ništa”), taj se označitelj odnosi na točno određenu tvrtku, dakle *jest* nešto, *znači* nešto.

Još jedan primjer preskriptivističkog negodovanja zbog jezične kreativnosti vidimo u sljedećem tekstu (Vratović 2007: 19):

Ima jedna vrlo dobra politička emisija (...) Zove se *Poligraf*, a njezin urednik odmah poslije najave pod tim naslovom kaže: Politički grafikon. I zatim slijede urednikovi razgovori, polemike i sl. sa suradnicima i slušateljima o aktualnim političkim temama. Moji redci smjeraju na to da upozore kako bi se ta emisija, jer se bavi *političkim* temama, morala zvati *politograf*. Sve naime što je u hrvatskom i u svim modernim jezicima u vezi s politikom, nastalo je od grčkih riječi *pólis*, *polítes*, *politikós* sa značenjem “grad, građanin, građanski (državni, politički)”. Usp. od toga tvorene: politolog, politologija, politizirati, politikanat i sl. Naša se emisija ne smije zvati poligraf, jer znači čovjeka ili stroj koji *mnogo* piše (...) Naša emisija ne radiju ne želi imati *mnogo* napisanih i izvedenih tema, nego upravo *političke* teme. Stoga bi jedini ispravan njezin naslov trebao biti: *politograf*.

Zauzet stalnom borbom za očuvanjem sakrosanktnih grčkih i latinskih morfema, Vratović ovdje opet ratuje protiv jezične kreativnosti u obliku igre riječima i aluzije. Teško je vjerovati da urednik političke emisije ne zna da većina riječi povezana s politikom ima korijen *polit-*, kao što je i teško vjerovati da Vratović nije primijetio da naziv *Poligraf* cilja na aluziju prema uređaju koji se popularno naziva *detektor laži*, po svemu sudeći da nazivom pokrije i domena poli(tike), ali i propitivanje tekućih tema u svrhu dolaženja do istine. Radi se zapravo o vrlo uspješnoj igri riječi, a etimologija je tu odlično iskorištena radi morfemske reanalize, za razliku od preskriptivističke kritike, koja ostaje na etimološkoj zabludi. Ne radi se ni o kakvom pisanju, kako tvrdi autor savjeta.

Vratović također prigovara novim značenjima (2007: 6) koja se ne slažu s latinskima:

Počesto se u posljednje doba rabi riječ *aplikacija*, i to u neuobičajenom, pogrešnom smislu. *Aplikacija* naime dolazi od latinskoga glagola *applicare* (...) u značenju “primjena, upotreba, u ručnom radu ukrašivanje našivanjem”.

Vratoviću naime smeta upotreba imenice *aplikacija* i glagola *aplicirati* u značenjima ‘zahtjev, molba (za pristup)... natjecati se, moliti...’, a koju je čuo u medijima od visokopozicioniranih političara te se pita:

odakle našim govornicima to izopačeno, pogrešno značenje za *aplikaciju* i *aplicirati* (...) Profesori Žepić, Jernej i Tekavčić [autori rječnikâ, op. autori] uvjeravaju me da ga u njemačkom, talijanskom i francuskom nema. Je li iz engleskoga? Najvjerojatnije *da*, tvrdi to i prof. Ivir (...) Moj bi odgovor bio: prepustimo Englezima da se bore, koliko god hoće, s onih oko 50% latinskih riječi, koliko ih imaju u svojem jeziku. Ali nemojmo se povoditi za njihovim pogreškama, kad ih pokazuju prema latinskome. I nemojmo se učiti latinski preko Engleza i engleskoga jezika. Tâmi smo Hrvati svoje tijesne veze s latinskim jezikom dokazali već prije 1200 godina i dokazujemo ih do dana današnjega, i to u izvornu kontaktu. Nisu nam dakle potrebni Englezi. Dakako, mi pokazujemo veze s latinskim: ali treba znati latinski!

Kao što smo već istakli, lingvistički gledano – “pogrešna” značenja riječi ne postoje. Za moderne govornike našeg jezika irelevantno je to što *aplicirati* i *aplikacija* prvotno potječu iz latinskoga. Ti su elementi sada dio našeg jezika te u jezičnoj plimi i oseki modificiraju ili sasvim mijenjaju svoja značenja. To se događa i u kontaktu s drugim jezicima, kao što se vidi u ovom primjeru. Veze s latinskim svakako postoje u Hrvatskoj, ali danas su puno tješnje s engleskim jezikom pa se ne treba previše čuditi i nazivati “izopačenima” nova značenja jezičnih elemenata i preuzimanja engleskih značenja izvorno latinskih elemenata. U jeziku, kao i u životu, samo mijena stalna jest.

Evo i još jednog primjera gdje se latinistički puristi zgražaju nad drskošću biologâ koji su se, kojih petnaest stoljeća nakon raspada Rimskog Carstva, usudili mijenjati neka latinska značenja riječi jer im je, eto, iz frivolno-lakomislenih razloga (radi znanstvene terminologije) to ustrebalo:

POPULACIJA KRPELJA?!! Takvu sam svezu riječi čuo prije petnaestak dana iz usta nekih stručnjaka na Zagrebačkom radiju, kad su govorili o opasnosti od krpelja. Prošle sam godine ili možda već prije čuo i o populaciji konja, nedavno i o populaciji srdela. Dakle, *pučanstvo krpelja* preveli bismo na hrvatski tu neobičnu i priglupu sintagmu *populacija krpelja*, kojoj prvi dio, *populacija*, nastaje od latinske riječi *populus* “narod, puk”. Ispisujem značenja za populaciju iz Klaićeva *Rječnika stranih riječi*: 1. stanovništvo, pučanstvo, žiteljstvo, ljudstvo, 2. nastanjivanje, naseljivanje, napučivanje. Neka oprosti pokojni prof. Klaić, ali i njega smatram sukrivcem za ovu neprimjerenu poplavu *populacija*, jer je kao treće značenje uz riječ *populacija* stavio: *biol.* bi-lje i životinje u prirodi kao predmet genetičkih istraživanja. Znači da opstoji i populacija mrkava, ruža i konja. Stoga ako neka ljeponoga i prikladnih oblina pjevačica i neki nogometaš oštra udarca jesu – popularni (tj. u narodu omiljeni), onda i krpelji, jer su opasni po zdravlje, mogu biti nepopularni. Takvu krpeljsku nepopularnost ne bi ni Klaić dopustio u svom *Rječniku*! Što bismo zaželjeli od naših biologa, genetičara, veterinara, agronoma? Ništa više nego da za skupinu nekih živih bića, pa makar se ona zvala i krpeljima, nađu neki prikladniji naziv, a *populaciju* ostavimo ljudskom rodu, narodu, puku, stanovništvu! (Vratović 2007: 21–22)

Etimologija i izvorni jezik i ovdje se uzimaju kao jedini kriterij značenja riječi, koje bi prema autoru, u skladu s etimološkom zabludom, trebalo biti nepromjenjivo i fiksirano, kao u muzeju voštanih figura. Ova je natuknica zanimljiva i po tome što napada dva tradicionalno nedodirljiva bastiona jezične upotrebe: autore rječnikâ i pripadnike neke struke. Naime, preskriptivisti redovito smatraju da su oblici i značenja pravilna ako im nalaze potvrdu u rječnicima i pisanim gramatikama, što se u slučaju rječnika može zvati *ideologijom rječničke potvrde* (Starčević 2016a: 94–96), a u ovom slučaju Vratović čak drži Klaića suodgovornim za širenje “priglupe sintagme” jer se drznuo staviti je u svoj rječnik (dok je Klaić, jasno, samo zabilježio kako se taj termin upotrebljava u biologiji). Također, tolerantniji preskriptivisti obično se zaustave pred ljudima iz struke i dopuštaju im da svoje predmete izučavanja zovu kako žele, ali Vratović očito ne spada u tu *populaciju* i zahtijeva od biologâ i drugih struka (i to ne samo hrvatskih – riječ je o međunarodnom znanstvenom terminu!) da nađu novu riječ za populaciju krpeljâ i drugih biljaka i životinja (zanimljivo je da njima upućuje takav zahtjev, a ni sam ne zna kako bi se drugačije izrazio taj sadržaj). Zašto da traže novi označitelj ako već imaju riječ *populacija*? Kome to točno i kako može smetati sasvim jasno i očekivano proširenje značenja od ‘skupina ljudi’ do ‘skupina živih bića’? Suprotno Vratovićevoj ideologiji, u tome nema ničeg “priglupog”. Svaka struka, pa tako i biologija, svoje nazivlje za nove pojmove gradi usporedbom s već postojećim terminima i s postojećim znanjem pa na temelju sličnosti stvara nove elemente ili stare riječi koristi na nov način, a na sličan način su nastale i brojne riječi i značenja u narodnom govoru. Možemo se retorički zapitati stane li nama u uho zaista alat poput čekića, stremena i nakovnja? Nosimo li svi jabučice u oku i u grlu? Tko živi u koloniji mrava ako su kolonije izvorno osnivali ljudi? Imaju li pčele radilice kolektivni ugovor?

Preskriptivisti se ponekad ne slažu niti među sobom, što dodatno ističe subjektivnost i proizvoljnost njihovih savjeta i stavova. Razmatrajući deklinaciju imenica *pater* i *Jupiter*, Vratović (2007: 14–15)²⁴⁶ zagovara oblike bez *e* u svim padežima osim

u nominativu: *pater, patra, patru...* i *Jupiter, Jupitra, Jupitru...* pa i pridjeve – *patrov, Jupitrov*. Vratovićev je izvod sljedeći:

pater je u latinskom potpuno jednak imenici *frater*, koju mi kroatiziramo kao *fratar*, poput *ministar, magistar, arbitar (...)* Sve njih (...), kad ih kroatiziramo, dekliniramo s nepostojanim *a*: *fratra, magistra, septembra*.

Iz savjeta nije jasno zašto dobri profesor Vratović onda ne predloži da se i u nominativu govori *patar* i *Jupitar*? Ili zašto ne predloži da se držimo dosljedno latinskog pa da nam genitiv od riječi *pater* bude *patris* a od *Jup(p)iter – Jovis*? Analogija o kojoj govori (*pater* kao *frater*) u jeziku očito ne funkcionira automatski, a nema za to ni potrebe. Riječi se ne ponašaju uvijek isto, na njih djeluju različite promjene, različite etimologije/analogije i drugi faktori. Pogotovo je nerealno očekivati da će se isto ponašati riječ *fratar*, koja je u našem jeziku posvjedočena od 14. stoljeća (ARj) te je tvorbeno prilagođena našim sufiksom *-ar*, i riječ *pater* koja je kod nas puno mlađa (ARj riječ ni ne sadrži) pa je zadržala i izvorno *-er*. Po toj logici mogli bismo zahtijevati i da se latinizmi *acetilen* ili *acetat* mijenjaju u *octilen* i *octat* samo zato što nastaju od latinske riječi *acetum*, kao i naša prastara posuđenica *ocat* (koja je posuđena toliko davno da je prošla neke jezične promjene koje prve dvije riječi nisu). Nasuprot Vratoviću, Opačić (2009a: 93) pak tvrdi da

[g]enitivni oblik *Jupitra* od nominativa *Jupiter* nije dobar oblik, jer lat. *e* nije pomičan glas²⁴⁷.

Tko je u pravu? Treba li netko biti u pravu? Trenutna mogućnost dvojake deklinacije ne znači da bismo se nužno trebali opredijeliti za jednu od mogućnosti kao nužno logičniju jer dublete ne predstavljaju problem nikome osim eventualno pokojem strancu koji se uhvatio zadatka učenja našeg jezika (a i tu je

247 Ovdje se vjerojatno misli na *e* u latinskim posuđenicama u našem jeziku. Naime, dok je u latinskom genitiv od *Iuppiter* supletivan (i glasi *Iouis*), tamo ipak postoji “pomično *e*” – usp. lat. *pater*, gen. jd. *patris* ili *mater* ‘majka’, gen. jd. *matris*. No iako i u našem standardu postoji, u imenima iz kajkavskog i katkad drugih slavenskih jezika, pomično *e* (npr. *Čakovec – Čakovca*), ono što je ovdje bitno nije je li nešto pomično ili ne, nego kakva je upotreba.

pitanje, kada bi to uopće bio relevantan razlog, koliko je fleksibilnost problem a ne olakotna okolnost). Također, kako je već rečeno, sve što se u jeziku upotrebljava je i pravilno. Pozivanje na “teorije” ne može se pretpostavljati jezičnoj upotrebi. Ne diktira nikakva apstraktna pomičnost upotrebu, nego je pomičnost koncept kojim opisujemo realnu upotrebu²⁴⁸.

Ne smeta kod nesretne riječi *pater* Vratoviću samo njezina deklinacija (2007: 15):

I još jedna napomena: *päter* mora imat takav brzi naglasak i u hrv. i u lat., kako sam ga izgovorio, a ne dugosilazni *pâter*, i zaboga, *ne* dugozlazni *páter*, kako ga bilježe Klaić i Šonje i počesto ga čujemo od ortodoksnih štokavaca.

I naglasak je, dakle, problem. Vratoviću smeta što zločesti štokavci izgovaraju duljinu na latinskom *a*, koje je, zna se, odvajkada bilo kratko, iako je jasno da se ne može očekivati od prosječnoga govornika da zna da je tu u latinskom bilo kratko *a*, niti je to za nj od ikakve važnosti. Prilagođavati naglasak u današnjim ustima zato što je to Ovidije drugačije izgovarao prije dva tisućljeća doista nema smisla. Zanimljivo je i da Vratović opet upućuje kritiku autorima rječnikâ.

Riječ *pater*, dakako, nije jedina koja se “krivo” izgovara, tu su također, recimo, i riječi *anonímus* i *egzódus* (Vratović 2007: 36, 55). Ako želite znati kako se one po Vratoviću “pravilno” izgovaraju – samo ih izgovorite onako kako ih nitko ne izgovara (s naglaskom na drugom slogu kod *anonímus*²⁴⁹ i s istim takvim

248 To je i inače preskriptivistički *modus operandi* – shvaćanje deskriptivnog alata kao preskriptivnog i onda prilagođavanja jezičnog materijala tobožnjim, obično površno i loše shvaćenima, “pravilima”. Primjer toga vidimo, recimo, u interpretaciji novoškotskog naglaska, gdje se deskriptivna zamjedba da u unutarnjim i završnim slogovima najčešće nema silaznih naglasaka (zbog povijesnih razloga) shvaća kao preskriptivna norma pa se onda, umjesto da se odstupanja od tog pravila sustavno opisu, realni jezični materijal pokušava nasilu mijenjati, npr. tako da se izmišljaju vjerojatno nepostojeći naglasci poput ***bròdovlāsnik* (kako je u ERj jer realno postojeće *brodovlāsnik* “nije dobro” jer “nije po pravilu”) – vidi Kapović 2015a: 29–32.

249 Zanimljivo, u hrvatskom se danas ova riječ može izgovoriti i s naglaskom na drugom slogu kada se upotrebljava kao ime modernog hakersko-aktivističkog pokreta *Anonymous*, gdje se onda često zadržava izvorni engleski naglasak (pri čemu engleski, za razliku od nas, zadržava latinsko/grčko mjesto naglaska).

naglasakom na prvom slogu kod *egzodus*), osim možda pokojeg klasičnog filologa ili vjerna čitača jezičnih nadrisavjeta.

Da bi pak opravdao poslovičnu preskriptivističku proi-zvoljnost, Vratović ipak “dopušta” naš naglasak na prvom slo-gu u riječi *profesor* (prema lat. *profēssor*) (2007: 52)²⁵⁰. No tko će biti taj *arbiter elegantiae* koji će reći kada i koje bismo riječi tre-bali naglašavati u skladu s jezikom primaocem ili pak u skladu s jezikom davaocem? Čemu bi služili takvi pravorijeci? Mehaniz-mu jezične prilagodbe ne može se i ne treba opirati. Govornici našeg jezika prilagodit će riječ ili sintagmu svome sustavu i ona normalno nastavlja funkcionirati u značenjima i kontekstima u kojima govornici to žele/trebaju, a inzistiranje na latinskom mjestu naglasaka (npr. *antika* umjesto *àntika* i sl.) u većini je slu-čajeva snobizam pod krinkom “brige za jezik” i “očuvanja kul-ture”. Dakako, želi li netko baš tako izgovarati, po volji mu – no u ispravljanju drugih nema nikakve znanstvenosti.

Prema Vratoviću, neke se nedodirljive latinske sintagme pak nipošto ne smiju deklinirati:

Jasno je da pod tu nepromjenjivost ne potpadaju one izolirane imenice (...) koje su odavna prešle iz latinskoga u hrvatsku uporabu, makar i naj-dosljednije zadržale isti latinski oblik (ili uz nevažnu razliku u grafiji). One su postale hrvatskima, pa ih tako i sklanjamo, stotine njih, npr. *ci-klus*, *status*, *habitus*, *globus*, *cirkus*, *luksuz*... Govorit ćemo zato o *modus*u, raspravljati o *status*u, zabavljati se u *cirkusu*, biti sretni ili nesretni bez *luksuza*. Ali *modus vivendi* i *status quo* (*ante*, *post*) i *status nascendi* i *status praesens* i *status rerum* i stotine sličnih moraju uvijek ostati nepromije-njeni! (Vratović 2007: 25)

Isti je slučaj i s *Opus Dei*. Ostavio sam ga, kako čujete, nesklonjena. Slično bi bilo i za genitiv: “Bez *Opus Dei* ne bismo mogli zamisliti...”, ili lokativ: “U udruzi... *Opus Dei* nalazimo...” (*Opus Dei* na hrvatskome zna-či *Djelo Božje*). Naopako čitamo u jednom članku: “...kao i ekonomistički tehnokratski pokušaj pripadnika *Opus Dei*ja – osjetili kao izrazitu prijetnju

250 Tu pak treba reći da je naglasak *pròfesor* zapravo samo novoštokavska varijanta izgovora *profēssor* (što također postoji u nekim govorima) te da bi takav naglasak, kao “pravilan” (usp. i *asistent* s novoštokavskim naglasakom prema izvornom naglasku *asistēnt* i sl.), mogao odgovarati čak i profesoru Vratoviću.

njihovoj vlasti.” Krasan, složit ćete se, hrvatski genitiv *Dejja* nakalemljen na latinski genitiv *Dei*!! (Vratović 2007: 13, slično i na str. 18, 24, 73, 74, 77...)

Vratović ovdje zanemaruje to da naš genitiv nije dodan latinskom genitivu *Dei* nego čitavoj sintagmi *Opus Dei*, što je u našem jeziku danas, sve skupa, nominativ a ne genitiv. Premda autor pokušava prikazati dodavanje genitivnog nastavka kao nešto nedopustivo i neprirodno, radi se o najprirodnijem prilagođavanju sintagme našem jezičnom sustavu, u kojem je normalno da se imeničkim skupinama dodaju padežni nastavci bez obzira na porijeklo dotičnog izraza. Autor navodi da se nekim imenicama ipak smije dopustiti naša deklinacija, ali rez koji povlači između njih i višečlanih izraza, koji “moraju uvijek ostati nepromijenjeni”, potpuno je neusklađen s jezičnim sustavom i neprirodan za jezično procesiranje, što se vidi iz jezične prakse. Uostalom, hoćemo li prestati govoriti *Beatlesi* i *keksi* jer su u tim “nedopustivim” oblicima dva množinska nastavka, eng. -s i naše -i? Hoćemo li prestati upotrebljavati *čips* u jednini jer je to izvorno množina? Hoćemo li mijenjati ime mjesta *Podaca* (genitiv *Podace*) kraj Makarske samo zato što je to izvorno genitiv množine od staroga imena *Podca? Hoćemo li govoriti *Havaji* – *Havajija* zato što izvorno *Hawai*’i nije množina? Hoćemo li umjesto *Biblija je zanimljiva*, sa ženskim rodnom jednine te imenice, govoriti *Biblija su zanimljiva*, da sačuvamo srednji rod množine, a posebice sveti naglasak, grčke imenice *ta biblíá*?

Robovanje latinskom katkad ide u posve nezamislivim smjerovima (pogotovo kod profesora Vratovića, koji je, čini se, ipak pomalo ekstreman primjer, no opet indikativan za logiku preskriptivizma):

Vidio sam reklamu na televiziji, a jučer našao i u dućanu, paketić kave na kojem velikim slovima piše BONUS, (...) A što se tiče onoga gore spomenutoga BONUS, kao naziva za vrstu kave, znači li ona (citiram Klaića) “jednokratnu isplatu dioničarima...” ili “premiju koja se u nekim zemljama daje radi stimulacije izvoza”? U našem slučaju: odobreni popust na cijenu. Ne dobre odnose s latinskim ipak otkriva izbor toga oblika latinskog pridjeva *bonus*, i to muškoga roda, koji znači “dobar”. Kava je u hrvatskom ženskog roda: ako se kao atribut treba odnositi na nju, mora biti BONA! (Vratović 2007: 30–32)

Prokomentirajmo i ovaj savjet, iako djeluje više kao šala nego kao “ozbiljan” preskriptivistički nalog, čak i uz već očekivano nepostojanje koherentnosti. Naziv BONUS proizvođač je očito primijenio na kavu u smislu ‘dodana vrijednost, posebna kvaliteta’ i sl., a to što se značenje našeg leksema *bonus* ne može ugurati u dva značenja koja citira Vratović klasični je problem ograničenosti i instantne zastarjelosti tiskanih rječnika a ne problema u jeziku, u govornicima ili u komunikaciji. Značenja u jeziku postoje neovisno o tome je li ih tko zapisao. Semantički su odnosi katkada teško dostupni lingvističkom opisu (ovdje to nije slučaj), ali jeziku to nimalo ne smeta – otprilike kao što eventualno ne do kraja objašnjeno porijeklo života na Zemlji nikome ne smeta da se rodi, živi i umre. Zadnja opaska da bi se kava kao proizvod trebala zvati BONA jer je imenica *kava* ženskoga roda gotovo da ne zaslužuje komentar. Isto tako bi se moglo prigovoriti da se sir (što je imenica muškog roda) smije zvati samo *Zdenko* a ne *Zdenka*.

Vratović (2007: 47) daje i klasični preskriptivistički primjer imenice *alternativa*, koja se često “krivo” koristi. Naime, pridjev *alter* u latinskom znači ‘jedan/jedna/jedno od dvojice/dvije/dvo-ga’ pa je navodno velika pogreška i grijeh reći *treća* ili *četvrta alternativa*. U ovom primjeru dogodilo se to da većini govornikâ riječ *alternativa* jednostavno znači ‘mogućnost, opcija’ (tako je uglavnom i u drugim evropskim jezicima). Nema nikakvog razloga da se prosječan govornik brine o latinskim etimologijama dok govori svoj materinji jezik, ali preskriptivisti (u ovom konkretnom primjeru ne samo hrvatski nego primjerice i engleski i talijanski) ipak ustraju u pokazivanju svog etimološkog znanja i zahtijevaju od svih da se pokore njihovom diktatu.

Što se tiče roda latinskih posuđenica, i tu Vratović (2007: 83) upada u proturječje i proizvoljnost. Naime, kaže da se latinskoj imenici *pax* (ženskog roda), kao u sintagmi *pax Americana*, nikako ne smije dodati naš pridjev u muškome rodu, npr. *ovaj pax Americana*, a “često se čuje, dakako pogriješno” i, dapače, “do krajnosti (...) rogoibatno” *ovaj Pax Christi* (2007: 68) sa zamjenicom *ovaj* u muškom rodu. Rogoibatnost je, dakako, stvar subjektivne i neznanstvene procjene pojedinog govornika, a ne objektivno utemeljen kriterij sročnosti. U današnjem je našem

jeziku *Pax Christi* muškoga roda, analogijom s ostalim imenicama muškog roda koje završavaju na suglasnik, te se tako i deklinira.

Isto tako, ne valja mu (Vratović 2007: 83) ni *Marulićev editio princeps* (= prvo izdanje) nego samo *Marulićeva editio princeps*, jer je latinska imenica *editio* ženskoga roda pa takva treba ostati i u našem jeziku. No u sljedećem se retku pak naglo mijenja Vratovićeva perspektiva – “čini se ipak da latinske imenice srednjega roda tendiraju ka hrvatskom *muškom rodu*, pa bismo i ovdje imali najvjerojatnije ovako: Razvio se pravi (dugotrajni, krvavi...) *bellum civile*. (...) Cezarov je *Bellum civile* važan (...)”. Isto tako zagovara naš muški rod za latinski srednji rod i kod imenice *mare*: “naš mare Croaticum, bio i ostao mare nostrum”. Zanimljivo je kako autora kod latinskih imenica ženskoga roda koje završavaju na konsonant jako smeta naš muški rod, ali kod imenica srednjega roda ista pojava je u redu i čak preporučuje takvo “nelogično” slaganje iako nije uopće nemoguće da bi pokoji govornik mogao reći i “naše mare Croaticum”, asocijacijom na naš srednji rod imenice *more*. Vratovićevo *tendiranje* k muškom rodu zapravo je spontana produkcija hrvatskih govornika i odjednom se uzima kao legitiman proces, a jednako *tendiranje* kod imenica ženskoga roda se oštro napada. Kao i u brojnim drugim primjerima, možemo i ovdje dosljednost tražiti sa svijećom po danu, no teško da ćemo je naći. Na str. 86 Vratović čak i citira Pavešićevu gramatiku, gdje stoji da strane imenice na suglasnik postaju muškoga roda, ali iz nepoznatoga razloga Vratović to i dalje dopušta samo imenicama srednjega roda, ne i ženskoga. Prosječni govornik našeg jezika za potrebe svog svakodnevnog govora nema nikakve potrebe znati da su *editio* i *pax* u latinsko-me ženskoga, a *bellum* i *mare* srednjega roda, a pogotovo ga se ne tiče preskriptivna igra u kojoj profesor Vratović mijenja pravila kako mu se sviđi.

Pitanje roda i inače se javlja u takvim neutemeljenim savjetima – tako npr. i u Lektorskoj bilježnici (LB 2011: 20) zbog latinskog *beneficium* (što je srednji rod) traže da govorimo *beneficij* (muški rod) umjesto uobičajenog *beneficija* (ženski rod). No zašto onda ne ići do kraja pa tražiti i srednji rod, tj. da se govori ***ovo beneficije*, kako bi stari Rimljani bili zadovoljni?

Vratović (2007: 15) se protivi i obliku *helidrom* u značenju ‘uzletište za helikopter’ jer ta riječ navodno nije pravilno tvorena²⁵¹. Ustrajan u nastojanju da dokaže da je cijeli svijet u velikoj zabludi, Vratović iznosi kako *helidrom*,

[t]aj pogriješno tvoreni oblik nalazimo i u Klaićevu, Anićeveu i Šonjinu rječniku i u Ladanovu *Osmojezičnom rječniku*, a pogriješno je tvoren i u suvremenim svjetskim jezicima (u franc. *hélicoptère*, engl. *helicopter*, tal. *elicoptero*, španj. *helipuerto*, sa značenjem “luka za helikoptere”). Pogriješan je dakle svugdje onaj oblik *heli-*, jer je helikopter očigledno nastao od grčkoga *hēlikos* sa značenjem “spirala, čekrk, vitlo”, kojoj je genitiv *hēlikos*, dakle joj je je osnova *helik*, pa stoga u složenici s *pter* od grčkoga *pterón* “krilo” mora glasiti *helikopter*. Zato i treba *helikodrom*, a ne *helidrom*.

U ovoj kritici riječi *helidrom* Vratović pokazuje do kojih granica idu načela purističkog razlaganja: 1) svi govornici su u krivu (i to ne samo našeg jezika!), samo jezični savjetodavac je u pravu, 2) etimologija je glavni arbitar točnosti i pravilnosti značenja, te 3) reanaliza jezičnog materijala ne dolazi u obzir. Pojasnimo zadnji faktor: oblik *helidrom*, koji se koristi i kod nas i u drugim jezicima, nastao je spajanjem elemenata *heli-* i *-drom*, nakon što je *heli-* izlučen iz riječi *helikopter* reanalizom etimoloških morfema *heliko-* i *-pter* kao *heli-* i *-kopter*. Reanaliza građivnih elemenata unutar riječi uobičajena je jezična pojava. U povijesti jezika dolazilo je i do još (na prvi pogled) neobičnijih promjena, npr. danas se normalno svi vozimo u *busu* iako je to porijeklom zapravo latinski nastavak dativa množine (!)²⁵². Ako nam jedan padežni nastavak može služiti kao riječ za prijevozno sredstvo, i riječ *helidrom* je valjda onda u redu i može služiti svojoj svrsi u jezicima svijeta.

251 Tu očito ne postoji sloga među preskriptivističkom čeljadi jer lektorice Lektorske bilježnice (LB 2011: 79) ipak tumače da je *helidrom* OK (osuđujući pritom *heliodrom*, što da nije dobro).

252 Riječ *autobus* nastala je kombinacijom riječi *auto-mobil* i *omni-bus* (koja se u prošlosti upotrebljavala također za jedno prijevozno sredstvo, a, kako je to prijevozno sredstvo bilo namijenjeno svima, dobilo je ime po latinskoj riječi koja je značila ‘svima’ pri čemu je *-bus* latinski nastavak dativa množine), a onda je riječ *autobus* pokraćena u *bus* te se u tom obliku javlja u različitim jezicima (u engleskom se, recimo, upotrebljava samo skraćeno *bus*, dok *autobus* postoji samo formalno).

PRIJE ZAKLJUČKA

Lingvistika je, nasuprot uvriježenom mišljenju o tome da se stručnjaci za jezik bave zarezima i “pravilnim govorenjem”, deskriptivno-analitička a ne normativna znanost, što znači da ona jezik opisuje i izučava – da glea kakav jezik jê, umjesto da govori šta bi navodno treo bit. Oa se knjiga bavi, prije svega, preskriptivizmom – neznanstvenom mistifikacijom standardnog dijalekta, koi se, makar prikriveno, smatra “najboljim” i jeinim “prailnim” oblikom jezika. Praktički sva moerna društva žive unutar općepožimajuće ideologije standardnog jezika, koa nas uvjerava u primat standardnog varijeteta jezika i zavisnost svih ostalih varijanata jezika o njemu i istovremeno nas čini nesigurnim u svoj jezik. To nije tako samo u Hrvatskoj (di nas se vrlo često preko različitih kanala opominje da npr. ne smijemo govorit o majcima na *kockice*, zahvaljivat se i *palit* televiziju) nego i u drugim zemljama.

Iz lingvističke, znanstvene perspektive su stvari kristalno jasne, koliko god se neki pretvarali da nisu. Sve što u jeziku spontano i normalno upotrebljava određen broj govornikâ je i pravilno – neke od tih riječi, oblika, struktura i značenja su možda lokalno ograničeni, ne svima razumljivi i prepoznatljivi, a neke sasvim slučajno (ili iz pogrešnih razloga) nisu dio službenog standardnog dijalekta, al to svejedno ne znači da su zato manje vrijedne ili “loše”. Jedna od osnovnih karakteristika ljudskog jezika, a koju je ustanovio još čuveni Ferdinand de Saussure (koji se svugdje uči na prvim godinama studijâ jezikâ, al mnogi njegove riječi zaprao ne svaćaju), je da je jezik arbitraran – to znači da ne postoji nikaka inherentna veza između označenog (pojam koji jezikom želimo izreć) i označioca (niza glasova tj. riječi kojom taj pojam izričemo u nekom jeziku). To što mi kaemo *stol* baš *stol* ne znači da se to može reć samo tako i niako drukčije i da je to jeini prailan naziv za pojam ‘stol’ – recimo, u našim dijalektima pa i u književnim dijalektima susjednih zemalja će to bit *stô*, u engleskom će to bit *table*, u svahiliju će bit *meza* itd. Jeziku je svejedno kako ćete reć ‘stol’ (il bilo šta drugo). Arbitrarnost jezičnog znaka je svaćo i Shakespeare kad je reko da bi ono kaj zovemo rožicom slatko mirisalo i pod drugim imenom.

To je prava poruka – ni nama ni jeziku neće bit apsolutno ništa ako budemo govorili kako normalno i goorimo, o *kockicama* na košulji, da idemo *kod nekog* (a ne isključivo *k nekom*), o *glasanju* (a ne o *glasovanju*) itd. Slično ko što i vi sad čitate ovaj zaključak, a da se zemlja ne trese i nije propala čitava civilizacija jer neke stvari namjerno pišemo onako kako mnogi često govore (makar se inače tako ne pišu).

Glavna poruka ove knjige je da se ljudi ne trebaju bojat govorit (i pisat) svojim jezikom. Svi znamo svoj jezik – to je nešto što nam niko ne može oduzet, a, ako pokušaju, to im ne bi treali dopustit. Niko ne može pojedincu zabranit da se u svom govoru ili pisanju drži i skroz umjetnih i izmišljenih pravila – al taj pojedinac nema pravo takva pravila nametat drugima i izmišljat da je to jeini “ispravan” način. Standardni dijalekti danas postoje u svim zemljama i to je činjenica, al oni nisu nikakav ideal jasnoće i preciznosti i jezik kakav bi “treo bit” i kakav bi svi “treali govorit”, nego bi trebo bit pomoćni oblik jezika koji treba služit govornicima, ne obrnuto. Jezik pripada isključivo svojim govornicima i oni ne bi treali dopustit šačici pedanata, koi često ne razumiju ni osnove lingvistike, da im naturaju svoe neznanstvene i politikantske ideje stvarajući šizofrenu situaciju u kojoj ispada da niko ne zna pričat svoj jezik.

ZAKLJUČAK

TREBA LI NAM UOPĆE STANDARD ILI – ŠTO UOPĆE ŽELIMO I ŠTO NAM JE ČINITI?

Zaključno, ostaje nam još odgovoriti na pitanje koje ne-sumnjivo proistječe iz kritike preskriptivizma i ideologije standardnog jezika i svega o čemu smo govorili u ovoj knjizi, a to je vrlo osjetljiva društvena i politička tema: postojanje samog standarda. To vjerojatno mogu posvjedočiti svi lingvisti koji se bave kritikom preskriptivizma. Čak i kada se njihovi znanstveni argumenti usvoje, ipak uvijek postoji, makar neizrečeno, vrlo zabrinuto pitanje “Pa dobro, ali standard je valjda ipak potreban? Nemojte ipak protiv standarda...” I sami se preskriptivisti često brane optužbama da su lingvisti “protiv standarda” (= reda, tradicije, autoriteta itd.) i “za anarhiju”. Stoga nije čudno da se i u radovima koji znanstveno, argumentirano i kritički govore o preskriptivizmu i ideologiji standardnog jezika ipak uvijek napominje da nam je standard, naravno, potreban. Dakle, može se pisati o preskriptivizmu i kritizirati mistifikaciju službene varijante jezika, ali u standard kao takav (preskripciju) ipak ne bi trebalo dirati. Stoga je potrebno, iako je već o tome u različitim oblicima bilo riječi u knjizi, na kraju vrlo precizno reći kako bi iz znanstvene perspektive (koja je po definiciji antipreskriptivistička), ali i iz ideološko-političke perspektive koja polazi od uvažavanja znanstvenih spoznaja o jeziku i vrijednosti kao što su pravo govornikâ na svoj jezik²⁵³, valjalo gledati na sâmō postojanje standarda. Nema nikakvog razloga da to bude nekakvo heretičko pitanje, niti je odgovor u konačnici posebno spektakularan.

Iako velik broj ljudi danas teško da može zamisliti svijet bez standardnih dijalekata, standard je kao pojava, slično kao i naci-

253

Jasno je, kao što je više puta u knjizi naglašavano, da su i progresivni i konzervativni pristup jeziku (dakle, pojednostavljeno: jezik u rukama svih svojih govornika ili jezik u rukama “autoritetâ” i “elite”) ideološki pristupi, međutim progresivni se i kritički ideološki pristup jeziku poziva na znanost i na njoj se temelji, dok konzervativni (i nacionalistički) pristup znanstvene spoznaje o jeziku najčešće nije i ignorira. Tako će lijeve ideje u jeziku zagovarati antipreskriptivizam, znajući što npr. lingvistika govori o arbitrarnosti jezičnoga znaka, dok će desne zagovarati preskriptivizam, nasuprot onome što nam lingvistika govori o arbitrarnosti jezičnoga znaka.

ja, novijeg porijekla. Ljudi su tisućljećima živjeli u društvima bez standardizirane varijante jezika²⁵⁴ u današnjem smislu i svejedno je jezik preživio i nije se “pokvario”. Dapače, velik broj jezika, čak i većina, i dan-danas tako funkcionira – izuzmemo li veće i standardizirane jezike koji su u službenoj upotrebi u pojedinim državama.

Standardni su dijalekti, gdje u određenim jezičnim zajednicama postoje, danas uglavnom određeni (polu)službenom normom. Poluslužbenom zato što država u pravilu ne propisuje standardni dialekt u smislu davanja popisa jezičnih elemenata, ili bar ne u potpunosti. Nikada se, razumljivo, državnim zakonima ili pravilnicima ne propisuje koji su glasovi, oblici, riječi, konstrukcije ili značenja standardni. Neke države ne propisuju ništa, a neke samo propisuju poimence koji je jezik u službenoj upotrebi (nekad i kojim se pismom piše), no države se u načelu ne bave izravno pisanjem normativnih jezičnih priručnika. U nekim slučajevima određeni organi države mogu dati nekim priručnicima službenu potvrdu – kao npr. kod nas s pravopisima koje odobrava Ministarstvo znanosti i obrazovanja – no to opet uglavnom ne znači da se svi korisnici jezika (recimo, novine, izdavači ili pojedinci) toga moraju strogo pridržavati. Katkada države, posredno ili neposredno, daju autoritet akademijama ili institutima da propišu službeni oblik jezika. Stoga, recimo, u Hrvatskoj nitko ne brani nijednom jezikoslovcu da sâm napiše svoj pravopis, gramatiku ili rječnik standardnoga dijalekta i da to onda objavi tvrdeći da je to priručnik standardnog dijalekta. Za to nije potrebno nikakvo posebno odobrenje od države – i dobro je da je tako (jer bi se takvo državno odobravanje svodilo na odluku nekog političara, političke stranke ili šačice stručnjaka ili “stručnjakâ” koje bi odabrala politika).

Iz svega toga proizlazi da je standardni dialekt u modernim društvima uglavnom svojevrsan paradržavni fenomen – pa se tako kod nas recimo u Temeljnim odredbama Ustava (članak 12) propisuje da je u Hrvatskoj u službenoj upotrebi “hrvatski jezik i latinično pismo”, ali se ne propisuje kakve su točno deklinacije u tom jeziku, kakvi su znakovi u tom latiničnom pismu

itd., a čak se ne napominje ni da je to standardni dijalekt, što bi značilo da se kao “hrvatski jezik” teoretski može shvatiti i bilo koji nestandardni idiom iz Hrvatske. Službeni je oblik jezika uvelike određen tradicijom i uzusom – standardom se smatra ono što funkcionira u općoj nadregionalnoj službenoj upotrebi. Stoga, ako netko napiše i izda gramatiku standardnog dijalekta koja više-manje odgovara toj tradicionalnoj upotrebi, tj. ono-me što se obično smatra da bi u njoj trebalo biti (premda može u određenim pojedinostima od toga i odstupati), to će se onda i priznati, od opće javnosti, kao gramatika standardnog dijalekta (pa će se onda na dotičnu opća javnost i pozivati i upotrebljavati je), premda nema službenu potvrdu nekog državnog organa. Naravno, ako biste pod standardnojezični priručnik pokušali podmetnuti nešto što bi jako odudaralo od realne i uobičajene upotrebe (bilo da je riječ o agendi koja bi išla u smjeru govornog jezika ili npr. u smjeru velike arhaizacije), sva je prilika da bi takav priručnik imao puno manje šanse biti prihvaćen²⁵⁵.

U određivanju konkretnog oblika standardnog dijalekta sudjeluje do određene mjere i institucionalizirani preskriptivistički aparat, koji svugdje postoji u ovom ili onom obliku. Tu bismo mogli ubrojiti, ovisno o pojedinim zemljama, akademije (npr. u Francuskoj ili Španjolskoj), institute (npr. kod nas Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje), različite komisije (npr. kod nas donedavno tzv. Vijeće za normu), stručnjake-autoritete, različite normativna i preskriptivistička djela, “jezične savjete” u medijima te podučavanje jezika (koje se često svodi na indoktrinaciju) u obrazovnom sistemu.

To dosta ovisi i o tome što će se i koliko mijenjati – ako, recimo, stavite neke naglaske koji dosad nisu bili bilježeni u normativnim priručnicima, teško da će to itko primijetiti ili da će to ikome biti važno, s obzirom na narav standardne akcentuacije u jezicima poput našega (usp. Kapović 2007: 70–73, 2015: 36). Isto tako, ako samo “dozvolite” standardu upotrebu nekoliko oblika koji se prije toga takvima nisu smatrali, npr. *obećajem* ili *vratiću*, to isto može proći nezapaženo i tako na mala vrata ući u “službenu normu”. Ako biste pak uveli brdo “novosti” u ono što tendira biti gramatika standardnog dijalekta na svim razinama, onda bi puno lakše moglo doći do odbacivanja djela u cjelini. Naravno, stvari bi mogle varirati i ovisno o naznačenim ciljevima takvog djela – primjerice, naglasite li da je gramatika prije svega deskriptivna (a ne normativna), svakako bi se na nju gledalo drugačije. No, jasno, ovdje je riječ o pukim špekulacijama s obzirom da domaći gramatičari u pravilu ne odstupaju puno od uobičajene gramatičarsko-normativističke tradicije.

Kao što se i moglo zaključiti iz ove knjige, kada govorimo o standardnom dijalektu uopće nije problematično to što postoji službena varijanta jezika koja se koristi kao nadregionalni varijetet, za upotrebu u medijima šireg dosega, u formalnim prilikama i u obrazovanju u nekoj društvenoj zajednici (određenoj politički – često je riječ o nacionalnoj državi, ali ne nužno i ne isključivo). Nema ništa sporno u postojanju ovakve ili onakve službene varijante jezika iz komunikacijskih potreba – iako su te potrebe za neke govornike katkad minimalne, tj. razmjerno velik broj ljudi zapravo rijetko ima pravu potrebu svakodnevno aktivno upotrebljavati standard nakon završetka formalnog obrazovanja²⁵⁶. To je naprosto pitanje pragme i politike. Problematično nije postojanje službenog jezičnog varijeteta, problem je mistifikacija koja okružuje standard i rezultira štetnim posljedicama po društvo – stvaranjem jezične nesigurnosti i straha, straha od javnog govorenja, oduzimanjem vlasništva nad jezikom gotovo svim govornicima te klasizam/elitizam/rasizam/šovinizam/snobizam iskazan kroz jezik.

Može li standardni dijalekt postojati bez te svoje štetne bagaže? Tj. može li postojati standardni dijalekt bez ideologije standardnog jezika, bez preskriptivizma? Kratak odgovor mogao bi glasiti: bez velikih društvenih promjena, tj. u društvu u kakvom živimo, vjerojatno ne (ili bar ne u potpunosti). Naime, ideologija standardnog jezika predstavlja, među ostalim, simboličku klasnu stratifikaciju kroz jezik u smislu burdjeovske distinkcije (Bourdieu 2011), kakva se nužno javlja u klasnom društvu (bilo robovlasničkom, bilo feudalnom²⁵⁷, bilo kapitalističkom²⁵⁸ ...), bez

256 Bez obzira što praktički svi govornici na području Hrvatske mogu govoriti i nekom varijantom standarda – sasvim zadovoljavajućom za sve praktične potrebe – činjenica je da velik broj ljudi u svojim svakodnevnim interakcijama nema prave potrebe za upotrebom/proizvodnjom standarda, pogotovo ne hiperstandarda. To ne znači da nikada i nikako ne upotrebljavaju barem neke njegove elemente – npr. ako netko tko živi u Zagrebu radi u nekoj trgovini, na radnom mjestu će možda (više) upotrebljavati *što a ne kaj* (ovakvih istraživanja u Hrvatskoj zapravo nema) – nego da se mogu “izvući” i bez da ga uopće upotrebljavaju. Npr. ako nekog prolaznika na ulici zaustavi TV i pita za mišljenje o nečemu, nitko neće raditi skandal oko toga što je netko iz Splita rekao *šta ja znan* (“što ja znam”), a netko iz Zagreba *kaj sat* (“što sad”).

257 Naravno, u pretkapitalističkim su društvima postojale klasno uvjetovane varijante jezika iako još nije bilo standardnih dijalekata u modernom smislu te riječi.

258 Pa i u realsocijalističkim društvima kakva su postojala u 20. stoljeću.

obzira je li riječ o distinkciji koja se odražava kroz jezik, odjeću, mjesto stanovanja, stil života, glazbu ili nešto deseto. Takve bi razlike u jeziku (između obrazovanih i neobrazovanih, tj. između više i niže klase) nastale bez obzira na institucionalizirani preskriptivistički aparat o kojem smo govorili. U društvima koja su određena hijerarhijom, klasnom raslojenošću, nejednakošću i autoritarnošću ovog ili onog vida (naravno, uza sav kontinuum koji tu postoji) – a moderne kapitalističke nacionalne države su upravo takve – ne može se očekivati da će situacija u jeziku biti drugačija. Takve se razlike nužno moraju odražavati i konstruirati i kroz jezik, a ako postoji (kao što postoji) službeni oblik jezika (tj. standardni dijalekt u modernom smislu) – kojem će obrazovaniji i imućniji nužno (zbog obrazovanja, naslijeđenog kulturnog kapitala itd.) imati bolji pristup – jasno je da će se on iskoristiti u smislu simboličkog izražavanja klasne stratifikacije (tj. imućniji/obrazovaniji će u pravilu govoriti standardnije, dok će manje obrazovani/siromašniji govoriti nestandardnije ili će slabije vladati standardnim kodom²⁵⁹). Ukratko, sve dok je društvo takvo kakvo jest, ne može se očekivati da će se u jeziku postići utopija, a da će izvan jezika sve ostati kako je danas.

Iz toga onda proizlazi pitanje – ima li se, dakle, uopće smisla baviti dekonstrukcijom ideologije standardnog jezika i preskriptivizma? Odgovor je na to pitanje, svakako – da. Lingvisti se time moraju baviti i iz znanstvene, deskriptivne perspektive, a od znanstvenog angažmana u javnosti jezična bi zajednica trebala imati koristi (u smislu veće jezične slobode i sigurnosti govornika). Ipak, poanta je svega što smo rekli u tome da se borba za drugačiju jezičnu politiku nikako ne može odvajati od borbe za drugačiji svijet općenito. Želimo li promijeniti negativne jezične prakse u današnjem društvu, ne možemo ići samo za mijenjanjem tih jezičnih praksi – njihova promjena može ići jedino ukorak sa širim društvenim promjenama i nastojanjem da se niveliraju asimetrični odnosi moći u društvu općenito.

Ovdje je opet bitno istaći da situacija u našem postsocijalističkom društvu može biti nešto složenija zbog procesa preslagivanja elita tokom restauracije kapitalizma. U obzir također treba uzeti i složene procese dvostrukog prestiža – npr. prestiž u Zagrebu (ali i šire) nema samo standardni dijalekt, nego i dijalekt Zagreba kao glavnog grada i centra Hrvatske (vidi npr. Kapović 2018b).

Vratimo li se s tih širih društveno-političkih obzora na one nešto uže, jezične, s pravom se nameće pitanje – a što ako bismo težili tome da službeni jezični varijetet, kao nadregionalno sredstvo komunikacije, zanemarimo li donekle njegovu ulogu u održavanju socijalne distinkcije, bude malo “opušteniji”? Bi li npr. standardni dijalekt u Hrvatskoj propao kada bi se dopustilo pisanje *ko* uz *tko*, pisanje *šta* uz *što* (ili čak i *kaj* i *ča*), kada bi se uz *propao* moglo pisati i *propo*, kada bismo uz *bismo* mogli slobodno koristiti i (*mi*) *bi...*? Što kad bismo olabavili čak i pravopis pa dopustili pisanje jednoga *je* (umjesto razlikovanja *i*je i *je*) ili samo *č* (umjesto ili uz razlikovanje *č* i *ć*)? Sasvim je sigurno da jezik ne bi propao, uveli mi te “novosti” u standard samo kao fakultativne ili kao obavezne i jedine. To vidimo vrlo jasno po tome što sve te “promjene”/varijacija ionako već najnormalnije postoje u govoru i u najformalnijim situacijama (izuzev *kaj/ča*, koji se percipiraju izrazito dijalektalnim), ali i po tome što su oblici poput *ko* ili *što/šta* standardni i danas u susjednim štokavskim zemljama (BiH, Crna Gora, Srbija), po tome što je *kaj* standardno u Sloveniji, a *ča* kod gradišćanskih Hrvata. Ni u jednom od tih oblika nema, naravno, ničega inherentno nestandardnoga, niti teoretski ima ikakvog problema u tome da se standard promijeni ili da prihvaća više varijanata kod nekih oblika. No to je opet daleko od isključivo jezičnog pitanja – dapače, jezično su takve promjene možda i najmanji problem. Nema nikakve sumnje da bi, kada bi se takve promjene u jeziku pokušavale raditi nasilu i odozgo (unatoč mogućim najboljim namjerama), došlo do snažnog otpora. Na lingvistima nije da nasilu i pošto-poto mijenjaju standardni dijalekt, nego da pružaju stručnu logističku podršku jezičnoj zajednici, da jezik znanstveno analiziraju i da onda znanstveno i ideološki razjašnjavaju jezične probleme na korist toj istoj zajednici (a ne štetu, kako je trenutno često slučaj). Lingvisti jezičnoj (i društvenoj) zajednici moraju služiti a ne biti diktatori, upravo zbog stoljetnog ideološkog i preskriptivističkog taloga u standardnim varijetetima. Nekakvo potencijalno imaginarno antipreskriptivističko nametanje odozgo bilo bi gotovo jednako neprihvatljivo kao i preskriptivističko nasilje koje antipreskriptivisti opravdano kritiziraju.

Postojanje standardnih dijalekata – sa svim svojim prednostima, manama i bagažom u vidu ideologije standardnog jezika – danas je u modernim društvima jednostavno činjenica. Nesumnjivo je da postojanje službenog oblika jezika ima svoje prednosti – od obrazovanja preko medijâ pa do birokracije – i o tome zapravo nema potrebe vrijednosno se određivati, bilo u vidu napadanja ili obrane standardnog dijalekta. Sve i kad ne bi bilo institucionaliziranog preskriptivističkog aparata o kojem smo govorili, nema nikakve sumnje da bi se u određenim širim društvenim zajednicama (danas su to obično države) na ovaj ili onaj način – kao posljedica političke i komunikacijske potrebe – razvila određena nadregionalna *lingua franca*. Imajući to u vidu, potpuno bi nesuvislo bilo zaključivati da bi posljedica znanstvene i ideološke kritike preskriptivizma trebalo biti nekakvo uništavanje već postojećih standardnih dijalekata. Ono što pak ima smisla, imajući u vidu sva već navedena realna ograničenja, jest boriti se protiv ideologije standardnog jezika i preskriptivizma u smislu borbe protiv jezične diskriminacije, protiv štetnih “jezičnih savjetnika”²⁶⁰, protiv preskriptivizma i u struci i izvan nje (jer je riječ o agendi koja je znanstveno neutemeljena, a politički retrogradna i štetna po jezičnu zajednicu), protiv službene varijante jezika koja je predaleko od jezika većine govornikâ, protiv imaginarnog i zadrnog kvazistandardnog dijalekta u kojem bi se potiskivala uobičajena i bezopasna varijantnost u jeziku (tipa supostojanje izrazâ poput *nakon rata* i *iza rata* ili *u roku od tri minute* i *u roku tri minute*), za afirmaciju svih dijalekata i govornog jezika, za spontaniji razvoj standardnog dijalekta a protiv prisile i artificijelnosti i za toleranciju jezičnih različitosti koje supostoje. Ukratko – standardni dijalekt treba obraniti od preskriptivistâ i boriti se za standardni dijalekt koji će biti fleksibilan, što deskriptivniji te dostupan i što bliži svim članovima društva, a ne rigidan, preskriptivan (bez obzira na svoje preskripcijsko porijeklo) te dostupan i blizak samo (imućnijem/obrazovanijem) dijelu društva. Treba također imati na umu da je standard u realnoj upotrebi uvijek personaliziran, odnosno

260 “Greške” koje se u njima navode uglavnom su najnormalniji dio živog upotrebnog standarda, a ostatak su banalnosti poput objašnjavanja pravopisnih pravila.

svaki ga pojedinac koristi na svoj način, a to nije nikakva prijetnja komunikaciji. Kao što je već rečeno, ideologija standardnog jezika ne može se u potpunosti ukloniti iz društva dok se i samo društvo ne promijeni, no to ne znači da se na tome ne može raditi – makar reformistički, postupno – niti da tu ideologiju ne treba znanstveno i ideološki objašnjavati i odbacivati.

Ono čemu se svakako treba protiviti je postojanje ili uspostavljanje centralnih autoriteta (kao što su već spomenute “akademije”, “vijeća za normu” ili zakoni o jeziku) i inzistirati na tome da su lingvisti tu da opisuju i analiziraju, ne da fantaziraju što je u jeziku “bolje” (osim eventualno u smislu proširenosti i statistike, a po čemu onda neki jezični oblici mogu biti pogodniji za nadregionalnu upotrebu). “Zabrinutost za standard” na koju danas možemo naići i u struci (usp. npr. Matasović 2016: 300) i izvan nje nije lingvistička nego politička (preciznije – riječ je o konzervativnom političkom ideologemu²⁶¹). Iz perspektive lingvistike kao znanosti, potpuno je svejedno postoji li na određenom području 1, 4 ili 10 standardnih dijalekata i koliko su ti standardni varijeteti rigidni, fleksibilni ili varijantni. “Zabrinutost za standard” nije ništa drugo doli ideja jedinstva nacije, opstojnosti državnog autoriteta, “reda”, hijerarhije itd. (dakle, redom desni ideologemi), samo preslikanih na polje jezika, a bez utemeljenosti u znanstvenim spoznajama o jeziku.

Na stranu načelno protivljenje preskriptivizmu i ideologiji standardnog jezika i borba protiv takve ideje jezika i jezične politike, ono što se može smatrati primarnim zadatkom i minimalnim programom lingvistike u Hrvatskoj je borba za napuštanje preskriptivizma u samoj lingvističkoj struci i u akademskom svijetu (ponajprije na fakultetima i institutima, a onda i u školskom sistemu²⁶²). To i nije nužno tako kompliciran zadatak – u anglofonom je svijetu (u Velikoj Britaniji i SAD-u) to već uvelike postignuto u smislu toga da će se tamo na fakultetima, među profesionalnim stručnjacima za jezik, teško naći otvoreni pre-

261 Usp. još jednom Kapović 2013.

262 U slučaju potonjeg je to nešto teža zadaća jer se kroz obrazovni sistem nužno perpetuirala dominantna društvena ideologija, pa onda i kroz jezik, te to onda spada i širu društvenu borbu o kojoj smo govorili.

skriptivisti (iako preskriptivizma ne nedostaje među nelingvistima, uključujući i fakultete).

Lingvisti bi se prije svega morali zalagati za jezične slobode u svakom smislu – od prava na jezičnu kreativnost preko slobode upotrebe svog materinjeg idioma do izbora i mijenjanja stilova i idiomâ prema potrebi, preferencijama i željama. Svaki govornik ima pravo govoriti kako god želi i odlučiti kako će kombinirati svoje osobne jezične preferencije i navike s određenim društvenim uzusima i okolnostima, bilo da se radi o privatnom ili javnom diskursu. Kao što smo rekli na samom početku knjige, standardni dijalekt dobar je sluga, ali loš gospodar: puno je korisnije shvatiti ga kao pomoćno sredstvo u komunikaciji nego propis od kojeg se nikako ne smije odstupiti. Npr. neka se mlada osoba može u svakoj drugoj rečenici prebacivati na engleski – neki će je zato smatrati modernom i *kul*, drugi će možda misliti da je pretenciozna, a neki je (vjerojatno stariji) možda neće uopće moći dobro razumjeti. Netko drugi teoretski može pokušavati govoriti Šenoinim jezikom – pa će to nekome možda zvučati kao “pravi hrvatski”, dok će drugi misliti da je čudak. Netko će na televiziji govoriti vrlo rigidnim standardom pa će nekome zvučati učeno, a drugome ukočeno. Netko će na televiziji govoriti vrlo kolokvijalno pa će to nekome biti simpatično, dok će netko drugi to smatrati hipsterskim preglumljavanjem. Svatko ima pravo govoriti kako želi i tako odašiljati jezične i nejezične poruke koje želi te vidjeti kako će se drugi govornici prema tome odnositi. Ono što je problematično jest kada se postojanje službene varijante jezika koristi kao platforma za promicanje štetnih i lingvistički potpuno neutemeljenih stavova o jeziku (a time i o društvu), pritom se lažno pozivajući upravo na znanost o jeziku, a za što smo dali nebrojeno mnogo primjerâ u ovoj knjizi. Također je problematično kada određeni govornici druge ponižavaju i diskriminiraju samo zato što govore drugačije, provlačeći tako kroz jezik nejezične predrasude prema određenim društvenim slojevima, regijama, nacionalnostima i sl.

Kakva će biti budućnost jezika i znanosti o jeziku u našem društvu u konačnici ovisi samo o nama. Autori se nadaju da je i ova knjiga barem jedan mali korak u pravom smjeru.

- Alerić, Marko & Gazdić-Alerić, Tamara 2013, *Hrvatski u upotrebi*, Profil, Zagreb
- Alerić, Marko 2011, *Poslovni jezični savjetnik*, Hrvatska gospodarska komora, Zagreb
- Babić, Stjepan 1995, *Hrvatski jučer i danas*, Školske novine, Zagreb
- Babić, Stjepan 2008, "Zagonetna prevlast jelovnika nad jestvenikom", *Jezik* 55/2: 70–72
- Bouffartigue, Jean 1987, "Préface", u: Colignon, Jean-Pierre & Berthier, Pierre-Valentin, *Le français écorché*, Belin, Paris: 5–8
- Brodnjak, Vladimir 1992, *Razlikovni rječnik srpskog i hrvatskog jezika*, Školske novine, Zagreb
- Brozović, Dalibor 2005, *Prvo lice jednine*, Matica hrvatska, Zagreb
- Coca-Cola 2011 = *Jezični priručnik Coca-Cole HBC Hrvatska – Hrvatski jezik u poslovnoj komunikaciji*, Coca-Cola HBC Hrvatska d.o.o., Zagreb [priredili Lana Hudeček i Maja Matković u suradnji s Igorom Čutukom]
- Colignon, Jean-Pierre & Berthier, Pierre-Valentin 1987, *Le français écorché*, Belin, Paris
- Frančić, Anđela; Hudeček, Lana & Mihaljević, Milica 2005, *Normativnost i višefunkcionalnost u hrvatskome standardnom jeziku*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb
- Ham, Sanda; Mlikota, Jadranka; Baraban, Borko & Orlić, Alen 2014, *Hrvatski jezični savjeti*, Školska knjiga, Zagreb
- Hrvatski naš svagdašnji* (tjedna emisija Radio Sljemena)
- Hudeček, Lana; Mihaljević, Milica & Vukojević, Luka 2010, *Jezični savjeti*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb
- LB 2011 = Bilić, Marija; Donkov, Mijana; Fišer, Andrea; Grčević, Romina; Ružić, Jasenka; Sinković, Biserka; Tomljenović, Alenka & Ujević, Ivana 2011, *Lektorska bilježnica*, Hrvatski radio, Zagreb
- Maillet, Jean 2014, *Langue française: arrêtez le massacre!*, Les Éditions de l'Opportun, Paris

263 Pod izvore su stavljene uglavnom eksplicitno preskriptivistički radovi (poput "jezičnih savjetnika"), kojima se nastoji izravno i vrlo praktično utjecati na tuđu jezičnu proizvodnju.

- Morhangué-Bégué, Claude 1995, *Les fautes de français les plus courantes*, Hatier, Paris
- Nikić-Ivanišević, Jasmina; Opačić, Nives & Zlatar, Zoran 2004, *Jezikomjer. Vodič za izbjegavanje najčešćih pogrešaka u hrvatskom standardnom jeziku*, CROMA Co, Stobreč [knjiga + 2 tonska CD-a]
- Opačić, Nives 2005, "Pomicanje semantičkog polja", u: Granić, Jagoda (ur.), *Semantika prirodnog jezika i metajezik semantike*, Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku, Zagreb–Split: 551–560
- Opačić, Nives 2006, *Hrvatski u zgradama: globalizacijske jezične stranpu-tice*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb
- Opačić, Nives 2007, *Hrvatski jezični putokazi. Od razdraganosti preko straha do ravnodušnosti*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb
- Opačić, Nives 2009a [2015²], *Reci mi to kratko i jasno. Hrvatski za normalne ljude*, Novi liber, Zagreb
- Opačić, Nives 2009b, *Riječi s nahtkasla i kantunala*, Profil, Zagreb
- Opačić, Nives 2011, "Koliko se razumijemo ako nam riječi više ne znače ono što su nam značile? Razmišljanja o komunikaciji u vrtlogu tranzicije i globalizacije", u: Kryžan-Stanojević, Barbara (ur.), *Inovacije u slavenskim jezicima*, Srednja Europa, Zagreb: 39–47
- Opačić, Nives 2014, *Novi jezični putokazi. Hrvatski na raskrižjima*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb
- Rey, Philippe 2014, *Dire, ne pas dire. Du bon usage de la langue française*, Éditions Philippe Rey–Académie française, Paris
- Samardžija, Marko 2015, *Srpsko-hrvatski objasnidbeni rječnik/Cpcko-xpватски експликативни речник*, Matica hrvatska, Zagreb
- Vratović, Vladimir 2007, *Latinski u hrvatskom kontekstu*, Biakova, Zagreb

BIBLIOGRAFIJA

- AG = Babić, Stjepan; Brozović, Dalibor; Moguš, Milan; Pavešić, Slavko; Škarić, Ivo; Težak, Stjepko 1991, *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika. Nacrti za gramatiku*, HAZU–Globus, Zagreb
- Aitchison, Jean 2001³, *Language change: progress or decay?*, Cambridge University Press, Cambridge
- Anderson, Benedict 2006, *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, (prerađeno izdanje), Verso, London–New York
- Androutsopoulos, Jannis K. 2000, “Non-standard spellings in media texts: The case of German fanzines”, *Journal of Sociolinguistics* 4/4: 514–533
- Anić, Vladimir 1998, *Jezik i sloboda*, Matica hrvatska, Zagreb
- Anić, Vladimir 2009, *Naličje kalupa. Sabrani spisi*, (priredio: Ivan Marković), Disput, Zagreb
- ARj = *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, sv. 1–97 [dijelovi I–XXIII], JAZU, Zagreb 1881–1976
- Ball, Rodney 1997, *The French-Speaking World. A Practical Introduction to Sociolinguistic Issues*, Routledge, London–New York
- Ball, Rodney 2000, *Colloquial French Grammar: A Practical Guide*, Blackwell Publishers, Oxford
- Bauer, Laurie & Trudgill, Peter (ur.) 1998, *Language Myths*, Penguin Books, London
- Bex, Tony & Watts, Richard J. 1999, “Introduction”, u: Bex, Tony & Watts, Richard J. (ur.), *Standard English. The Widening Debate*, Routledge, London–New York: 1–10
- Blažeka, Đuro 2007, “Međimurski interdijalekt”, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 33: 1–18
- Blommaert, Jan 1999, “The debate is closed”, u: Blommaert, Jan (ur.), *Language ideological debates*, De Gruyter Mouton, Berlin–Boston: 425–438
- Blommaert, Jan 2005, *Discourse*, Cambridge University Press, Cambridge
- Blommaert, Jan & Verschueren, Jef 1998, “The Role of Language in European Nationalist Ideologies”, u: Schieffelin, Bambi B.; Woolard,

- Kathryn A. & Kroskrity, Paul W. (ur.), *Language Ideologies: Practice and Theory*, Oxford University Press, Oxford: 189–210
- Bloomfield, Leonard 1933, *Language*, Holt, Rinehart and Winston, New York–Chicago–San Francisco–Toronto
- Bloomfield, Leonard 1944, “Secondary and Tertiary Responses to Language”, *Language* 20/2: 45–55
- Bourdieu, Pierre 2011, *Distinkcija: društvena kritika suđenja*, Antibarbarus, Zagreb
- Brozović, Dalibor 1963–4, “Prodor u naš ortoepski standard”, *Jezik* 11/5: 144–153
- Brozović, Dalibor 1970, *Standardni jezik: teorija usporedbe, geneza, povijest, suvremena zbilja*, Matica hrvatska, Zagreb
- Brozović, Dalibor 1998, “Aktualna kolebanja hrvatske jezične norme u slavenskome i europskome svjetlu”, *Jezik* 45/5: 161–200
- Brozović, Dalibor 2004, “O dijalektologiji kao jezikoslovnoj disciplini”, *Suvremena lingvistika* 57–58: 1–12
- Brozović, Dalibor 2006, *Neka bitna pitanja hrvatskog jezičnog standarda*, Školska knjiga, Zagreb
- Calvet, Louis-Jean 1993, *La sociolinguistique*, Presses Universitaires de France, Paris
- Cameron, Deborah 2012², *Verbal Hygiene*, Routledge, London–New York
- Charity Hudley, Anne H. 2008, “Linguists as Agents for Social Change”, *Language and Linguistics Compass* 2/5: 923–939
- Charity Hudley, Anne H. 2013, “Sociolinguistics and Social Activism”, u: Bayley Robert; Cameron, Richard & Lucas, Ceil (ur.), *The Oxford Handbook of Sociolinguistics*, Oxford University Press, Oxford: 812–828
- Cheshire, Jenny 1998, “Double Negatives are Illogical”, u: Bauer, L. & Trudgill, P. (ur.) 1998, *Language Myths*: 113–122
- Chomsky, Noam 1965, *Aspects of the Theory of Syntax*, Massachusetts Institute of Technology Press, Cambridge
- Chomsky, Noam 2002 [1957], *Syntactic Structures*, Mouton de Gruyter, Berlin–New York
- Chomsky, Noam 1970 [1964], *Current issues in linguistic theory*, Mouton de Gruyter, Paris–The Hague
- Chomsky, Noam 2002 [1966], *Cartesian Linguistics: A Chapter in the History of Rationalist Thought*, Cybereditions Corporation, Christchurch
- Cook, Guy 2003, *Applied Linguistics*, Oxford University Press, Oxford

- Cooper, Robert L. 1989, *Language planning and social change*, Cambridge: Cambridge University Press
- Crystal, David 2003, *The Cambridge Encyclopedia of the English Language*, Cambridge University Press, Cambridge
- Crystal, David 2004, *The Story of English*, Penguin Group, London–New York
- Czerwiński, Maciej 2009, “Jezik – izvor nacionalne i državne homogenizacije: izabrani prilozi”, u: Badurina, Lada; Pranjeković, Ivo & Silić, Josip (ur.), *Jezični varijeteti i nacionalni identiteti. Prilozi proučavanju standardnih jezika utemeljenih na štokavštini*, Disput, Zagreb: 11–27
- Czerwiński, Maciej 2012, “Učinci jezične politike na jezičnu zbilju kao nezaobilazan predmet istraživanja (na primjeru hrvatskoga jezika)”, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 38/1: 37–53
- Daneš, František 1968/2015, “Dijalektičke tendencije u razvoju književnih jezika (Sociolingvistički prilog)”, u: Vuković, Petar (ur.) 2015, *Jezična kultura: Program i naslijeđe Praške škole*, Srednja Europa, Zagreb: 225–239
- Davies, Winifred 2012, “Myths we live and speak by: Ways of imagining and managing language and languages”, u: Hüning, Matthias, Vogl, Ulrike & Moliner, Olivier (ur.), *Standard Languages and Multilingualism in European History*, John Benjamins, Amsterdam: 45–69
- de Saussure, Ferdinand 1916/2000, *Tečaj opće lingvistike*, ArTresor naklada–Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb
- Derksen, Rick 2008, *Etymological Dictionary of the Slavic Inherited Lexicon*, Brill, Leiden–Boston
- Dixon, R. M. W. 2011, *I am a linguist*, Brill, Leiden–Boston
- Dixon, R. M. W. 2013, *Basic Linguistic Theory. Volume I: Methodology*, Oxford University Press, Oxford
- Dokulil, Miloš 1952/2015, “O pitanju norme književnoga jezika i njezine kodifikacije (Prilog raspravi)”, u: Vuković, Petar (ur.) 2015, *Jezična kultura: Program i naslijeđe Praške škole*, Srednja Europa, Zagreb: 183–189
- Durkin, Philip 2009, *The Oxford Guide to Etymology*, Oxford University Press, Oxford
- Eagleton, Terry 1991, *Ideology: An Introduction*, Verso, London–New York
- Edwards, John 1995, *Multilingualism*, Penguin Books, London–New York
- Edwards, John 2009, *Language and identity*, Cambridge University Press, Cambridge

- Edwards, John 2012, "Foreword: Language, Prescriptivism, Nationalism – and Identity", u: Percy, Carol & Davidson, Mary Catherine (ur.), *The Languages of Nation. Attitudes and Norms*, Multilingual Matters, Bristol–Buffalo–Toronto: 11–38
- ERJ = *Hrvatski enciklopedijski rječnik*, Ranko Matasović & Ljiljana Jojić (ur.), Novi liber, Zagreb 2002
- Fairclough, Norman 2015³, *Language and Power*, Routledge, London–New York
- Fauconnier, Gilles & Turner, Mark 2003, "Polysemy and Conceptual Blending", u: Nerlich, Brigitte; Herman, Vimala; Todd, Zazie & Clarke, David (ur.), *Polysemy: Flexible Patterns of Meaning in Mind and Language*, Mouton de Gruyter, Berlin–New York: 79–94
- Felber, Helmut 1984, *Terminology Manual*, General Information Programme, UNISIST, UNESCO–International Information Centre for Terminology (Infoterm), Paris
- Filipović, Rudolf 1986, *Teorija jezika u kontaktu*, Školska knjiga, Zagreb
- Fromkin, Victoria; Rodman, Robert & Hyams, Nina 2003⁷, *An Introduction to Language*, Thomson–Wadsworth, Boston
- Gal, Susan 2005, "Language Ideologies Compared: Metaphors of Public–Private", *Journal of Linguistic Anthropology* 15/1: 23–37
- Gal, Susan 2006, "Contradictions of standard languages in Europe: Implications for the study of practices and publics", *Social Anthropology* 14/2: 163–181
- Gal, Susan & Irvine, Judith T. 1995, "The Boundaries of Languages and Disciplines: How Ideologies Construct Difference", *Social Research* 62/4: 967–1001
- Gal, Susan & Woolard, Kathryn A. 2001, "Constructing Languages and Publics. Authority and Representation", u: Gal, Susan & Woolard, Kathryn A. (ur.), *Languages and Publics. The Making of Authority*, Routledge, New York: 1–12
- García, Ofelia & Torres-Guevara, Rosario 2010, "Monoglossic Ideologies and Language Policies in the Education of U.S. Latinas/os", u: Murillo, Enrique; Villenas, Sofía; Trinidad Galván, Ruth; Sánchez Muñoz, Juan; Martínez, Corinne & Machado-Casas, Margarita (ur.), *Handbook of Latinos and Education: Research, theory and practice*, Lawrence Erlbaum, Mahwah (New Jersey): 182–194
- Gardner-Chloros, Penelope 2009, *Code-switching*, Cambridge University Press, Cambridge

- Gauchat, Louis 1905, "L'unité phonétique dans le patois d'une commune", u: *Aus Romanischen Sprachen und Literaturen (Festschrift Heinrich Morf)*, Verlag von Max Niemayer, Halle a. d. See: 175–232
- Ghomeshi, Jila 2010, *Grammar Matters. The Social Significance of How We Use Language*, Arbeiter Ring Publishing, Winnipeg
- Gibbs, Raymond W.; Nayak, Nandini P.; Bolton, John & Keppel, Melissa 1989, "Speakers' assumptions about the lexical flexibility of idioms", *Memory & cognition* 17: 58–68
- Giles, Howard & Niedzielski, Nancy 1999, "Italian is Beautiful, German is Ugly", u: Bauer, Laurie & Trudgill, Peter (ur.), *Language Myths*, Penguin Books, London: 85–93
- Giles, Howard; Hewstone, Miles; Ryan, Ellen & Johnson, Patricia 1987, "Research on Language Attitudes", u: Ammon, U.; Dittmar, N. & Mattheier, K. J. (ur.), *Sociolinguistics. An International Handbook of the Science of Language and Society*. Vol. I: 585–597
- Goosse, André 1994, "Préface", u: Leeman-Bouix, Danielle (ur.), *Les fautes de français existent-elles?*, Éditions du Seuil, Paris: 7–13
- Gramsci, Antonio 2000, *The Gramsci Reader: Selected Writings 1916–1935*, David Forgacs (ur.), New York University Press, New York
- Greenbaum, Sidney 1986, "English and a grammarian's responsibility: the present and the future", *World Englishes* 5/2–3: 189–195
- Grosjean, François 1982, *Life With Two Languages*, Harvard University Press, Cambridge (Mass)–London (UK)
- Harris, Roy 2003, "On redefining linguistics", u: Davis, Hayley G. & Taylor, Talbot J. (ur.), *Rethinking linguistics*, RoutledgeCurzon, London–New York: 17–68
- Harlow, Ray 1998, "Some Languages are Just Not Good Enough", u: Bauer, L. & Trudgill, P. (ur.), *Language Myths*: 9–14
- Haugen, Einar Ingvald 1953, *The Norwegian Language in America: A Study in Bilingual Behaviour*, University of Philadelphia Press, Philadelphia
- Haugen, Einar 1962, "Schizoglossia and the Linguistic Norm", u: Haugen, Einar 1972, *The Ecology of Language: Essays by Einar Haugen*, Stanford University Press, Stanford: 148–158
- Haugen, Einar 1966a, "Dialect, Language, Nation", *American Anthropologist* 68/4: 922–935
- Haugen, Einar 1966b, *Language Conflict and Language Planning: The Case of Modern Norwegian*, Harvard University Press, Cambridge
- Haugen, Einar 1972, "The Stigmata of Bilingualism", u: Haugen, Einar 1972, *The Ecology of Language: Essays by Einar Haugen*, Stanford University Press, Stanford: 307–323

- Havránek, Bohuslav 1932/2015a, "Zadaće književnoga jezika i njegova kultura", u: Vuković, Petar (ur.) 2015, *Jezična kultura: Program i naslijeđe Praške škole*, Srednja Europa, Zagreb: 83–113
- Havránek, Bohuslav 1932/2015b, "Opća načela za jezičnu kulturu", u: Vuković, Petar (ur.) 2015, *Jezična kultura: Program i naslijeđe Praške škole*, Srednja Europa, Zagreb: 163–170
- Herbst, Thomas 2010, *English Linguistics. A Coursebook for Students of English*, de Gruyter Mouton, Berlin–New York
- Herman, Edward S. & Chomsky, Noam 1988, *Manufacturing Consent: The Political Economy of the Mass Media*, Pantheon Books, New York
- HJP = Hrvatski jezični portal (<http://hjp.znanje.hr/>)
- Hobsbawm, Eric & Ranger, Terrence (ur.) 1983, *The Invention of Tradition*, Cambridge University Press, Cambridge
- Holm, John 1988–9, *Pidgins and Creoles*, Cambridge University Press, Cambridge
- Horecký, Ján 1981/2015, "O teoriji književnoga jezika", u: Vuković, Petar (ur.) 2015, *Jezična kultura: Program i naslijeđe Praške škole*, Srednja Europa, Zagreb: 257–263
- Huddleston, Rodney & Pullum, Geoffrey Keith 2002, *The Cambridge Grammar of the English Language*, Cambridge University Press, Cambridge
- Hudeček, Lana & Vukojević, Luka 2010, "Kojeg su tipa rečenice *Otputovao je u Francusku da bi tamo umro*", u: *Jezična skladnja, Zbornik o šezdesetgodišnjici prof. dr. Ive Pranjkovića*: 93–99
- Hudson, R. A. 1996², *Sociolinguistics*, Cambridge University Press, Cambridge
- Humboldt, Wilhelm von 1836/2010, *O raznolikosti gradbe ljudskih jezika i o njezinu utjecaju na duhovni razvoj čovječanstva*, Alfa, Zagreb [preveo Ante Stamać]
- Hymes, Dell H. 1972, "On Communicative Competence", u: Pride, John Bernard & Holmes, Janet (ur.), *Sociolinguistics. Selected Readings*, Penguin, Harmondsworth: 269–293
- Irvine, Judith T. & Gal, Susan 2000, "Language ideology and linguistic differentiation", u: Kroskrity, Paul V. (ur.), *Regimes of language: Ideologies, politics, and identities*, School of American Research Press, Santa Fe: 35–84
- Ivšić, Stjepan 1936, "Jezik Hrvata kajkavaca", *Ljetopis JAZU* 48: 47–88
- Jahić, Dževad; Halilović, Senahid & Palić, Ismail 2004, *Gramatika bosanskog jezika za srednje škole*, Dom štampe, Zenica

- Jakobson, Roman 1932/2015, "O današnjem češkom purizmu", u: Vuković, Petar (ur.) 2015, *Jezična kultura: Program i naslijeđe Praške škole*, Srednja Europa, Zagreb: 115–139
- Jedvaj, Josip 1956, "Bednjanski govor", *Hrvatski dijalektološki zbornik* 1: 279–330
- Joseph, John E. 1987, *Eloquence and Power: The Rise of Language Standards and Standard Languages*, Frances Pinter (Publishers), London
- Kalogjera, Damir 1965, "O odnosu regionalni dijalekat – standardni jezik", *Jezik* 13/1: 27–30
- Kalogjera, Damir 1985, "Attitudes toward Serbo-Croatian language varieties", *International Journal of the Sociology of Language* 52: 93–109
- Kalogjera, Damir 1988, "Okolo prihvatanja strukture standardnog jezika", u: Pupovac, Milorad (ur.), *Jezici i politike. Jezična politika u višejezičnim zajednicama*, Centar CK SKH za idejno-teorijski rad "Vladimir Bakarić" – "Komunist", Zagreb: 76–86
- Kalogjera, Damir 1989, "Some aspects of prescriptivism in Serbo-Croatian", u: Radovanović, Milorad (ur.), *Yugoslav General Linguistics*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam–Philadelphia: 163–186
- Kalogjera, Damir 1996, "Komunikativna uloga standarda i dijalekta", u: Andrijašević, Marin & Zergollern-Miletić, Lovorka (ur.), *Jezik i komunikacija*, Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku, Zagreb: 60–65
- Kalogjera, Damir 1997, "Descriptivists or social activists: a dilemma in sociolinguistics", *Studia Romanica et Anglica Zagradiensia* XLII: 211–224
- Kalogjera, Damir 1998, "Nezaobilaznost normi (norma) i kritika norme", u: Badurina, Lada; Pritchard, Boris & Stolac, Diana (ur.), *Jezična norma i varijeteti, Jezik i komunikacija*, Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku, Zagreb–Rijeka: 241–249
- Kalogjera, Damir, 2002, "On attitudes towards Croatian dialects and on their changing status", u: Wei, Li; Dewaele, Jean-Marc; Housen, Alex (ur.), *Opportunities and Challenges of Bilingualism*, Mouton de Gruyter, Berlin–New York: 145–156
- Kalogjera, Damir 2004, "Serbo-Croatian into Croatian: fragment of a chronicle", u: Bugarski, Ranko & Hawkesworth, Celia (ur.), *Language in the Former Yugoslav Lands*, Slavica, Bloomington
- Kalogjera, Damir 2009, "Iz diglosijske perspektive", u: Granić, Jagoda (ur.), *Jezična politika i jezična stvarnost*, Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku, Zagreb: 551–558

- Kalogjera, Damir 2014, "Iz kritičkih i pragmatičkih rasprava o standardizaciji jezika", u: Peti–Stantić, Anita, Stanojević Mateusz–Milan & Antunović, Goranka (ur.), *Standardni jezici i sociolekti u 21. stoljeću*, Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku–Srednja Europa, Zagreb: 1–22
- Kalogjera, Damir & Anđel Starčević 2016, "The Native Speaker: A Glance at Some Issues in the Debate", u: Zovko Dinković, Irena & Mihajević Djigunović, Jelena (ur.), *English Studies from Archives to Prospects. Volume 2 – Linguistics and Applied Linguistics*, Cambridge Scholars Publishing, Newcastle upon Tyne: 114–148
- Kapović, Mate 2004, "Jezični utjecaj velikih gradova", *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 30: 97–105
- Kapović, Mate 2006, "Najnovije jezične promjene u zagrebačkom govoru", *Kolo* XVI/4: 55–69
- Kapović, Mate 2007, "Hrvatski standard – evolucija ili revolucija? Problem hrvatskoga pravopisa i pravogovora", *Jezikoslovlje* 8.1: 61–76
- Kapović, Mate 2011a, *Čiji je jezik?*, Algoritam, Zagreb
- Kapović, Mate 2011b, "Language, Ideology and Politics in Croatia", *Slavia centralis* IV/2: 45–56
- Kapović, Mate 2013, "Jezik i konzervativizam", u: Kolanović, Maša (ur.), *Komparativni postsocijalizam: slavenska iskustva*, Zagrebačka slavistička škola, Zagreb: 391–400
- Kapović, Mate 2015a, *Povijest hrvatske akcentuacije. Fonetika*, Matica hrvatska, Zagreb
- Kapović, Mate 2015b, *Ogledi o kapitalizmu i demokraciji*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb
- Kapović, Mate 2016, "Jezik, lingvistika, nacionalizam i znanost", *Etnološka tribina: Godišnjak Hrvatskog etnološkog društva* 46/39: 25–30
- Kapović, Mate 2018a, "Širenje nastavka -i u genitivu množine e-deklinacije u suvremenoj štokavštini", *Suvremena lingvistika* 44/85: 39–72
- Kapović, Mate 2018b, "The unattainable standard – Zagreb dialect meets Standard Croatian accentuation", *Slovēne* 7/1: 337–362
- Kapović, Mate; Starčević, Anđel & Sarić, Daliborka 2016, "O preskripciji i preskriptivizmu u Hrvatskoj", u: Kryžan–Stanojević, Barbara (ur.), *Jezična politika između norme i jezičnog liberalizma*, Srednja Europa, Zagreb: 45–67
- Katičić, Radoslav 1963, "Normiranje književnoga jezika kao lingvistički zadatak", *Jezik* XI/1: 1–9
- Katičić, Radoslav 1965–6, "Problem norme u književnom jeziku", *Jezik* XIII/1: 20–23

- Katičić, Radoslav 1969–70, “Književni jezik”, *Jezik* XVII: 97–104
- Katičić, Radoslav 1970, “Predgovor”, u: Brozović, Dalibor, *Standardni jezik: teorija, usporedbe, geneza, povijest, suvremena zbilja*, Matica hrvatska, Zagreb: 5–7
- Katičić, Radoslav 1992², *Novi jezikoslovni ogleđi*, Školska knjiga, Zagreb
- Katičić, Radoslav 2004, “Hrvatski jezični standard”, u: Šimunović, Petar (ur.), *Izazovi globalizacije i hrvatski jezični standard*, HAZU, Zagreb: 5–56
- Katičić, Radoslav 2012, “Bivše vijeće za normu hrvatskoga standardnog jezika”, *Jezik* 59/5: 161–200
- Katičić, Radoslav 2013, *Hrvatski jezik*, Školska knjiga, Zagreb
- Kloss, Heinz 1969, *Research Possibilities on Group Bilingualism: A Report*, International Centre for Research on Bilingualism, Quebec
- Kordić, Snježana 2007, “Pseudoznanost na djelu (prikaz knjige *Hrvatski kao povijesni jezik* Marka Samardžije)”, *Književna republika* 5/7–9: 234–249
- Kordić, Snježana 2010, *Jezik i nacionalizam*, Durieux, Zagreb
- Kroeger, Paul R. 2005, *Analyzing Grammar. An Introduction*, Cambridge University Press, Cambridge
- Labov, William 1972, *Sociolinguistic Patterns*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia
- Labov, William 1982, “Objectivity and Commitment in Linguistic Science: The Case of the Black English Trial in Ann Arbor”, *Language in Society* 11/2: 165–201
- Labov, William 2006², *The Social Stratification of English in New York City*, Cambridge University Press, Cambridge
- Labov, William 2010, *Principles of Linguistic Change. Volume 3: Cognitive and Cultural Factors*, Wiley-Blackwell, Oxford
- Labov, William; Ash, Sharon & Boberg, Charles 2006, *The Atlas of North American English. Phonetics, Phonology and Sound Change*, Mouton de Gruyter, Berlin–New York
- Lakoff, George 1987, *Women, Fire and Dangerous Things. What Categories Reveal about the Mind*, The University of Chicago Press, Chicago
- Lakoff, George 1993², “The Contemporary Theory of Metaphor”, u: Ortony, A. (ur.), *Metaphor and Thought*, Cambridge University Press, Cambridge
- Lakoff, George 2016, “Linguistics and politics”, u: Allan, Keith (ur.) *The Routledge Handbook of Linguistics*, Routledge, London–New York: 546–560

- Lakoff, George & Johnson, Mark 1980, *Metaphors We Live By*, University of Chicago Press, Chicago
- Lakoff, George & Turner, Mark 1989, *More than Cool Reason. A Field Guide to Poetic Metaphor*, The University of Chicago Press, Chicago
- Langacker, Ronald 1987, *Foundations of Cognitive Grammar. Volume I: Theoretical Prerequisites*, Stanford University Press, Stanford
- Langacker, Ronald 1993, "Reference-point constructions", *Cognitive Linguistics* 4/1: 1–38
- Langer, Nils & Davies, Winifred 2005, "An Introduction to Linguistic Purism", u: Langer, Nils & Davies, Winifred (ur.), *Linguistic Purism in the Germanic Languages*, Walter de Gruyter, Berlin–New York: 1–17
- Lee, David 2001, *Cognitive Linguistics. An Introduction*, Oxford University Press, Oxford
- Leeman-Bouix, Danielle 1994, *Les fautes de français existent-elles?*, Éditions du Seuil, Paris
- Leerssen, Joep, 2018, "Language interest", u: Leerssen, Joep (ur.), *Encyclopedia of Romantic Nationalism in Europe*, Amsterdam University Press B.V., Amsterdam: 59–63
- Lehmann, Winfred P. 1962¹, *Historical Linguistics*, Holt, Rinehart & Winston, New York
- Le Page, Robert Brock & Tabouret-Keller, Andrée 1985, *Acts of identity: Creole-based approaches to language and ethnicity*, Cambridge University Press, Cambridge
- Lippi-Green, Rosina W. 2012², *English with an Accent. Language, Ideology, and Discrimination in the United States*, Routledge, London–New York
- Llamas, Carmen; Mullany, Louise & Stockwell, Peter (ur.) 2007, *The Routledge Companion to Sociolinguistics*, Routledge, London–New York
- Lodge, Robert Anthony 1993, *French: from dialect to standard*, Routledge, London–New York
- Lo Bianco, Joseph 2004, "Language Planning as Applied Linguistics", u: Davies, A. & Elder, C. (ur.), *The Handbook of Applied Linguistics*, Blackwell Publishing, Oxford: 738–762
- Lüdi, Georges 2012, "Traces of monolingual and plurilingual ideologies in the history of language policies in France", u: Hüning, Matthias; Vogl, Ulrike & Moliner, Olivier (ur.), *Standard Languages and Multilingualism in European History*, John Benjamins, Amsterdam: 205–230
- Lyons, John 1977, *Semantics. Volume Two*, Cambridge University Press, Cambridge
- Lyons, John 1981/1995, *Language and Linguistics*, Cambridge University Press, Cambridge

- Machin, David 2013, "What is multimodal critical discourse studies?", *Critical Discourse Studies* 10/4: 347–355
- Magner, Thomas F. 1966, *A Zagreb Kajkavian Dialect*, The Pennsylvania State University, University Park.
- Maingueneau, Dominique 2009³, *Aborder la linguistique*, Éditions du Seuil, Paris
- Maretić, Tomo 1963³, *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Matica hrvatska, Zagreb
- Martinet, André 1969, *Le français sans fard*, Presses Universitaires de France, Paris
- Martinet, André 1982, *Osnove opće lingvistike*, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb
- Matas Ivanković, Ivana 2014, *Izražavanje prostora i vremena prijedlozima s genitivom u hrvatskom i ruskom jeziku*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb
- Matasović, Ranko 2016, *Lingvistička povijest Europe*, Matica hrvatska, Zagreb
- Mathesius, Vilém 1932/2015, "O potrebi stabilnosti u književnom jeziku", u: Vuković, Petar (ur.) *Jezična kultura: Program i naslijeđe Praške škole*, Srednja Europa, Zagreb: 71–82
- McGlone, Matthew; Glucksberg, Sam & Cacciari, Cristina 1994, "Semantic productivity and idiom comprehension", *Discourse Processes* 17: 167–190
- Millar, Robert McColl & Trask, Larry 2015³, *Trask's Historical Linguistics*, Routledge, London–New York
- Milroy, James & Milroy, Lesley 2012⁴, *Authority in Language. Investigating Standard English*, Routledge, London–New York
- Milroy, James 1998, "Children Can't Write or Speak Properly Anymore", u: Bauer, L. & Trudgill, P. (ur.) 1998, *Language Myths*: 58–65
- Milroy, James 2001, "Language ideologies and the consequences of standardization", *Journal of Sociolinguistics* 5/4: 530–555
- Milroy, James 2007, "The Ideology of the Standard Language", u: Llamas, Carmen; Mullany, Louise & Stockwell, Peter (ur.), *The Routledge Companion to Sociolinguistics*, Routledge, London–New York: 133–139
- Mufwene, Salikoko S. 2002, "Competition and selection in language evolution", *Selection* 3: 45–56
- O'Connor, Patricia E. 2003, "Activist Sociolinguistics in a Critical Discourse Analysis Perspective", u: Weiss, Gilbert & Wodak, Ruth (ur.), *Critical Discourse Analysis Theory and Interdisciplinarity*, Palgrave Macmillan, New York: 233–240

- Orwell, George 2008, 1984, Alfa, Zagreb [preveo Antun Šoljan]
- Palmer, Frank Robert 1976, *Semantics. A New Outline*, Cambridge University Press, Cambridge
- Peti-Stantić, Anita & Langston, Keith 2013, *Hrvatsko jezično pitanje danas. Identiteti i ideologije*, Srednja Europa, Zagreb
- Poplack, Shana; Jarmasz, Lidia-Gabriela; Dion, Nicole & Rosen, Nicole 2015, "Searching for standard French: The construction and mining of the *Recueil historique des grammaires du français*", *Journal of Historical Sociolinguistics* 1/1: 13–55
- Pranjeković, Ivo 1987, "Konstrukcije s prijedlogom za ispred nesklonjivih komponenata", *Jezik* 35/1: 1–5
- Pranjeković, Ivo 2010, *Ogledi o jezičnoj pravilnosti*, Disput, Zagreb
- Pullum, Geoffrey K. 2006, "Ideology, Power, and Linguistic Theory" <https://people.ucsc.edu/~pullum/MLA2004.pdf> [zadnji pristup: 11. 1. 2017]
- Radden, Günter 2004, "The metaphor TIME AS SPACE across languages", u: Baumarten, Nicole; Böttger, Claudia; Motz, Markus & Probst, Julia (ur.), *Übersetzen, Interkulturelle Kommunikation, Spracherwerb und Sprachvermittlung – das Leben mit mehreren Sprachen. Festschrift für Juliane House zum 60. Geburtstag*, AKS-Verlag, Bochum: 225–238
- Rey, Alain 2007, *L'amour du français. Contre les puristes et autres censeurs de la langue*, Éditions Denoël, Paris
- Ritchie, William C. & Bhatia, Tej K. 2006, "Social and Psychological Factors in Language Mixing", u: Bhatia, Tej K. & Ritchie, William C. (ur.), *The Handbook of Bilingualism*, Blackwell, Oxford: 336–352
- Rymes, Betsy 2010, "Classroom Discourse Analysis: A Focus on Communicative Repertoires", u: Hornberger, Nancy H. & McKay, Sandra Lee (ur.), *Sociolinguistics and Language Education*, Multilingual Matters, Bristol–Buffalo–Toronto: 528–546
- Rymes, Betsy 2016², *Classroom Discourse Analysis. A Tool for Critical Reflection*, Routledge, New York–London
- Samardžija, Marko 1993, *Jezični purizam u NDH*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb
- Samardžija, Marko 1999, "Predgovor", u: Samardžija, Marko (ur.), *Norme i normiranje hrvatskoga standardnoga jezika*, Matica hrvatska, Zagreb: 5–12
- Sapir, Edward 1921/2013, *Jezik. Uvod u istraživanje govora*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb [preveo i komentarima popratio Ranko Matasović]

- Schilling-Estes, Natalie 2006, "Dialect Variation", u: Fasold, Ralph & Connor-Linton, Jeff (ur.), *An Introduction to Language and Linguistics*, Cambridge University Press, Cambridge: 311–341
- Sebba, Mark 1997, *Contact Languages, Pidgins and Creoles*, MacMillan Press Ltd., Hampshire–London
- Sebba, Mark 2007, *Spelling and society*, Cambridge University Press, Cambridge
- Sgall, Petr 1960/2015, "Općečeški jezik", u: Vuković, Petar (ur.) 2015, *Jezična kultura: program i naslijeđe Praške škole*, Srednja Europa, Zagreb: 191–202
- Silić, Josip & Pranjković, Ivo 2005, *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*, Školska knjiga, Zagreb
- Singh, Ishtla 2000, *Pidgins and Creoles. An Introduction*, Arnold, London
- Spolsky, Bernard 1998, *Sociolinguistics*, Oxford University Press, Oxford
- Spolsky, Bernard 2004, *Language Policy*, Cambridge University Press, Cambridge
- Starčević, Anđel 2006, "Imenice kao atributi – nove strukture u hrvatskom jeziku", u: Granić, Jadranka (ur.), *Jezik i mediji – jedan jezik: više svjetova*, Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku, Zagreb–Split: 645–656
- Starčević, Anđel 2016a, "Govorimo hrvatski ili 'hrvatski': standardni dijalekt i jezične ideologije u institucionalnom diskursu", *Suvremena lingvistika* 42/81: 67–103
- Starčević, Anđel 2016b, "Trenirka, diktafon i 'iskrivljen hrvatski': metodološki izazovi sociolingvističkog intervjua i sudioničkog promatranja", u: Udier, Sanda Lucija & Cergol Kovačević, Kristina (ur.), *Metodologija i primjena lingvističkih istraživanja*, Srednja Europa, Zagreb: 3–17
- Starý, Zdeněk 1995/2015, "U ime funkcije", u: Vuković, Petar (ur.) 2015, *Jezična kultura: program i naslijeđe Praške škole*, Srednja Europa, Zagreb: 265–281
- Swan, Michael 2005, *Grammar*, Oxford University Press, Oxford
- Swan, Michael 2013, "Grammar", u: Simpson, James (ur.), *The Routledge Handbook of Applied Linguistics*, Routledge, London–New York: 557–570
- Thomas, George 1991, *Linguistic Purism*, Longman, London–New York
- Thomason, Sarah G. & Kaufman, Terrence 1988, *Language contact, creolization, and genetic linguistics*, University of California Press, Berkeley

- Tieken-Boon van Ostade, Ingrid 2010, "The usage guide: its birth and popularity", *English Today* 26/02: 14–23
- Tieken-Boon van Ostade, Ingrid 2011, *The bishop's grammar: Robert Lowth and the rise of prescriptivism*, Oxford University Press, Oxford
- Tollefson, James W. 2006, "Critical Theory in Language Policy", u: Ricento, Thomas (ur.), *An Introduction to Language Policy: Theory and Method*, Blackwell Publishing, Malden–Oxford–Victoria: 42–59
- Trask, Robert Lawrence 1999², *Language: The Basics*, Routledge, London–New York
- Trask, Robert Lawrence 2005, *Temeljni lingvistički pojmovi*, Školska knjiga, Zagreb
- Trudgill, Peter 1998, "The Meanings of Words Should Not Be Allowed to Vary or Change", u: Bauer, Laurie & Trudgill, Peter (ur.) 1998, *Language Myths*: 1–8
- Trudgill, Peter 1999, "Standard English: what it isn't", u: Bex, Tony & Watts, Richard J. (ur.), *Standard English: the widening debate*, Routledge, London–New York: 117–128
- Trudgill, Peter 2000⁴, *Sociolinguistics: An Introduction to Language and Society*, Penguin Books, London–New York
- Udier, Sanda Lucija 2016, "I bez zakona o jeziku: hrvatsko jezično zakonodavstvo na početku 21. stoljeća", u: Kryžan-Stanojević, Barbara (ur.), *Jezična politika. Između norme i jezičnog liberalizma*, Srednja Europa, Zagreb: 13–29
- van Dijk, Teun A. 2001, "Critical Discourse Analysis", u: Schiffrin, Deborah; Tannen, Deborah & Hamilton, Heide E. (ur.), *The Handbook of Discourse Analysis*, Blackwell Publishing, Oxford: 352–371
- van Dijk, Teun A. 2006, "Discourse and manipulation", *Discourse and Society* 17/2: 359–383
- Verschueren, Jef 1999, *Understanding Pragmatics*, Edward Arnold–Oxford University Press, London
- Verschueren, Jef 2012, *Ideology in Language Use*, Cambridge University Press, Cambridge
- Vuk = Вук Стеф. Караџић 1935⁴, *Српски рјечник истумачен њемачкијем и латинскијем ријечима*, Штампарија Краљевине Југославије, Београд
- Vuković, Petar 2015, "Program jezične kulture Praške škole", u: Vuković, Petar (ur.), *Jezična kultura: program i naslijeđe Praške škole*, Srednja Europa, Zagreb: 1–24

- Vuković, Petar 2016, "Autonomija standardnog jezika", u: Badurina, Lada (ur.), *Riječki filološki dani, knjiga X*, Filozofski fakultet, Rijeka: 361–370
- Walter, Henriette 1994, *French Inside Out: The worldwide development of the French language in the past, present and the future*, Routledge, London–New York [prijevod knjige: *Le français dans tous les sens*, 1988, Éditions Robert Laffont, Paris]
- Wardhaugh, Ronald & Fuller, Janet M. 2015⁷, *An Introduction to Sociolinguistics*, Wiley Blackwell, Oxford
- Wee, Lionel 2013, "Language policy and planning", u: Simpson, James (ur.), *The Routledge Handbook of Applied Linguistics*, Routledge, London–New York: 11–23
- Weinreich, Uriel; Labov, William & Herzog, Marvin I. 1968, "Empirical Foundations for a Theory of Language Change", Lehmann, Winfred P. & Malkiel, Yakov (ur.), *Directions for Historical Linguistics. A Symposium*, University of Texas Press, Austin–London: 95–188
- Wolfram, Walt 1997, "Dialect in Society", u: Coulmas, Florian (ur.), *The Handbook of Sociolinguistics*, Blackwell, London: 107–126
- Woolard, Kathryn A. 1998, "Introduction: Language Ideology as a Field of Inquiry", u: Schieffelin, Bambi B.; Woolard, Kathryn A. & Kroskrity, Paul W. (ur.), *Language Ideologies: Practice and Theory*, Oxford University Press, Oxford: 3–47
- Woolard, Kathryn A. & Schieffelin, Bambi B. 1994, "Language Ideology", *Annual Review of Anthropology* 23: 55–82
- Yaguello, Marina 1988, *Catalogue des idées reçues sur la langue*, Éditions du Seuil, Paris
- Yaguello, Marina 1998, *Petits faits de langue*, Éditions du Seuil, Paris
- Yule, George 1996, *Pragmatics*, Cambridge University Press, Cambridge
- Žanić, Ivo 2015, "Prihvaćenost standardnog hrvatskog – stvarnost, gotovo dosegnut cilj ili trajna utopija?", u: Pieniążek-Marković, Krystyna & Vuković, Tvrtko (ur.), *Transmisije kroatistike*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb: 289–308
- Žanić, Ivo 2016, *Jezična republika. Hrvatski jezik, Zagreb, Split i popularna glazba*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb
- Žepić, Milan 1989¹⁰, *Latinsko-hrvatski ili srpski rječnik*, Školska knjiga, Zagreb [priredio Veljko Gortan]

BILJEŠKA O AUTORIMA

Dr. sc. Anđel Starčević (1979) zaposlen je kao docent na Odsjeku za anglistiku Filozofskog fakulteta u Zagrebu, gdje drži nastavu iz engleske gramatike i sociolingvistike. Doktorirao je na temi hrvatsko-engleskog iseljeničkog bilingvizma u Kanadi, a bavi se kontaktom engleskog i hrvatskog jezika u Hrvatskoj i inozemstvu te jezičnim ideologijama i kritičkim pristupom jezičnoj politici i planiranju.

Dr. sc. Mate Kapović (1981) radi kao izvanredni profesor na Odsjeku za lingvistiku Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Napisao je preko 50 znanstvenih članaka, objavio tri i uredio dvije lingvističke knjige, među kojima i *Čiji je jezik?* (Algoritam, 2011), *Povijest hrvatske akcentuacije* (Matica hrvatska, 2015) te urednički *The Indo-European Languages* (Routledge, 2017). Osim sociolingvistikom i jezičnom politikom, bavi se povijesnom lingvistikom i akcentologijom (najviše slavenskom i indoevropskom), dijalektologijom te, općenito gledano, fonologijom i morfologijom.

Dr. sc. Daliborka Sarić (1979) radi kao viša lektorica na Odsjeku za romanistiku Filozofskog fakulteta u Zagrebu, gdje drži nastavu iz portugalske gramatike. Autorica je radova iz područja portugalske i hrvatske sintakse i semantike te suradnik u knjizi *Hrvatsko-romansko-germanskog rječnika poredbenih frazema* (2016). Najviše se bavi aspektologijom i jezičnim ideologijama. Član je Centra za lingvistiku Sveučilišta u Portu.

Andel Starčević, Mate Kapović, Daliborka Sarić
JEZIKU JE SVEJEDNO

IZDAVAČ

SANDORF

Severinska 30, Zagreb

01/7899660

sandorf.hr

knjigolov.hr

contact@sandorf.hr

ZA IZDAVAČA

Ivan Sršen

RECENZENTI

prof. dr. sc. Damir Kalogjera

prof. dr. sc. Ivo Žanić

KOREKTURA

Petra Čačić

Darko Milošić

Ivan Vidak

TISAK

Web2Tisak, Zagreb

Zagreb, lipanj 2019.

“Što je pravilno — *ići kod doktora* ili *ići doktoru*? Pričamo li francuski ili ga govorimo? Živi li netko *nedaleko Zagreba* ili *nedaleko od Zagreba*? Ako si postavljate ovakva pitanja, ako mislite da slabo vladate svojim jezikom i zbog toga se bojite pisati i javno govoriti, ako vas ispravljaju ili vi ispravljate druge, ako se sablažnjavate nad time kako drugi govore, ako mislite da je standardni jezik najbolji, najlogičniji i najprecizniji pojavni oblik jezika, bez kojeg bi nastao komunikacijski kaos i bez kojeg nije moguća intelektualna i znanstvena misao, ako mislite da je glavni posao jezikoslovaca da vas omalovažavaju ukazivanjem na navodne velike pogreške u vašem govoru i pismu, ovo je knjiga za vas.”

— IZVADAK IZ KNJIGE

“Kako autori višeput jasno ističu, njihov rad nije ni na koji način usmjeren protiv standardnog jezika (...) nego je na djelu kritika njegovih ‘samozvanih čuvara’, odnosno kruta, izrazito formalistična preskriptivizma kakav se razmahao nakon hrvatskog osamostaljenja, te prerastao u sredstvo manipulacije i izazivanja jezične nesigurnosti. (...) Troje autora zateklo se, zapravo, u neobičnoj situaciji da tumače ono što je u modernoj znanosti o jeziku samorazumljivo i općeprihvaćeno, naime da se komunikacija ne odvija u kontekstualnom vakuumu, da su tzv. kvarenje (ili tzv. poboljšavanje) jezika neznanstvene kategorije, jer jezik se ‘samo’ mijenja, da je polisemija u samoj naravi leksika, da je trajna i dinamična interakcija standarda s drugim varijetetima kao i interakcija polisistema hrvatskog jezika s inojezičnim sustavima prirodna i poticajna za razvoj jezika, i tome slično. (...) Nije pretjerano reći da je fascinantno koliko suvereno tako mladi autori vladaju modernom lingvističkom i sociolingvističkom literaturom i s kojom preciznošću i jednostavnošću umiju razložiti i primijeniti analitičke kategorije i ‘najfilozofičnijih’ disciplina znanosti o jeziku poput kognitivističke lingvistike i teorije metafore.”

— prof. dr. sc. IVO ŽANIĆ

ISBN 978-953-351-115-3
6/2019.
150 kn